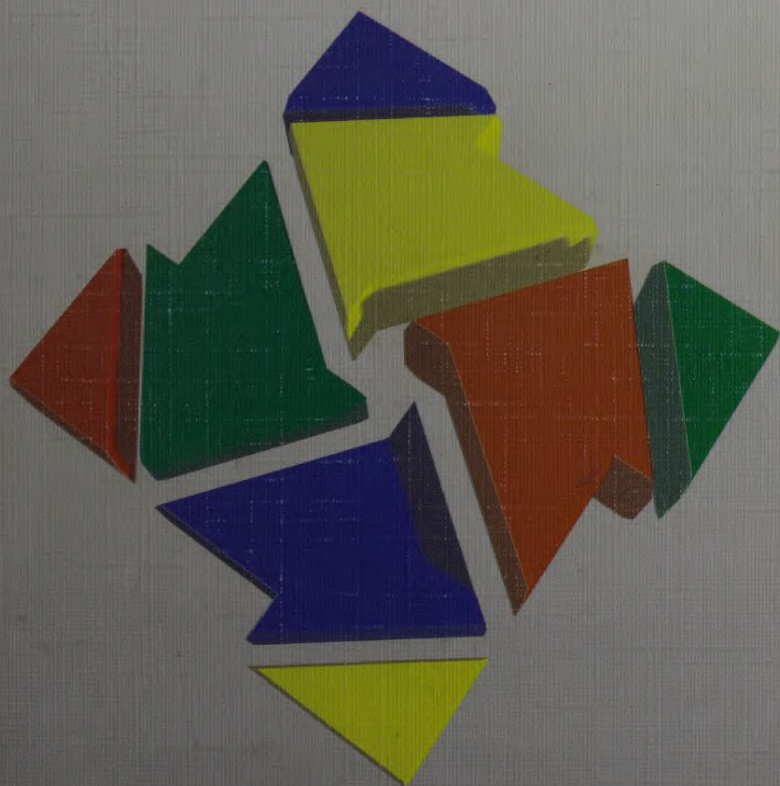

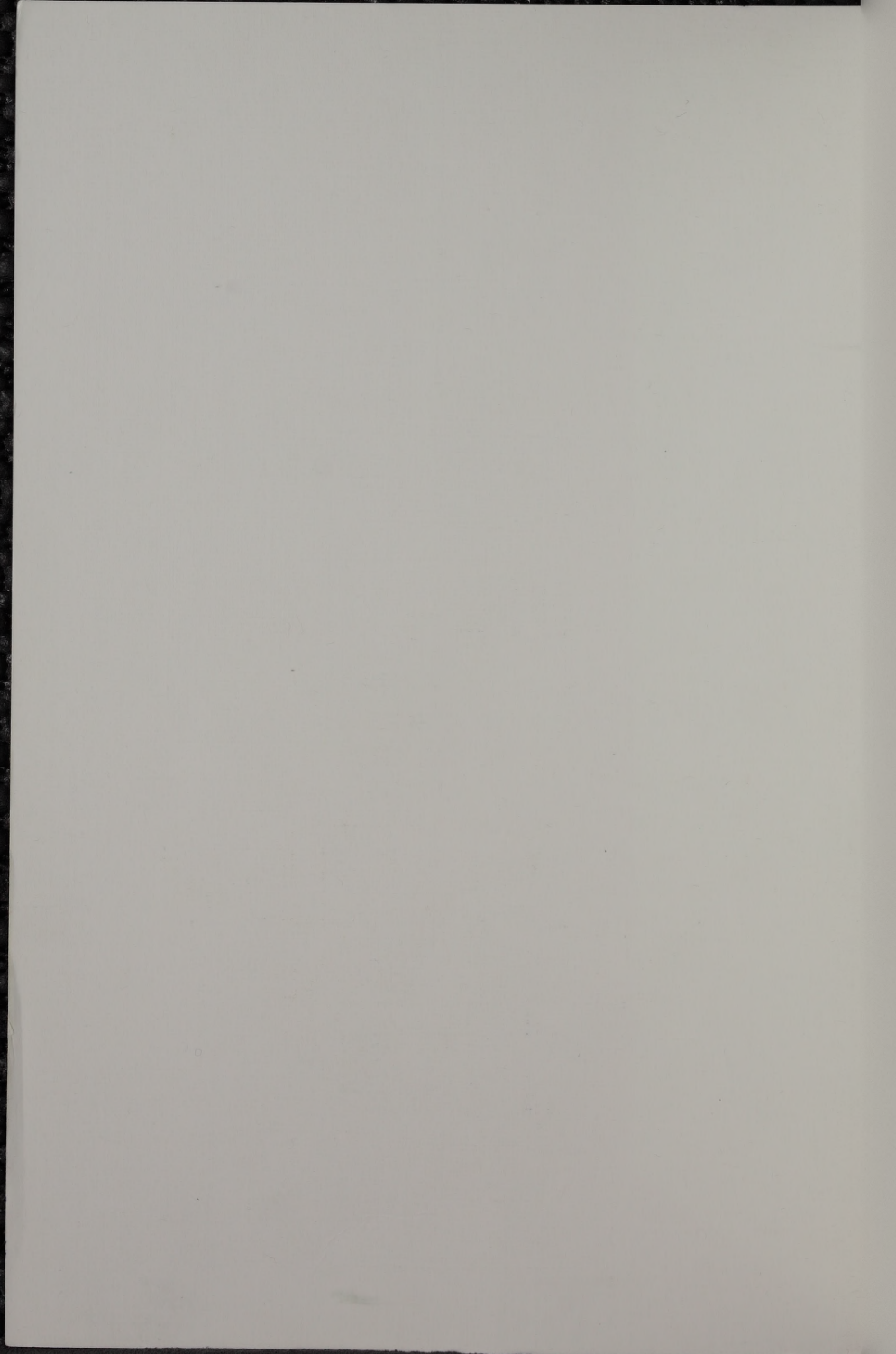

DZĪVES APSTĀKLI LATVIJĀ

REDAKTORS
Odne Oslands

R I G A ◆ 1 9 9 6

96-3

-247

L
3

REDAKTORS
ODNE OSLANDS

DZĪVES APSTĀKĻI LATVIJĀ

NORBALT DZĪVES APSTĀKĻU PĒTĪJUMS

AUTORI:

MARANDA BEHMANE

BIRGITA JAKOBSENA

ODNE OSLANDS

ZAIGA PRIEDE

ANITA ŠVARCKOPFA

INTA VASARAUDZE

RĪGA 1996

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~96.5.008~~
0303023585

REDAKTORS
ODNE OSIANDS

DZĪVES APSTĀKĻI LATVIJĀ

NORĪKĻI DZĪVES APSTĀKĻU PĒTĪMĀS

AUTORI

MARANDA BEHMANE
BIRGITA JAKOBSENA
ODNE OSIANDS
ZAIĢA PRIEDE
ANITA ŠVARČKOPFA
INTA VASARAUDE

Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja, 1996

©

Central Statistical Bureau of Latvia, 1996

Pārpublicēšanas un citēšanas gadījumā atsauce obligāta.

Reproduction and quotations are permitted on condition that the source is stated.

RIGA 1996

SATURA RĀDĪTĀJS

Latvijas Republikas Valsts statistikas komitejas priekšvārds.....	9
FAFO priekšvārds.....	11
Redaktora priekšvārds.....	13
1.nodaļa. Dzīves apstākļi Latvijā.....	15
<i>Odne Oslands</i>	
Divi notikumi 1994.gada augustā.....	15
Vēsturisks apskats.....	17
Atjaunotā neatkarība.....	20
Ekonomika.....	21
Etniskie un politiskie jautājumi.....	24
Ekoloģiskās un sociālās problēmas.....	25
Dzīves apstākļu jēdziens.....	26
Dzīves apstākļi Latvijā.....	29
Ziņojuma uzbūve.....	30
2.nodaļa. Iedzīvotāji.....	33
<i>Odne Oslands</i>	
Ievads.....	33
Iedzīvotāju pieaugums.....	35
Dzimstība.....	36
Mirstība.....	38
Migrācija.....	39
Lauki un pilsētas.....	43
Reģionālais sadalījums.....	44
Dzimums un vecums.....	47
Etniskā izcelsme.....	50
Nelatviešu reģionālais sadalījums.....	52
Pilsonība.....	54

Secinājumi	58
3.nodaļa. Mājsaimniecības struktūra.....	59
<i>Odne Oslands</i>	
Mājsaimniecības lielums: mājsaimniecības skatījums	60
Mājsaimniecības lielums: indivīda skatījums	62
Mājsaimniecību tipi	65
Vecums, kad jaunieši atstāj savas mājas, un ģimenes stāvoklis.....	70
Aizgādnības un patērētāju proporcija	74
Secinājumi	79
4.nodaļa. Mājas apstākļi un dzīvesvietas vide	81
<i>Anita Švarckopfa</i>	
Ievads.....	81
Vēsturisks apskats.....	82
Apdzīvojamā mājokļa tips	84
Apdzīvojamā mājokļa īpašuma forma	86
Apdzīvojamā telpa	88
Dzīvokļa vai mājas labiekārtojums	92
Dzīves vide.....	97
Noziedzības raksturojums un drošība dzīvesvietā	99
Apmierinātība ar dzīves vietas apstākļiem	101
Secinājumi	105
5.nodaļa. Veselības stāvoklis	107
<i>Inta Vasaraudze</i>	
Ievads.....	107
Veselības apdrošināšana	110
Demogrāfija	113
Veselības stāvokļa subjektīvais vērtējums.....	117
Ilgstošās slimības un hroniskās kaites.....	120
Kontakts ar veselības aizsardzības iestādēm	123
Mutes dobuma veselības stāvoklis.....	125
Psihiskā veselība	129

Nervu sistēmas traucējumu pakāpes noteikšana.....	131
Alkohola patēriņš	134
Smēķēšana	138
Fiziskā aktivitāte	140
Secinājumi	142
6.nodaļa. Izglītība	145
<i>Maranda Behmane</i>	
Ievads.....	145
Vēsturisks apskats.....	146
Izglītības sistēma deviņdesmitajos gados.....	147
Pirmsskolas izglītība	148
Pamatizglītība un vidējā izglītība.....	151
Augstākā izglītība	154
Izglītības līmenis	154
7.nodaļa. Nodarbinātība un darba apstākļi	165
<i>Zaiga Priede</i>	
Ievads: definīcijas, nodaļas struktūra.....	165
Nodarbinātie	170
Latvijas darbaspēks	170
Nodarbinātie pēc vecuma	172
Nodarbināto struktūra	175
Profesionālais stāvoklis un izglītības līmenis.....	179
Darba stundas un darba grafiks	181
Darba apstākļi	185
Fiziskās darba vides indekss	188
Organizatoriskā darba vide	191
Bezdarbs un izslēgšana no darba tirgus.....	196
Bezdarbnieki	196
Mobilitāte darba tirgū.....	202
Bezdarbnieka pabalsts	206
Slēptais bezdarbs.....	206
Ekonomiski neaktīvie iedzīvotāji	207
Secinājumi	210

8.nodaļa. Ekonomiskie resursi	213
<i>Odne Oslands</i>	
Ievads	213
Ienākumu avoti	215
Kompensēšanas stratēģija	221
Ilglietošanas patēriņa preces	225
Ekonomiskās grūtības	229
Secinājumi par Latvijas mājsaimniecībām pārejas periodā	235
9.nodaļa. Sociālo kontaktu tīkls un indivīda līdzdalība	
tajā	239
<i>Odne Oslands</i>	
Ievads	239
Sociālo kontaktu tīkls Latvijā	241
Kontakti ar vecākiem un citiem ģimenes locekļiem	242
Kontakti ar kaimiņiem un kolēģiem	246
Savstarpējā palīdzība	248
Indivīda līdzdalība sociālo kontaktu tīklā	254
Secinājums - indivīda izolācija sabiedrībā ir reta parādība	258
10.nodaļa. Attieksme pret politiku	261
<i>Birgita Jakobsena</i>	
Ievads	261
Privatizācija	263
Nevienlīdzība ienākumos	267
Uzticēšanās valdības institūcijām	269
Sievietes pārejas perioda sabiedrībā	271
Interese par politiku un spējas ietekmēt politiskos lēmumus ..	273
Emigrācija - iespēja izvairīties no dzīves apstākļu	
pasliktināšanās?	277
Secinājumi	281
10.nodaļas pielikums	282
10.1.modelis. Uzskati par privatizāciju	282
10.2.modelis. Uzskati par ienākumu nevienlīdzību	283

10.3.modelis. Interese par politiku un savu ietekmes spēju pašnovērtējums	284
11.nodaļa. Dzīves apstākļu pozitīvie un negatīvie aspekti.....	287
<i>Odne Oslands</i>	
Ievads.....	287
Mainīgo lielumu un indeksu izvēle	289
Divas galvenās dzīves apstākļu dimensijas	292
Sociālā noslāņošanās	295
Sociālekonomiskie resursi	296
Drošības sajūta un ietekmes spējas.....	302
Veselība un dzīves apstākļi	308
Sociāli neaizsargātās grupas	311
Privileģētie	314
Secinājumi	317
11.nodaļas pielikums.....	320
A. Faktora analīze	320
B. Kompleksā lineārā regresija	323
Izmantotā literatūra	327
1.pielikums. Aptaujas organizēšana un tās norise	333
<i>Inta Vasaraudze un Jons Pedersens</i>	
Pienākumu sadale, darbinieku komplektēšana un apmācīšana	333
Aptaujas organizēšana un tās norise	335
Kontrole un iniciatīva	336
Nerespondence	338
2.pielikums. Izlases veidošana	343
<i>Jons Pedersens</i>	

LATVIJAS REPUBLIKAS VALSTS STATISTIKAS KOMITEJAS PRIEKŠVārds

Latvijas tautsaimniecības pāreja uz tirgus ekonomiku ir nesusi sev līdzīgu būtiskas izmaiņas iedzīvotāju sociālekonomiskās nodrošinātības sfērā. Iedzīvotāju dzīves apstākļu detalizētai izpratnei nepieciešama statistiskā informācija, kas adekvāti atspoguļotu sabiedrībā notiekošos procesus un būtu salīdzināma ar citu valstu rādītājiem.

1994. gada 28. janvārī Latvijas Republikas Valsts statistikas komitejai, parakstot sadarbības līgumu ar Norvēģijas Lietišķo sociālo pētījumu institūtu FAFO, radās iespēja nopietni pievērsties sociālo problēmu atspoguļošanai, kas iezīmē jaunu posmu iedzīvotāju dzīves apstākļu izpētē. FAFO ir starptautiski atzīta autoritāte iedzīvotāju dzīves apstākļu pētījumu veikšanā. Tā darbinieki, strādājot dažādās pasaules valstīs un reģionos, ir uzkrājuši bagātīgu pieredzi, kas sadarbību ar FAFO padara it sevišķi nozīmīgu.

Par prioritāru atzītā pētījuma veikšana Latvijā ļāva iegūt plašu un vispusīgu informāciju par iedzīvotāju patieso dzīves līmeni, darba apstākļiem, veselības stāvokli u. c. aspektiem. Analoģiski apsekojumi tika veikti arī Lietuvā, Igaunijā, Kaļiņingradas apgabalā un Sanktpēterburgā, kas ļaus salīdzināt šo reģionu un Latvijas iedzīvotāju dzīves apstākļus. Statistiķi cer, ka iegūtie dati būs noderīgi politiķiem, valsts un pašvaldību vadītājiem, no kuru lēmumu pieņemšanas atkarīga iedzīvotāju labklājība. Izdevums būs noderīgs gan jebkurai interesentam, kurš vēlas nopietni analizēt dzīves līmeņa problēmas, gan metodoloģisko nianšu lietpratējiem. Turpmāko četru, piecu gadu laikā Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja plāno veikt analoģisku apsekojumu, lai

noskaidrotu, kā šajā laika posmā mainījusies iedzīvotāju sociālekonomiskā nodrošinātība.

Apsekojuma sagatavošanas, iegūto datu apstrādes un analīzes gaitā Latvijas statistiķi ir pārņēmuši FAFO darbinieku bagātīgo pieredzi un zināšanas, tādējādi paaugstinot savas kompetences līmeni un attīstot profesionālās iemaņas. Sadarbības laikā ir izveidots kvalificētu intervētāju tīkls, kuru izmantos līdzīgu pasākumu īstenošanā tālākā perspektīvā.

Izsaku visdziļāko pateicību Norvēģijas Karalistes Ārlietu ministrijai, Norvēģijas Lietišķo sociālo pētījumu institūta FAFO direktoram *Dag H. Odnes* un projekta koordinatorei Baltijas valstīs *Odnem Oslandam*, bez kuru līdzdalības Latvijas iedzīvotāju dzīves apstākļu apsekojums būtu palicis ieceru līmenī. Tāpat gribu izteikt gandarījumu visiem projektā iesaistītajiem Latvijas Republikas Valsts statistikas komitejas darbiniekiem par viņu veikto darbu.

Arvils Sautiņš,

Latvijas Republikas

Valsts statistikas komitejas

priekšsēdētājs

FAFO PRIEKŠVārds

Šis ziņojums ir radies NORBALT pētījuma rezultātā. Daudzējādā ziņā tas ir turpinājums pirmajam mēģinājumam 1990. - 1991.gadā, kad FAFO un tā Maskavas nodaļa Soteco veica dzīves apstākļu pētījumu Lietuvā. Tā kā pirmais šāda veida projekts pārejas ekonomikas valstīs tika uzņemts ļoti atsaucīgi, tad tika nodibināti kontakti ar citu valstu pārstāvjiem šajā reģionā. Drīz vien radās doma par atkārtotu pētījumu, kas aptvertu ne tikai Lietuvu, bet arī visu Baltijas reģionu. Šo domu atbalstīja toreizējais FAFO direktors *Terje Rød Larsen* un Baltijas diplomāti Briselē. Tika pieņemts lēmums, ka projektam jāaptver visas trīs Baltijas valstis - Igaunija, Latvija un Lietuva, kā arī Kaļiņingradas apgabals un Sanktpēterburga Krievijā. Pētījuma mērķi tika formulēti, FAFO kopīgi sadarbojoties ar Baltijas valstu valdības institūcijām un statistikas iestādēm. Projekts bija savdabīgs no vairākiem aspektiem. Izņemot Lietuvu, šajā reģionā dzīves apstākļu pētījumi pēc skandināvu parauga nekad agrāk nebija veikti, un, otrkārt, NORBALT darbības loks bija ārkārtīgi plašs, jo tas ietvēra piecus paralēlus pētījumus piecās atsevišķās teritorijās ar aptuveni 16 000 māsaimniecībām.

Man ir liels prieks, ka pirmais NORBALT projekta posms ir veiksmīgi noslēdzies ar vienlaicīgu ziņojumu publicēšanu par četrām valstīm Igauniju, Latviju, Lietuvu un Krieviju (Sankt-Pēterburgu un Kaļiņingradas apgabalu). Daudzi cilvēki un iestādes ir pielikušas lielas pūles, lai panāktu šo brīnišķīgo rezultātu. Man nav iespējas šeit nosaukt visus kolēģus Igaunijā, Latvijā, Lietuvā un Krievijā. Ar šiem uzvārdiem Jūs varat iepazīties redaktora priekšvārdā katras valsts attiecīgajā ziņojumā. Attiecībā uz Norvēģijas pusi mēs esam lielu pateicību parādā ārlietu ministra vietniecei *Helga Hernes* un darba

turpinātājam pēc viņas *Siri Bjerne*. Viņas abas ar lielu atsaucību atbalstīja šo projektu. Attiecībā uz FAFO, es gribu izteikt pateicību diviem projekta menedžeriem *Erik Hansen* (Krievija) un *Aadne Aasland* (Baltijas valstis), kas ir strādājuši ar lielu atdevi un profesionālo prasmi. Profesors *Knud Knudsen* un *Jens B. Grøgaard* kopā ar *Erik Hansen* un *Aadne Aasland* ir apzinīgi pildījuši redaktoru pienākumus. Ļoti vērtīgus padomus ir sniedzis direktors zinātniski pētnieciskajā darbā *Kåre Hagen*. Es gribētu īpaši pateikties speciālajam padomniekam *Jan Dietz*, kas palīdzēja šī projekta organizācijā. Mēs pateicamies par ieguldījumu arī *Julia Ferkis*.

Visi pieci reģioni atrodas pārejas periodā, un šādai situācijai nav gatavu recepšu, jo tai nav precedenta. Neskatoties uz nestabilo stāvokli, ir pamats cerēt, ka cilvēku dzīves apstākļi uzlabosies. Lai veicinātu progresu, ir nepieciešama mūsdienīga un ticama informācija par sociālo un ekonomisko sfēru. Mēs ceram, ka šis projekts palīdzēs ievirzīt mūsdienīgā gultnē zinātnisko darbību šajās valstīs. Galvenās mūsu cerības saistītas ar to, ka šos četrus ziņojumus savā praktiskajā darbībā varēs izmantot politikas veidotāji un lēmumu pieņēmēji. NORBALT materiāls ir ļoti bagātīgs un to var izmantot turpmākajos pētījumos.

Mēs ceram, ka nākošajā fāzē šis materiāls tiks izmantots dzīves apstākļu salīdzināmajiem pētījumiem Baltijas valstīs un Ziemeļvalstīs.

Projekta finansējumu ir nodrošinājusi Norvēģijas Ārlietu ministrija un Norvēģijas Aizsardzības ministrija.

Dag H. Odnes,
ģenerāldirektors

REDAKTORA PRIEKŠVārDS

Šo pētījumu ir kopīgi veikuši Norvēģijas Lietišķo sociālo pētījumu institūts (FAFO) un Latvijas Valsts statistikas komiteja (VSK), kuru sadarbība sākās jau 1993.gada decembrī. Kopš paša pētījuma sākuma abas puses ir kopīgi strādājušas pie pētījuma projekta, tā realizācijas un rezultātu analīzes.

Kas attiecas uz mani personīgi, strādājot pie šī projekta, es esmu daudz ieguvis, jo esmu iepazinies ar dzīvi Latvijā. Kopš 1989.gada es Latviju apmeklēju regulāri un esmu priecīgs par iespēju būt klāt un sekot notikumam attīstībai Latvijā. Es vēlos izteikt pateicību visiem vecajiem un jaunajiem draugiem Latvijā par viņu laipnību, atbalstu un viesmīlību.

Katras nodaļas autoram tika dota diezgan liela brīvība, sagatavojot šo ziņojumu, un tāpēc tās ir atšķirīgas. Taču ziņojumam ir noteikta struktūra un kritēriji, kuri noteica, ka tam jābūt uzrakstītam tādā formā, lai lasītājs to varētu saprast bez īpašas pieredzes statistikas lietošanā. Dažās nodaļās ir iztirzāta statistisko metožu pielietošana, kas varētu īpaši interesēt zinātniekus un citus speciālistus. Šim ziņojumam ir arī pielikumi. Katru nodaļu var lasīt atsevišķi.

VSK ir bijusi uzticams, konstruktīvs un entuziasma pilns partneris visā projekta realizēšanas periodā. FAFO augstu novērtē to, ka VSK priekšsēdētājs **Arvils Sautiņš** šo projektu ierindoja starp svarīgākajām prioritātēm. Es izsaku siltu pateicību šī projekta direktorei **Intai Vasaraudzei**. Es vēlos pateikties arī virknei VSK darbinieku: **Marandai Behmanei**, **Vladimiram Daineko**, **Karmenai Daudzvārdei**, **Lidijai Ozolai**, **Zaigai Priedei**, **Anitai Švarckopfai**, **Edmundam Vaskim** un Latvijas Universitātes profesoram **Pēterim Zvidriņam**, kas sniedza vērtīgus komentārus nodaļai par iedzīvotājiem.

Dzīves apstākļu pētījuma kvalitāte lielā mērā bija atkarīga no aptaujas organizēšanas, kuru realizēja pārraugi, intervētāji un datu ievadišanas operatori. Man bija iespēja visus viņus satikt apmācībasursos, kas tika organizēti pirms šī apsekojuma, un mani pārsteidza viņu prasme un vēlēšanās mācīties. Mani nejausie apmeklējumi, kuros es iepazinās ar aptaujas organizēšanu, apstiprināja manu pirmo iespaidu par darbinieku augsto profesionālo līmeni un apzinīgo attieksmi pret darbu.

Latvijas dzīves apstākļu pētījuma dažādos posmos tika iesaistīts liels skaits FAFO darbinieku, sākot no sagatavošanas darba pie projekta izstrādāšanas līdz komentāru sagatavošanai par nodaļām. Es esmu lielu pateicību parādā *Tor Bukkvoll, David Drury, Eli Feiring, Julia Ferkis, Tone Fløtten, Kåre Hagen, Erik Hansen, Jon Hanssen-Bauer, Birgit Jacobsen, Jon Pedersen* un *Steinar Tamsfoss* par lielo ieguldījumu šī ziņojuma sagatavošanā. Es esmu īpaši pateicīgs *Jens B. Grøgaard*, un *Jan Dietz*, kas ir ļoti daudz laika veltījuši, cītīgi lasot visas nodaļas un sniedzot neatsveramus komentārus un ierosinājumus. Nobeiguma darbus pie šī ziņojuma vadīja *Agneta Kolstad*, kura darbojās ļoti efektīvi. Šī ziņojuma sagatavošanā daudz palīdzēja arī *Bente Bakken* un *Jon Lahlum*. *Linda Sivesind* ir sniegusi vērtīgus padomus attiecībā uz valodu un stilu. Nobeigumā es gribētu pateikties arī *Martin Dewhirst, Joseph McCormick*, Evitai Kursītei un Dacei Paeglei par sniegto palīdzību.

Odne Oslands,
NORBALT projekta direktors Baltijas valstīs
un šī ziņojuma redaktors

1. NODAĻA

DZĪVES APSTĀKĻI LATVIJĀ PĀREJAS PERIODĀ

Odne Oslands

*Mēs gribam savu latvju dvēš'li,
Mēs gribam savu latvju mēli,
Mēs gribam savu latvju zemi,
Mēs gribam brīvi!
Mēs gribam savu dzīvi!
Un to mēs gūsim!*

Rainis

DIVI NOTIKUMI 1994.GADA AUGUSTĀ

1994.gada augustā Latvija piedzīvoja ļoti ievērojamu notikumu ar simbolisku nozīmi. Līdz ar pēdējā Krievijas armijas karavīra aiziešanu no Latvijas 31.augustā, ko plaši atspoguļoja informācijas līdzekļi gan valsts iekšienē, gan ārzemēs, beidzās pusgadsimtu ilgā Maskavas militārā klātbūtne valstī. Tas bija ļoti ievērojams solis atjaunotā un pirms trim gadiem starptautiski atzītā

Latvijas neatkarīgā valstiskuma nostiprināšanā. Šis svarīgais notikums bija viens no mērķiem, ko sev bija izvirzījusi 80.gadu otrajā pusē aizsākusies tautas neatkarības kustība.

Tās pašas avīzes, kas ziņoja par Krievijas karaspēka izvešanu, informēja savus lasītājus arī par pētījumu, ko gatavojās veikt Latvijas Valsts statistikas komiteja un Norvēģijas Lietišķo sociālo pētījumu institūts FAFO. Lavijā tika sākts plašs dzīves apstākļu pētījums visas valsts mērogā, un, lai nodrošinātu reprezentatīvu izlasi, iedzīvotāji tika laipni lūgti sadarboties ar intervētājiem. 1994.gada septembrī pētījumā tika iesaistītas vairāk nekā trīs tūkstoši Latvijas mājsaimniecību, kuras tika izraudzītas pēc nejaušās izlases metodes.

Kādā veidā šie abi vienlaicīgie un, kā pirmajā mirklī šķiet, pilnīgi neatkarīgie notikumi ir savstarpēji saistīti? Iespējams, ka tie simbolizē vecās ēras beigas un jaunās ēras sākumu. Dzīves apstākļu pētījums, tāpat kā karaspēka izvešana, dod ieguldījumu Latvijas valstiskuma nostiprināšanā, lai gan savstarpēji atšķirīgā veidā. Pētījums dod ticamu un vispusīgu pārskatu par dzīves apstākļiem Latvijā izšķirošā vēstures posmā, to var izmantot mūsdienīgu politisku līdzekļu izstrādāšanai, kas kalpos kā sākuma punkts tālākai attīstībai.

Informācija tika savākta par 9400 personām no visas Latvijas, aptverot abu dzimumu, dažāda vecuma un dažādas etniskās piederības iedzīvotājus. Jāatzīmē, ka plaši popularizētā padomju armijas izvešana augustā aptvēra mazāk cilvēku. 1994.gada augusta sākumā Latvijā palika mazāk nekā 2500 Krievijas armijas karavīru.

Lai gan Latvijas iedzīvotāji ir sasnieguši savu galveno mērķi, atjaunojot neatkarību varbūt pat ātrāk nekā tautas neatkarības kustības visoptimistiskākie aktivisti bija cerējuši, darāmā vēl ir ļoti daudz. Lēmumu pieņēmējiem politiskajā arēnā ir divas galvenās prioritātes, no kurām viena ir turpināt 80.gadu beigās sākušos

pāreju no totalitārās sabiedrības uz demokrātisku, un otra - pārveidot centralizēti plānoto tautsaimniecību, lai tā balstītos uz tirgus ekonomikas principiem. Dažu gadu laikā, kas pagājuši kopš neatkarīgā valstiskuma atgūšanas, Latvijā ir ievērojami panākumi abās šajās jomās. Lidz 1994.gadam valsts bija kļuvusi daudz stabilāka gan politiskā, gan sociālekonomiskā ziņā. Tomēr lielai iedzīvotāju daļai pārejas perioda grūtības radījušas lielas problēmas. Dzīves apstākļu pētījums tika veikts laikā, kad iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju, salīdzinot ar 1990.gadu, bija samazinājies vairāk par pusi.

Kā liecina statistiskie dati, dzīves apstākļi Latvijā pētījuma laikā bija noslidējuši līdz ļoti zēmam līmenim. Pašlaik tie pamazām uzlabojas, un atkārtotiem pētījumiem vajadzētu parādīt mājsaimniecību un atsevišķu personu dzīves apstākļu uzlabošanās ātrumu un konkrētizēt, vai šī uzlabošanās vienlidz attiecas uz visiem iedzīvotājiem.

VĒSTURISKS APSKATS

Latvija atrodas Baltijas jūras austrumu krastā. Ziemeļos tā robežojas ar Igauniju, austrumos - ar Krieviju un Baltkrieviju un dienvidos - ar Lietuvu. Latvieši savas saknes var meklēt vairāk nekā pirms 4000 gadiem. Pēc daudziem vācu, zviedru, poļu un krievu valdīšanas gadsimtiem, kad iekarotāju administratīvās un nacionālās robežas bieži šķērsoja Latvijas pašreizējo teritoriju, 1918.gada 18.novembrī tika pasludināta neatkarība. Valsts austrumu daļa Latgale Latvijai tika pievienota tikai 1919.gada beigās. Miera līgums ar Padomju Krieviju tika noslēgts 1920.gada 1.augustā. Taču

neatkarības periods nebija ilgs. 1940.gada vasarā notika Latvijas aneksija un iekļaušana Padomju Savienībā.

Tomēr neatkarīgā valstiskuma divi gadu desmiti bija pietiekoši ilgs laiks, lai nostiprinātu un tālāk attīstītu nacionālo pašapziņu, kas Latvijā bija radusies jau 19.gadsimtā. Nedrīkst pārāk zemu novērtēt arī neatkarības perioda simbolisko nozīmīgumu atmodas procesā 80.gadu beigās. Lai gan bija lieli postījumi un cilvēku upuri kara laikā, tika zaudēts arī tradicionālais Krievijas tirgus, tomēr 20.gados Latvijas tautsaimniecība atveseļojās relatīvi ātri. Rūpnieciskā ražošana samazinājās, bet lauksaimniecības produkcijas apjoms un darba ražīgums pieauga. Sviests un gaļas izstrādājumi tika eksportēti uz Rietumeiropas valstīm, it īpaši uz Lielbritāniju un Vāciju. Turklāt kā ievērojama eksporta prece jāmin arī koksne un kokmateriāli (van Arkadie un Karlsson, 1992., 63.lpp.).

Pirmajiem neatkarības gadiem bija raksturīgi ievērojami sasniegumi demokrātijā. Latvijā tika izveidota vienpalātas parlamentārā sistēma ar prezidentu, ko ievēl parlaments - Saeima. Tika ievērotas mazākumtautību tiesības, ko aizstāvēja likumdošana (von Rauch, 1974.). Uzplauka kultūras dzīve. Latvijā bija ļoti liels studentu īpatsvars, rēķinot procentos no visiem iedzīvotājiem. Dominējošā politiskā kultūra kopā ar vēlēšanu sistēmu, kas deva lielas iespējas mazākajām politiskajām partijām, bieži radīja valdības maiņas. Laikā no 1920. līdz 1934.gadam Latvijā mainījās 16 dažādas valdības. Šī politiskā nestabilitāte bija viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc tā laika ministru prezidentam un bijušajam prezidentam Kārlim Ulmanim 1934.gadā bija iespējams nodibināt autoritāru režīmu. Viņš pats sevi iecēla abos šajos amatos. Politiskā un ekonomiskā vara tika koncentrēta valsts valdības rokās, un parlaments tika atlaists.

Molotova - Ribentropa pakts deva iespējas Padomju Sarkanajai armijai 1940.gada 17.jūnijā brīvi iesoļot Latvijā. Tā paša gada augustā Latvija tika iekļauta Padomju Savienības sastāvā. 1940.gadā sākās deportāciju vilnis, kas 1941.gada vasarā pārauga masveida deportācijās. Pēc vācu okupācijas izbeigšanās un padomju režīma atjaunošanas deportācijas turpinājās. Aprēķini liecina, ka deportāciju, nāvessodu, emigrācijas, administratīvi teritoriālā sadalījuma izmaiņu un evakuācijas rezultātā cilvēku skaits samazinājās par 30%, salīdzinot ar pirmskara iedzīvotāju skaitu Latvijā.

Pēckara gados Latvijā bija raksturīga strauja "sovjetizācija" (Misiunas un Taagepeera, 1993.). Centralizētā padomju vara veicināja tālejošu ekonomiskās struktūras pārorientēšanos. Latvijas pilsētās tika uzbūvēti milzīgi rūpniecības uzņēmumi, kas piesaistīja ļoti daudz gan kvalificētu, gan nekvalificētu strādnieku. Nelatviešu pieplūdums bija tik liels, ka tas stipri izmainīja etnisko struktūru republikā. Etniskie latvieši pirms kara veidoja 75% no visiem iedzīvotājiem, 1959.gadā to īpatsvars samazinājās līdz 62%, bet 1989.gadā latviešu bija vairs tikai 52%. Šo tendenci un ar to saistīto valodas un kultūras rusifikāciju daudzi etniskie latvieši uztvēra kā draudus nācijas izdzīvošanai. Lauksaimniecībā notika kolektivizācijas process, ko 1949.gada martā pavadīja jauns deportāciju vilnis. Lai atjaunotu lauksaimniecisko ražošanu pirmskara līmenī, bija nepieciešams zināms laiks. Produkcija no kolektīvajām un valsts saimniecībām tika eksportēta uz citām padomju republikām, tirdzniecība ar Rietumvalstīm kļuva praktiski neiespējama.

Līdz 50.gadu sākumam Padomju Latvijas Republika tika pilnībā integrēta padomju centralizēti plānotās tautsaimniecības sistēmā. Latvijā bija samērā augsti kvalificēts darbaspēks un labi attīstīta infrastruktūra. Latvijas tautsaimniecības augstais ražīguma līmenis nodrošināja arī attiecīgu dzīves līmeni, kas bija viens no

augstākajiem Padomju Savienībā. Krievi un citi padomju pilsoņi bieži vien Latviju un pārējās Baltijas republikas sauca par padomju ārzemēm (sovetskaja zagraņica). Latvijas kolhoznieku dzīves līmenis pamazām uzlabojās. Lielu īpatsvaru kolhoznieku ģimenes ienākumos veidoja ienākumi no mazajām piemājas saimniecībām. Tomēr Latvijas iedzīvotāji turpināja salīdzināt sevi ar Rietumeiropu, lai gan viņi bija zaudējuši gandrīz visus sakarus ar šo pasaules daļu. Taču, runājot par materiālo labklājību, dzīves līmeņa kontrasts starp Latviju un Rietumeiropu bija milzīgs.

ATJAUNOTĀ NEATKARĪBA

Lai gan jau 50. un 60.gados bija vērojami nelieli mēģinājumi politisko un ekonomisko reformu jomā, tomēr tikai 80.gadu beigās politikā dienas kārtībā parādījās nopietnas un sistemātiskas reformas. "Glasnostj" un "perestroika" deva iespēju izteikt uzskatus, kas ne vienmēr atbilda tiem, ko pauda Komunistiskā partija Maskavā. Pirms tam jebkura politiskā opozīcija tika nežēlīgi apspiesta.

Ekonomiskā stagnācija, kas bija vērojama Padomju Savienībā, sākot ar 70.gadu beigām, skāra arī Latviju. Turklāt Latvijai bija jāastopas arī ar nopietnām sociālām un ekoloģiskām problēmām. Padomju plānveida tautsaimniecība bija vairāk piemērota ekstensīvai attīstībai, kas balstās uz resursu intensīvu izlietojumu, nekā attīstībai, kas balstās uz darba ražīguma palielināšanos. Latvijai augstais centralizācijas līmenis nozīmēja to, ka republikas attīstību lielā mērā noteica rūpniecības nozaru ministrijas, kas atradās Maskavā. Latvija bija ļoti atkarīga no pārējām Padomju republikām, no kurienes tā importēja enerģijas

resursus un izejvielas. 1985. gadā apmēram 91% no visiem Latvijas degvielas un enerģijas resursiem veidoja imports (Brendšovs u.c., 1994., 170.lpp.).

Gorbačovs aicināja uz atklātām diskusijām par to, kā no ekonomiskās stagnācijas nonākt pie progresā. Šī jaunā atklātība ļāva arī Latvijas iedzīvotājiem un citiem baltiešiem arvien skaļāk izteikt savas politiskās prasības. "Glasnostj" politika ļāva Latvijas tautai izteikt vēlmi pēc valstiskuma un pašnoteikšanās. Mēģinājumi pamazām pārveidot Padomju sistēmu pārvērtās ciņā par pilnīgu politisko neatkarību. 1990.gada 4.maijā tik pieņemta Deklarācija par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. Taču šī deklarācija tikai pasludināja valsts nodomu atjaunot Latvijas Republiku pēc pārejas perioda.

Šo pāreju paātrināja kāds notikums ārpus Latvijas. Reaģējot uz 1991.gada augusta puča mēģinājumu Maskavā, Latvijas parlaments, tāpat kā Igaunijas parlaments, izmantoja iespēju pārtraukt pārejas periodu un pasludināt pilnīgas neatkarības un konstitucionālas (Satversmes) varas atjaunošanu Latvijā. Augstākā ievēlētā institūcija, tāpat kā iepriekšējās neatkarības periodā, ir vienpalātas daudzpartiju parlaments (Saeima), ko ievēl uz trim gadiem tiešās un proporcionālās vēlēšanās. Pirmās vēlēšanas notika 1993.gada vasarā, kad lielākā partija "Latvijas ceļš" izveidoja divu koalīciju valdību kodolu.

EKONOMIKA

No jauna emancipētā tauta, kurai tagad bija visas iespējas realizēt neatkarīgu politiku, sastapās ar lielām ekonomiskām, sociālām un ekoloģiskām problēmām. Latvijai ir tās pašas

problēmas, ko risina daudzas citas valstis, kas pāriet uz tirgus ekonomiku, piemēram, vājš kapitāla tirgus, hiperinflācija un konjunktūras krīze. Līdz 80.gadu beigām Latvija bija pilnībā integrējusies Padomju ekonomiskajā sistēmā. Pēc Padomju Savienības sabrukuma vecās ekonomiskās saites tika pārrautas un ražošanas struktūra sagrauta. Līdz ar to 90.gadu sākumā ekonomiskā aktivitāte strauji saruka. Rūpnieciskā ražošana samazinājās gan tāpēc, ka eksports uz Padomju Savienību tika pārtraukts, gan arī tāpēc, ka vairs nebija pieejamas lētas izejvielas un enerģijas resursi. Ražošana faktiski samazinājās vēl vairāk nekā iekšzemes kopprodukts. Sakarā ar noieta tirgus izzušanu Austrumos Latvija ir centusies ieiet Rietumeiropas tirgos, tādējādi tirdzniecība ar Rietumiem ir ievērojami palielinājusies. 1991.gadā tirdzniecība ar NVS valstīm veidoja 88% no kopējā eksporta un 77% - no importa, bet 1994.gadā tā samazinājās attiecīgi līdz 43% un 30%.

Cenu liberalizācija 1991.gada sākumā iedzīvotājos radīja šoku. 1991.gadā inflācija sasniedza 262%, uzlecot līdz 958% 1992.gadā. Šī hiperinflācija radās cenu vispārējā pieauguma rezultātā rubļa zonā sakarā ar monetārās ekspansijas politiku, ko izvērsa tā laika Padomju republiku centrālās bankas. Krievijas centrālā banka nebija spējīga nodrošināt visu rubļa zonu ar likvidiem aktīviem, un tas Latvijā radīja skaidras naudas trūkumu algu izmaksai. 1992.gada martā tika laists apgrozībā Latvijas rublis ar valūtas kursu 1:1, kas aizpildīja skaidrās naudas iztrūkumu. Latvijā tika ievērota stingra monetārā politika. Lai izvairītos no importētās inflācijas, tā paša gada vasarā Latvijas rublis tika pasludināts par vienīgo legālo maksāšanas līdzekli. Konvertējamas Latvijas nacionālās valūtas - lata ieviešana 1993.gada jūnijā iezīmēja monetārās reformas veiksmīgu noslēgumu. Inflācija tika ierobežota, sākot ar 1992.gadu. Tā samazinājās līdz 35% 1994.gadā (Latvijas Valsts reformu ministrija, 1995., 10. - 11.lpp.).

Algu palielinājums netika līdzī inflācijai, un reālais iedzīvotāju ienākums turpināja samazināties vismaz līdz 1993.gada vidum. 1994.gada novembrī, salīdzinot ar 1991.gada decembri, pirktspēja kritās par 11%. Pārveidojumi izraisīja cilvēkos lielu diskomforta sajūtu. Bezdarbs, kas Padomju Savienībā oficiāli nepastāvēja, kļuva par nopietnu problēmu. Oficiālie dati uz 1995.gada sākumu parādīja, ka bezdarba līmenis bija 6,5% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem (ANO Attīstības programma, 1995., 17.lpp.). Tiek uzskatīts, ka reālais bezdarba līmenis, kas iekļauj slēpto bezdarbu, ir daudz augstāks. Latvijā bija vērojamas atšķirības bezdarba līmenī pa reģioniem. Bezdarbs visspēcīgāk ietekmēja Latvijas austrumu reģionu - Latgali, kur bija izvietoti daudzi rūpniecības uzņēmumi, kurus vadīja no Maskavas. Šeit oficiālais bezdarba līmenis bija trīs reizes augstāks nekā vidējais līmenis valstī kopumā.

Privatizācija ir viens no vissvarīgākajiem faktoriem ekonomiskās struktūras pārveidošanā. Līdz 1994.gada aprīlim 60% no mazajiem un vidējiem pašvaldību uzņēmumiem bija privatizēti. Lielo valsts uzņēmumu privatizācija noritēja daudz lēnāk. 1994.gadā bija privatizēta tikai neliela to daļa. Viens no galvenajiem iemesliem lēnajai privatizācijas gaitai valsts sektorā bija likumdošanas trūkums par nepilsoņu īpašuma tiesībām.

Tādējādi 1994.gadā, kad tika veikts mūsu pētījums, Latvija bija jau sasniegusi vērā ņemamu makroekonomisko stabilitāti ar diezgan zemu inflācijas līmeni, stabilu valūtu un uzlabotu budžeta un maksājumu bilances stāvokli. Bija cerības, ka varēs samazināt pārejas perioda grūtību ietekmi uz cilvēkiem, jo bija manāmas ekonomikas atveseļošanās iezīmes.

ETNISKIE UN POLITISKIE JAUTĀJUMI

Viena no svarīgākajām iekšzemes politiskajām problēmām, ar ko Latvijai bija jāsaprotas kā neatkarīgai valstij, saistījās ar to jautājumu risināšanu, kas attiecas uz valstī dzīvojošo lielo nepilsoņu skaitu. Atbilstoši 1991.gada oktobrī pieņemtajam lēmumam tikai tie, kas bija pirmskara Latvijas pilsoņi, un viņu tieši pēcnācēji tiek automātiski atzīti par Latvijas pilsoņiem. 1994.gada vasarā, gandrīz trīs gadus pēc neatkarības atjaunošanas, tika pieņemts Pilsonības likums, kas noteica prasības attiecībā uz nepilsoņu naturalizāciju. Lai gan etniskums netika izvirzīts kā prasība pilsonības iegūšanai, šim jautājumam bija ievērojama nozīme (Oslands, 1994.). Pēc 1995.gada marta datiem, 98% no etniskajiem latviešiem bija pilsoņi. Šādā statusā bija arī 38% Latvijā dzīvojošo etnisko krievu. Krieviem un citiem nelatviešiem, kas gribēja kļūt par pilsoņiem, bija jānoliek latviešu valodas eksāmens, kurš daudziem nepilsoņiem izrādījās galvenā barjera, jo vairākums latviešu valodu nepārzināja pietiekoši labi.

Padomju varas laikā krievu valoda Latvijā bija privileģētā stāvoklī, salīdzinot ar latviešu valodu. Tas arī bija viens no iemesliem, kāpēc daudzi nelatvieši neiemācījās vietējo valodu (Oslands, 1994.). Toties gandrīz visi latvieši mācēja krievu valodu. Pēc 1989.gada tautas skaitīšanas datiem, 81% Latvijas iedzīvotāju ļoti labi pārvaldīja šo valodu. Lielajās pilsētās, kur etniskie latvieši bieži vien bija mazākumā, krievu valoda dominēja visās sociālās dzīves sfērās, tiklīdz klāt bija kaut vai viens vai daži nelatvieši. Vairākums krievu apmeklēja skolas ar krievu mācībvalodu, tad latvieši pārsvarā apmeklēja skolas ar latviešu mācībvalodu. Latvijā bija arī tā sauktās jauktās skolas, kur krieviski runājošie mācījās savās klasēs un latviski runājošie - savās.

Latviešu valoda tagad ir vienīgā oficiālā valoda Latvijā. 1992.gadā tika izdarīti labojumi 1989.gada Valodu likumā, kas radīja strīdus attiecībā uz prasībām, kuras noteiktas dažādu amatu un profesiju kategorijām. Latvijā tika ieviests valodas prasmes pārbaudes eksāmens. Skolu sistēmā tika izdarītas reformas, vairāk akcentējot latviešu valodu, bet vienlaikus tiek saglabāta atsevišķu skolu sistēma ar dažādām mācībvalodām. Skolu skaits ar krievu mācībvalodu, kā arī skolēnu skaits, kas izvēlējās krievu valodu par mācībvalodu, nedaudz samazinājās. Latvijai kļūstot neatkarīgai, bez skolām ar krievu un latviešu mācībvalodu tika atvērtas vairākas skolas etniskajām minoritātēm. Līdz 1994.gadam Latvijā varēja iegūt izglītību astoņās dažādu minoritāšu valodās.

EKOLOĢISKĀS UN SOCIĀLĀS PROBLĒMAS

Latvija mantojumā no Padomju laika ir saņēmusi stipri izpostītu vidi. Vides problēmas bija uzmanības centrā atmodas sākuma periodā, daļēji tāpēc, ka tie bija vienīgie jautājumi, par ko varēja droši runāt. Cilvēki bija patiesi norūpējušies par vides katastrofālo stāvokli. Liels sašutums tika vērsts pret Padomju armijas Bruņotajiem spēkiem, kas nekad nav sevišķi uztraukušies par savas darbības un uzstādīto iekārtu ietekmi uz vidi.

Ūdens piesārņojums bija sevišķi svarīga vides problēma. Rūpniecībā un lauksaimniecībā izmantotā ķīmiskā mēslojuma, herbicīdu un pesticīdu, kā arī atbilstošas atkritumu pārstrādes sistēmas trūkuma dēļ strauji pasliktinājās ekoloģiskā situācija, sākot ar mazajām un vidēja lieluma upēm, kas savukārt ietek lielajās upēs un ezeros. Ne vairāk kā 10% no Latvijas upēm tika atzītas par tīrām

(Ernšteins un Segliņš, 1993., 94.lpp.). Viss piesārņojums nonāca Rīgas jūras līcī, kur izveidojās sarežģīta ekoloģiskā situācija.

Grūtajā pārejas periodā valstij jārisina nopietnas sociālās problēmas. Sliktie ekonomiskie un sociālie apstākļi ir izraisījuši iedzīvotāju veselības stāvokļa pasliktināšanos. Pieaug zidaiņu mirstība, kas ir ļoti svarīgs dzīves līmeņa rādītājs. Tā kā Latvija tiek pārplūdināta ar lētu zemas kvalitātes alkoholu, tabakas izstrādājumiem un narkotikām, nepārtraukti pieaug alkohola patēriņš un narkomānija. Muitas kontrole ir ļoti vāja, to bieži vien ietekmē ceļotāja maka biezums. Viena no svarīgākajām problēmām, kas raksturīga visos sabiedrības līmeņos, ir plaši izplatītā korupcija un kukuļdošana. Lai gan cīņa ar noziedzību Latvijas valdībai vienmēr ir bijusi galvenā prioritāte, noziedzības līmenis joprojām ir ļoti augsts.

Latvijas valsts institūcijām, kā arī visiem iedzīvotājiem jārisina svarīgas problēmas gandrīz visās sociālās dzīves sfērās. Lielākā daļa iedzīvotāju ir atzinīgi novērtējuši daudzās progresa iezīmes, piemēram, izstrādājumu sortimenta palielināšanos, pilsētu ārējā izskata uzlabošanos, kā arī sadarbību ar citām Eiropas valstīm. Lielākajai daļai cilvēku ir paplašinājies personīgās izvēles diapazons kultūras, ekonomikas, kā arī politikas jomā. Lai gan laiki ir grūti un varbūt nākotnē sagaidāmi vēl grūtāki, tomēr ļoti maz ir tādu, kas gribētu atgriezties pagātnē.

DZĪVES APSTĀKĻU JĒDZIENS

NORBALT pētījums Latvijā tika veikts iepriekš minētajos apstākļos un vidē, kad notika straujās pārmaiņas sociālajā un ekonomiskajā sfērā. Skandināvu pieredze iedvesmoja realizēt šo

iniciatīvu. Radās doma, ka dzīves apstākļu pētījums pēc skandināvu parauga varētu būt piemērots valstī, kas atbrīvojusies no padomju varas un kurā nav ticamu un mūsdienīgu sociālo un ekonomisko datu. Pašreizējais pētījums balstās uz tradicionālo skandināvu dzīves apstākļu jēdzienu, kas tika sīki izstrādāts 70.gados. Dzīves apstākļu pētījums novērtē labklājību tās visplašākajā nozīmē. Pastāv uzskats, ka dzīves apstākļu kvalitāti nosaka izvēles iespējas, kādas ir cilvēkiem, pieņemot lēmumus attiecībā uz viņu pašu dzīvi. Labi dzīves apstākļi nozīmē, ka cilvēkiem ir plašs darbības diapazons, kura robežās viņi var veidot savu dzīvi atbilstoši pašu vērtībām un vajadzībām. Lielā mērā tas ir atkarīgs no individuālajiem apstākļiem, kas ir, piemēram, laba veselība, labi attīstīta sociālā vide un augsts izglītības līmenis. Šis individuālās iespējas var saukt par resursiem, taču indivīda dzīves apstākļi nav atkarīgi tikai no pieejamības resursiem. Šo resursu izmantošana indivīda dzīvē ir atkarīga no specifiskā konteksta un sociālajām institūcijām, piemēram, no darba un dzīvokļu tirgus, kā arī no izglītības sistēmas, ko sauc arī par "darbības arēnām". Tādējādi persona ar daudziem resursiem, piemēram, ja tai ir laba veselība, augsts izglītības līmenis un ģimene ar augstu sociālo statusu, var izmantot šos resursus kā ieguldījumu un pārvērst tos par aktīvu citās arenās, piemēram, darba tirgū.

Dažādas sabiedrības atšķiras ar to, kā notiek šo resursu pārvēršana. Tirgus ekonomikas valstīs šis process parasti balstās uz tirgus principiem. Īsi sakot, jūsu labklājība ir atkarīga no jūsu resursiem. Bijušajā Padomju Savienībā daudzās arēnās sabiedriskās aktivitātes bija stingri reglamentētas. Ņemsim par piemēru dzīvokļus. Tie tika sadalīti nevis pēc mājsaimniecību ekonomiskajiem resursiem, bet gan saskaņā ar noteiktām normām, kas noteica dzīvojamās platības lielumu vienam cilvēkam. Praktiskajā dzīvē tirgus principiem bieži vien bija svarīga loma alternatīvajās sadales sistēmās, ko radīja ēnu ekonomika. Daudzi resursu pārvēršanas

mehānismi darbības arēnās var būt lietojami arī sabiedrībā, kas atšķiras no Skandināvijas labklājības valstīm.

Zinātnieku aprindās ir izveidojusies uzskatu vienprātība par dimensijām vai komponentiem, kam būtu jāpievērš uzmanība dzīves apstākļu pētījumos. Ir pieņemts, ka dzīves apstākļu pētījumā jāiekļauj vismaz veselības aizsardzība, nodarbinātība un darba apstākļi, ekonomiskie resursi, izglītība, sociālā integrācija, dzīvokļi un infrastruktūra, dzīves un īpašuma drošība un politiskie resursi. Šīs ir dimensijas, kas tiks analizētas šajā ziņojumā.

Ir vispārēja vienošanās par to, ka dzīves apstākļu dimensijas jāpēta kopīgiem spēkiem un kā vienots vesels. Grūtāk bija vienoties par katras dimensijas relatīvo nozīmīgumu. Kā lai novērtē dzīves apstākļus personai, kam ir laba veselība, augsts izglītības līmenis un kas pilnībā integrējusies darba tirgū, bet kurai ir šausmīgi apstākļi dzīvokli un zema alga? Varbūt vēl grūtāk būs salīdzināt šīs personas dzīves apstākļus ar tādas personas dzīves apstākļiem, kam ir augsts ekonomisko resursu līmenis, bet slikta veselība.

Novērtēšanas problēmas un tas, ka parasti ir iesaistīts subjektīvais faktors, ir galvenie iemesli, kāpēc bija tik grūti izstrādāt dzīves apstākļu vispārīgo mēru, kas ņemtu vērā visdažādākās dimensijas. Lai gan nav iespējams izstrādāt piemērotu dzīves apstākļu vispārīgo indeksu, ir svarīgi nepazaudēt visus iesaistītos atsevišķos aspektus. Bieži ir noderīgi meklēt izteiktas nabadzīgu dzīves apstākļu tendences (dzīves apstākļu deficīts) zināmos iedzīvotāju slāņos. Pēc katra atsevišķa dzīves apstākļu komponenta aplūkošanas šī ziņojuma pēdējā nodaļā tiks sīkāk apskatīti jautājumi, kas saistīti ar iespējamo dzīves apstākļu koncentrētību dažādās iedzīvotāju grupās.

DZĪVES APSTĀKĻI LATVIJĀ

Latvijai dzīves apstākļu pētījums ir īpaši svarīgs, jo tā atrodas grūtā pārejas procesa pašā vidū. Ekonomiskās aktivitātes samazināšanās izraisītās dzīves apstākļu pārmaiņas, šķiet, radis visai nopietnas problēmas gan mājsaimniecībām, gan atsevišķiem indivīdiem. Dzīves apstākļu pētījumam var būt ievērojama loma pārejas perioda sociālo problēmu atklāšanā visdažādākajās dimensijās un visos iedzīvotāju slāņos. Var parādīties jaunas vai jau ierastas atšķirības starp sociālajām grupām. Lai cilvēkiem atvieglotu pārejas perioda grūtības, nepieciešama mērķtiecīga politika, kuras izstrādāšanai vajadzīgi visaptveroši dati.

Sākotnējais dzīves apstākļu pētījuma mērķis Latvijā bija savākt trūkstošos datus par indivīdu un grupu relatīvo stāvokli tādās sfērās kā veselības aizsardzība, izglītība, atpūta un darba apstākļi. Lai gan par šīm sfērām ir pieejami svarīgi dati, tomēr unikāls dzīves apstākļu pētījuma ieguldījums ir tas, ka šīs dimensijas var analizēt kopsakarībās, lai atklātu sakarības starp visdažādākajiem sociālajiem komponentiem. No tā izriet, ka dažādās dimensijās ir iespējams identificēt grupas, kurām raksturīgi īpaši nabadzīgi dzīves apstākļi. Tā kā šis ziņojums akcentē nevienlīdzību sociālo grupu starpā, tad var cerēt, ka būs iespējams to izmantot kā svarīgu līdzekli sociālajā politikā.

1994.gada NORBALT pētījums ir pirmais vispusīgais dzīves apstākļu pētījums, kāds jebkad veikts Latvijā. Pats par sevi tas ir tikai dzīves apstākļu "momentuzņēmums" valstī noteiktā laika sprīdī. Šādus dzīves apstākļu pētījumus ideālā gadījumā vajadzētu veikt regulāri, lai atspoguļotu attīstību laikā. Šis pētījums tāpat būtu jāuzskata par pamatziņojumu. Norvēģijā un Zviedrijā dzīves apstākļu pētījumi tiek veikti regulāri, ik pēc sešiem vai septiņiem gadiem. Varētu būt nopietni argumenti par pētījumu biežuma palielināšanu

Latvijā, kur pašreiz pārmaiņas notiek daudz straujākā tempā nekā Skandināvijā. Salīdzinot dzīves apstākļu datus par dažādiem periodiem, var identificēt galvenās sociālās tendences. Politikas veidotāji varēs to izmantot, lai labotu vai koriģētu agrāk lietotos politiskos līdzekļus.

Tāpat dzīves apstākļus var salīdzināt arī dažādās valstīs un ģeogrāfiskajos rajonos. Latvijas valsts institūcijas ir izrādījušas interesi par Latvijas dzīves apstākļu salīdzināšanu ar apstākļiem citās Ziemeļu un Baltijas reģiona valstīs. Lai gan sociālā un politiskā struktūra ir ļoti atšķirīga, tomēr varētu būt interesanti un arī ļoti noderīgi pētīt citu valstu pieredzi. Kā tās ir veidotas un kādus rezultātus tās gūst no savas sociālās politikas? Ievērojamu labumu no šādiem salīdzinājumiem var gūt valstis, kam ir līdzīga vēsture, politiskā sistēma vai tradīcijas. Lai atvieglotu pētījumus, kas salīdzināmi ar attiecīgiem pētījumiem Baltijas un citās valstīs, NORBALT pētījums Latvijā tika veidots pēc noteikta standarta. Līdzīgi pētījumi tika vienlaicīgi veikti Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, kā arī Krievijā - Sanktpēterburgā un Kaļiņingradas apgabalā. Kā jau iepriekš norādīts, dzīves apstākļu dati Latvijā ir salīdzināmi ar Ziemeļvalstu datiem. Šādi salīdzināmi pētījumi pašreiz jau tiek veikti, cerot, ka parādīsies kopēja zinātniski pētnieciskā stratēģija ar mērķi identificēt interesantas līdzības un svarīgas atšķirības starp valstīm.

ZIŅOJUMA UZBŪVE

Ziņojumā ir vienpadsmit nodaļu. Turpmākās divas nodaļas, kuru autors ir redaktors, aptver galveno informāciju par Latvijas iedzīvotājiem un mājsaimniecību uzbūvi, raksturojot pamatfonu analīzei, kas veikta 4.-11.nodaļā. Anita Švarckopfa iztirzā dzīvokļa

apstākļus, izraugoties mājsaimniecību kā analīzes primāro vienību. Indivīds ir centrālais objekts turpmākajās nodaļās, ko sagatavojuši Latvijas Valsts statistikas komitejas darbinieki. Inta Vasaraudze apskata Latvijas iedzīvotāju veselību, Maranda Behmane raksta par izglītību, un Zaiga Priede analizē nodarbinātību un darba apstākļus. Tālāk atrodamas redaktora sagatavotās nodaļas par ekonomiskajiem resursiem, sociālo vidi un sabiedrisko aktivitāti. Birgita Jakobsena (FAFO) beidz individuālo dimensiju analīzi, pārrunājot Latvijas iedzīvotāju politisko attieksmi un personiskos uzskatus. Noslēguma nodaļā redaktors dod pārskatu par dažādiem dzīves apstākļu komponentiem, izsekojot dažiem nevienlīdzības pastiprināšanās procesiem.

IEVADS

Tā ir vispārīgāka jautājuma, ka dzīves apstākļi ietekmē parasti atšķiras atkarībā no vecuma, dzimuma, ģimenes stāvokļa un dzīves vietas. Tātad iedzīvotāju skaits un struktūra ir svarīgs lēmuma veidošanas faktors, raksturojot un analizējot dzīves apstākļus. Paldies, kas ietekmē cilvēku labklājību, varējuma rādītāji atšķirīgi dažādos iedzīvotāju slāņos. Piemēram, bērniem ir pieejamība un maģis par to pakalpojumiem parasti ir svarīgs patēriņš visākam ar mazākiem bērniem, bet vecā cilvēkiem vai īpaši kuri nav bērni, tas interesē mazāk. Tāpat arī veselības problēmas ir tieši saistītas ar vecumu, jo tas ir vairāk izplatīts vecu cilvēku vidū. Tā kā šai ziņojuma apskatīti parametri, kuru nozīmīgums ir atšķirīgs dažādos iedzīvotāju slāņos,

2. NODAĻA

IEDZĪVOTĀJI

Ogne Oslands

Taupiet cilvēku!

Dārgāks par visu ir cilvēks.

Taupiet latviešus!

Latviešu paliek maz.

Kārlis Skalbe (1879 - 1945)

IEVADS

Tā ir vispārzināma patiesība, ka dzīves apstākļi sabiedrībā parasti atšķiras atkarībā no vecuma, dzimuma, ģimenes stāvokļa un dzīves vietas. Tātad iedzīvotāju skaits un struktūra ir svarīgs fona mainīgais lielums, raksturojot un analizējot dzīves apstākļus. Faktori, kas ietekmē cilvēku labklājību, svarīguma ziņā būs atšķirīgi dažādos iedzīvotāju slāņos. Piemēram, bērnudārzu pieejamība un maksa par to pakalpojumiem parasti ir svarīgs jautājums vecākiem ar maziem bērniem, bet vecus cilvēkus vai tos, kam nav bērnu, tas interesē mazāk. Tāpat arī veselības problēmas ir tieši saistītas ar vecumu, jo tās ir vairāk izplatītas vecu cilvēku vidū. Tā kā šai ziņojumā apskatīti parametri, kuru nozīmīgums ir atšķirīgs dažādos iedzīvotāju slāņos,

lasītājam būtu noderīgi zināt kaut ko par Latvijas iedzīvotāju struktūru, ņemot vērā vissvarīgākos demogrāfiskos mainīgos lielumus. Tas raksturo vidi, kurā tiks apskatīti pārējie ziņojumā iekļautie parametri.

Tāpat kā prognozes par attīstību nākotnē, arī informācija par demogrāfiskajām tendencēm ir ļoti svarīga politikas veidotājiem, kas, izmantojot valsts politiku, vēlas ietekmēt labklājības slodzes sadalījumu sabiedrībā. Ir skaidrs, ka iedzīvotāju skaits un struktūra ar laiku mainīsies. Šai izpratnei jābūt visas politikas plānošanas pamatā, citādi pastāv risks, ka atvēršanās mēģinājumiem būs neliels vai pat neparedzēts efekts. Zināšanas par pašreizējo un sagaidāmo vecuma struktūru un ģeogrāfisko iedzīvotāju sadalījumu palīdz plānot, kur celt jaunas skolas vai citas izglītības iestādes. Pensiju sistēmām jāņem vērā to cilvēku paredzamais skaits, kas turpmākajos gados kļūs par vecuma pensionāriem. Protams, ir grūti plānot šādas tendences visos sikumos. Demogrāfiskajām tendencēm ir tieksme stipri svārstīties, un tās ne vienmēr saskan ar politikas veidotāju prognozēm. Gan sociālekonomiskā attīstība, gan pašu politikas veidotāju veiktie pasākumi var ietekmēt demogrāfiskās tendences citādāk, nekā tas bijis iepriekš plānots. Tātad politikas plānotājiem vienmēr jābūt spējīgiem ņemt vērā jaunus apstākļus.

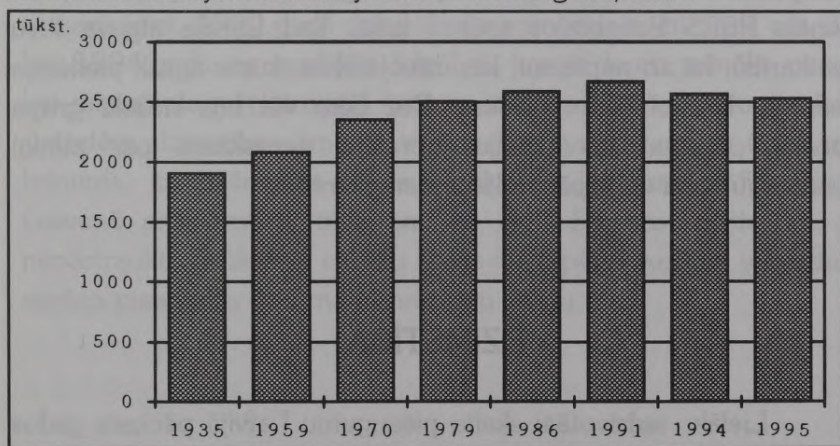
Lai gan plānošana vienmēr ir diezgan nenoteikta lieta, sīkākas zināšanas par sagaidāmajām demogrāfiskajām tendencēm, dodot noteiktus un bieži vien arī alternatīvus pieņēmumus par nākotni, ir noderīgs sākumpunkts. Veiksmīga valsts politikas plānošana modernā sabiedrībā bez tā nav iedomājama.

Šajā nodaļā, kā arī nākošajā mēs dosim galvenos fona datus par Latvijas iedzīvotājiem. Dotajā nodaļā iztirzātas Latvijas iedzīvotāju skaita izmaiņas, ko nosaka dzimstības, mirstības un migrācijas līmeņi, kā arī apskatīta iedzīvotāju struktūra pēc vecuma, dzimuma, dzīves vietas, etniskās izcelsmes un pilsonības statusa.

IEDZĪVOTĀJU PIEAUGUMS

1935.gada tautas skaitīšanā Latvijā reģistrēja 1 906 000 iedzīvotāju. Šis skaits samazinājās Otrā pasaules kara laikā, kad daudzi Latvijas iedzīvotāji cieta no terora, deportācijām vai arī tika nogalināti. Deportācijas turpinājās arī pēckara pirmajos gados. Sevišķi lieli cilvēku upuri bija agrārā sektora kolektivizācijas laikā 40.gadu beigās.¹ Turpmākie gadi iezīmēja sākumu ilgstošam liela mēroga imigrācijas periodam Latvijas Republikā. Pēc Otrā pasaules kara Latvijā bija visstraujākais iedzīvotāju pieaugums Eiropā. 1989.gadā iedzīvotāju skaits bija palielinājies līdz 2 667 000. Tas bija vislielākais iedzīvotāju skaits, kāds jebkad dzīvojis Latvijas

2.1. attēls. Latvijas iedzīvotāji 1935.-1994. gadā, tūkst.

¹ Attiecībā uz upuru skaitu skaitļi dažādos avotos atšķiras. Pēc viena no informācijas avotiem, laikā no 1941. līdz 1949.gadam tika deportēti 58 000 līdz 85 000 cilvēki. Izdarītie aprēķini liecina par to, ka 1940.-1941.gadā un 1944. - 1953.gadā tika nogalināti vai arestēti aptuveni 180 000 Latvijas iedzīvotāji. Turklāt apmēram 120 000 latviešu emigrēja uz Rietumiem. (skat. Kārklīšs, 1994., 126.lpp.).

teritorijā. Kopš tā laika tas ir nedaudz samazinājies, it īpaši migrācijas rezultātā. Pēc Valsts statistikas komitejas datiem aprēķinātais pastāvīgo iedzīvotāju skaits valstī 1995.gada sākumā bija apmēram 2 530 000.

1992.gada pavasarī tika nodibināts Pilsonības un imigrācijas departaments. Viens no tā svarīgākajiem uzdevumiem bija izveidot Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju reģistru. 1994.gada sākumā pavisam reģistrējās 2 410 800 cilvēku, kas veidoja apmēram 95% no Latvijā faktiski dzīvojošajiem cilvēkiem. Tā kā mūsu pētījumā iedzīvotāji tiek definēti kā reģistrētie iedzīvotāji, tas nozīmē, ka apmēram 5% no Latvijā faktiski dzīvojošajiem nav iekļauti šā ziņojuma analizē. Tāpēc vajadzētu īsi un precīzi raksturot, kas bija šie cilvēki. Dažas grupas netika atļauts reģistrēt, kas arī droši vien veidoja Latvijā dzīvojošo neregistrēto iedzīvotāju lielāko daļu. Tie galvenokārt bija cilvēki, kas dienēja PSRS Bruņotajos spēkos laikā, kad Latvija atguva savu neatkarību, kā arī nepilsoņi, kas dzīvoja ēkās, kuras agrāk piederēja Padomju Bruņotajiem spēkiem. Bez tiem vēl bija neliela grupa Latvijas pilsoņu, kas Latviju joprojām neuzskatīja par pilnīgi neatkarīgu valsti un tāpēc nolēma neregistrēties.

DZIMSTĪBA

Lielāko iedzīvotāju skaita pieaugumu Latvijā pēckara gados izraisīja plašā mēroga imigrācija, bet dabiskais pieaugums veidoja mazāku daļu. Latvijā dzimstības līmenis parasti ir bijis zems, pēckara gados ievērojami atpaliekot no Padomju valsts vidējā līmeņa. 1965.gadā dzimstības līmenis (dzimušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem) noslidēja līdz 13,8. Pretstatā tam vidējais līmenis Padomju Savienībā 60.gadu vidū bija vairāk nekā 18. Latvijā

dzimstības līmenis arī 70.gados saglabājās zems, mazliet pieaugot 80.gados un 1986.gadā sasniedzot 16,1 uz 1000 iedzīvotājiem. Tomēr kopš tā laika dzimstības līmenis atkal ir samazinājies, 1994.gadā noslidot līdz 9,5 uz 1000 iedzīvotājiem.

Kāpēc gan dzimstības līmenis Latvijā ir tik zems, salīdzinot pat ar vidējiem Eiropas standartiem? Zemu dzimstības līmeni var veicināt dažādi faktori. Pirmkārt, to var izraisīt mazs sieviešu skaits reprodūktīvajā vecumā; otrkārt, sievietēm reprodūktīvajā vecumā var būt maz bērnu; un, treškārt, sievietēm bērni var būt vēlā reprodūktīvajā vecumā. Pirmie divi iemesli ir cieši saistīti, jo mazāk bērnu uz katru sievieti, jo mazāks skaits sieviešu ir iespējams reprodūktīvajā vecumā. Latvijā zemais dzimstības līmenis ir izskaidrojams ar pirmo divu iemeslu savienojumu. Pēdējo pāris gadu laikā dzimstības summārais koeficients² Latvijā ir strauji samazinājies. 1990.gadā dzimstības summārais koeficients bija 2,0, bet 1994.gadā tas noslidēja līdz 1,4, kas ir daudz zemāks par to, kas nepieciešams pašreizējā līmeņa uzturēšanai. Visu vecuma grupu sievietēm dzimstības līmenis ir strauji samazinājies, un tāpēc nav brīnums, ka pašreizējo situāciju raksturo kā demogrāfisko krīzi. Galvenā problēma ir tāda pati kā citās Eiropas valstīs, t.i., kā nepārtraukti sarūkošais cilvēku skaits darbības vecumā var uzturēt aizvien pieaugošo vecuma pensionāru skaitu.

---

² Vidējais bērnu skaits, kuri varētu piedzimt vienai sievietei viņas dzīves laikā, ja dzimstība katrā vecuma grupā saglabātos aprēķinā gada līmenī. Šis rādītājs nav atkarīgs no iedzīvotāju vecumsastāva, tas raksturo vidējo dzimstības līmeni attiecīgajā periodā. Summārais dzimstības koeficients tiek aprēķināts, summējot (viengadīgos vai 5-gadu) dzimstības vecumkoeficientus.

MIRSTĪBA

Latvijas iedzīvotāju novecošana atspoguļojas relatīvi augstajā mirstības līmenī (mirušo skaits uz 1000 iedzīvotājiem), nenovēršot vecuma struktūras ietekmi. Tas palielinājās no 11,3 1970.gadā līdz 12,8 1980.gadā. 1991.gadā mirstības līmenis bija 13,1, un tas jau bija pārsniedzis dzimstības līmeni. Tas nozīmē, ka Latvijā pirmo reizi bija negatīvs dabiskais pieaugums. Turpmākajos gados šī tendence arvien vairāk pastiprinājās, un 1994.gadā mirstības līmenis, nenovēršot vecuma struktūras ietekmi, strauji pieauga līdz 16,4 uz 1000 iedzīvotājiem. Mirstības līmeņa kāpumu izraisīja ne tikai iedzīvotāju novecošanās, bet arī paredzamā mūža ilguma samazināšanās visās vecuma grupās. Paredzamā mūža ilguma samazināšanās bija stipri izteikta vīriešiem, īpaši jaunākajās vecuma grupās. Ja paredzamais mūža ilgums jaundzimušam zēnam 1988.gadā bija 66,3 gadi, tad 1994.gadā dzimušajiem zēniem tas bija tikai 60,7 gadi. Meitenēm paredzamais mūža ilgums bija garāks, lai gan jaundzimušajām tas bija samazinājies par vairāk nekā diviem gadiem, t.i., no 75,1 gada 1988.gadā līdz 72,8 gadiem 1993.gadā. 2.2.attēls rāda dzimstības un mirstības līmeni atsevišķos gados laika posmā no 1940. līdz 1994.gadam.

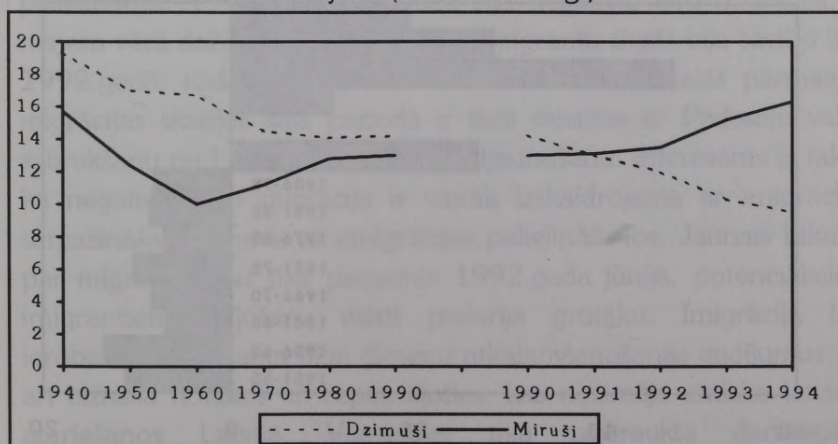
Lai gan imigranti vidēji bija jaunāki nekā vietējie iedzīvotāji, dzimstības līmenis imigrantu iedzīvotāju vidū nebija augstāks par vidējo līmeni Republikas iedzīvotājiem kopumā. To var izskaidrot ar faktu, ka pie imigrantiem pieskaitīja daudzus pagaidu ieeļotājus bez bērniem (Misiunas un Taagepeera, 1993., 214.lpp.). Tomēr vietējo iedzīvotāju novecošanas dēļ vispārējais mirstības līmenis etniskajiem latviešiem vismaz kādu laiku bija ievērojami augstāks nekā imigrantiem. Sakarā ar šo starpību dzimstības līmeņos nelatviešu daļa iedzīvotāju skaitā būtu pieaugusi ātrāk nekā vietējo latviešu iedzīvotāju daļa, pat neņemot vērā turpmāko imigrāciju 70.gados.

Dzimumstības un mirstības struktūra jāpēta saistībā ar vispārējo veselības stāvokli Latvijā, un šis jautājums jāpatur prātā, lasot nodaļu par veselību.

MIGRĀCIJA

Kā jau iepriekš tika minēts, sākot ar Otro pasaules karu, līdz pat 80. gadu beigām dabiskā pieauguma līmenis Latvijā ir bijis zems, bet iedzīvotāju mehāniskais pieaugums, ko izraisīja plaša mēroga migrācija, - iespaidīgs. Šis pieaugums Latvijā jāanalizē ekstensīvās pēckara industrializācijas kontekstā. Republika, kas bija rūpnieciski attīstīta jau pirms kara, nodrošināja labvēlīgus apstākļus kapitālieguldījumiem. Izglītības līmenis un strādnieku kvalifikācija bija augstāka nekā lielākajā daļā Padomju Savienības. Republika piedāvāja kvalificētu darbaspēka rezervi. Salīdzinot ar citiem

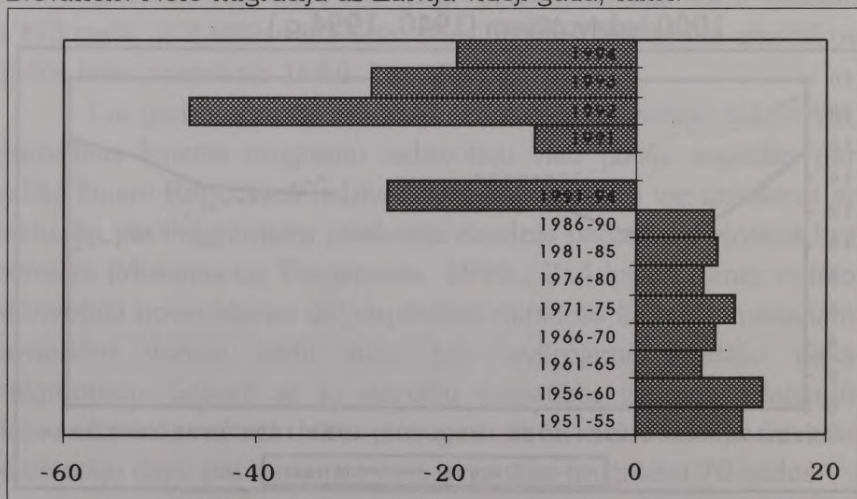
2.2. attēls. Dzimumstības un mirstības līmenis uz 1000 iedzīvotājiem (1940.-1994.g.)

rūpnieciskajiem rajoniem, kara laikā tika sagrauta relatīvi neliela daļa no augsti attīstītās infrastruktūras (Misiunas un Taagepeera, 1993., 108.lpp.).

Imigrācija bija īpaši izteikta pirmajos pēckara gados. Pēc Staļina nāves tā samazinājās, īpaši laika periodā no 1956.-1959.gadam. Šajā laikā republikas vadītāji iedibināja reģistrācijas noteikumus tiem, kas dzīvoja pilsētās. Daudzās darbavietās bija nepieciešamas latviešu valodas zināšanas. 1959.gadā, partijas tīrīšanas laikā, komunistiskā partija Maskavā nosodīja Latvijas iedzīvotāju centienus samazināt imigrantu pieplūdumu. Imigrācija atkal tika veicināta. 2.3.attēls atspoguļo ikgadējo imigrantu pieplūdumu. Jāatzīmē, ka cilvēku skaits, kas ieceļoja Latvijā no citām Padomju republikām (imigrācija no citām valstīm bija niecīga) no 1959. līdz 1988.gadam, bija ievērojami lielāks nekā dabiskais pieaugums. No 1959. līdz 1969.gadam imigrācija veidoja 51,2% no kopējā iedzīvotāju pieauguma, no 1970. līdz 1978.gadam - 66,7% un no 1979. līdz 1988.gadam - 58,1%

2.3.attēls. Neto migrācija uz Latviju vidēji gadā, tūkst.

(Bungs, 1990., 28.lpp.).

Zinātnieku vidū nav vienprātības par to, vai lielo imigrantu pieplūdumu Latvijā izraisīja apzināta rusifikācijas politika, ko izstrādāja Padomju institūcijas, vai arī to var izskaidrot ar noteiktiem sociālekonomiskajiem faktoriem, piemēram, rūpniecībā nepieciešamo strādnieku trūkumu (Kolstc, 1995.). Siks šī jautājuma iztīrējums nav paredzēts šajā grāmatā, bet viens ir skaidrs, ka plašā mēroga imigrācija atstāja nopietnas sekas kā uz iedzīvotāju, tā arī uz darbaspēka struktūru. Etniskais zemteksts ir skaidri redzams un tiks vēlāk iztīrāts. Jāatzīmē, ka jaunatnācēji Latvijā neuzturējās ilgi, tāpēc skaitļi par neto migrāciju neatspoguļo to lielo cilvēku skaitu, kas ieradās Latvijā un pēc īsa laika to atkal atstāja. Piemēram, no 1960. līdz 1965.gadam gada neto pieaugums migrācijas rezultātā bija tuvu 16 000, bet faktiskais imigrantu skaits bija aptuveni 48 000 gadā, 32 000 atstājot republiku. Līdz ar to daudzi jaunatnācēji nebija ieinteresēti integrēties Latvijas sabiedrībā, mācīties latviešu valodu un iesakņoties šajā Republikā.

Kopš 80.gadu beigām imigrācijas intensitāte ir samazinājusies, turpretī emigrācija 90.gadu sākumā sāka ievērojami palielināties. 1990.gadā pirmoreiz bija negatīva neto migrācija, ja neņem vērā dažus gadus 50.gados. Emigrantu skaits bija sevišķi liels 1992.gadā, kad Latviju atstāja 53 130 cilvēku. Lielās pārmaiņas migrācijas skaitļos šajā periodā ir tieši saistītas ar Padomju valsts sabrukšanu un Latvijas valstiskuma atjaunošanu. Interesants ir fakts, ka negatīvā neto migrācija ir vairāk izskaidrojama ar imigrācijas samazināšanos, nevis ar emigrācijas palielināšanos. Jaunais Likums par migrāciju, kas tika pieņemts 1992.gada jūnijā, potenciālajiem imigrantiem iekļūšanu valstī padarīja grūtāku. Imigrācija tika ierobežota un atļauta tikai ģimeņu atkalapvienošanās gadījumos, kā arī biznesa nolūkos un repatriējoties, kas nozīmēja etnisko latviešu atgriešanos Latvijā. Vienlaicīgi tika pārtraukta darbaspēka

vervēšanas politika, kas bija raksturīga iepriekšējos gados, jo Latvijas valsts institūcijas pārņēma savā pārziņā gandrīz visus lielākos uzņēmumus, kurus agrāk kontrolēja Maskava. Kā jau iepriekš minēts - un kas varētu likties nedaudz pārsteidzoši - pieaugoša emigrācija izraisīja mazāk pārciešanu. Ir zināms, ka visā pēckara periodā bija vērojama liela emigrantu plūsma no Latvijas, tātad tā nebija jauna parādība. Jaunums bija tas, ka aizbraucēju vietā jauni imigranti praktiski neparādījās.

Tomēr lielais emigrantu pieaugums 1992.gadā saista uzmanību. Ļoti iespējams, ka tādi faktori kā jaunizstrādātā pilsonības likumdošana un latviešu valodas prasmes jaunās prasības atsevišķu amatu un profesiju pārstāvjiem radīja klimatu, kurā daļa krieviski runājošo jutās spiesti atstāt valsti. Pastāv arī centieni pierādīt, ka daļa atstāja valsti arī tāpēc, ka viņiem tika atņemtas privilēģijas. Valdības politika zināmā mērā veicināja brīvprātīgu pārciešanu uz citu dzīvesvietu. Atbilstoši Ministru padomes 1992.gada 10.janvāra lēmumam, personas, kas emigrēja no Latvijas, bija tiesīgas saņemt naudas kompensāciju par pārciešanās izdevumiem un par atstāto valsts dzīvokli. Tomēr daudzu pašvaldību sliktā finansiālā stāvokļa dēļ kompensācijas parasti bija ļoti mazas un to nepietika, lai segtu reālos izdevumus, kas nepieciešami, pārciešoties uz Krieviju. Turklāt potenciālajiem emigrantiem izvēles iespējas bija ierobežotas, jo Krievija tikai ar pūlēm varēja izmitināt visus jaunatnācējus no bijušajām Padomju republikām. Migrācijas jautājumi tiks sīkāk apskatīti 10.nodaļā, kurā mēs analizēsim NORBALT pētījuma datus par ģeogrāfisko pārciešanos.

LAUKI UN PILSĒTAS

20. un 30.gados Latvijā nebija daudz lielu pilsētu, un iedzīvotāju lielākā daļa dzīvoja lauku apvidos. 1939.gadā tikai 35% no iedzīvotājiem dzīvoja pilsētās. Reizē ar vispārējo iedzīvotāju pieaugumu Latvijā strauji pieauga arī pilsētu iedzīvotāju skaits, bet lauku apvidos tas samazinājās. Šis process sākās ar lauksaimniecības kolektivizāciju, bet 50.gadu beigās un 60.gadu sākumā tas uz īsu laiku pavērsās pretējā virzienā, kad tūkstošiem deportēto lauksaimnieku atgriezās Latvijā. Lielo rūpniecības uzņēmumu celtniecība pilsētās piesaistīja gan cilvēkus no lauku apvidiem, gan arī imigrantus no ārzemēm. Tā rezultātā 1994.gadā 69% iedzīvotāju dzīvoja pilsētās. 1960.gadā nodarbināto skaits rūpniecībā pārsniedza strādājošo skaitu lauksaimniecībā. Rīga izauga gan absolūtā, gan relatīvā izteiksmē. 1940.gadā galvaspilsētā dzīvoja 17% iedzīvotāju, bet 1980.gadā to īpatsvars bija pieaudzis līdz vienai trešdaļai un kopš tā laika ir palicis stabils.

Vidējais iedzīvotāju blīvums Latvijā ir apmēram 41 cilvēks uz 1 km². Tomēr iedzīvotāju sadalījums ir diezgan nevienmērīgs. Apmēram puse iedzīvotāju dzīvo Rīgas aglomerātā (Rīga, Jelgava, Jūrmala un citas tuvējās pilsētas un pagasti 40 - 70 km rādiusā), kas veido tikai 6% no Latvijas teritorijas (Joeste un Kaevat, 1991., 92.lpp.). Iedzīvotāju blīvums lielākajā daļā Rīgas teritorijas (neieskaitot Rīgas pilsētu), kas veido lielāko aglomerāta daļu, ir 48 cilvēki uz 1 km². Mazākais blīvums ir sastopams Kurzemē - Ventspils rajonā, kur tas ir 6 cilvēki uz 1 km² (Valsts statistikas komiteja, 1994., 46.lpp.).

Tā kā mūsu pētījuma dati aptver reģistrētos iedzīvotājus Latvijā, tad šos datus var izmantot, lai raksturotu iedzīvotāju sadalījumu pēc dažādiem cilvēku apmešanās vietu tipiem. Mūsu pētījuma dati apstiprina, ka 70% iedzīvotāju dzīvo pilsētās, bet 30%

- lauku apvidos. Viena trešdaļa iedzīvotāju, kā jau minēts iepriekš, dzīvo galvaspilsētā Rīgā. Ņemot vērā tās lielumu (vairāk nekā 800 000 iedzīvotāju) un īpašo galvaspilsētas statusu, mēs Rīgu analizēsim atsevišķi. 18% iedzīvotāju dzīvo relatīvi lielās pilsētās ar iedzīvotāju skaitu no 40 000 (Rēzekne) līdz 120 000 (Daugavpils). Šīs pilsētas ir neatkarīgas administratīvas vienības. 19% iedzīvotāju dzīvo mazpilsētās, kuras pēc Latvijas dalījuma sistēmas tiek uzskatītas par pilsētām. Šo mazpilsētu lielums ir ļoti atšķirīgs, bet tajās visās ir mazāk nekā 40 000 iedzīvotāju. Pašreizējā analizē tiek izšķirtas ne tikai pilsētas un lauki, bet arī lielās pilsētas un mazpilsētas, lai noteiktu, kādā veidā apmešanās vietas lielums ir saistīts ar dažādiem dzīves apstākļu parametriem. Domājams, ka mazpilsētās būs dažas pilsētu apvidu iezīmes, kaut gan dažos aspektos tām būs lielāka līdzība ar lauku apvidiem.

REGIONĀLAIS SADALĪJUMS

Latvija tradicionāli ir sadalīta četros reģionos, kuri vēsturisko un kultūras aspektu dēļ ir ieguvuši diezgan izteiktas atšķirības. Tas ir īpaši attiecināms uz Latgali, Latvijas vistālāko austrumu reģionu, kas robežojas ar Krieviju un Baltkrieviju. Latvija ir pieredzējusi dažādas varas. Atsevišķie Latvijas novadi tika apvienoti vienotā teritorijā tikai 1920.gadā, pēc tam, kad Latvijā tika pasludināta neatkarība. Sākot ar 16.gs., Latgale bija Polijas daļa, un tā arī palika atšķirta no pārējās Latvijas teritorijas, kuru kopš 18.gs. beigām pārvaldīja Krievija. Tā rezultātā lielākā daļa latgaliešu ir piederīgi Romas katoļu baznīcai, kamēr vairums pārējo etnisko latviešu pieder luterāņu baznīcai. Latgalieši runā dialektā, kas ievērojami atšķiras no latviešu valodas, un tas pastiprina uzskatu par atsevišķu latgaliešu identitāti.

Latgalē ir divas relatīvi lielas pilsētas - Daugavpils, kas ir otra lielākā pilsēta Latvijā, un Rēzekne.

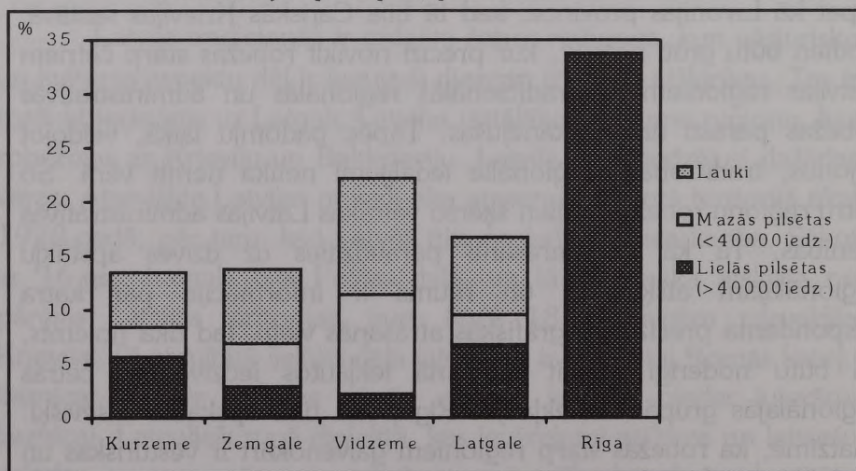
Kurzeme ir Latvijas dienvidrietumu reģions, un Zemgale ir centrālais dienvidu reģions. Šie divi reģioni no 16. līdz 18. gs. veidoja tā saukto Kurzemes un Zemgales hercogisti. Lai gan šī hercogiste bija Polijas pakļautībā, to pārvaldīja vācu muižnieki, un šajā teritorijā bija liela vācu kultūras ietekme. Šajā sakarā katoļu baznīcai šeit bija daudz mazāka ietekme nekā Latgalē. Šodien Kurzeme ir diezgan reti apdzīvota; izņemot divas tās lielākās jūras ostas pilsētas- Liepāju un Ventspili. Zemgale ir vairāk apdzīvota, un šajā reģionā atrodas Jelgava.

Lielākais Latvijas reģions ir Vidzeme, kas aizņem valsts ziemeļu un centrālo daļu. Bez Jūrmalas pilsētas, kas atrodas tieši ārpus Rīgas, Vidzemē nav nevienas lielas pilsētas, un vairums šī reģiona iedzīvotāju dzīvo mazpilsētās un lauku rajonos. Vēsturiskā aspektā Vidzeme ir ievērojama ar to, ka tā apmēram gadsimtu - no 1629. līdz 1721.gadam bija zviedru pakļautībā. Turklāt tā tika pārvaldīta kopā ar ziemeļu teritorijām, kur tagad atrodas Igaunija, tāpat kā Livonijas province, kad tā bija Cariskās Krievijas sastāvā. Šodien būtu grūti noteikt, kur precīzi novikl robežas starp četriem Latvijas reģioniem, jo tradicionālās reģionālās un administratīvās robežas parasti nav saskanējušas. Tāpēc padomju laikā, veidojot rajonus, tradicionālie reģionālie iedalījumi netika ņemti vērā. Šo četru reģionu robežas šodien šķērso vairākas Latvijas administratīvās vienības. Tā kā ir interesanti paraudzīties uz dzīves apstākļu reģionālajām atšķirībām un mums ir informācija par katra respondenta precīzu ģeogrāfiskās atrašanās vietu, tad tika nolemts, ka būtu noderīgi sadalīt pētījumā iekļautos iedzīvotājus četrās reģionālajās grupās, neiekļaujot Rīgu, kas tika apskatīta atsevišķi. Jāatzīmē, ka robežas starp reģioniem galvenokārt ir vēsturiskas un

šodien nekalpo administratīviem mērķiem. Robežas ir iezīmētas, balstoties uz Latvijas Valsts statistikas komitejas sniegto informāciju.

2.4.attēls parāda Latvijas iedzīvotāju sadalījumu pēc reģioniem un pēc apmešanās vietas tipa katrā reģionā. Latgale un Kurzeme ir līdzīgas tajā ziņā, ka apmēram 40% to iedzīvotāju dzīvo lielajās pilsētās un lauku apvidos, bet mazāk nekā 20% dzīvo mazpilsētās. Zemgalē un īpaši Vidzemē mazpilsētās dzīvojošo īpatsvars ir daudz mazāks, un šajos divos reģionos ir arī daudz lauku iedzīvotāju. Tāpēc, analizējot dzīves apstākļus Latvijas ģeogrāfiskajos reģionos, jāpatur prātā, ka reģioni atšķiras pēc apmešanās vietu rakstura un to sadalījuma.

2.4. attēls. Latvijas iedzīvotāji pēc reģionālā dalījuma un urbanizācijas pakāpes, procentos

DZIMUMS UN VECUMS

Otrā pasaules kara laikā Latvijā vīriešu īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā strauji samazinājās, kaut gan jau Latvijas Republikas laikā, starp diviem kariem, tas bija zemāks par vidējo līmeni Eiropā. 1959.gadā vīrieši veidoja tikai 43,9% no visiem iedzīvotājiem, bet 1935.gadā to īpatsvars bija 46,7%. Kaut gan disproporcija starp vīriešiem un sievietēm 1959.gadā mazliet izlīdzinājās, vīriešu īpatsvars joprojām ir mazāks nekā tas bija pirms kara. 1994.gadā no 2,6 miljoniem Latvijas iedzīvotāju 46,3% bija vīrieši un 53,7% - sievietes.

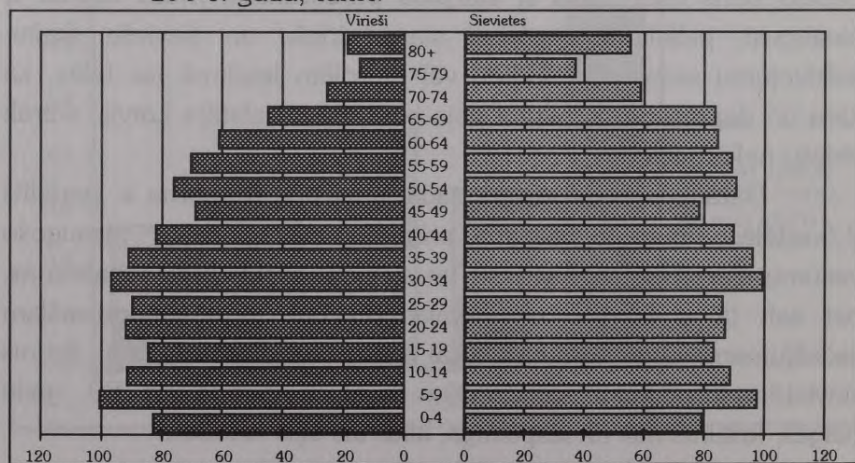
Būtisko atšķirību vīriešu un sieviešu skaita ziņā var izskaidrot ar to, ka vīriešu paredzamais mūža ilgums ir daudz mazāks nekā sieviešu paredzamais mūža ilgums. Lai gan vairumā valstu sievietēm ir garāks paredzamais mūža ilgums, Latvijā atšķirība paredzamajā mūža ilgumā vīriešiem un sievietēm ir ārkārtīgi liela. Pēc pēdējiem aprēķiniem (1994.g.), sievietes dzīvo vidēji par 12 gadiem ilgāk nekā vīrieši. Jaundzimušai meitenei paredzamais mūža ilgums ir gandrīz 73 gadi, bet zēnam tas nesasniedz pat 61 gadu. Turklāt pēdējo pāris gadu laikā šī starpība paredzamajā mūža ilgumā ir pieaugusi, palielinoties plaisai starp vīriešu un sieviešu skaitu. Iedzīvojamu sadalījumu šodien vēl joprojām ietekmē tas fakts, ka kara un deportāciju rezultātā gāja bojā vai arī atstāja Latviju vairāk vīriešu nekā sieviešu.

Dažādu vecuma grupu sadalījums pēc dzimuma ir parādīts 2.5.attēlā. Tāpat kā vairumā pasaules valstu, līdz ar pieaugošo vecumu starpībai starp vīriešu un sieviešu skaitu būtu jāpalielinās, bet šeit tā ir lielāka, nekā vajadzētu būt, pastāvot normālam sadalījumam pēc dzimuma. Lai gan paredzamā mūža ilgums sievietēm ir nedaudz samazinājies kopš tā pieauguma 80. gadu beigās, kritums nav tik iespaidīgs, kāds tas bijis vīriešiem.

Kāds gan varētu būt izskaidrojums paredzamā mūža ilguma samazinājumam, īpaši vīriešiem? Šī tendence jāpatur prātā, analizējot dzīves apstākļus Latvijā, tāpēc ka paredzamā mūža ilguma samazināšanās pati par sevi liecina par apstākļu pasliktināšanos. Var būt vairāki iemesli, kāpēc vīrieši tiek vairāk skarti nekā sievietes. Tā kā vīrieši parasti ir bijuši atbildīgi par ģimenes materiālo labklājību, aizvien pieaugošā nedrošība darba tirgū un citās labklājības sfērās vīriešus varbūt ir vairāk ietekmējusi nekā sievietes. Arī pieaugošais tabakas un alkohola patēriņš nevienmērīgi sadalās starp abiem dzimumiem, kas var ietekmēt paredzamo mūža ilgumu. Slikti darba apstākļi ražošanā un vairāk nelaimes gadījumu arī var būt noteicošie faktori. Mēs atgriezīsimies pie šī jautājuma turpmākajās ziņojuma nodaļās.

Zemais un aizvien lejupslidošais dzimstības līmenis ir parādīts 2.5.attēlā. Vecuma grupā no 0 līdz 4 gadiem skaidri parādās iedzīvotāju skaita samazināšanās. Kā redzams šajā attēlā, vecuma grupā no 65 līdz 69 gadiem ir vairāk sieviešu nekā vecuma grupā

2.5. attēls. Latvijas iedzīvotāji pēc vecuma grupām un dzimuma 1994. gadā, tūkst.

līdz 5 gadu vecumam. Turklāt vecuma grupa no 10 līdz 30 gadiem ietver relatīvi mazāk cilvēku nekā vecuma grupa no 31 līdz 40 gadiem. Šajā ziņā Latvija līdzinās daudzām Eiropas valstīm, kurās zemais dzimstības līmenis samazinājis cilvēku skaitu jaunākajās vecuma grupās. Jāņem vērā, ka Latvijā ir ievērojamas atšķirības starp dažādiem reģioniem un apmešanās vietu tiem pēc iedzīvotāju vecuma sadalījuma. Lauku apvidos ir lielāks jaunu cilvēku īpatsvars nekā pilsētās. Pilsētās 20% iedzīvotāju ir jaunāki par 16 gadiem, bet lauku apvidos to īpatsvars ir 27%. Pilsētās ir vairāk cilvēku darspējas vecumā nekā laukos. Pašlaik ir vērojama tendence, ka jaunieši dodas prom no lauku apvidiem, kur viņi ir izauguši, uz pilsētām mācīties vai meklēt darbu. Pēc māju atstāšanas daži no viņiem ir palikuši pilsētās. 70 gadu un vecāku iedzīvotāju īpatsvars pilsētās un laukos ir apmēram vienāds (9 - 10%).

Visvecākie iedzīvotāji Latvijā, izņemot Rīgu, ir sastopami Latvijas austrumu reģionā - Latgalē, kur ir mazāks skaits bērnu nekā pārējos trijos reģionos. Latgales lauku apvidos ir pat mazāk bērnu nekā citu reģionu pilsētās. Latgales pilsētās ir arī lielākais iedzīvotāju īpatsvars vecākajās vecuma grupās, kur 14% iedzīvotāju ir vecāki par 70 gadiem. Pretstatā Latgalei Kurzemes lauku apvidos šajā vecuma grupā ir tikai 7% iedzīvotāju.

Tā kā starp iedzīvotāju vecumstruktūru un sociālajām vajadzībām ir ciešas saites, tad vecuma atšķirībām dažādos Latvijas rajonos un reģionos ir svarīga nozīme sabiedrisko pakalpojumu pieprasījuma ziņā katrā atsevišķā vietā. Taču ir jāatšķir reģionālais un valsts līmenis. Piemēram, lai gan Rīgā ir mazāks bērnu īpatsvars nekā citos reģionos, tomēr šeit dzīvojošo bērnu skaits ir ļoti liels un veido 28% no visiem Latvijas bērniem. Vairāk nekā 6 no katriem 10 bērniem dzīvo pilsētās. Tā kā Kurzemes lauku rajonos gandrīz viena trešdaļa iedzīvotāju ir bērni, ir svarīgi, lai tiem cilvēkiem, kas ir atbildīgi par bērnu un ģimenes politikas plānošanu valsts līmenī,

būtu dziļas zināšanas svarīgākajos jautājumos atiecībā uz bērniem valstī kopumā.

ETNISKĀ IZCELSME

Lai gan Latvijas valsts ir nosaukta galvenās Latvijā dzīvojošās etniskās grupas vārdā, etniskie latvieši veido tikai 55% no kopējā iedzīvotāju skaita valstī. Latvijas neatkarības pirmajā posmā, starp diviem pasaules kariem, Latvijā nebija monoetniska sabiedrība, tomēr nelatviešu īpatsvars toreiz bija daudz mazāks nekā šodien. 1935.gadā latvieši veidoja vairāk nekā trīs ceturtdaļas no iedzīvotāju kopskaita, kā to var redzēt 2.6.attēlā.

Masveida industrializācija republikā, kas sākās pēc tās iekļaušanas Padomju Savienībā, pilnīgi pārveidoja etnisko sastāvu Latvijā. Darbaspēka trūkuma dēļ rūpnieciskās ražošanas ekspansiju

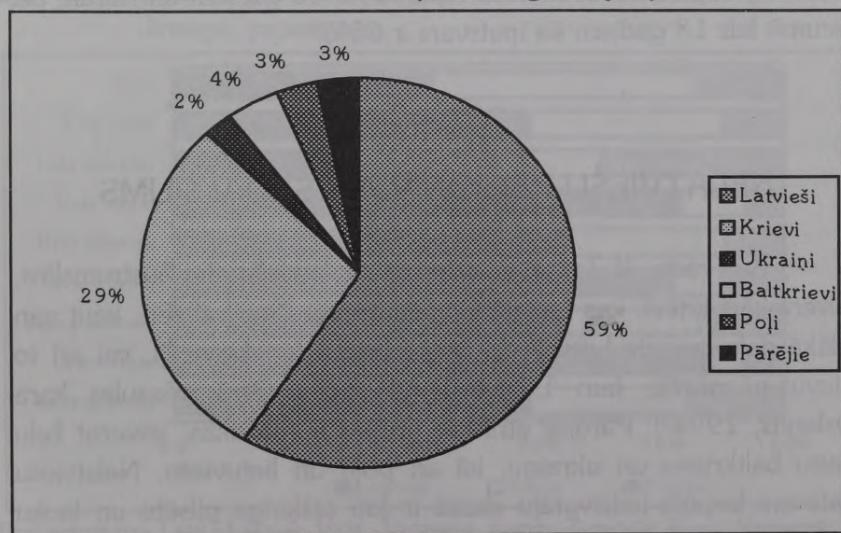
2.6. attēls. Etnisko latviešu īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā 1935. - 1994. gadā, procentos

Latvijā nodrošināja gan strādnieki, gan inženiertehniskais personāls no citām, galvenokārt austrumslāvu republikām. Tādējādi latviešu īpatsvars republikas iedzīvotāju kopskaitā līdz 1959.gadam bija pazeminājies līdz 62%, un tas turpināja kristies arī 60. un 70.gados. 1989.gadā latviešu īpatsvars bija pazeminājies līdz 52%. Radās bažas, ka šī tendence galu galā varētu novest pie latviešu nācijas izžušanas. Kā jau minēts iepriekš, kopš tā laika lielākā imigrācija uz Latviju ir apstājusies, un ļoti liels nelatviešu skaits ir atstājis valsti, tādēļ latviešu īpatsvars ir mazliet palielinājies. Pēc VSK 1994.gada aprēķiniem latviešu īpatsvars pašlaik atkal ir palielinājies līdz 55%.

Respondentu un visu mājsaimniecības locekļu etniskā izcelsme ir reģistrēta NORBALT Dzīves apstākļu pētījumā Latvijā. 2.7.attēls rāda, ka pētījuma dati atspoguļo nedaudz lielāku latviešu skaitu nekā oficiālā statistika. Tam ir divi galvenie iemesli. Pirmkārt, oficiālā statistika aptver visus Latvijas iedzīvotājus, bet pētījuma izlasē ir iekļauti tikai tie, kas ir iedzīvotāju reģistrā. Lielāko

2.7. attēls. Etniskā izcelsme Latvijā 1994.gadā, pētījuma dati

daļu neregistrēto iedzīvotāju veido nelatvieši, kas arī ir galvenais iemesls tam, ka mūsu pētījumā etnisko latviešu skaits ir lielāks, nekā tas ir patiesībā. Otrs un, iespējams, svarīgākais, iemesls ir tas, ka intervētājiem pētījuma laikā bija norādījums neprasīt respondenta oficiālo tautību, kas bija reģistrēta visās Latvijas iedzīvotāju pasēs, ja viņš nebija īsti pārliecināts par savu etnisko piederību. Intervētājiem bija jāatstāj paša respondenta ziņā tas, kā definēt savu etnisko izcelsmi atbilstoši viņa etniskajai identitātei. Latvijas iedzīvotāju pasēs joprojām ir tautības ieraksts. Bērni 16 gadu vecumā automātiski manto savu vecāku oficiālo tautību (lasiet: etniskā izcelsme), ja abiem vecākiem ir viena un tā pati tautība. Taču ir tādi nelatvieši, kas pašreizējos apstākļos grib audzināt savus bērnus kā latviešus. Viņi arī mēdz atbildēt, ka viņu bērni ir latvieši, kad tiek jautāts par mājsaimniecības locekļu tautību. Šie apstākļi kopā ar relatīvi augsto dzimstības līmeni etnisko latviešu vidū varbūt arī ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc latviešu īpatsvars ir ievērojami lielāks bērnu un jauniešu vidū nekā starp pieaugušajiem. Pieaugušo iedzīvotāju vidū ir 56% latviešu vecumā no 18 gadiem un vairāk, bet vecumā līdz 18 gadiem šis īpatsvars ir 65%.

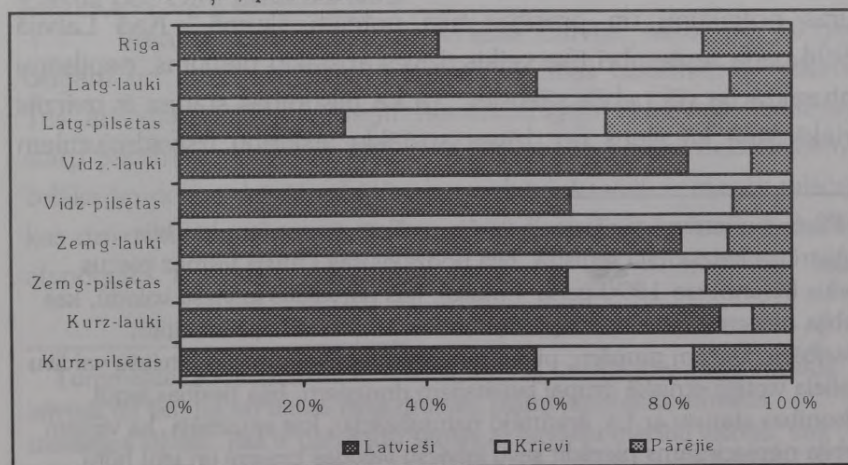
NELATVIEŠU REĢIONĀLAIS SADALĪJUMS

Kā rāda 2.7.attēls, vairums nelatviešu ir austrumslāvi, galvenokārt krievi, kas Latvijā jau bija apmetušies ļoti sen, kaut gan lielākā daļa pašreiz Latvijā dzīvojošo krievu ir iebraucēji, vai arī to krievu pēcnācēji, kuri Latvijā ieradās pēc Otrā pasaules kara (Oslands, 1994.). Pārējās etniskās grupas ir mazākas, ietverot lielu skaitu baltkrievu un ukraiņu, kā arī poļu un lietuviešu. Nelatviešu īpatsvars kopējā iedzīvotāju skaitā ir ļoti atšķirīgs pilsētu un lauku

apvidos. Tā kā slāvu imigranti galvenokārt apmetās lielo rūpniecības uzņēmumu tuvumā, kas atradās lielajās pilsētās vai to tuvumā, tie veidoja daudz lielāku pilsētas iedzīvotāju īpatsvaru, salīdzinot ar lauku iedzīvotājiem. Daudzās lielākajās pilsētās, ieskaitot galvaspilsētu Rīgu, latvieši joprojām ir mazākumā. To skaits pilsētās, kurās iedzīvotāju skaits ir virs 50 000, veido mazliet vairāk nekā 40% no šo pilsētu iedzīvotāju kopskaita. Mazākās pilsētās nelatvieši veido vienu trešdaļu iedzīvotāju, taču laukos tikai piektā daļa iedzīvotāju ir nelatvieši.

Izņemot galvaspilsētu Rīgu, Latgale ir vienīgais Latvijas reģions, kurā latvieši ir absolūtā mazākumā. Kā parādīts 2.8.attēlā, Latgales pilsētās latvieši veido tikai 27% iedzīvotāju (lielākajā pilsētā Daugavpilī - 14%), bet Latgales laukos tie veido 58%. Pretstatā tam citos reģionos latvieši veido 82 - 88% lauku iedzīvotāju. Latgalē dzīvojošie nelatvieši ir to krievu pēcnācēji, kas ieradās šajā reģionā jau pirms vairākiem gadsimtiem, un daudzi ir no ģimenēm, kuras

2.8. attēls. Etniskā struktūra pēc rajoniem un urbanizācijas līmeņa, procentos

Paskaidrojums: Latg - Latgale, Vidz - Vidzeme, Zemg - Zemgale, Kurz - Kurzeme.

jau ilgu laiku dzīvojušas šajā reģionā. Kā mēs redzēsim vēlāk, ar to ir saistīta viņu piederības sajūta Latvijai. Latvijā ir bijis daudz strīdu par dažādu etnisko grupu dzīves apstākļiem valstī. Apskatot atsevišķi dzīves apstākļu komponentus pēc respondentu etniskās izcelsmes, mēs ceram, ka šis ziņojums sniegs ticamus datus par faktisko situāciju.

PILSONĪBA

Viens no visstrīdīgākajiem jautājumiem Latvijā, kopš tā atguva savu neatkarību, ir bijis par tiesībām uz Latvijas pilsonību. Pēc gariem un asiem strīdiem 1994.gada vasarā tika pieņemts Pilsonības likums. Tika apstiprināts tas, ka, pastāvot dažiem izņēmumiem, Latvijas pilsonība automātiski tiek piešķirta tikai tiem Latvijas iedzīvotājiem, kuri bija Latvijas pilsoņi Padomju aneksijas laikā 1940.gadā, un viņu tiešajiem pēcnācējiem. Taču vairums citu Latvijas iedzīvotāju varēja kļūt par pilsoņiem pēc naturalizācijas, kuras noteikumi un prasības tika noteikti likumā.³ Kad Latvijā 1994.gada septembrī tika veikts dzīves apstākļu pētījums, nepilsoņu naturalizācija vēl nebija sākusies. Tā kā pilsonības statuss ir izvirzīts priekšplānā kā viens no dzīves apstākļu atšķirību izskaidrojumiem

---

³ Pilsonību naturalizācijas ceļā varēja piešķirt personām, kas bija reģistrētas iedzīvotāju reģistrā, bija nodzīvojušas Latvijā vismaz piecus gadus (rēķinot no 1990.gada 4.maija), kas pārvaldīja latviešu valodu, kas nebija nevienas citas valsts pilsoņi un kas atbilda vēl dažām citām prasībām. Dažām grupām, piemēram, bērniem vai etnisko latviešu vai līvu (neliela vietējā etniskā grupa) laulātajiem draugiem, bija tiesības iegūt pilsonības statusu ar t.s. ārkārtējo naturalizāciju, kas nozīmēja, ka viņiem nebija nepieciešams pierādīt savu latviešu valodas prasmi un viņi būtu pirmie, kuriem piešķirtu pilsonību.

mūsu valstī, tad, lai analizētu dzīves apstākļus Latvijā, ir noderīgi noteikt Latvijas pilsoņu īpatsvaru visā iedzīvotāju skaitā un sikāk izpētīt to kopējās raksturīgākās iezīmes.

Pēc pētījuma datiem, kas balstās uz informāciju par 95% iedzīvotāju, kas bija uzskaitīti iedzīvotāju reģistrā, 73% iedzīvotāju bija Latvijas pilsoņi, bet 27% bija nepilsoņi. Pats par sevi saprotams, ka viens no faktoriem, kas visvairāk saistīts ar pilsonības statusu, ir respondenta etniskā izcelsme. Ja no etniskajiem latviešiem pilsoņi bija 98%, tad krievi veidoja 40%, un vidēji 31% pilsoņu bija pārējo Latvijas etnisko grupu pārstāvji. Tikai dažiem repatriētajiem etniskajiem latviešiem, kas 1940.gadā nebija dzīvojuši Latvijā, un viņu pēcnācējiem sākotnēji netika automātiski piešķirta Latvijas pilsonība.⁴ Tas fakts, ka četri no desmit krieviem bija pilsoņi, rāda, ka daudziem krieviem ir bijušas ciešas saites ar Latviju, jo vismaz vienam no viņu priekštečiem vajadzēja būt pilsonim Latvijas Republikā starp diviem kariem. Un tomēr vairums krievu nebija pilsoņi, bet pilsoņu skaits citās etniskajās grupās bija vēl mazāks. Lielākā daļa nepilsoņu bija imigranti, kas bija ieradušies Latvijā pēc Otrā pasaules kara.

Vairums imigrantu, kas ieradās Latvijā, sākot no 40.gadu beigām un vēlāk, strādāja lielos rūpniecības uzņēmumos pilsētās. Tas arī atspoguļojas pilsoņu nevienmabīgajā relatīvajā sadalījumā starp pilsētu un lauku apvidiem. Krieviem un citiem nelatviešiem ir lielāka tendence dzīvot pilsētās, bet nelatviešu vidū ir mazāk pilsoņu, kas dzīvo pilsētu un nevis lauku apvidos. 2.9.attēls īpaši uzskatāmi atspoguļo krieviem raksturīgo tendenci. Divas trešdaļas lauku

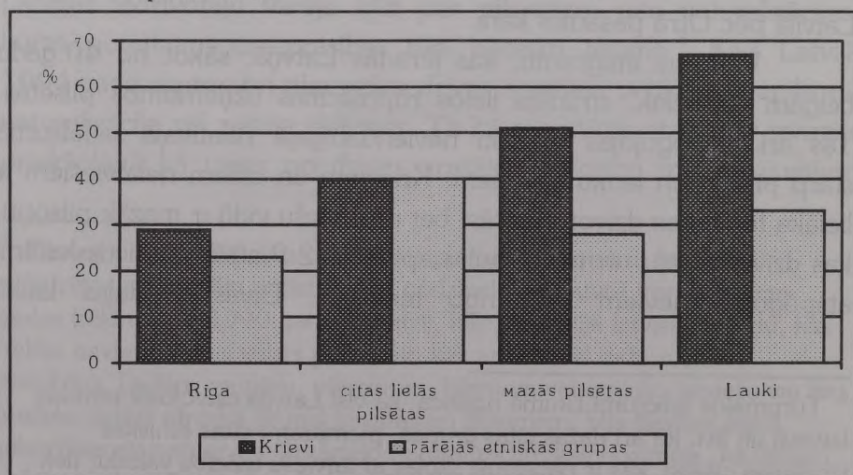
---

⁴ Turpmākie labojumi likumā noteica, ka visi Latvijā dzīvojošie etniskie latvieši un līvi, kā arī dažas citas grupas, piemēram, citas etniskās izcelsmes cilvēki, kas ir pabeiguši skolas ar latviešu mācību valodu, tiek uzskatīti par Latvijas pilsoņiem, un viņiem nav jāiziet naturalizācijas procedūras.

apvidos dzīvojošo krievu ir pilsoņi. Tas ir pierādījums, ka krievu iedzīvotāji ir relatīvi stiprāk iesakņojušies Latvijas laukos. Kā parādīts attēlā, pilsoņu īpatsvars krievu vidū Rīgā (29%) un citās lielākajās pilsētās (40%) ir daudz mazāks. Vairāk nekā puse mazpilsētās dzīvojošo krievu ir pilsoņi. Tendence attiecībā uz pārējām etniskajām grupām nav tik viendabīga. Atšķirības dažādu etnisko grupu sadalījumā dažādos apmešanās vietu tipos prasa dziļāku analīzi, nekā tas ir iespējams šajā nodaļā. Ir jāatzīmē, ka ne vairāk kā 23% Rīgas pastāvīgo iedzīvotāju, kas pieder šīm grupām, ir pilsoņi. Tikai pilsoņi ir tiesīgi piedalīties vēlēšanās valsts un pašvaldību līmenī. Latvijas galvaspilsētā vēlētajā pārsvarā ir etniskie latvieši, lai gan tie veido tikai pilsētas iedzīvotāju mazākumu. Šī situācija droši vien izmainīsies, kad sāksies potenciālo jauno pilsoņu naturalizācija.

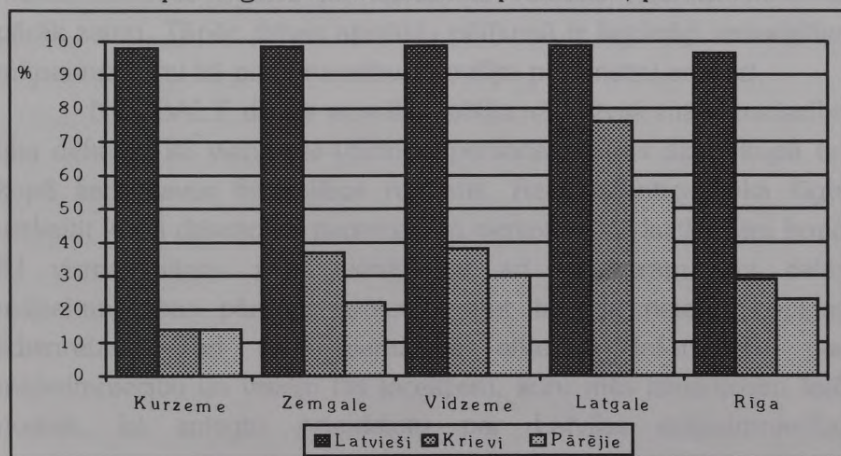
Lai gan pilsoņu īpatsvars dažādos Latvijas reģionos ir savstarpēji saistīts ar reģionā dzīvojošo etnisko latviešu īpatsvaru,

2.9. attēls. Pastāvīgo nelatviešu iedzīvotāju īpatsvars, kuriem ir Latvijas pilsonība, pēc urbanizācijas līmeņa, procentos

pilsonības statusa skaidrojumā ir vairāki svarīgi faktori, kas neattiecas uz etnisko izcelsmi. 2.10.attēls rāda, ka pilsoņu īpatsvars dažādās etniskajās grupās Latvijā dažādos reģionos ir ļoti atšķirīgs. Ļoti interesants atklājums varētu būt tas, ka Latvijas austrumu reģionā Latgalē krievi un citu etnisko grupu pārstāvji biežāk ir pilsoņi nekā viņu līdztautieši citos reģionos. Latgales lauku apvidos 90% vietējo krievu ir pilsoņi. Latgales lielajās pilsētās un mazpilsētās liels krievu īpatsvars, vairāk nekā divi no trim, ir pilsoņi. Krievi Latgalē ir apmetušies jau ļoti sen. Daži krievu vecticībnieki ir to krievu pēcnācēji, kas ieradās Latgalē 17.gs. (Pšeničņikovs, 1910.). Bet imigrantiem Kurzēmē, Liepājas un Ventspils ostas pilsētās nav tik dziļas saknes. Par to liecina fakts, ka Kurzemes pilsētās tikai 11% krievu un 13% citu etnisko grupu pārstāvju ir pilsoņi. Pavisam Kurzēmē tikai 14% nelatviešu ir pilsoņi.

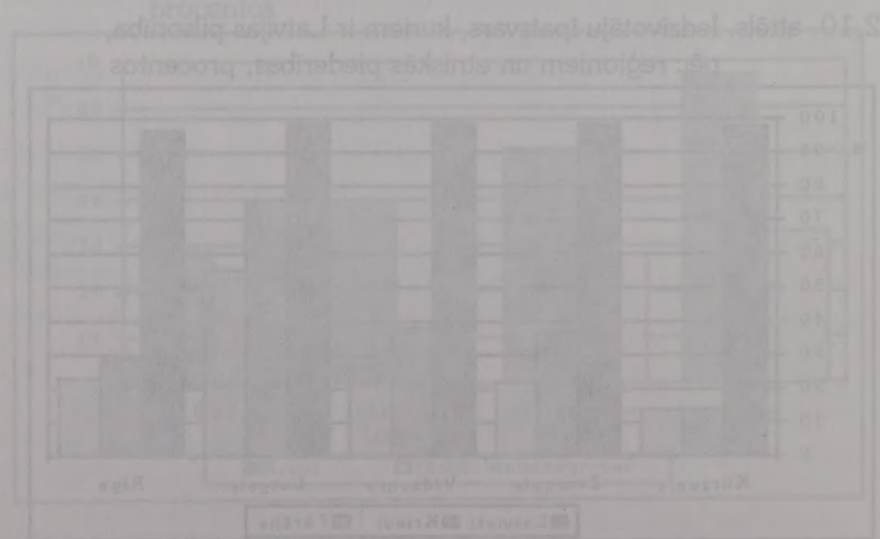
2.10. attēls. Iedzīvotāju īpatsvars, kuriem ir Latvijas pilsonība, pēc reģioniem un etniskās piederības, procentos

SECINĀJUMI

Pašreizējo demogrāfisko situāciju Latvijā ir ietekmējuši Padomju okupācijas pieci gadu desmiti. Tā ir izveidojusies arī to tendenču rezultātā, kas ir plaši pazīstamas daudzās Eiropas valstīs. Vērtējot pēc perspektīvajiem dzīves apstākļiem, pašreiz svarīgākā demogrāfiskā problēma ir ārkārtīgi zemais dzimstības līmenis, kas ilgstošā laika posmā novedis pie ievērojamas iedzīvotāju novecošanas. Vidējais Latvijas iedzīvotāja vecums ir 36 gadi, kas ir viens no visaugstākajiem vidējā vecuma rādītājiem Eiropā. Aktīvā darbaspēka lielumam ir liela nozīme, jo, tam samazinoties, būs mazāk cilvēku, kas varēs atbalstīt pieaugošo nestrādājošo iedzīvotāju skaitu. Lai gan valdības politikas programmas ir virzītas uz ģimenes palielināšanu un dzimstības līmeņa paaugstināšanu, tās nevarēs panākt lielu efektu, ja neuzlabosies dzīves apstākļi.

2.9. attēls. Pastāvīgo nelatviešu iedzīvotāju īpatsvars, kurš ir Latvijas pilsonība, pēc urbanitātes līmeņa.

3. NODAĻA

MĀJSAIMNIECĪBAS STRUKTŪRA

Odne Oslands

*Es būt' laba saimenece,
Ja man būtu tā saimite -
Kas neēda, kas nedzēra,
Kas naksniņu negulēja.*

L.t.dz.

Cilvēks nav vientuļa sala - tā ir vispārzināma patiesība. Individa rīcībā esošie resursi un viņa labklājība parasti ir atkarīgi no mājsaimniecības spējām kopumā radīt ienākumus. Pārējas perioda valstīs, tādās kā Latvija, kur ir trūcīgi resursi pārdalīšanai, mājsaimniecības nozīmi kā labklājības rādītāju nedrīkst novērtēt pārāk zemu. Tāpēc dzīves apstākļu pētījumā ir lietderīgi izraudzīties mājsaimniecību kā pamatvienību atsevišķu parametru analīzei.

NORBALT dzīves apstākļu pētījumā Latvijā mājsaimniecība tika definēta kā viena vai vairākas personas, kuras dzīvo kopā un kopā lieto savus finansiālos resursus. Respondentiem tika lūgts uzskaitīt kopā dzīvojošās personas un personas, ar kurām viņi kopā ēd vismaz vienu reizi dienā, vai arī ar kurām viņi dalās mājsaimniecības pārtikas krājumos pat tad, ja neietur kopīgas ēdienreizes. Tad tika pierakstīta attiecīgā informācija par mājsaimniecību un visiem tās locekļiem, kuru mēs izmantosim šajā nodaļā, lai sniegtu priekšstatu par Latvijas mājsaimniecību

struktūru.¹ Šī arī būs galvenā informācija, apskatot daudzos dzīves apstākļu komponentus, par ko tiks runāts turpmākajās nodaļās.

MĀJSAIMNIECĪBAS LIELUMS: MĀJSAIMNIECĪBAS SKATĪJUMS

Mājsaimniecību skaits un lielums valstī ir atkarīgs no vairākiem faktoriem, jo bez dzimstības un mirstības līmeņa svarīgi ir arī sociāli ekonomiskie, juridiskie, kultūras un bieži vien arī reliģiskie aspekti. Analizējot mājsaimniecības lielumu, kā analīzes pamatvienību var izmantot vai nu mājsaimniecību, vai individu. Šī nodaļa sākas ar mājsaimniecību sadalījuma izpēti atbilstoši tajās dzīvojošo cilvēku skaitam. 3.1.attēls atspoguļo mājsaimniecību sadalījumu Latvijā pēc attiecīgas izlases vienību svēršanas. Kā parādīts attēlā, lielāko daļu mājsaimniecību veido viens vai divi cilvēki, un šāda tipa mājsaimniecības ir apmēram vienlīdz izplatītas (attiecīgi 29% un 28% no visām mājsaimniecībām). Mājsaimniecības ar trim vai četrām personām katrā arī ir diezgan plaši izplatītas (attiecīgi 19% un 15%), bet tikai 8% no visām Latvijas mājsaimniecībām ir 5 vai vairāk cilvēku. Vidējo mājsaimniecību Latvijā veido 2,5 personas. Šajā ziņā Latvijas mājsaimniecību struktūra ir ļoti līdzīga Norvēģijas mājsaimniecību struktūrai, kur 1990.gadā vidējais mājsaimniecības lielums bija 2,4 personas, un lielo mājsaimniecību īpatsvars bija tikpat mazs kā Latvijā (Norvēģijas statistika, 1993., 295.lpp.). Tomēr Norvēģijā vienas personas mājsaimniecību īpatsvars bija pat lielāks nekā Latvijā. No otras

---

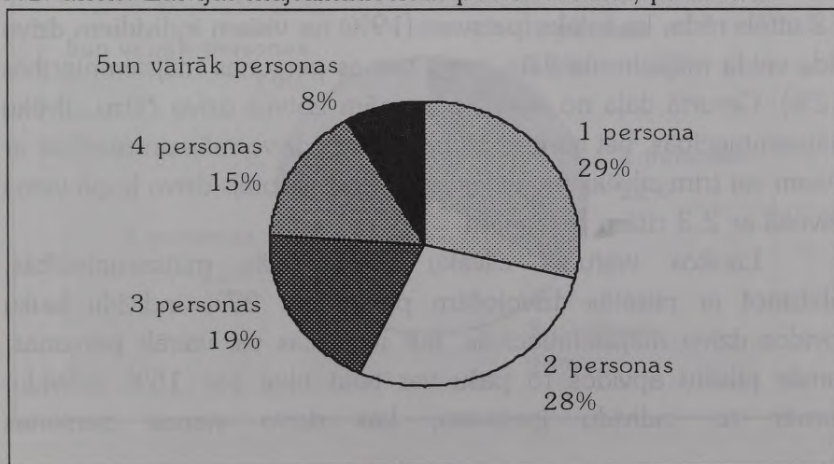
¹ Ja respondentam nebija pietiekošas informācijas, lai atbildētu uz visiem jautājumiem attiecībā uz pārējiem mājsaimniecības locekļiem, tad to darīja atbildīgais pieaugušais mājsaimniecībā (skat. 2.pielikumu).

pusēs, Latvijā ir lielāks vienas personas īpatsvars nekā tās dienvidu kaimiņvalstī - Lietuvā, kur vienas personas mājsaimniecību īpatsvars sasniedz 23%.

Varbūt varētu likties, ka nav lielas atšķirības starp pilsētu un lauku rajoniem mājsaimniecību lieluma ziņā. Piecu un vairāku personu mājsaimniecību īpatsvars ir nedaudz lielāks lauku apvidos (13%), nekā pilsētās (6%), bet neatkarīgi no tā nav skaidri izteiktu atšķirības pazīmju. Galvenais iemesls nelielajām atšķirībām starp pilsētu un lauku apvidiem varētu būt fakts, ka padomju stila dzīvojamie masīvi, kas veicināja mazāku mājsaimniecības lielumu, bija visraksturīgākās celtnes abu tipu apmešanās vietās. Privātās lauku mājas ar pietiekamu platību daudziem mājsaimniecības locekļiem tikai pakāpeniski aizstāj vecās kolektīvo saimniecību ēkas, kas tika uzceltas saskaņā ar padomju dzīvokļu celtniecības normām.

Jāatzīmē, ka vientuļo cilvēku īpatsvars Rīgā ir tāds pats kā visā valstī kopumā. Turklāt, runājot par mājsaimniecību lielumu, nav būtiskas atšķirības starp dažādiem ģeogrāfiskajiem reģioniem, jo vidēji mājsaimniecību lielums ir vienāds visā valstī. Daudzās

3.1. attēls. Latvijas mājsaimniecības pēc to lieluma, procentos

Ziemeļvalstis ir vērojama parādība, ka vienas personas mājsaimniecības ir vairāk izplatītas lielajās pilsētās. Norvēģijā vienas personas mājsaimniecības ir visraksturīgākās galvaspilsētā Oslo, kur tās veido vairāk nekā pusi no visām mājsaimniecībām (Statistics Norway, 1993., 295.lpp.).

MĀJSAIMNIECĪBAS LIELUMS: INDIVĪDA SKATĪJUMS

Līdz šim mājsaimniecība ir bijusi analīzes pamatvienība, un mēs esam apskatījuši mājsaimniecību sadalījumu pēc to locekļu skaita. Vēl viena lietderīga pieeja ir apskatīt indivīdu sadalījumu pēc dažāda lieluma mājsaimniecībām. Tas ļauj mums noteikt to iedzīvotāju īpatsvaru, kas dzīvo vieni paši un to, kas dzīvo mājsaimniecībās kopā ar citiem cilvēkiem. Tas arī dod mums iespēju uzzināt, vai ir kādas raksturīgas kopīgās pazīmes cilvēkiem, kuri dzīvo vienāda lieluma mājsaimniecībās.

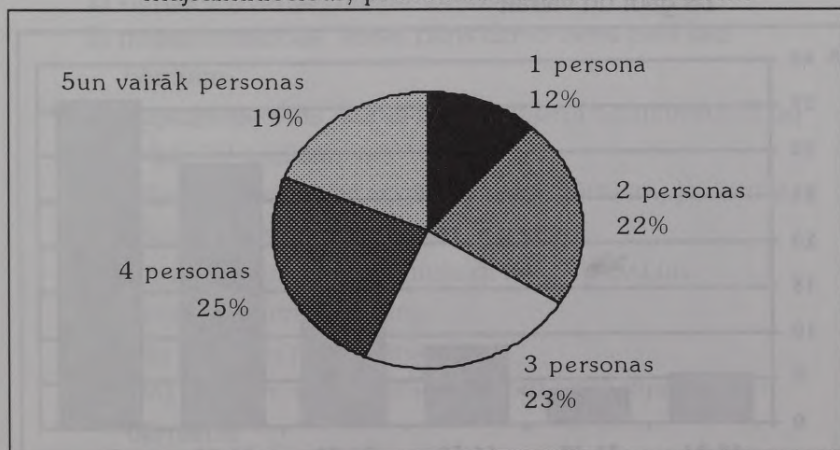
3.1.attēlā redzam, ka piecu vai vairāku cilvēku mājsaimniecības veido tikai 8% no visām mājsaimniecībām, bet 3.2.attēls rāda, ka lielāks īpatsvars (19%) no visiem indivīdiem dzīvo šāda veida mājsaimniecībās, nevis vienas personas mājsaimniecībās (12%). Ceturtā daļa no visām personām Latvijā dzīvo četru cilvēku mājsaimniecībās, bet gandrīz vienāds skaits dzīvo mājsaimniecībās ar diviem vai trim cilvēkiem. Vidēji Latvijas iedzīvotājs dzīvo kopā vienā dzīvoklī ar 2,3 citām personām.

Laukos vairums cilvēku dzīvo lielās mājsaimniecībās, salīdzinot ar pilsētās dzīvojošām personām. 27% indivīdu lauku apvidos dzīvo mājsaimniecībās, kur ir piecas vai vairāk personas, kamēr pilsētu apvidos to pašu var teikt tikai par 15% indivīdu. Tomēr to indivīdu īpatsvars, kas dzīvo vienas personas

mājsaimniecībās, ir ļoti līdzīgs. Relatīvi lielas atšķirības ir vērojamas starp dzimumiem. Sievietes Latvijā parasti vairāk dzīvo vienas pašas nekā vīrieši. Tikai 8% no visiem vīriešiem Latvijā dzīvo vieni, bet atbilstošais skaitlis sievietēm ir 15%. Sievietes parasti dzīvo vienas pēc 40 gadu vecuma sasniegšanas. Jāpiebilst, ka vīriešiem tas ir mazāk raksturīgi.

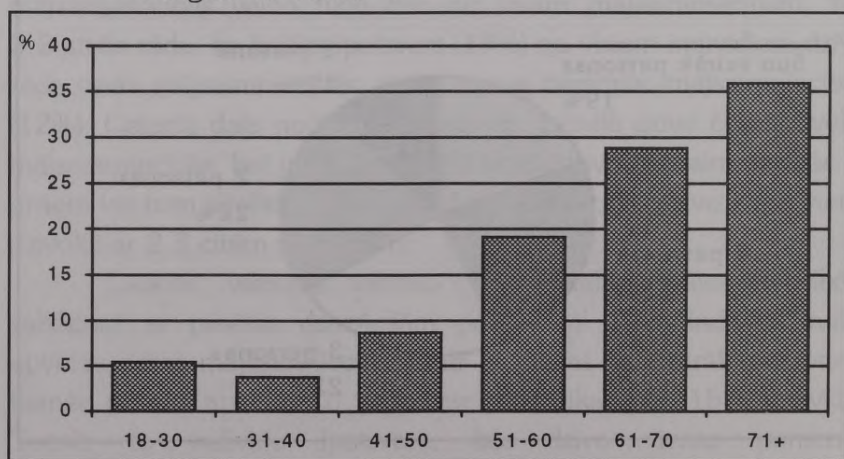
Galvenais iemesls šai parādībai ir tas, ka sievietes Latvijā dzīvo ilgāk par saviem vīriem, un arī tas, ka viņas precas ar dažus gadus vecākiem vīriešiem nekā pašas. Lielākā daļa sieviešu, kas dzīvo vienas personas mājsaimniecībās, ir atraitnes. Šajā sakarā būtu lietderīgi aplūkot, kā mājsaimniecību lielums saistās ar vecumu. Jo vecāka ir persona, jo lielāka ir iespējamība, ka tā dzīvo viena. Daudzās Rietumu valstīs liels jaunu cilvēku īpatsvars vēlas dzīvot vieni, pirms viņi apmetas kaut kur uz dzīvi, lai nodibinātu ģimeni. Bet šī parādība nav izplatīta Latvijā. Tikai 5% no tiem, kas ir vecumā no 18 līdz 30 gadiem, dzīvo vieni, kā tas parādīts

3.2. attēls. Individu īpatsvars, kas dzīvo dažāda lieluma mājsaimniecībās, procentos no visiem indivīdiem

3.3.attēlā. Jāatzīmē, ka šīs vecuma grupas īpatsvars Latvijā ir trīs reizes lielāks nekā Skandināvijas valstīs. Izskaidrojums tam varētu būt tāds, ka Latvijā jauniem cilvēkiem nav iespēju atstāt vecāku mājas un nodibināt savu mājsaimniecību. Tikai nedaudziem ir līdzekļi, lai varētu nopirkt vai irēt dzīvokli, kas Latvijas dzīvokļu tirgū ir dārgs. Pat jaunie pāri bieži vien dzīvo pie viena vai otra laulātā drauga vecākiem. Vecuma grupā no 31 līdz 40 gadiem vienas personas mājsaimniecību īpatsvars samazinās līdz 4%, bet tad strauji palielinās, sasniedzot 36% grupās, kurās cilvēki ir vecāki par 71 gadu. Bērni (jaunāki par 16 gadiem) parasti dzīvo lielās mājsaimniecībās. Viena trešdaļa no visiem bērniem dzīvo piecu un vairāku cilvēku mājsaimniecībās, turpretim šī attiecība ir mazāka nekā viens no desmit vecumā virs 50 gadiem.

3.3. attēls. Iedzīvotāju īpatsvars vienas personas mājsaimniecībās pēc vecuma; procentos no indivīdiem, kuru vecums ir 18 gadi un vairāk

MĀJSAIMNIECĪBU TIPI

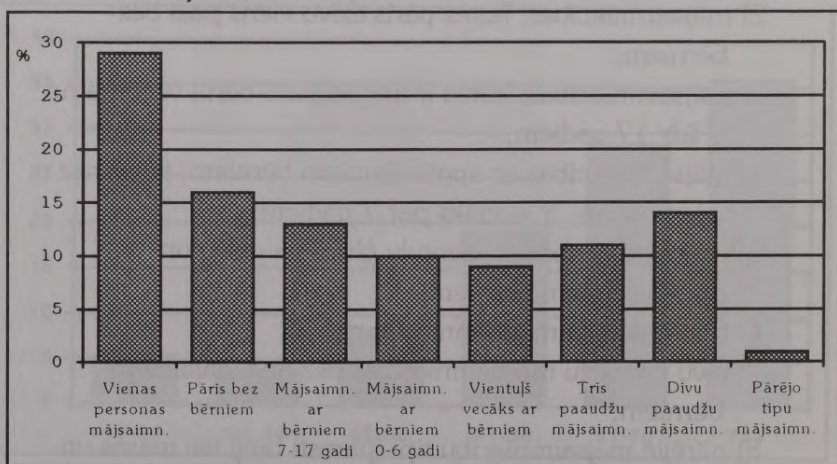
Pētījuma informācija par radniecību dod iespēju klasificēt mājsaimniecības pēc to tipa. Dzīves apstākļi droši vien būs atšķirīgi dažādu tipu mājsaimniecībās, tāpēc mājsaimniecību tipu struktūra valstī var ietekmēt politikas plānošanu un sociālās palīdzības programmu izstrādāšanu. Tomēr atšķirīgu mājsaimniecību potenciālo tipu skaits, kas balstās uz tādām pazīmēm kā vecums, ģimenes stāvoklis un radniecība mājsaimniecības robežās, bija ļoti liels. Lai izveidotu mājsaimniecību grupas, ko varētu izmantot turpmākajā analizē, tika ieviesti četri kritēriji. Pirmais klasifikācijas kritērijs ir personu skaits mājsaimniecībā (viena vai vairākas). Otrais kritērijs - paaudžu skaits mājsaimniecībā, un trešais - apgādājami bērni mājsaimniecībā (jaunāki par 18 gadiem) un mazi bērni (jaunāki par 7 gadiem). Pēdējais kritērijs ir saistīts ar laulību (vai mājsaimniecībā ir vismaz viens precēts vai civillaulībā dzīvojošs pāris). Mājsaimniecības pēc tam tika klasificētas astoņās dažādās kategorijās:

- 1) vienas personas mājsaimniecības;
- 2) mājsaimniecības, kurās pāris dzīvo viens pats bez bērniem;
- 3) mājsaimniecības, kurās ir apgādājami bērni vecumā no 7 līdz 17 gadiem;
- 4) mājsaimniecības ar apgādājamiem bērniem, ja vismaz viens bērns ir jaunāks par 7 gadiem;
- 5) mājsaimniecības ar vientuļu ģimenes galvu un apgādājamiem bērniem;
- 6) triju paaudžu mājsaimniecības;
- 7) divu paaudžu mājsaimniecības bez apgādājamiem bērniem;
- 8) pārējie mājsaimniecību tipi (parasti brāļi vai māsas un

kopā dzīvojošas personas, kas nav radnieki).

3.4.attēls parāda dažādu mājsaimniecību tipu sadalījumu Latvijā. Kā redzams 3.1.attēlā, 29% ir vienas personas mājsaimniecības. Četrās no desmit mājsaimniecībām ir vismaz viens apgādājams bērns (jaunāks par 18 gadiem). Relatīvi lielu Latvijas mājsaimniecību īpatsvaru veido pāri vai divu paaudžu mājsaimniecības, kas dzīvo bez apgādājamiem bērniem. Bieži sastopamas ir arī triju paaudžu mājsaimniecības, kas veido 11% no visām mājsaimniecībām. Tas varētu liecināt, ka Latvijas sabiedrībā jauniem cilvēkiem ir grūti atrast atsevišķu dzīves vietu vai arī, ka daudzi Latvijas iedzīvotāji, reaģējot uz ekonomiskajām grūtībām, ir izvēlējušies iespēju apvienot savus resursus. Vairumā no triju paaudžu mājsaimniecībām (86%) ir vismaz viens apgādājams bērns, bet gandrīz pusei ir viens vai vairāki bērni, kas jaunāki par 7 gadiem. Mājsaimniecības ar vientuļu māti vai tēvu un apgādājamiem bērniem veido 9% no visām mājsaimniecībām, bet šī

3.4. attēls. Mājsaimniecību tipu sadalījums, procentos no visām mājsaimniecībām

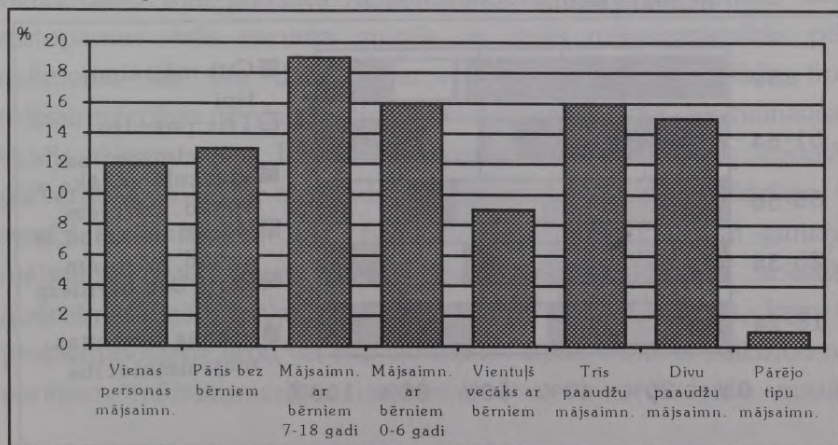

proporcija pieaug līdz 22%, ja mēs aplūkojam tikai mājsaimniecības ar apgādājamiem bērniem.

Ja mēs aplūkojam indivīdu proporciju, kas dzīvo dažādu veidu mājsaimniecībās, aina nedaudz izmainās (skat. 3.5.att.). Ja četrās desmitdaļās mājsaimniecību ir vismaz viens apgādājams bērns, tad mēs redzam, ka sešas desmitdaļas no kopējā iedzīvotāju skaita dzīvo tieši šādās mājsaimniecībās. Lielākā to daļa dzīvo mājsaimniecībās, kur ir abi vecāki, bet relatīvi augsts īpatsvars dzīvo triju paaudžu mājsaimniecībās vai mājsaimniecībās ar vientuļu mājsaimniecības galvu un apgādājamiem bērniem. Tātad šāda tipa mājsaimniecībās dzīvo attiecīgi 16% un 9% iedzīvotāju. Turklāt ievērojams cilvēku skaits dzīvo divu paaudžu mājsaimniecībās bez apgādājamiem bērniem (15%). Tam par iemeslu varētu būt ilgstošā dzīvokļu nepietiekamība. Bet varbūt tas liecina, ka Latvijas sabiedrībā ģimenes un paaudžu saitēm joprojām ir liela nozīme.

Vecuma atšķirības pastāv starp personām gan lielās, gan mazās mājsaimniecībās, tāpat ir mājsaimniecību tipi, kas vairāk

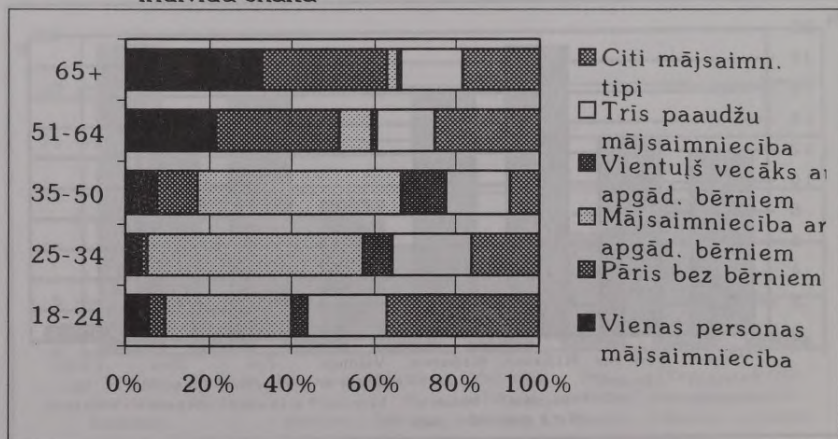
3.5. attēls. Iedzīvotāju sadalījums pēc mājsaimniecības tipa, procentos no visiem indivīdiem

raksturīgi atsevišķām vecuma grupām. Nākošais attēls (3.6.att.) atspoguļo mājsaimniecību dažādo tipu sadalījumu pēc vecuma grupām. Mājsaimniecību sadalījums pēc tipiem šeit ir vienkāršots tāpēc, lai visas mājsaimniecības ar apgādājamiem bērniem veidotu vienu grupu, bet divu paaudžu mājsaimniecības bez apgādājamiem bērniem klasificējot tiktu pievienotas pie pārējām mājsaimniecībām.

3.6.attēls atklāj dažus interesantus faktus par mājsaimniecību struktūru Latvijā. Kā mēs redzam, ļoti maz Latvijas iedzīvotāju vecuma grupā no 18 līdz 24 gadiem dzīvo vieni paši vai ar partneriem atsevišķās mājsaimniecībās, ja viņiem nav bērnu. 30% no viņiem dzīvo mājsaimniecībās ar apgādājamiem bērniem. Vecuma grupā no 18 līdz 30 gadiem mazāk nekā puse ir tādu, kas dzīvo mājsaimniecībās ar apgādājamiem bērniem, būdami šo bērnu vecāki. Vairums apgādājamo bērnu ir jaunākie brāļi un māsas. Turklāt relatīvi maz šīs vecuma grupas pārstāvju ir vientuļi vecāki ar apgādājamiem bērniem (4%). Var secināt, ka vairums vientuļo vecāku šajā vecuma grupā dzīvo ar saviem pašu vecākiem triju paaudžu mājsaimniecībās. Ievērojama šīs vecuma kategorijas

3.6.attēls. Mājsaimniecību tips pēc vecuma grupas, procentos no indivīdu skaita

daļa tiek klasificēta kā "pārējie". Tas nozīmē, ka viņi varbūt dzīvo ar saviem vecākiem divu paaudžu mājsaimniecībās vai arī dzīvo vienā dzīvoklī ar saviem brāļiem vai māsām, vai citām personām. Mājsaimniecību tipi ar apgādājamiem bērniem ir lielā pārsvarā vecumā starp 25 un 50 gadiem, bet vecākas personas šajā grupā mēdz dzīvot vienas vai tikai ar savu partneri, tā kā viņu bērni pamazām pāriet dzīvot citur. Jāatzīmē, ka šajās vecuma grupās biežāk var sastapt mājsaimniecības, kurās ir vientuļš tēvs vai māte, salīdzinot ar grupām, kurās ir jauni cilvēki. Vecāki, kas ir kļuvuši par atraitņiem, vai šķirušies vecumā virs 30 gadiem, parasti paliek vieni ar saviem bērniem. Visbiežāk lielākā daļa vientuļo vecāku ir sievietes. Vīrieši veido tikai 14% no tiem, kas dzīvo vieni ar apgādājamiem bērniem. Šajā ziņojumā īpaša uzmanība tiks pievērsta grupai, kas veido vientuļos vecākus, jo tā ir īpaši neaizsargāta pret ekonomiskajām grūtībām un tai bieži vien jāpaļaujas uz palīdzību no ārpuses.

Pats par sevi saprotams, ka cilvēki pēc 50 gadiem retāk dzīvo mājsaimniecībās ar apgādājamiem bērniem, lai gan daži vecvecāki dzīvo kopā ar saviem mazbērniem, turklāt ievērojams skaits dzīvo triju paaudžu mājsaimniecībās, kuras ir vienlīdz bieži sastopamas visās vecuma grupās, jo šajās mājsaimniecībās pēc definīcijas var būt dažāda vecuma cilvēki. Latvijā šāda tipa mājsaimniecības ir daudz biežāk sastopamas nekā Skandināvijas valstīs. Ņemot vērā Latvijā notiekošās ekonomiskās un sociālās pārvērtības un līdz ar tām radušos nepieciešamību pēc palīdzības, ir svarīgi tuvāk aplūkot triju paaudžu mājsaimniecību. Vai ģimeņu mājsaimniecības var apmierināt nepietiekamie sociālās nodrošināšanas pasākumi? Varbūt varētu domāt, ka tie, kam ir problēmas darba tirgū vai citā labklājības sfērā, saņems palīdzību no pārējiem mājsaimniecības locekļiem, kas viņus padarītu mazāk

sociāli neaizsargātus. Šis jautājums tiks pilnīgāk izanalizēts turpmākajās nodaļās.

VECUMS, KAD JAUNIEŠI ATSTĀJ SAVAS MĀJAS, UN ĢIMENES STĀVOKLIS

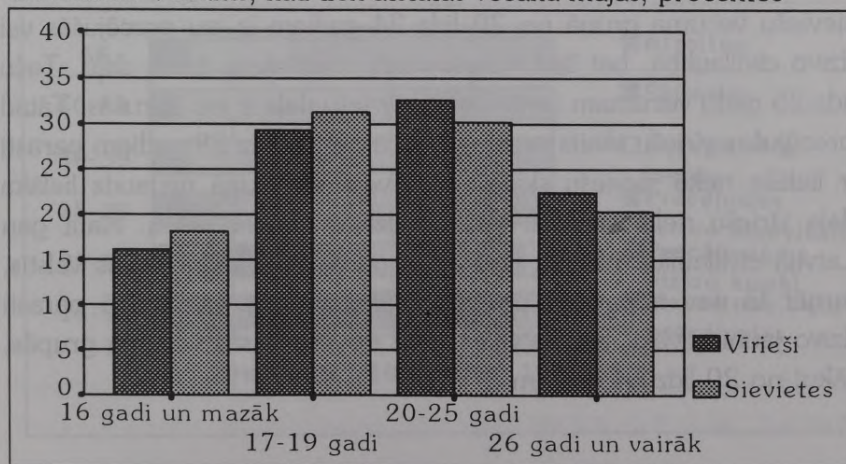
Mājsaimniecības struktūra mainās, kad jaunie cilvēki atstāj savu vecāku mājas un sāk dzīvot atsevišķi vai arī pārceļas uz dzīvi pie sava partnera. Vecāku mājsaimniecība samazinās par vienu personu, un, kas ir vēl svarīgāk, parasti tiek izveidota jauna mājsaimniecība, kurās ir viens vai vairāki cilvēki. Taču dažreiz persona pārceļas uz jau izveidotu mājsaimniecību, piemēram, ja jauns cilvēks pārceļas uz dzīvi pie sava partnera vecākiem. Spriežot pēc NORBALT Dzīves apstākļu pētījuma datiem, Latvijā šī parādība ir diezgan bieži novērojama. Ne vienmēr cilvēki atstāj vecāku mājas pēc savas pašu gribas. Dažreiz jaunajiem cilvēkiem nav izvēles, un viņiem jāatstāj savu vecāku mājas, lai pabeigtu izglītību vai atrastu darbu. Daži no šiem jaunajiem cilvēkiem vēlāk atgriežas dzīvot pie saviem vecākiem vai nu vieni, vai arī ar savu partneri.

Informācija par vecumu, kad cilvēki atstāj savu vecāku mājas, ir noderīga, lai saprastu mājsaimniecību struktūru sabiedrībā. Respondentiem tika jautāts, cik veci tie bija, kad devās prom no savu vecāku mājām. Tikai nedaudz vairāk par 15% respondentu vēl joprojām dzīvoja ar saviem vecākiem, no kuriem 42% bija vecuma grupā no 18 līdz 25 gadiem. Vecākajās grupās bija ievērojams respondentu skaits, kas nebija atstājuši savu vecāku mājas. Jaunākajās vecuma grupās vīrieši parasti dzīvoja kopā ar saviem vecākiem, bet sievietes pēc 40 gadiem pārsvarā joprojām dzīvoja ar saviem vecākiem. Sievietes parasti biežāk uzņemas atbildību par

vecākiem, kad tiem ir nepieciešams atbalsts, nekā vīrieši. Tādējādi arī varētu izskaidrot šo parādību. Jāatzīmē, ka respondentiem tika lūgts norādīt savu vecumu, kad tie pirmo reizi atstāja vecāku mājas. Tas nozīmē, ka tie, kas bija dzīvojuši atsevišķi un vēlāk atgriezušies, piemēram, lai rūpētos par saviem vecākiem vecumdienās, nav iekļauti šajos skaitļos. Vēl viens izskaidrojums tam varētu būt tāds: ja sievietes nav atstājušas savu vecāku mājas līdz pusmūža vecumam, tad tās ir ekonomiskā ziņā atkarīgas no saviem vecākiem, pretstatā vīriešiem, kas šajā vecumā ekonomiskā ziņā ir pilnīgi patstāvīgi.

3.7.attēls atspoguļo to 85% personu sadalījumu, kas atstājuši savu vecāku mājas vai nekad nav dzīvojušas kopā ar saviem vecākiem. Kā parādīts attēlā, vīrums Latvijas iedzīvotāju, kas dzīvo atsevišķi no saviem vecākiem, ir devušies prom vecumā no 17 līdz 25 gadiem. 17% to izdarījuši pirms 17 gadu vecuma, un 20% atstājuši savus vecākus pēc 26 gadu vecuma. Lai gan atšķirības šajā ziņā starp dzimumiem nav visai lielas, tās rāda, ka sievietes parasti atstāj savus vecākus jaunākā vecumā nekā vīrieši. Viens no iemesliem ir tas, ka sievietes bieži apprecas jaunākos gados nekā

3.7. attēls. Vecums, kad tiek atstātas vecāku mājas, procentos

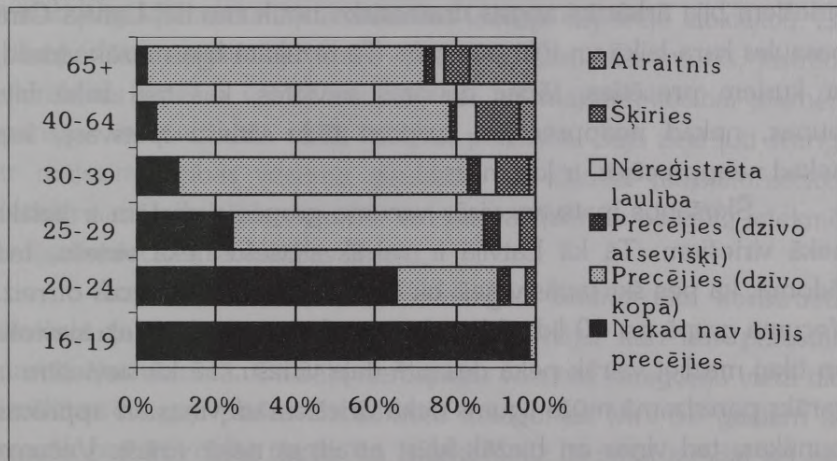
vīrieši. Tas varētu nozīmēt arī to, ka jaunie pāri biežāk dzīvo vīra vecāku mājās nekā kopā ar sievas vecāku ģimeni. Šo pieņēmumu apstiprina aptauja, kuras gaitā ievērojami lielāks sieviešu procents teica, ka viņas dzīvo kopā ar sava vīra vecākiem. Vēl viena interesanta parādība ir tā, ka Rīgā biežāk nekā citos Latvijas reģionos ir vērojama tendence cilvēkiem dzīvot kopā ar saviem vecākiem. Tas varbūt ir saistīts ar nepietiekamo dzīvokļu skaitu galvaspilsētā, un tas pārceļšanos uz dzīvi citur padara īpaši grūtu. Turklāt cilvēkiem, dzīvojot galvaspilsētā, nav nepieciešamības pārcelties uz citu vietu, lai iegūtu izglītību vai atrastu darbu.

Lai gan daži jaunie cilvēki pārceļas uz citu dzīvesvietu izglītības vai darba dēļ, domājams, ka Latvijā ir maz jaunu cilvēku, kas aiziet uz citu pastāvīgu dzīvesvietu, pirms nav apprecējušies vai pārcēlušies uz dzīvi pie sava partnera. Lai noskaidrotu vecumu, kurā parasti precas Latvijas iedzīvotāji, ir svarīgi aplūkot sadalījumu pēc ģimenes stāvokļa. 3.8.attēls rāda dažāda vecuma vīriešu un sieviešu ģimenes stāvokli. Attēls apstiprina, ka sievietes parasti precas jaunākos gados nekā vīrieši. Sieviešu skaits, kuras apprecas vai dzīvo civillaulībā vecuma grupā no 16 līdz 19 gadiem, ir gandrīz trīs reizes lielāks nekā vīriešu skaits tajā pašā vecuma grupā. Vairums sieviešu vecuma grupā no 20 līdz 24 gadiem ir jau precējušās vai dzīvo civillaulībā, bet šādi vīrieši veido tikai vienu trešo daļu. Taču līdz 25 gadu vecumam ievērojama sieviešu daļa ir jau šķīrušās. Tātad precējušos vīriešu skaits vecuma grupā no 25 līdz 29 gadiem parasti ir lielāks nekā sieviešu skaits. Šajā vecuma grupā neredzams lielāka daļa vīriešu nekā sieviešu turpina dzīvot neprecējušies. Kaut gan Latvijā civillaulība nav tik bieži sastopama kā Skandināvijas valstīs, tomēr tā nav neparasta parādība. Skandināvijā civillaulībā parasti dzīvo jauni cilvēki, bet Latvijā to var novērot visās vecuma grupās, sākot no 20 līdz 64 gadiem.

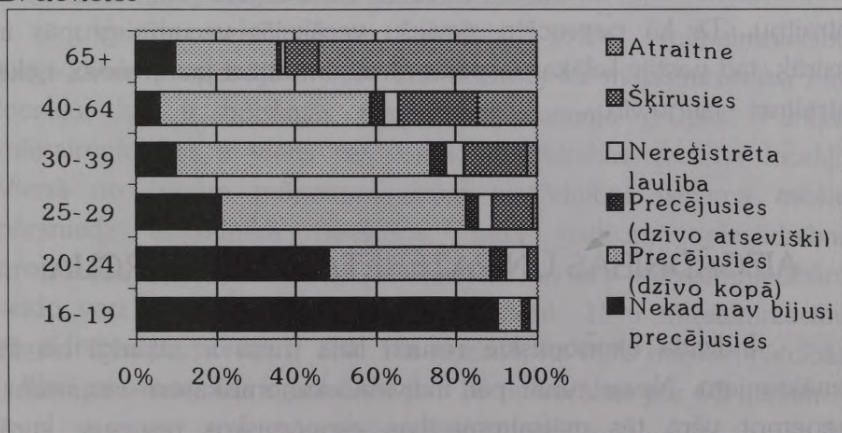
Vēl viena parādība, ko vajadzētu komentēt, ir ārkārtīgi izteiktā atšķirība starp veciem vīriešiem un sievietēm, kas saka, ka viņi ir neprecējušies. 10% sieviešu, kas vecākas par 65 gadiem, ir

3.8. attēls. Ģimenes stāvoklis pēc vecuma un dzimuma, procentos

A: vīrieši

B: sievietes

joprojām neprecējušās, kas veido daudz lielāku procentu nekā tas ir vecuma grupā no 40 līdz 64 gadiem, četras reizes pārsniedzot vīriešu skaitu tajā pašā vecuma grupā. Šis parādības cēlonis ir lielāks paredzamā mūža ilgums sievietēm nekā vīriešiem. Turklāt sievietes, kam pašreiz ir 65 gadi un vairāk, bija 20 gadus vecas savos precību gados, apmēram pirms 45 gadiem, kad mirstības līmenis jauniem vīriešiem bija ārkārtīgi augsts dramatisko notikumu dēļ Latvijā Otrā pasaules kara laikā un tūlīt pēc tam. Tā rezultātā bija mazāk vīriešu, ar kuriem precēties, tāpēc daudzas sievietes, kas tajā laikā bija jaunas, nekad neaprecējās, turpretī tādu vīriešu īpatsvars, kas nekad neaprecējās, ir ļoti mazs.

Šķiršanos īpatsvars visās vecuma grupās sievietēm ir lielāks nekā vīriešiem. Tā kā Latvijā ir vairāk sieviešu nekā vīriešu, tad jādomā, ka pēc šķiršanās vīrieši biežāk nekā sievietes precas otrreiz. Vecuma grupā no 40 līdz 64 gadiem ir šķīrušās piektā daļa sieviešu un tikai mazliet vairāk nekā desmitā daļa vīriešu. Tā kā sievietēm ir garāks paredzamā mūža ilgums nekā vīriešiem un viņas arī apprecas jaunākas, tad viņas arī biežāk kļūst atraitnes nekā vīrieši. Vecuma grupā 65 gadi un vecāki vairāk nekā puse sieviešu dzimuma respondentu bija atraitnes, turpretī vīriešu vidū bija tikai 17% atraitņu. Tā kā neprecēto sieviešu vecākajās vecuma grupās ir vairāk, tad pastāv lielākas iespējas atraitnim atrast jaunu sievu, nekā atraitnei - jaunu vīru.

AIZGĀDNĪBAS UN PATĒRĒTĀJU PROPORCIJA

Individa ekonomiskie resursi lielā mērā ir atkarīgi no tā ienākumiem. Nevar runāt par individa ekonomiskajiem resursiem, neņemot vērā tās mājsaimniecības ekonomiskos resursus, kurā

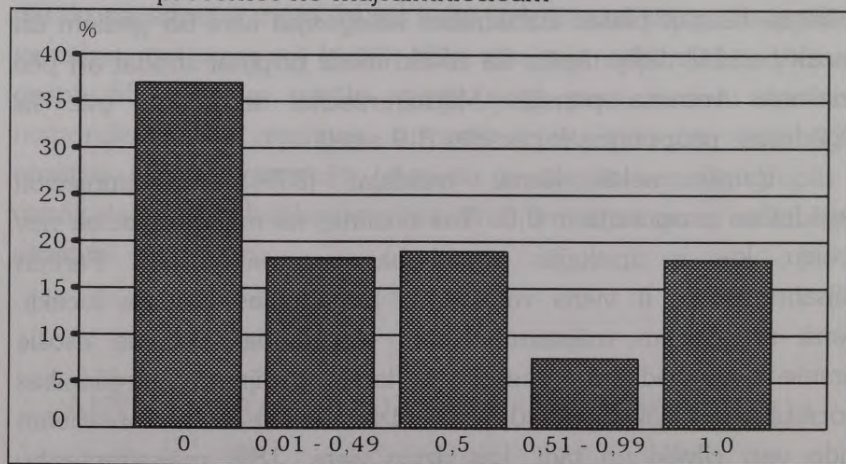
indivīds dzīvo. Daudzās mājsaimniecībās dzīvo cilvēki, kuru ekonomiskā drošība vai dzīves līmenis ir atkarīgs no citiem mājsaimniecības locekļiem vai arī no cilvēkiem ārpus tās. Citiem vārdiem sakot, personai var būt augsts ekonomiskās labklājības līmenis bez jebkādiem ienākumiem vispār. Taču, ja liela daļa mājsaimniecības locekļu nestrādā vai nepelna naudu, tad tas var nelabvēlīgi ietekmēt mājsaimniecības locekļu vispārējo labklājību. Lai kompensētu apgādātāju mazo īpatsvaru, tiem, kas strādā, jāstrādā vairāk vai jāpelna vairāk naudas, vai arī mājsaimniecībai jāsaņem pensijas vai kaut kāda veida valdības palīdzība. Šajā ziņā ļoti svarīga ir mājsaimniecības vecuma struktūra. Ja daudzi mājsaimniecības locekļi nav darbspējas vecumā, tad tas var (bet ne obligāti) ietekmēt mājsaimniecības labklājības līmeni.

Aizgādības proporcijas mainīgais lielums tika konstruēts, izmērot to mājsaimniecības locekļu proporciju, kuri nav parastajā darbspējas vecumā. Oficiālo darbspējas vecuma kategoriju vietā tika izvēlētas diezgan plašas aizbildības kategorijas (virs 65 gadiem un mazāk par 16) daļēji tāpēc, ka cilvēki mēdz turpināt strādāt arī pēc aiziešanas vecuma pensijā. Mājsaimniecību sadalījums pēc šīs aizgādības proporcijas ir parādīts 3.9.attēlā.

Vairāk nekā vienai trešdaļai (37%) mājsaimniecību aizgādības proporcija ir 0,0. Tas nozīmē, ka mājsaimniecībā nav locekļu, kas ir tipiskajās aizgādības vecuma grupās. Pārējās mājsaimniecībās ir viens vai vairāki aizgādības vecuma locekļi. Vienā no četrām mājsaimniecībām aizgādības vecumā esošie pārsniedz aizgādībā neesošos, tadā gadījumā aizgādības proporcija ir lielāka nekā 0,5. Daudzas no šīm mājsaimniecībām veido veci cilvēki un tādi, kas dzīvo vieni. 18% mājsaimniecību aizgādības proporcija ir 1,0. Tas nozīmē, ka šajās mājsaimniecībās ir tikai personas, kas ir jaunākas par 16 un vecākas par 65 gadiem.

Aizgādības proporcija parāda personu skaitu aizgādības vecumā pret kopējo personu skaitu mājsaimniecībā, bet patērētāju proporcija tika izveidota, lai mēritu patērētāju jeb neražotāju īpatsvaru mājsaimniecībās. Patērētāju proporcija ir mērs, kas nosaka to mājsaimniecības daļu, kas ir bez darba, ārpus darbaspēka vai jaunāka par darbaspējas vecumu. Dažos aspektos patērētāju proporcija dod vispusīgāku ainu par aizgādības faktisko līmeni mājsaimniecībā nekā aizgādības proporcija. Dažas personas aizgādības vecumā tomēr var strādāt, kamēr daudzi, kas nav aizgādības vecumā, iztiek no ienākumiem no ārpuses, jo dažādu apstākļu dēļ viņi vai nu nestrādā, vai arī ir ārpus darbaspēka. Tāpēc patērētāju proporcija ļauj labāk aprēķināt to mājsaimniecības daļu, kas ir atkarīga no mājsaimniecības apgādātāju ienākumiem vai arī izmanto palīdzību no ārpuses. Patērētāju proporcija 0,0 rāda, ka

3.9. attēls. Aizgādības proporcija mājsaimniecībās (skala 0 - 1), procentos no mājsaimniecībām

Aizgādības proporcija (diapazons):

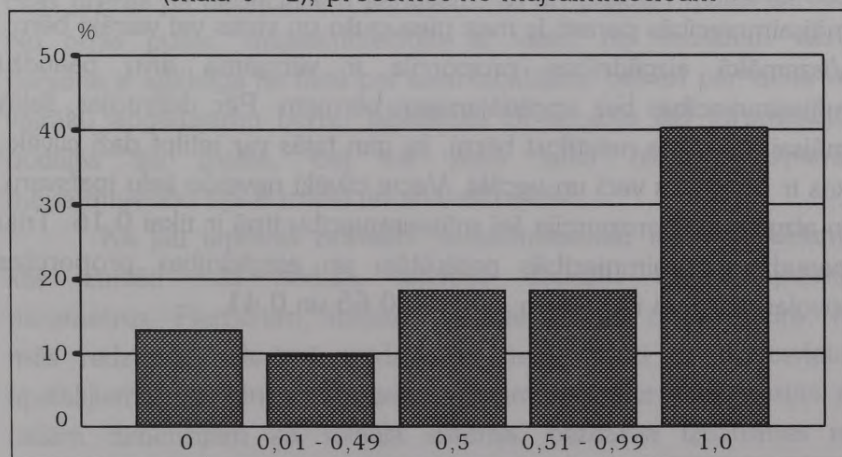
1,0: neviens mājsaimniecības loceklis nav darbaspējas vecumā (16 - 64 gadi).

0,0: visi mājsaimniecības locekļi ir darbaspējas vecumā.

mājsaimniecībā ir tikai ražotāji (cilvēki, kas strādāja iepriekšējās nedēļas laikā vai arī viņiem bija darbs, uz kuru viņi negāja), bet proporcija 1,0 nozīmē, ka mājsaimniecībā nav šādu ražotāju. 3.10.attēls rāda mājsaimniecību sadalījumu pēc šīs patērētāju proporcijas.

Ļoti interesants, bet tai pašā laikā varbūt arī satraucošs ir fakts, ka 40% mājsaimniecību patēriņa proporcija ir 1,0. Tas nozīmē, ka mājsaimniecībā nav apgādātāju (vai ražotāju, kā definēts pētījumā). Šajās mājsaimniecībās vienīgais ienākums ir valdības pabalsts, palīdzība no ārpuses vai kāda darbība ārpus oficiālās tautsaimniecības. Ja mēs apskatām atsevišķi tās mājsaimniecības, kurās respondenti nav sasnieguši pensijas vecumu, tad redzam, ka to īpatsvars ir samazinājies līdz 18%. Jāuzsver, ka lielu darbu var veikt personas, kas pētījumā netiek definētas kā ražotāji, jo šāds darbs varbūt tiek veikts ārpus oficiālā darba tirgus. Ražotāju skaits

3.10. attēls. Patērētāju proporcijas sadalījums mājsaimniecībās (skala 0 - 1), procentos no mājsaimniecībām

Patērētāju proporcija (diapazons):

1,0: visi mājsaimniecības locekļi ir patērētāji (nav ražotāju).

0,0: visi mājsaimniecības locekļi ir ražotāji (nav patērētāju).

pārsniedz neražotāju (patērētāju) skaitu tikai 23% mājsaimniecību, tas var atstāt lielu ietekmi uz atsevišķām mājsaimniecībām un uz Latvijas tautsaimniecību kopumā.

Runājot par aizgādības un patērētāju proporcijām, dažādos mājsaimniecību tipos ir ievērojamas atšķirības. Varētu domāt, ka mājsaimniecībās ar bērniem ir augstākas aizgādības un patērētāju proporcijas, salīdzinot ar vidējo līmeni. Taču augstāka vidējā patērētāju proporcija (0,75) ir raksturīga vienas personas mājsaimniecībām. Mājsaimniecībās ar apgādājamiem bērniem virs septiņu gadu vecuma ir viena no viszemākajām patērētāju proporcijām (0,58). Pirmajā mājsaimniecību tipā ir ļoti liels vecuma pensionāru īpatsvars, kas arī ir galvenais iemesls augstai patērētāju proporcijai šajā tipā. Mājsaimniecību tipā, kur bērnu vecums pārsniedz septiņus gadus, parasti ir abi vecāki, kas strādā. Tas tad arī ir zemās patērētāju proporcijas cēlonis. Mājsaimniecībās ar vientuļu ģimenes galvu vidējā patērētāju proporcija ir 0,70. Tā ir otrā lielākā grupa no visiem mājsaimniecību tiptiem, kurā ir visaugstākā vidējā aizgādības proporcija (0,50). Šajās mājsaimniecībās parasti ir maz pieaugušo un viens vai vairāki bērni. Viszemākā aizgādības proporcija ir vērojama divu paaudžu mājsaimniecībās bez apgādājamiem bērniem. Pēc definīcijas, šajās mājsaimniecībās neietilpst bērni, lai gan tajās var ietilpt daži cilvēki, kas ir 65 gadus veci un vecāki. Vecie cilvēki neveido lielu īpatsvaru, jo aizgādības proporcija šai mājsaimniecību tipā ir tikai 0,16. Triju paaudžu mājsaimniecībās patērētāju un aizgādības proporcijas tuvojas vidējiem rādītājiem: attiecīgi 0,65 un 0,41.

SECINĀJUMI

Mēs esam likuši uzsvaru uz mājsaimniecību struktūru, jo tas ir ļoti svarīgs faktors, kas nosaka dzīves apstākļus. Neizprotot mājsaimniecību tipiskos modeļus, nevar izskaidrot arī daudzās pārmaiņas sabiedrībā. Tas vislielākajā mērā attiecas uz tādu valsti kā Latvija, kur ekonomisko grūtību dēļ valdībai ir bijis jāatsakās no dažiem saviem agrākajiem pienākumiem. Kopš neatkarības atgūšanas lielāka atbildība par indivīda labklājību gulstas uz mājsaimniecības pleciem. Darbspējas vecuma mājsaimniecības locekļiem, kas dod ieguldījumu mājsaimniecības ienākumu veidošanā, ir ārkārtīgi liela nozīme katrā mājsaimniecībā. Taču jāņem vērā, ka arī tiem cilvēkiem, kas nav darbspējas vecumā, ir ievērojama loma mājsaimniecībā. Latvijā, kur pensijas vecums ir ļoti zems, vecāmāte vai vecaistēvs bieži vien mājsaimniecībā ir noderīgi palīgi, nevis slogs. Vecvecāki var rūpēties par maziem bērniem, uzņemties iepirkšanās pienākumus, pārdot mājās gatavotas vai arī citas preces pa neoficiāliem kanāliem, kā arī palīdzēt mājas darbos. No otras puses, mājsaimniecībās ar vienu no vecākiem viena persona ir atbildīga ne tikai par savu labklājību, bet arī par viena vai vairāku apgādājamu bērnu labklājību. Šī iemesla dēļ turpmākajās nodaļās šie īpašie, bet tai pašā laikā bieži sastopamie mājsaimniecību tipi ir izcelti un analizēti sīkāk.

Kā jau iepriekš norādīts, mājsaimniecību mainīgie lielumi, kas iztirzāti šajā nodaļā, ietekmē daudzus dzīves apstākļu parametrus. Piemēram, mājsaimniecības lielums un struktūra, kā mēs redzēsīm nākošajā nodaļā, ir cieši saistīti ar dzīvesvietas apstākļiem. Aizgādības līmenis mājsaimniecībā ir cieši saistīts ar tādām dimensijām kā sociālā sistēma, bezdarba izpausmes un ekonomiskās grūtības.

Nemot vērā minētos apstākļus, turpmākajās nodaļās mājsaimniecības raksturīgākās iezīmes tiks uzskatītas par svarīgiem fona mainīgajiem lielumiem, kas tiek vislielākajā mērā izmantoti, lai izskaidrotu dzīves apstākļu atšķirības Latvijā. Mājsaimniecībām, kurās ir daudz patērētāju un maz ražotāju, būs grūtāk piemēroties, piemēram, preču un pakalpojumu cenu pieaugumam, nekā tām mājsaimniecībām, kurās vairāki locekļi ir aktīvi darba tirgū. Taču sabiedrībā, kur vērojama liela starpība starp zemāko un augstāko algas līmeni, mājsaimniecībai varbūt ir svarīgāk, lai tajā būtu ekonomiski aktīvi locekļi ar augstām algām, nekā augstākais iespējamais ražotāju īpatsvars. Viens ir pilnīgi skaidrs, un tas arī parādīsies šajā ziņojumā, ka Latvijas tautsaimniecības pārveidošanas izpausmes ir redzamas ne tikai individu, bet arī mājsaimniecību līmenī.

4. NODAĻA

MĀJAS APSTĀKĻI UN DZĪVESVIETAS VIDE

Anita Švarckopfa

*Lai istaba, ko istaba,
Dižens nams tautiņām:
Viena puse skujām jumta,
Otra - Dieva debesīm.*

L. t. dz.

IEVADS

Apkārtejā vide dzīvesvietā varbūt ir viens no svarīgākajiem dzīves apstākļu faktoriem. Liekas, visi ir vienprātis, ka cilvēka labklājība ir atkarīga arī no tā, vai viņam ir zināma standarta dzīvoklis un dzīvesvietas vide, kas nav piesārņota un nav trokšņaina, vai viņš var būt drošs par sevi un par savu īpašumu. Cik lielā mērā šīs vajadzības šodien tiek apmierinātas Latvijā? Cerēsim, ka šī nodaļa dos labāku priekšstatu par šo jautājumu, izklāstot un analizējot 1994.gada NORBALT dzīves apstākļu apsekojuma rezultātus Latvijā.

Nodaļa sākas ar īsu vēsturisku apskatu. Turpmākajā analizē tiks pievērsta uzmanība raksturīgākajiem dzīvokļa aspektiem, kas ir īpaši nozīmīgi indivīda un mājsaimniecības dzīves apstākļos. Šie faktori ir dzīvokļa tips, īpašuma forma, dzīvojamā platība, labiekārtojuma līmenis, dzīvokļa standarts, dzīvesvietas vide un drošība. Īpaša uzmanība būtu jāpievērš jautājumam, cik lielā mērā atšķiras dzīvokļa apstākļi pilsētās un laukos. Nodaļas beigās mēs iztirzāsim to, vai minētie faktori ietekmē respondenta subjektīvo dzīvokļa apstākļu novērtējumu un cik liela ir to ietekme.

VĒSTURISKS APSKATS

Lai gan dzīves apstākļi Latvijā un politika, kas tos ietekmē, strauji mainās, pašreizējā situācija lielā mērā ir pagātnes mantojums. Tāpēc būtu lietderīgi paraudzīties vēsturiskā kontekstā. Sāksim ar Latvijas neatkarības periodu pirms 1940.gada. 30.gadu vidū vairums iedzīvotāju (64%) joprojām dzīvoja lauku apvidos. Lauku viensētas bija visizplatītākais mājoklis laukos. 1935.gada beigās lauku apvidos bija 276 000 zemnieku saimniecību.

Pēc mūsu rīcībā esošās informācijas, 30.gadu beigās dzīvokļu celtniecība pilsētās ievērojami pieauga sakarā ar to, ka daudzi cilvēki pārcēlās no laukiem uz pilsētām. Katru gadu tika uzbūvēts vairāk nekā 500 dzīvojamo ēku ar 2000 dzīvokļiem. Dzīvokļi pilsētās bija diezgan mazi: pārsvarā tie bija divstābu dzīvokļi, kuri veidoja 46% no visa dzīvokļu fonda. 1939.gadā pilsētu dzīvokļu fonds bija 11,8 milj. m², t.i., vidēji 17,8m² uz katru iedzīvotāju.

Peckara periodā dzīvokļu celtniecība strauji palielinājās, ko veicināja piespiedu industrializācija un liels imigrantu pieplūdums

Latvijā, sevišķi Rīgā un citās lielākajās pilsētās. Tā rezultātā 1959.gadā pilsētu iedzīvotāju īpatsvars sasniedza 56% no visiem iedzīvotājiem. No 1946.gada līdz 1956.gadam kopējā apdzivojamā platība palielinājās par 3,6 milj. m². Bet sakarā ar ārkārtīgi straujo iedzīvotāju pieaugumu vidējā platība uz vienu cilvēku faktiski samazinājās. 1960.gadā vidējā apdzivojamā platība bija samazinājusies līdz 12,2m² uz vienu cilvēku (Misiunas un Taagepeera, 1993., 364.lpp.). Mājās parasti bija mazi dzīvokļi, kas bija plaši izplatīti citās Padomju Savienības vietās.

Pilsētās bija garas dzīvokļu gaidītāju rindas. 1989.gada beigās 165 000 ģimeņu bija reģistrējušās rindā, lai saņemtu lielāku vai labāku dzīvokli. Tas nozīmēja, ka apmēram katra septītā ģimene bija iestājusies dzīvokļu saņemšanas rindā.

Lielam skaitam ģimeņu, it īpaši neprecētām personām, tika piešķirta istaba kopmītnē. Daudzi pirmskara neatkarības perioda lielie dzīvokļi tika pārveidoti komunālajos dzīvokļos, kur to iemītniekiem bija kopīgs gaitenis, vannasistaba un virtuve. Šādi dzīvokļi bija plaši izplatīti galvaspilsētā Rīgā, it īpaši pilsētas centrā. Jauni dzīvojamie rajoni tika uzcelti lielo pilsētu nomalēs, nepievēršot nekādu vērību infrastruktūrai.

Sakarā ar lauksaimniecības kolektivizāciju laukos pārvietoja cilvēkus no viensētām uz ciematiem, tā daudzas lauku mājas tika nojauktas un saimniecības izpostītas, iznīcinot Latvijai raksturīgo lauku ainavu un dzīves vidi. Laika posmā no 1989.gada līdz 1993.gadam kopējais dzīvojamais fonds palielinājās par 10 tūkst. m² un sasniedza 53,1 tūkst. m².

Pilsētās šajā periodā dzīvojamās platības pieaugums bija 6500m², 1993.gadā sasniedzot 33 700m² lielu kopējo platību, laukos - attiecīgi 3500m² un 19 400m².

Sākot ar Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanu, iezīmējās jauns posms dzīves vides veidošanā un dzīvokļu apstākļos.

1992.gadā sākās denacionalizācijas process, kas ievērojami paplašinās. 1992.gadā bija denacionalizētas 1857 dzīvojamās mājas, bet 1993.gadā - jau 3497, attiecīgi 11,4 un 24,8 tūkst. dzīvokļu. Laukos atgriežas bijušo māju īpašnieki vai arī tiek veidotas jaunas saimniecības. Ir radušās iespējas iegūt dzīvokli privātipašumā.

APDZĪVOJAMĀ MĀJOKĻA TIPS

Strauja rūpniecības attīstība Latvijā un iedzīvotāju migrācija no laukiem uz pilsētām un no citām Padomju Savienības republikām uz Latviju radīja nepieciešamību straujos tempos celt arvien vairāk dzīvokļu. Sevišķi tas skāra Rīgu. Pēckara periodā (līdz 1990.gadam) Latvijas iedzīvotāju skaita mehāniskais pieaugums bija 763,4 tūkst. iedzīvotāju. Īsā laikā ar dzīvokļiem vajadzēja apgādāt ievērojamu skaitu cilvēku. Tas arī noteica dzīvokļu celtniecības politiku un standartus. Pārsvarā dzīvokļu celtniecību veica valsts un kooperatīvās organizācijas. Līdz ar to dzīvokļi piederēja valstij. Privātais sektors veidoja nelielu daļu no kopējā dzīvokļu skaita (4.1.tab.).

Aptaujas gaitā tika noteikts apdzīvojamā mājokļa tips, kurā dzīvo respondenta ģimene. Iegūtie dati parādīti 4.1.attēlā.

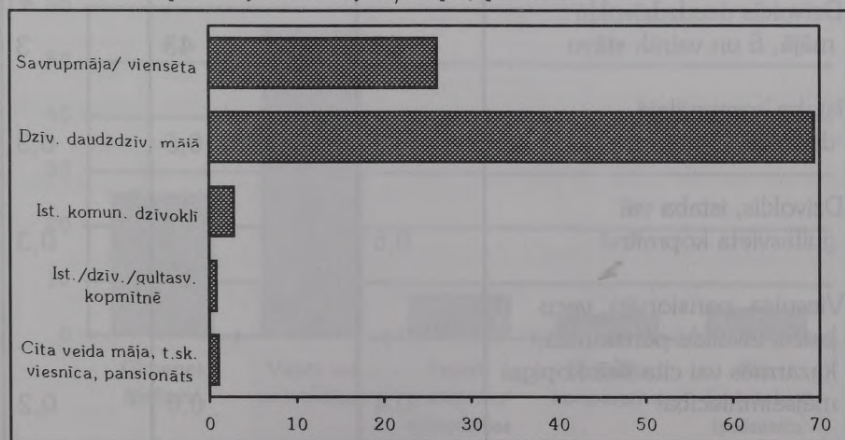
Lielākā daļa aptaujāto ģimeņu (69%) dzīvo daudzdzīvokļu mājās, ceturtda daļa - savrupmājās vai viensētās, 3% ģimeņu -

4.1. tabula. Apdzīvojamā mājokļa īpašuma forma no 1946. līdz 1955. gadam celtajās mājās, procentos

	1946-1950	1951-1955
Valsts un kooperatīvu	85,3	75,4
Privātpersonu	14,7	24,6

komunālajos dzīvokļos. Neliela daļa respondentu (0,8%) dzīvo kopmitnēs. Tie galvenokārt ir studenti. Būtiski atšķiras apdzīvojamā mājokļa tips laukos un pilsētās. Apdzīvojamā mājokļa tips pēc teritoriālā dalījuma parādīts 4.2.tabulā. Vairāk nekā puse (56%) laucinieku ģimeņu dzīvo savrupmājās/viensētās, bet ievērojami lielāka daļa pilsētnieku apmetušies daudzdzīvokļu mājās, piemēram, Rīgā - 87%, pārējās pilsētās - 76%. Rīgā parasti tās ir piecu un vairāk stāvu augstceltnes (69%). Pārējās pilsētās šāda tipa mājās dzīvo 43% ģimeņu. Rīgā ievērojams skaits ģimeņu dzīvo komunālajos dzīvokļos (8%), citās pilsētās un laukos komunālie dzīvokļi nav plaši izplatīti, attiecīgi tikai 0,5% un 0,3% aptaujāto ģimeņu dzīvo šādos dzīvokļos.

4.1. attēls. Apdzīvojamā mājokļa tips, procentos

APDZĪVOJAMĀ MĀJOKĻA ĪPAŠUMA FORMA

Latvijā raksturīgākā dzīvokļu īpašuma forma ir valsts vai pašvaldību īpašums. Vairāk nekā puse aptaujāto ģimeņu (57%) dzīvo dzīvokļos vai mājās, kuras pieder valstij vai pašvaldībām, ceturtdaļa - ģimenei piederošā dzīvokli vai mājā. Apdzīvojamā mājokļa sadalījums pēc īpašuma formas parādīts 4.2.attēlā. Apdzīvojamā mājokļa īpašuma forma ievērojami mainās atkarībā no

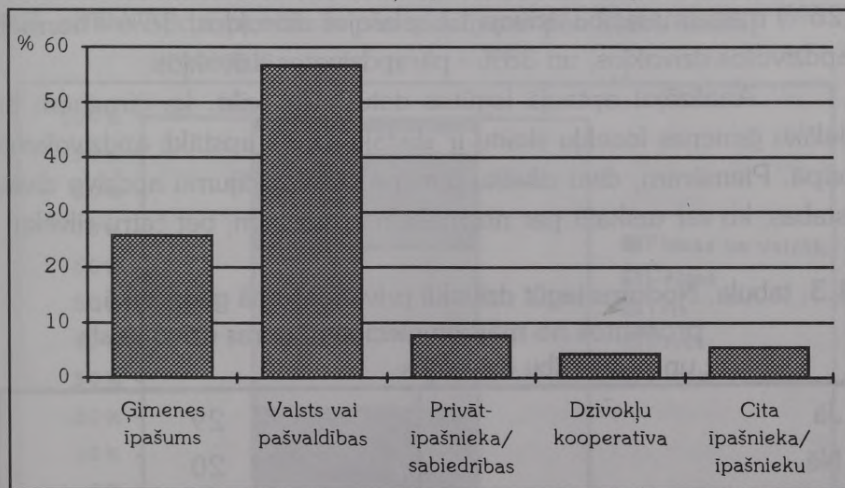
4.2. tabula. Apdzīvojamā mājokļa tips pēc teritoriālā dalījuma, procentos no kopejā māsaimniecību skaita

	Rīga	Citas pilsētas	Lauki
Savrupmāja/viensēta, atsevišķa ģimenes māja vai daļa no tās	5	21	56
Dzīvoklis daudzdzīvokļu mājā, 1-4 stāvi	18	33	39
Dzīvoklis daudzdzīvokļu mājā, 5 un vairāk stāvu	69	43	3
Istaba komunālajā dzīvoklī	8	0,5	0,3
Dzīvoklis, istaba vai gultasvieta kopmītnē	0,5	1	0,3
Viesnīca, pensionāts, veco ļaužu/invalīdu pensionāts, kazarmas vai cita ēka kopīgai māsaimniecībai	0,4	0,6	0,2
Cita veida māja	0,2	0,6	1

dzīves vietas un urbanizācijas līmeņa. Laukos ģimenes galvenokārt dzīvo ģimenes mājā vai ģimenei piederošā dzīvoklī (56%), Rīgā ģimenes mājā vai ģimenei piederošā dzīvoklī dzīvo tikai 5% respondentu ģimeņu, pārējās pilsētās - 20%. Pilsētās lielākā daļa ģimeņu dzīvo valsts vai pašvaldību mājās: Rīgā - 72%, pārējās pilsētās - 65%, laukos - 29%. Rīgā un lielākajās pilsētās vēl raksturīga īpašuma forma ir kooperatīvie dzīvokļi, kas nav tik izplatīti laukos un mazās pilsētās.

Līdz ar pāreju uz tirgus ekonomiku cilvēkiem pavēras iespējas iegūt savā īpašumā valstij vai pašvaldībām piederošus dzīvokļus. Gandrīz puse (47%) mājsaimniecību, kas dzīvoja šāda tipa dzīvokļos pētījuma laikā, informēja, ka ir paredzēts dzīvokli privatizēt, un 29% mājsaimniecību plānoja iegūt dzīvokli privātipašumā nākamo 12 mēnešu laikā (skat. 4.3.tab.). Privatizētie dzīvokļi tomēr ir diezgan dārgi, un daudzi nevar atļauties tos nopirkt sev pēc pašreizējām cenām. Vairāk nekā puse mājsaimniecību

4.2. attēls. Apdzīvojamā mājokļa īpašuma forma, procentos

nevarēja konkrēti atbildēt par nodomiem nopirkt savu dzīvokli 12 mēnešu laikā.

APDZĪVOJAMĀ TELPA

Latvijā pēckara periodā dzīvokļu celtniecībā dominēja daudzdzīvokļu mājas ar mazgabarīta dzīvokļiem. Aptaujas rezultāti liecina, ka lielākā daļa aptaujāto ģimeņu dzīvo divistabu dzīvokļos. Apdzīvojamās telpas sadalījums pēc istabu skaita parādīts 4.3.attēlā. Lai raksturotu dzīvošanas blīvumu telpā, jāņem vērā ģimenes locekļu skaits dzīvokli/mājā un apdzīvojamo istabu skaits (neņemot vērā virtuvi, gaiteni, vannas istabu utt.). Šoreiz analizē izmantosim šādus pieņēmumus: pārapdzīvots dzīvoklis ir tāds, kurā dzīvojošo cilvēku skaits ir lielāks nekā dzīvojamo istabu skaits, normāli apdzīvots, ja istabu skaits atbilst dzīvojošo cilvēku skaitam, plašs dzīvoklis, ja istabu skaits ir lielāks nekā dzīvojošo cilvēku skaits. Viena ceturtdaļa (26%) māsaimniecību dzīvoja t.s. plašajos dzīvokļos, 36% - normāli apdzīvotos dzīvokļos, un 38% - pārapdzīvotos dzīvokļos.

Analizējot aptaujā iegūtos datus, var teikt, ka ģimenēm ar lielāku ģimenes locekļu skaitu ir sliktāki dzīves apstākļi apdzīvojamā telpā. Piemēram, divu cilvēku ģimene 53% gadījumu apdzīvo divas istabas, ko var uzskatīt par normāliem apstākļiem, bet četru cilvēku

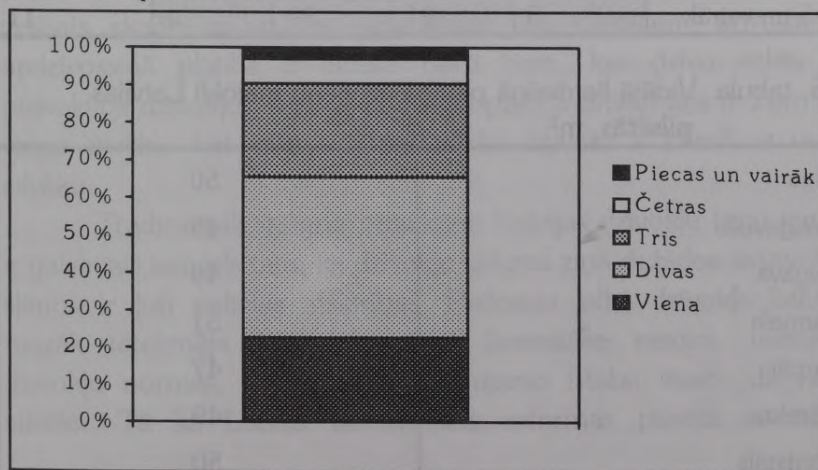
4.3. tabula. Nodoms iegūt dzīvokli privātipašumā gada laikā, procentos no māsaimniecībām, kuras dzīvo valsts un pašvaldību dzīvokļos

Jā	29
Nē	20
Nevaru atbildēt	52

ģimene tikai 10% gadījumū apdzīvo dzīvokli/māju ar atbilstošu istabu skaitu. Pirmajā gadījumā 19% ģimeņu dzīvo šaurākās telpās, nekā normāli, bet otrajā gadījumā šādu ģimeņu jau ir 86%. Lielākā daļa no visām četru cilvēku ģimenēm (42%) dzīvo trijās istabās, trešā daļa - divās. Piecu cilvēku ģimeņu lielākā daļa dzīvo trijās istabās, piektā daļa ir spiesta dzīvot pat divās istabās. Aptaujā iegūtie dati neuzrāda būtiskas atšķirības pilsētās un laukos. Tendence ir līdzīga. Ģimeņu sadalījums atbilstoši apdzīvojamo istabu skaitam parādīts 4.4.tabulā.

Svarīgs apdzīvojamās telpas ērtību rādītājs ir dzīvojamā platība (m^2). Aptaujā iegūtie dati par dzīvojamo platību (ieskaitot virtuvi, koridoru, vannas istabu utt.) ļauj secināt, ka vidēji valstī ģimenes dzīvo platības ziņā nelielos dzīvokļos. Vidējā dzīvokļa lielums ir $53m^2$. Laukos dzīvojamā platība ir lielāka nekā pilsētās: attiecīgi 61 un $50m^2$. Lielākajās pilsētās dzīvokļi ir vēl mazāki, nekā vidēji valstī. Dzīvojamā platība lielākajās pilsētās ir parādīta 4.5.tabulā. Analizējot aptaujā iegūtos datus, var secināt, ka vairāk

4.3. attēls. Apdzīvojamās telpas sadalījums pēc istabu skaita, procentos

nekā puse respondentu (53%) dzīvo platībā, kas ir mazāka par 50m² uz ģimeni. Analizējot aptaujā iegūtos datus par dzīvojamo platību saistībā ar mājsaimniecību tipu, var teikt, ka ģimenes ar bērniem spiestas dzīvot diezgan šauri. Vidējā platība uz vienu cilvēku mājsaimniecībās ar bērniem, kas vecāki par 7 gadiem, ir 16m², mājsaimniecībās ar bērniem līdz 6 gadu vecumam un triju paaudžu mājsaimniecībās - 14m². Turpretim vienas personas mājsaimniecībās vidējā platība ir 38m², arī bezbērnu pāri dzīvo

4.4. tabula. Apdzīvojamo istabu skaita sadalījums uz vienu mājsaimniecības locekli, procentos no kopējā mājsaimniecību skaita

Cilvēku skaits mājsaimniecībā	Istabu skaits				
	1	2	3	4	5 un vairāk
1	46	39	13	2	1
2	19	53	22	4	2
3	14	48	28	7	4
4	6	38	42	10	4
5 un vairāk	5	21	39	24	11

4.5. tabula. Vidējā lietderīgā platība uz vienu mājokli Latvijas pilsētās, m²

Rīga	50
Daugavpils	46
Jelgava	49
Jūrmala	51
Liepāja	47
Rēzekne	49
Ventspils	50

relatīvi plašos dzīvokļos, kuru vidējā platība ir 24m^2 uz vienu cilvēku.

Aptaujas dati rāda, ka respondentu profesionālais statuss un aktivitāte darba tirgū maz ietekmē dzīvošanas apstākļus. Analizējot atsevišķu indivīdu aptaujas datus, redzam, ka neatkarīgi no profesijas un ieņemamā amata apdzīvojamā vide īpaši neatšķiras - lielākā daļa respondentu dzīvo divstābu dzīvokļos. Vislielākā platība uz vienu cilvēku (vidēji 24m^2) faktiski ir personām ārpus darba tirgus. Daudzi no šiem cilvēkiem ir pensionāri, bieži vien atraitnes vai atraitņi, kas joprojām dzīvo savas ģimenes dzīvokli pēc tam, kad bērni ir jau pārcēlušies uz dzīvi citur un viņu laulātie draugi ir miruši. Tas varētu būt galvenais izskaidrojums šim lielajam skaitlim. Bezdarbnieki ir nedaudz sliktākā stāvoklī nekā nodarbinātie. Bezdarbniekiem iznāk caurmērā 17m^2 uz vienu cilvēku, bet nodarbināto rīcībā ir vidēji par 2m^2 lielāka platība. Visizplatītākais dzīvokļu tips gan pilnu slodzi strādājošajiem, gan bezdarbniekiem ir divstābu dzīvokļi, kas attiecīgi veido 41% un 48%.

1993.gadā, pēc oficiālās statistikas informācijas, par valsts un pašvaldību līdzekļiem uzcelto dzīvokļu vidējā platība bija $54,8\text{m}^2$, bet privātmāju - $140,9\text{m}^2$. Lai gan vidējais cilvēku skaits privātmājās parasti ir lielāks nekā valsts un pašvaldību dzīvokļos dzīvojošo cilvēku vidējais skaits, mūsu dati apstiprina, ka cilvēkiem privātmājās apdzīvojamā platība ir lielāka nekā tiem, kas dzīvo valsts un pašvaldību dzīvokļos. Vidējā lietderīgā platība privātmājā ir 26m^2 uz vienu cilvēku, bet valsts un pašvaldību dzīvokli - 19m^2 uz vienu cilvēku.

Tradicionāli stingrie noteikumi Latvijas dzīvokļu tirgū varbūt ir galvenais iemesls tam, ka dzīvokļu lieluma ziņā dažādos iedzīvotāju slāņos ir ļoti nelielas atšķirības. Padomju laikā dzīvokļa lielumu mazāk ietekmēja māsaimniecības finansiālie resursi, vairāk - dzīvokļu normas, kas noteica pieļaujamo istabu skaitu uz vienu cilvēku. Tā kā Latvijā tiek veiktas reformas pārējai uz tirgus

ekonomiku, dzīvokļu saimniecībā notiks ļoti lielas pārmaiņas. Ir paredzams, ka galvenās pārmaiņas īpašuma struktūrā un dzīvokļu saimniecības finansēšanā cilvēkiem dos iespēju izvēlēties sev dzīvokli atbilstoši savai gaumei un finansiālajiem resursiem. Droši vien mēs sastapsimies ar lielām atšķirībām dažādās iedzīvotāju grupās, runājot par platību un istabu skaitu uz vienu cilvēku un vienu mājsaimniecību.

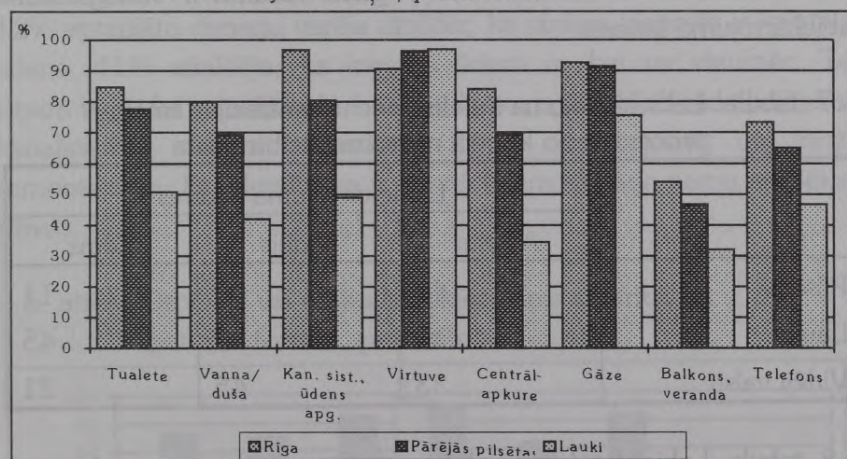
DZĪVOKĻA VAI MĀJAS LABIEKĀRTOJUMS

Svarīgs dzīves standarta faktors ir apdzīvojamās vides labiekārtojums, kas ietver šādus elementus: tualeti, vannas istabu/dušu, kanalizācijas sistēmu un ūdens apgādi, virtuvi, centrālapkuri, gāzi, telefonu u.c. Aptaujas gaitā respondenti tika lūgti norādīt, kādas labierīcības ir viņu dzīvokli/mājā. Iegūtie rezultāti ļauj secināt, ka dzīvokļa labiekārtojuma pakāpe ir izteikti atkarīga no urbanizācijas līmeņa (skat. 4.4.att.).

Neatkarīgi no respondenta dzīves vietas, kopumā var teikt, ka Latvijā dzīvokļu/māju labiekārtojums ir diezgan augstā līmenī, tomēr dažreiz tas ir zemāks nekā Ziemeļvalstīs (skat. 4.6.tab.). Gandrīz katrā pilsētnieka dzīvoklī ir tualete, vannas istaba, auksts un karsts ūdens. Laukos daudzās ģimenēs (76%) ir gāze, vairāk nekā pusei ģimeņu (59%) ir kanalizācijas sistēma un ūdens apgāde. Tomēr laukos daudz retāk nekā pilsētās dzīvokļos ir sastopama centrālapkure un vannas istaba/duša. Aptaujas dati ļauj secināt, ka Latvijā kopumā ir diezgan zems telefonizācijas līmenis. Rīgā telefons bija 73% aptaujāto ģimeņu, pārējās pilsētās - 65% un laukos - tikai pusei ģimeņu.

Pamatojoties uz aptaujas datiem, visi labiekārtojuma elementi tika apvienoti vienā indeksā, lai varētu salīdzināt labiekārtojuma līmeni pēc teritoriālā dalījuma un ģimeņu tipa. Iepriekš tika veikta korelāciju analīze. Visas atbilžu kategorijas tika sadalītas trijās grupās, piešķirot nosacītas vērtības: pirmo grupu veido visi labierīcību elementi (izņemot virtuvi un elektrisko plīti), kas liecina par labu labiekārtojuma līmeni, otro - trīs līdz seši elementi -

4.4. attēls. Dzīvokļa vai mājas labiekārtojums atkarībā no urbanizācijas līmeņa, procentos

4.6. tabula. Labiekārtojuma līmenis Ziemeļvalstīs un Latvijā, procentos

	Dānija	Somija	Norvēģija	Zviedrija	Latvija
Vanna, duša	91	80	97	99	65
Tualete	98	93	98	99	72
Virtuve	95	89	97	98	95
Centrāl apkure	91	87	65	99	64

Datu avots: Vogels, 1991; Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1994.gadā.

vidējs labiekārtojuma līmenis, un trešo - divi un mazāk - slikts labiekārtojuma līmenis. Labiekārtojuma indekss pēc teritoriālā sadalījuma parādīts 4.7.tabulā. Ne mazāk svarīgi ir analizēt labiekārtojuma līmeni dažāda tipa ģimenēs. Labiekārtojuma līmenis būtiski svarīgs ģimenēs, kurās ir bērni. Labiekārtojuma indekss pēc ģimeņu tipa parādīts 4.8.tabulā. Cilvēkiem, kas dzīvo vieni, ir viszemākais labiekārtojuma līmenis. Mājsaimniecībās ar bērniem tas ir stipri atkarīgs no bērnu vecuma. Tabula skaidri parāda: jo vecāki bērni, jo augstāks ir labiekārtojuma līmenis mājsaimniecībā. Mājsaimniecībās ar bērniem virs 7 gadu vecuma ir visaugstākais labiekārtojuma līmenis.

4.7. tabula. Labiekārtojuma indekss pēc urbanizācijas līmeņa, procentos no kopējā mājsaimniecību skaita

	Labiekārtojuma līmenis		
	Augsts	Vidējs	Zems
Pilsētas	40	49	11
Lauki	18	37	45
Vidēji valstī	33	45	21

4.8. tabula. Labiekārtojuma indekss pēc ģimeņu tipa, procentos

	Viena cilvēka ģimene	Bez-bērnu pāris	Ģimene ar 7gadus un vecākiem bērniem	Ģimene ar 6gadus un jaunākiem bērniem	Viens no vecākiem ar apgādājamo bērnu	Triju paaudžu ģimene	Divu paaudžu ģimene bez bērniem
Augsts	18	30	44	31	36	36	39
Vidējs	49	47	42	52	44	45	42
Zems	33	23	14	18	20	19	19

Visai būtiskas atšķirības labiekārtojuma ziņā ir starp valsts/pašvaldību īpašumā esošajiem dzīvokļiem/mājām un ģimenes īpašumā esošajiem dzīvokļiem (skat. 4.5.att.). Pirmajos labiekārtojuma līmenis ir augstāks, jo tie pārsvarā atrodas pilsētās, kur labiekārtojuma pakāpe vispār ir augstāka nekā laukos. Individuālās mājas pārsvarā atrodas lauku apvidos, kur bieži vien nav centrālapkures, karstā ūdens, kanalizācijas sistēmas utt.

Lai gan dzīvokļu/ māju labiekārtojuma pakāpe ir diezgan augsta, cilvēkiem problēmas rada karstā ūdens apgāde. Aptaujas gaitā netika mērīta karstā ūdens piegādes regularitāte, tomēr tikai 12% aptaujāto ģimeņu varēja atbildēt, ka viņiem vienmēr ir karstais ūdens, 41% atbildēja, ka karstais ūdens ir, bet ne vienmēr. Te jāņem vērā, ka traucējumus karstā ūdens apgādē bieži rada bojājumi kanalizācijas sistēmā. Daudzviet tā ir nolietojusies un bieži remontējama. Problemātiska ir karstā ūdens apgāde namu augšējos stāvos.

4.5. attēls. Dzīvokļa vai mājas labiekārtojums atkarībā no īpašuma formas, procentos

Nedaudz mazāk nekā puse (47%) aptaujāto ģimeņu spiesti atzīt, ka viņiem nav karstā ūdens. Šajā aptaujāto grupā lielāko īpatsvaru veido laukos dzīvojošās ģimenes, kur karstā ūdens apgādes nav 78% gadījumū.

Nodrošinājums ar karsto ūdeni dzīvokli/mājā pēc teritoriālā dalījuma parādīts 4.9. tabulā.

Būtiskāks dzīvošanas kvalitātes faktors par labierīcībām ir silts un patikams dzīvoklis. Aptaujā iegūtie dati ļauj secināt, ka vairāk nekā trešā daļa ģimeņu sūdzas par mitrām, drēgnām telpām dzīvokļos, un 46% aptaujāto atzīmē, ka telpas ir aukstas un grūti apsildāmas. Iezīmējas nelielas atšķirības šajā vērtējumā atkarībā no respondentu dzīves vietas. Lai salīdzinātu neērtību pakāpi dzīvokļos pēc teritoriālā dalījuma, neērtību faktoros (mitras un drēgnas, aukstas, grūti apsildāmas telpas) apvienojam neērtību indeksā, pēc iepriekš veiktas korelāciju analīzes. Neērtību indekss laukos un pilsētās parādīts 4.10. tabulā. Attiecīgi par mitrām un drēgnām

4.9. tabula. Apgāde ar karsto ūdeni, procentos

	Rīga	Pārējās pilsētas	Lauki	Vidēji valsti
Regulāra	17	16	4	12
Neregulāra	61	41	18	41
Nav karstā ūdens	22	44	78	47

4.10. tabula. Aukstuma un mitruma pakāpe dzīvokli/mājā, procentos

	Ievērojamas neērtības	Vidējas neērtības	Nav neērtību
Pilsētas	27	23	50
Lauki	38	23	39
Vidēji valsti	31	23	47

telpām pilsētās sūdzas vidēji 35% ģimeņu, laukos - 47%; par aukstām un grūti apsildāmām - 43% un 52%. Viens no faktoriem, kāpēc telpas ir aukstas un grūti apsildāmas, ir padomju laika celtniecībā izmantotie zemās kvalitātes celtniecības materiāli un daudzviet tikpat slikts celtnieku darbs. Respondentu negatīvo vērtējumu noteica arī tas apstāklis, ka iepriekšējā ziemā (1993.g.) daudzviet tika atslēgta vai samazināta apkure, trūka kurināmā vai arī bija citi iemesli.

DZĪVES VIDE

Ne mazāk svarīgs faktors, kas nosaka dzīvošanas apstākļus, ir dzīves vide. Dzīves vides vērtējums variējas atkarībā no tā, vai ģimene dzīvo laukos vai pilsētā. Respondentu dotais traucējošo faktoru vērtējums parādīts 4.6.attēlā. Kā galvenos traucējošos faktorus dzīves vietā pilsētnieku ģimenes min troksni no ielas vai ceļa (38% respondentu Rīgā un 32% - pārējās pilsētās), putekļus, smakas un autoizplūdes gāzes - attiecīgi 39% un 29%. Laukos ievērojami mazāk cilvēku sūdzas par dažādiem traucējumiem dzīves vietā, piemēram, par troksni no ielas/ceļa sūdzas 15% respondentu, troksni no kaimiņu dzīvokļa, kāpnēm, ūdensvada - 14%.

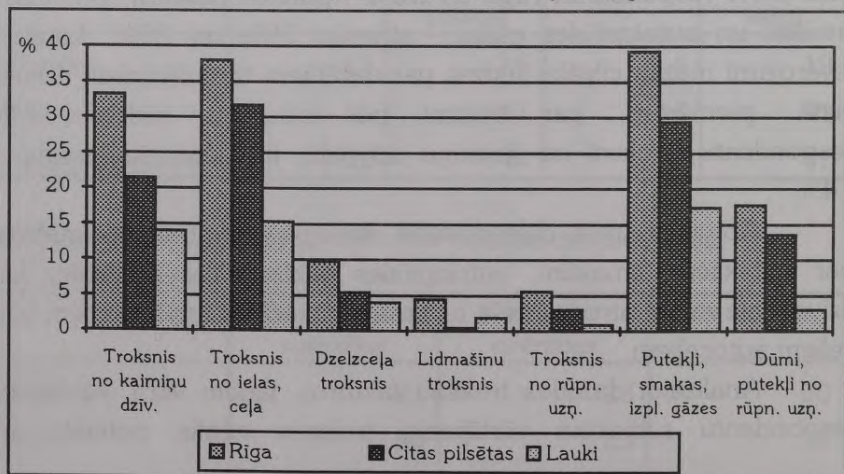
Aptuveni trešā daļa pilsētās dzīvojošo respondentu sūdzas par putekļiem, smakām, autoizplūdes gāzēm. Tas ir tāpēc, ka dzīvojamie rajoni atrodas tiešā tuvumā rūpniecības uzņēmumiem vai lieliem autoceļiem.

Analizējot dažādos trokšņu faktorus, jāņem vērā, ka tas ir respondentu subjektīvs vērtējums, troksnis netika noteikts ar

mērinstrumentiem. Tas apgrūtina salīdzināšanas iespējas starp dažādiem reģioniem.

Laukos būtisks dzīvošanas apstākļu nosacījums ir pieejamā infrastruktūra. Laucinieki mazāk cieš no trokšņa un piesārņojuma, bet viņi biežāk izjūt to pakalpojumu trūkumu, kuri ir pieejami pilsētniekiem. Aptaujas gaitā respondenti tika lūgti atzīmēt attālumu līdz tuvākajam veikalam, skolai, poliklinikai un autobusa pieturai. Mēs sīkāk apskatījām tikai laukos dzīvojošo respondentu atbildes tāpēc, ka tikai tur attālums līdz minētajām iestādēm var sagādāt problēmas (4.11.tab.). Viena trešdaļa laucinieku mājsaimniecību ir spiestas mērot vairāk nekā divus kilometrus līdz tuvākajam veikalam un skolai, bet 30% jāveic vismaz tikpat liels attālums līdz tuvākajai poliklinikai. 40% jāmēro vairāk nekā kilometrs līdz tuvākajai autobusa pieturai, bet 18% jānoiet vairāk nekā divi kilometri. Te gan jāatzīmē, ka autobusu reisu skaits pēdējos gados ir ievērojami samazinājies (par 56%) un tas rada papildu problēmas lauku iedzīvotājiem.

4.6. att. Dzīves vidi traucējošo faktoru vērtējums, procentos

NOZIEDZĪBAS RAKSTUROJUMS UN DROŠĪBA DZĪVESVIETĀ

Kriminogēnā situācija valstī izraisa uztraukumu kā tiesību aizsardzības iestāžu darbinieku, tā arī valsts iedzīvotāju vidū. Jautājums par noziedzības stāvokli Latvijā ietver pretrunu un paradoksus pašā tā būtībā - statistika liecina par noziegumu skaita samazināšanos (1994.gadā salīdzinājumā ar 1993.gadu reģistrēto noziegumu skaits samazinājies par 22%), bet citi avoti (prese, socioloģija) vēstī par noziedzības paplašināšanos un pieaugošu aktualitāti.

Pēc 1994.gada datiem, Latvijā ir reģistrēts 41 tūkst. noziegumu, t.i., vairāk nekā 100 noziegumi diennaktī vai ik stundu vidēji 5 noziegumi. Kopējais reģistrēto noziegumu skaits aizvadīto piecu gadu laikā pieaudzis gandrīz trīskārt (1987.gadā - 21 502 noziegumi, 1992.gadā - 61 871). Noziegumu kopskaita lielāko daļu (66%) veido zādzības. Strauji pieaug laupīšanu īpatsvars (1993.g. - 2,2%, 1994.g. - 2,7%), smagu miesas bojājumu gadījumi (attiecīgi

4.11. tabula. Attālums līdz tuvākajiem pakalpojumiem un institūcijām (kilometri), procentos no laukos dzīvojošajām māsaimniecībām

Attālums (km)	Veikals	Skola	Poliklinika	Autobusa pieura
Mazāk nekā 0,5	42	20	24	42
0,5-0,9	12	11	12	18
1,0-1,9	13	11	12	18
2,0-4,9	24	26	23	17
5 un vairāk	9	33	30	5
Kopā	100	100	100	100

1,4 un 1,7%). Tiesiskas valsts apstākļos katram cilvēkam psiholoģiski jābūt pārliecinātam par savas personas un mantas neaizskaramību. Taču, kā liecina aptaujas dati, no dažādiem likumpārkāpumiem 12 mēnešos ir cietuši 3 līdz 15% respondentu. No likumpārkāpumiem cietušo sadalījums pēc dzimuma parādīts 4.12.tabulā. Lielākā daļa viņu ir cietuši no zādzībām. Aptaujā iegūtie dati rāda, ka nav būtiskas atšķirības likumpārkāpumu izplatības ziņā pilsētās un laukos, izņemot Rīgu. Tur cietušo īpatsvars ir nedaudz lielāks.

Visvairāk vardarbība bijusi vērstā pret respondentiem vecuma grupā no 16 līdz 29 gadiem. No zagļiem vairāk ir cietuši cilvēki vecuma grupā no 30 līdz 49 gadiem. Vardarbībai biežāk ir pakļauti vīrieši, nekā sievietes. Draudēts biežāk ir sievietēm, kā arī no zagļiem vairāk cietušas ir sievietes.

Vairāk vai mazāk apdraudēti savā dzīves vietā, uz ielas un citās sabiedriskās vietās jūtas aptuveni puse respondentu, savās mājās - 34%. Respondentu atbilžu sadalījums pēc dzimuma dots 4.7.attēlā. Aptaujas dati uzskatāmi parāda, ka sievietes ir veiglāk ievainojamas nekā vīrieši. No otras puses, pārliecināties par to, ka viņas mazāk riskē kļūt par upuriem. Attiecībā uz vīriešiem jāteic, ka

4.12. tabula. No dažādiem likumpārkāpumiem cietušie, procentos no 18 gadus un vecākiem respondentiem

	Vīrieši	Sievietes
Cietuši no vardarbības ar redzamām sekām	5	3
Cietuši no vardarbība bez redzamām sekām	4	2
Draudēts ar vardarbību	8	9
Cietuši no zagļiem	15	16
Cietuši no laupīšanas	3	3

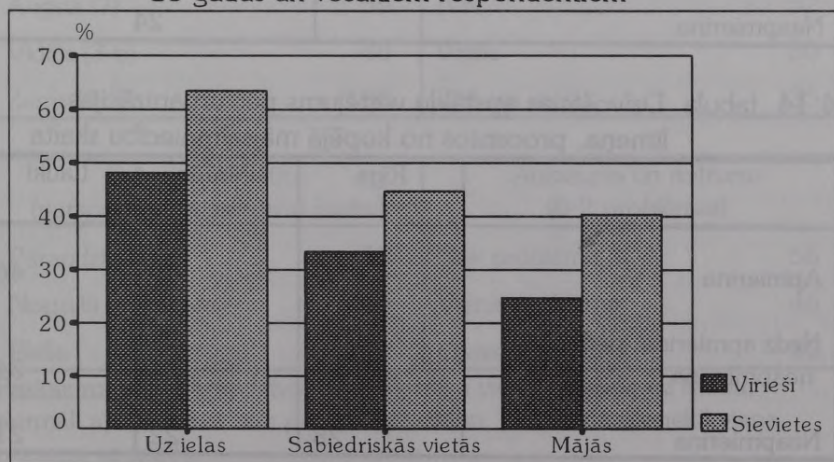
48% ir nobažījušies par savu personīgo drošību uz ielas un 33% - sabiedriskajās vietās, sievietes - attiecīgi 63% un 45%.

Runājot par uzbrukumiem vai to draudiem, vērojamas zināmas atšķirības starp pilsētu un lauku apvidiem. Pilsētu iedzīvotāji par to ir vairāk noraizējušies, nekā lauku iedzīvotāji. 64% pilsētu iedzīvotāju uztraucas par vardarbību vietējā apkārtnē un 43% - uz ielām, bet lauku apvidos šis skaits veido attiecīgi 44% un 32% no visiem respondentiem. To iedzīvotāju skaits, kas baidās no noziegumiem paši savās mājās, nav atkarīgs no dzīvesvietas.

APMIERINĀTĪBA AR DZĪVES VIETAS APSTĀKĻIEM

Iepriekš analizējām dažādus dzīves videi raksturīgus faktoros katru atsevišķi (dzīvošanas blīvums, labiekārtojuma līmenis, neērtību

4.7. attēls. Personu sadalījums, kas baidās tikt pakļautas likumpārkāpumiem pēc dzimuma, procentos no 18 gadus un vecākiem respondentiem

faktori u.c.). Kā apkopojošs, dzīves vietu raksturojošs rādītājs tiek izmantots respondentu dotais dzīves vietas apstākļu vērtējums apmierina, neapmierina, nedz apmierina, nedz neapmierina). Aptaujā iegūtie dati rāda, ka lielākā daļa ģimeņu (47%) ir apmierināti ar savas dzīves vietas apstākļiem, trešā daļa nevarēja dot noteiktu vērtējumu un gandrīz ceturtda daļa ir neapmierināti. Atbilžu sadalījums parādīts 4.13.tabulā.

Šajā nodaļā ir redzams, ka dzīvokļa apstākļi pilsētās un laukos ir ļoti atšķirīgi, un varētu domāt, ka tam būtu jāatspoguļojas respondentu novērtējumā. Bet 4.14.tabula rāda, ka dzīves apstākļu novērtējumā nav lielu atšķirību, salīdzinot pilsētas un laukus. Ir grūti pateikt, vai tas izskaidrojams ar cilvēku dažādo prasību līmeni, vai arī notiek zināma veida kompensēšanās; trūkumi (piemēram, zems labiekārtojuma līmenis) vienā vietā tiek līdzsvaroti ar priekšrocībām

4.13. tabula. Dzīvokļa apstākļu vērtējums, procentos no kopējā mājāsaimniecību skaita

Apmierina	47
Nedz apmierina, nedz neapmierina	30
Neapmierina	24

4.14. tabula. Dzīvošanas apstākļu vērtējums pēc urbanizācijas līmeņa, procentos no kopējā mājāsaimniecību skaita

	Rīga	Pārējās pilsētas	Lauki
Apmierina	47	47	46
Nedz apmierina, nedz neapmierina	25	31	34
Neapmierina	28	22	21

(piemēram, nelabvēlīgo ārējo faktoru mazāku intensitāti) citā dzīves vietā. Analizējot respondentu sniegto vērtējumu, redzam, ka to ietekmē dažādi faktori. Dzīvošanas apstākļu vērtējums atkarībā no šiem faktoriem parādīts 4.15.tabulā.

Labiekārtojuma līmenis ir galvenais faktors, kas nosaka dzīvošanas apstākļu vērtējumu. Ģimeņu, kuras dzīvo dzīvokļos ar augstu labiekārtotības līmeni, ja parējie nosacījumi vienādi, ir vairāk apmierinātas ar dzīves apstākļiem.

Tā kā pilsētas dzīvokļos ir augstāks labiekārtojuma līmenis, nekā laukos, tad varētu domāt, ka pilsētnieki ir vairāk apmierināti, ja parējie faktori ir līdzīgi.

Labiekārtojuma līmenis nav vienīgais faktors, kas ietekmē

4.15. tabula. Ar saviem dzīvošanas apstākļiem apmierināto vai ļoti apmierināto īpatsvars pēc labiekārtojuma līmeņa, vides traucējumiem un dzīvojamās platības uz vienu mājsaimniecības locekli, procentos no kopējā mājsaimniecību skaita

Labiekārtojuma līmenis (0-7)		Vides traucējumi	
Augsts (7)	55	Nav	52
Vidējs (3-6)	48	Viens	50
Zems (0-2)	36	Divi vai vairāk	35

Dzīvojamā platība (personu skaits uz vienu istabu)		Aukstums un mitrums (0-2 problēmas)	
Pārāpdzīvota	55	Nav problēmu	56
Normāli apdzīvota	46	Viena problēma	46
Plaša	41	Divas problēmas	32

Paskaidrojums: Pārāpdzīvota: vairāk nekā viena persona uz istabu; normāli apdzīvota: viena persona uz istabu; plaša: mazāk nekā viena persona uz istabu.

dzīvokļa apstākļu vērtējumu. Troksnis un dzīves vietas apkārtnes piesārņotība arī lielā mērā ietekmē apmierinātības ar dzīvošanas apstākļiem līmeni. 4.15.tabula rāda, ka cilvēki, kas sūdzas par daudziem traucējumiem, ir mazāk apmierināti ar sava dzīvokļa apstākļiem. Lauku apvidos dzīvojošiem cilvēkiem šajā ziņā ir vairāk priekšrocību, jo mēs zinām, ka vides problēmas ir aktuālākas pilsētās, nekā laukos.

Pārapsdzīvotība ir vēl viens faktors, kas negatīvi ietekmē apmierinātības līmeni. Jo vairāk apdzīvots dzīvoklis, jo mazāk tā iemītnieki ir apmierināti ar dzīvokļa apstākļiem. Lauku iedzīvotāji var baudīt tādu privilēģiju, ka laukos apdzīvojamā platība uz vienu iedzīvotāju ir lielāka nekā pilsētās. Tajā pašā laikā laukos ir problēmas, kas saistītas ar aukstiem un mitriem dzīvokļiem. Kā zināms, šādas problēmas ir vairāk izplatītas lauku apvidos, nekā pilsētās. Šis apstāklis arī ietekmē dzīvokļa apstākļu novērtējumu. Nav nekāds brīnums, ka cilvēki, kas dzīvo aukstos un mitros dzīvokļos, parasti ir mazāk apmierināti ar saviem dzīvokļa apstākļiem, nekā tie, kuriem šādas problēmas nepastāv. Tādi faktori kā dzīvokļa īpašuma forma un noziedzības līmenis vietējā apkārtnē maz ietekmē apmierinātību ar dzīvokļa apstākļiem.

Runājot par iepriekš izvirzīto jautājumu, mēs tagad varam izdarīt zināmus secinājumus. Mēs jau zinām, ka pilsētās ir augstāks labiekārtojuma līmenis un ka pilsētu iedzīvotāji mazāk cieš no aukstiem un mitriem dzīvokļiem. No otras puses, pilsētās ir vairāk pārapsdzīvotu dzīvokļu, kā arī vairāk apkārtējās vides taucējošo faktoru. Mūsu dati rāda, ka šī ietekme, kas darbojas pretējos virzienos, vismaz zināmā mērā ļauj izskaidrot to, kāpēc cilvēki pilsētu un lauku apvidos ziņo par diezgan līdzīgu apmierinātības pakāpi ar savu apkārtni. Zināmā mērā plusi un minusi viens otru kompensē. Citiem vārdiem sakot, pilsētu iedzīvotāju parasti ziņo par augstāku apmierinātības līmeni, jo dzīvokļiem ir augstāki standarti

gan labiercību, gan aukstuma un mitruma ziņā, bet augstais apkārtējās vides traucējumu līmenis un ar pārapdzīvotību saistītās problēmas darbojas pretējā virzienā. Taču jāuzsver, ka minētie faktori ļauj izskaidrot tikai ierobežotu atšķirību daļu apmierinātības mainīgajā lielumā. Faktoriem, kurus mēs nevarējām ietvert šajā pētījumā, arī ir ievērojama neatkarīga ietekme uz apmierinātību vai neapmierinātību ar vietējiem apstākļiem (piemēram, „dažādas cerības, ko lolo attiecīgās grupas).

SECINĀJUMI

Dzīves vide un sadzīves apstākļi ir viens no galvenajiem dzīves līmeņa faktoriem, tāpēc tam analizē pievērsta liela uzmanība. Dzīves vidi un apstākļus raksturo dzīvokļa/mājas tips, īpašuma forma, platība, labiekārtojuma līmenis, dzīves vietā pieejamā infrastruktūra un drošība. Aptaujā iegūtie dati tika salīdzināti pilsētās un rajonos.

Lielākā daļa ģimeņu Latvijā dzīvo pašvaldībām un valstij piederošās daudzdzīvokļu mājās un pārsvarā platības ziņā nelielos (53m^2 vai 21m^2 uz cilvēku) divstābu dzīvokļos. Apdzīvojamā mājokļa tipu būtiski ietekmē urbanizācijas līmenis. Lauku apvidos ir vairāk privātmāju nekā pilsētās. Lauku mājas parasti ir plašākas, un tur ir mazāk ārējās vides traucējumu, salīdzinot ar pilsētām. Turklāt lauku apvidos ir nedaudz mazāks noziedzības līmenis. No otras puses, laukos labiekārtotības līmenis ir izteikti zemāks un vairāk ģimeņu savās mājās cieš no aukstuma un mitruma. Apmierinātības līmenis ar dzīvokļa apstākļiem abu tipu apmešanās vietās ir ļoti līdzīgs.

Pētījuma rezultāti rāda, ka cilvēkiem līdz šim ir bijis maz iespēju ietekmēt savus dzīvokļa apstākļus. Dzīvokļu tirgus, kas balstās uz tirgus ekonomikas principiem, pašreiz ir savas attīstības pašos sākumos. Nu jau ir vērojama tendence, ka dzīvokļu operācijās atsevišķu mājsaimniecību finansiālie resursi ieņem aizvien lielāku vietu. Viena no pazīmēm ir tāda, ka īres un komunālo pakalpojumu (apkure, elektrība un gāze) cenu pieauguma dēļ vairākas ģimenes jau ir spiestas pārcelties uz mazākiem dzīvokļiem, kur cenas ir vairāk pieejamas. Šī procesa rezultātā radīsies jauni nevienlīdzības fakti. Skandināvijas valstīs mājsaimniecības parasti iegulda ievērojamu daļu savu līdzekļu tieši dzīvokļos. Līdzīga tendence sāk attīstīties arī Latvijā.

5. NODAĻA

VESELĪBAS STĀVOKLIS

Inta Vasaraudze

*Veselība un sirdsmiers ir dārgumi,
ko neatsver nekādas pasaules bagātības.*

/No Paula Birkerta folkloras krātuves/

IEVADS

Cilvēka veselības stāvoklis ir viens no svarīgākajiem iedzīvotāju dzīves apstākļu rādītājiem. Laba veselība ir sekmīgas darbības priekšnosacījums visās dzīves jomās, kā arī norāda uz potenciālajiem nācīgas resursiem. Kopš seniem laikiem katra cilvēka viskvēlākā vēlēšanās ir bijusi būt veselam. Katrs indivīds var zināmā mērā ietekmēt savu veselību, piekopjot veselīgu dzīvesveidu. No otras puses, ir daži veselības stāvokļa aspekti, ko indivīds var tikai nedaudz kontrolēt vai arī nevar nemaz kontrolēt, piemēram, novecošanas process. Iedzīvotāju veselības stāvokli ietekmē arī veids, kādā sabiedrība ir organizēta, tas attiecas uz dzīvokļa apstākļiem, darba vidi, piesārņojumu un iespējām atpūsties.

Nav šaubu, ka arī sociālās apdrošināšanas sistēmai ir lielas iespējas apmierināt cilvēka tieksmes pēc labas veselības. Lai

raksturotu veselību 1994.gada septembrī Latvijā kopumā, mums vispirms īsumā ir jāapskata daži svarīgi Latvijas sociālās labklājības sistēmas aspekti, sākot ar padomju laikiem līdz pārejas periodam šodien. Cik efektīva faktiski ir bijusi valdības politika veselības aizsardzības jomā? Kāda veida medicīniskā palīdzība bija pieejama agrāk? Un vēl svarīgāk, kāda veida medicīnisko palīdzību cilvēki saņem Latvijā šodien?

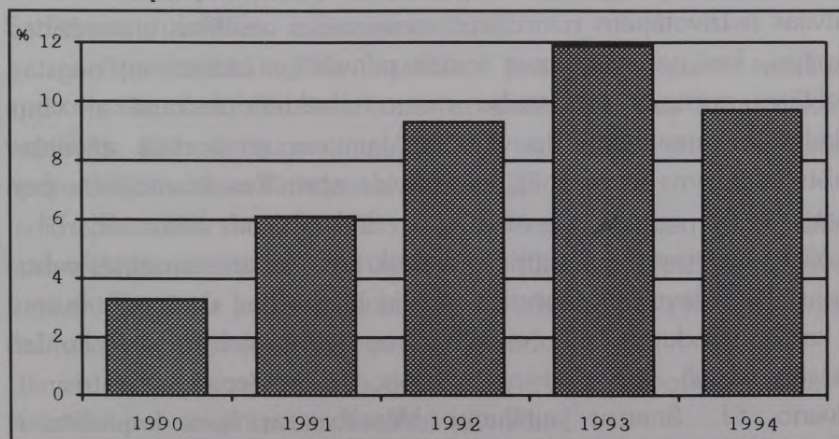
Sociālistiskā autoritārā režīma gados, kaut arī tika deklarēta valsts gādība par iedzīvotāju veselību, taču reāli valsts un indivīda intereses bija šķirtas. Ideoloģizēta valsts veselības aprūpes sistēma diktēja indivīdam savus priekšstatus par veselības aprūpes sistēmu un pieprasīja to ievērošanu. Pacientam tika liegts pats galvenais - brīva ārsta izvēle, līdz ar to arī nepastāvēja konkurence medicīnas darbinieku vidū, un tas savukārt negatīvi ietekmēja ārstēšanas kvalitāti. Līdzšinējo veselības aprūpes sistēmu visu laiku no budžeta finansēja pēc "pārpalikuma principa". Šobrīd Latvijā veselības aprūpes sistēma joprojām tiek finansēta no valsts un pašvaldību budžetiem. Arī pašreiz no valsts budžeta medicīnai atvēlēto līdzekļu nepietiek tās pilnvērtīgai attīstībai. No valsts budžeta šobrīd tiek finansēts tā sauktais valsts pasūtījums veselības aprūpei un valstiski nozīmīgie medicīniskie pasākumi. Valsts pasūtījums veselības aprūpei nodrošina tādu sarežģītu un bīstamu slimību ārstēšanu kā tuberkuloze un hroniskas plaušu slimības, onkoloģiskās, psihiskās slimības, alkoholisms, narkomānija un toksikomānija u.c. Pie valstiski nozīmīgiem medicīniskiem pasākumiem tiek pieskaitīti pasākumi, kas saistīti ar katastrofu un dabas stihiju gadījumiem, ar vides un sabiedrības veselību, imunizācijas programmas izpildi, ģimenes plānošanu u.c. Pastāv arī veselības aprūpes bāzes programma, kas nosaka iedzīvotājiem sniedzamās palīdzības minimālo apjomu, t.i., akūto un hronisko slimību saasinājumu diagnostika, ārstēšana un dinamiskā novērošana, neatliekamā

medicīniskā palīdzība, grūtnieču novērošana un dzemdību palīdzība, infekciju un seksuāli transmisīvo, un lipīgo ādas slimību profilakse un ārstēšana, profilaktisko apskašu veikšana u.c. Veselības aprūpes bāzes programma jānodrošina valsts un pašvaldību ārstniecības iestādēm un jāapmaksā teritoriālajām slimokasēm par pašvaldību budžeta līdzekļiem. Lai gan, sākot ar 1991.gadu (izņemot 1994.gadu) valsts budžeta izdevumi veselības aizsardzībai ir palielinājušies (5.1.att.), valsts budžets pašreiz var nodrošināt tikai mazliet vairāk par pusi no tiem līdzekļiem, kas nepieciešami medicīnai.

Pieaug arī izdevumu īpatsvars medicīnai no vietējiem pārvaldes budžetiem. 1990.gadā no vietējiem pārvaldes budžetiem veselības aprūpei tika izdalīti 17%, bet jau 1994.gadā - 25,5% (46 miljoni latu).

Kopumā valsts veselības aprūpei 1995.gadā ir paredzēti 112,5 miljoni latu, t.i., 41 lats uz vienu iedzīvotāju gadā. Pēc Labklājības ministrijas veselības aprūpes speciālistu aprēķiniem, lai

5.1. attēls. Veselības aprūpes izdevumu īpatsvars valsts budžetā, procentos

varētu nodrošināt pacientu normālu ārstēšanu, ir nepieciešami vismaz 80 lati uz vienu cilvēku gadā.

Tādējādi pašreizējā medicīniskajā palīdzībā galvenokārt raksturīgs pastāvīgs līdzekļu trūkums, birokrātisks saimniekošanas mehānisms un līdz ar to neracionāla jau tā ierobežoto līdzekļu izlietošana.

Ja salīdzina Latviju ar citām pasaules valstīm, tad redzams, ka mūsu valsts atrodas vienā no pēdējām vietām veselības finansējuma ziņā. 1994.gadā veselības aprūpei Latvijā valsts izdeva tikai 4,2% no nacionālā kopprodukta, tai pašā laikā Lietuvā - 4,9%, Igaunijā - 5,3%, Norvēģijā - 7,6% (1991.g.), Austrijā - 8,4% (1991.g.), bet Francijā - 9,1% (1991.g.) no nacionālā kopprodukta.

VESELĪBAS APDROŠINĀŠANA

Labklājības ministrijas Veselības departaments ir sagatavojis veselības un sociālās aprūpes attīstības stratēģiju, kurā paredzēts, ka viens no svarīgākajiem stratēģijas principiem ir palīdzēt visiem Latvijas iedzīvotājiem nodrošināt maksimālas veselības aizsardzības iespējas, kas nepieciešamas sociāli pilnvērtīgai dzīvei, un augstas kvalitātes aprūpes pieejamību visiem cilvēkiem saskaņā ar viņu vajadzībām, neatkarīgi no viņu ienākumiem un sociālā stāvokļa. Valsts uzdevums ir veicināt, lai indivīds apzinātos līdzatbildību par savu veselību un tās pilnveidošanos. Indivīda un valsts sadarbība veselības aprūpes jomā stiprinās demokrātiju, kā arī samazinās valsts finansiālos izdevumus, kurus tai šobrīd jāuzņemas slimības, traumu un kaitīgu ieradumu radītu veselības traucējumu gadījumos. Taču, lai realizētu dzīvē šos skaistos mērķus, ir nepieciešams atrisināt galveno, t.i., finansu jautājumu. Veselības aprūpes finansēšana

Latvijā jāpadara pēc iespējas mazāk atkarīga no valsts budžeta. Tās pamatā jābūt pašpārvaldes principiem un pacienta interesēm atbilstošam mehānismam.

Latvijā notiek pakāpeniska pāreja uz apdrošināšanas veselības aprūpes sistēmu, kas pēc savas struktūras līdzinās gan Latvijas brīvvalsts (1918.-1940.) sistēmai, kur pārsvarā bija slimokases, gan arī pašreizējai Vācijas slimokasu sistēmai. Arī vairākums Austrumeiropas valstu (piemēram, Čehija, Slovēnija, Slovākija, Ungārija u.c.) lieto Vācijas medicīnisko pakalpojumu vērtēšanu pēc punktu sistēmas. Šo punktu sistēmu katra valsts pielāgo savas valsts īpatnībām.

Tālākais solis tātad būtu pilnīga medicīniskās palīdzības pāreja uz apdrošināšanas medicīnas modeli. Labklājības ministrijas Veselības departaments ir izstrādājis un š.g. septembrī iesniedzis Ministru kabinetā izskatīšanai likumprojektu "Par veselības obligāto apdrošināšanu" un programmu tās ieviešanai. Šis likumprojekts paredz, ka iedzīvotāju veselības vispārējo apdrošināšanu varētu uzsākt jau ar 1996.gada 1.janvāri. Kā veselības obligātās apdrošināšanas sistēmas pamats tiek plānotas slimokases, kuras šobrīd ir izveidotas visos rajonos un republikas pilsētās, kā arī Satiksmes un Iekšlietu ministriju sistēmā.

Apsekojumā tika uzdots jautājums par veselības apdrošināšanu. Atbilžu sadalījums uz jautājumu "Vai Jums ir kāds veselības apdrošinājums, un, ja ir, tad kāda veida veselības apdrošinājums tas ir?" redzams 5.1.tabulā.

Rezultāti skaidri parāda, ka 1994.gada septembrī veselības apdrošināšanas sistēma bija sasniegusi tikai pašu pirmo attīstības pakāpi. Tomēr ir ļoti iespējams, ka, uzdodot šo pašu jautājumu pēc dažiem gadiem, rezultāti būs pavisam citādi.

Taču, kamēr šis modelis sāks reāli darboties, valstij ir jā rūpējas par savas tautas veselības stāvokli.

Latvijā turpinās jau 1990.gada otrajā pusē sākusies tautas saimniecības krīze, kurā ir raksturīga ražošanas apjomu ievērojama samazināšanās, cenu celšanās un iedzīvotāju dzīves līmeņa strauja pazemināšanās. Protams, krīze skārusi arī veselības aprūpes sistēmu. Līdzekļu trūkuma dēļ, nepastāvot iespējām pienācīgā līmenī uzturēt un atjaunot ārstniecības iestāžu materiālo bāzi, šobrīd ir stipri nolietojušās un daudzviet pat katastrofālā stāvoklī atrodas medicīniskās iekārtas. Līdz ar to Latvijā samazinās tās medicīniskās palīdzības apjoms, ko pacienti var saņemt uz budžeta rēķina. Veselības aprūpes sistēmā, īpaši pašvaldību ārstniecības iestādēs pakāpeniski pieaug maksas vai daļēji apmaksājamo medicīnisko pakalpojumu īpatsvars uz līdzšinējās "Veselības aprūpes bāzes programmas" rēķina. Tas liecina, ka maznodrošināto slimnieku iespējas saņemt savlaicīgu un kvalitatīvu medicīnisko palīdzību ir diezgan ierobežotas. Kā liecina statistikas dati, nedaudz vairāk kā puse no iedzīvotāju skaita dzīvo zem krīzes iztikas minimuma, un tāpēc viņiem ir grūti atlicināt naudu, lai samaksātu par medicīnas pakalpojumiem.¹ Arī ģimeņu budžeta apsekojuma dati rāda, ka iedzīvotāji medicīnas pakalpojumiem var atvēlēt visai nelielu daļu no

5.1. tabula. Dažādu apdrošināšanas formu izplatība Latvijā, procentos no personām 18 gadu vecumā un vairāk

Atbilžu varianti	
Nē, nav	98,9
Jā, valsts veselības apdrošinājums	0,5
Jā, firmas garantēts veselības apdrošinājums	0,4
Jā, privātais veselības apdrošinājums	0,2

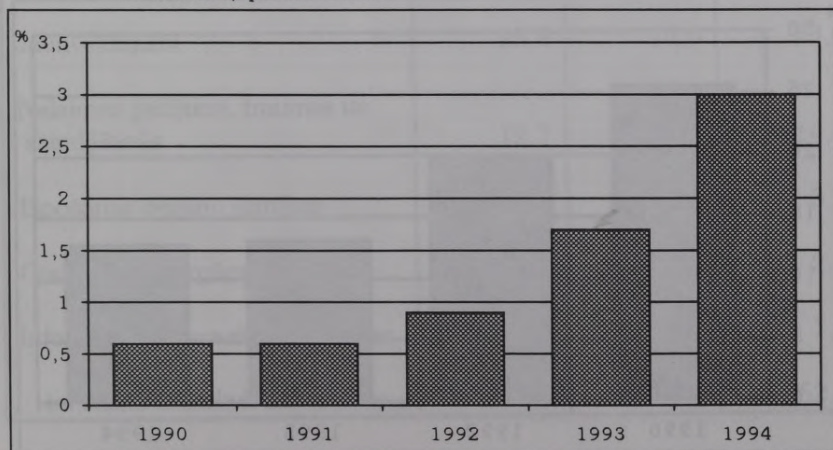
¹ Krīzes iztikas minimums ir fiksēts preču un pakalpojumu apjoms, kas nodrošina cilvēkam sabiedrībā pieņemto minimāli pieļaujamo iztikas līmeni.

sava pieticīgā budžeta. Tā 1994.gadā izdevumi medicīnas pakalpojumiem vidēji ģimenes izdevumu struktūrā sasniedza 3%, bet maznodrošinātajās ģimenēs - tikai nepilni 2% no visiem izdevumiem (5.2.att.). Medicīnas maksas pakalpojumu īpatsvara pieaugums ir sekmējis apmeklētāju skaita samazināšanos ārstniecības iestādēs (skat. 5.3. att.).

DEMOGRĀFIJA

Sabiedrības veselība parasti ir cieši saistīta ar demogrāfiskajām tendencēm. Dzimstības un mirstības līmenis, iedzīvotāju dabiskā pieauguma līmenis, zīdaiņu mirstības līmenis un paredzamais mūža ilgums jaundzimušajiem ir rādītāji, kas sniedz priekšstatu par iedzīvotāju vispārējo veselības stāvokli. Nodaļā "Iedzīvotāji" redzam, ka demogrāfiskās tendences Latvijā ir

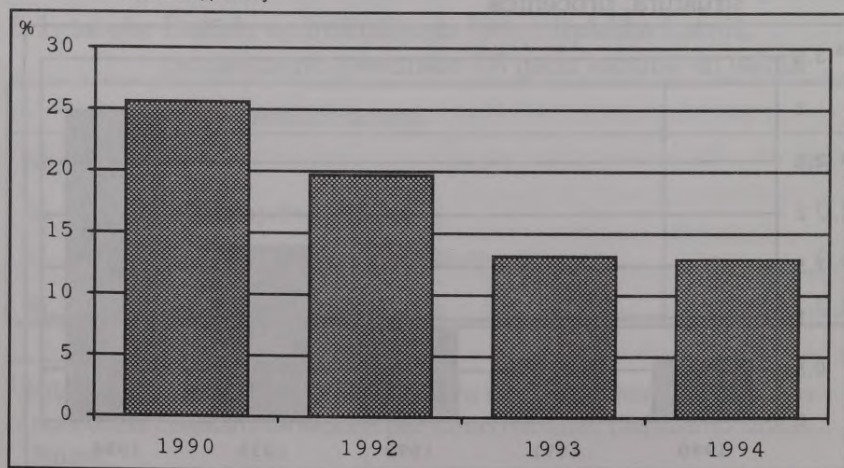
5.2. att. Izdevumi medicīnas pakalpojumiem ģimenes izdevumu struktūrā, procentos

satraucošas. Dzimstības līmenis, nenovēršot vecuma struktūras ietekmi, ir zems ne tikai sakarā ar nestabilo ekonomisko situāciju valstī, bet arī fertīlā vecuma sieviešu skaita straujās samazināšanās dēļ, it īpaši vecuma grupā no 20 līdz 29 gadiem, kurā ir visaugstākais dzimstības līmenis.

Demogrāfisko sistēmu ir stipri ietekmējis mirstības līmeņa pieaugums, kas Latviju ierindo vienā no augstākajām vietām Eiropas valstu vidū. Ir jāatzīmē, ka pēdējos gados mirstība ir ļoti strauji pieaugusi darbības vecuma iedzīvotāju vidū. Mirstības līmenis pieauga no 5,22 uz 1000 iedzīvotājiem 1992.gadā līdz 6,98 1993.gadā, 1994.gadā jau sasniedzot 7,81. Īpaši straujš mirstības līmeņa pieaugums uz 1000 iedzīvotājiem ir vērojams darbības vecuma vīriešu vidū (1991.g. - 8,23, 1993.g. - 10,97, 1994.g. - 12,49). Līdz ar augsto mirstības pieaugumu pazeminās iedzīvotāju mūža ilgums, kas jau tā ir viens no viszemākajiem Eiropā, it īpaši vīriešiem. Pēc 1994.gada datiem, vīriešiem paredzamais mūža ilgums vālstī ir 61 gads, bet sievietēm - 73 gadi. No visām Latvijas

5.3. att. Apmeklējumu skaits pie ārsta (ieskaitot ārsta mājas vizītes), milj.

kaimiņvalstīm tikai Krievijā bija mazāks paredzamais mūža ilgums. Mirstības jautājums ir iztirzāts nodaļā par iedzīvotājiem, bet šajā kontekstā sīkāk analizēsim galvenos nāves cēloņus. 5.2.tabula rāda, ka Latvijā galvenie nāves cēloņi ir sirds un asinsvadu sistēmas slimības, ļaundabīgie jaunveidojumi, traumas un saindēšanās. 1994.gadā sirds un asinsvadu sistēmas slimību īpatsvars sasniedza 56% no visām slimībām, kas izraisīja nāvi, bet Rietumeiropas valstu vidū šis skaitlis svārstās no 35 līdz 40%.

Pēdējos gados slepkavību un pašnāvību skaits ir nepārtraukti audzis (skat. 5.3.tab.). Arī zidaiņu mirstības līmenis (pirmajā dzīves gadā) ir turpinājies augt. Pēc oficiāliem datiem, zidaiņu mirstība ir palielinājusies no 11,3 uz 1000 dzīvi dzimušajiem līdz 15,5 1994.gadā. Salīdzinājumam - atbilstošais zidaiņu mirstības rādītājs Norvēģijā 1991.gadā bija 6,4 (Norvēģijas Statistikas departaments, 1993., 70.lpp.). Latvijai ir raksturīgs augsts abortu līmenis.

5.2. tabula. Iedzīvotāju nāves cēloņu struktūra, procentos

	1992	1993	1994
Asinsrites sistēmas slimības	55,8	56,1	55,9
Jaunveidojumi	15,8	14,0	13,6
Nelaimes gadījumi, traumas un saindēšanās	12,7	14,0	14,4
Elpošanas orgānu slimības	2,7	2,8	3,2
Greimošanas orgānu slimības	2,2	2,3	2,4
Infekcijas un parazitārās slimības	1,0	1,1	1,2
tai skaitā tuberkuloze	52,0	59,9	62,9

1994.gadā mākslīgo abortu skaits bija 26 800, t.i., 110,5 uz 100 dzīvi dzimušajiem.

Līdz šim, lai raksturotu vidi, kurā tiek analizēti pētījuma rezultāti par iedzīvotāju veselības stāvokli Latvijā, galvenokārt esam izmantojuši oficiālo statistiku. Turpmākajā analizē liksim uzsvāru uz atbildēm, kas tika saņemtas uz pētījumā iekļautajiem jautājumiem par veselību un ar to saistītām tēmām no indivīda pozīcijām. Ceram, ka pētījuma rezultāti dos labāku priekšstatu par Latvijas iedzīvotāju veselības stāvokli 90.gadu vidū. Lai pašreizējās situācijas aina būtu pilnīgāka, turpināsim izmantot oficiālās statistikas datus un informāciju no citiem avotiem gadījumos, kad tas varētu palīdzēt papildināt pētījuma rezultātus.

5.3. tabula. Slepķavību un pašnāvību skaits Latvijā

	Slepķavības		Pašnāvības	
	absolūtais skaits	uz 10 000 iedzīv.	absolūtais skaits	uz 10 000 iedzīv.
1990	245	9,2	695	26,0
1991	304	11,4	759	28,5
1992	424	16,1	919	34,9
1993	640	24,7	1100	42,5
1994	585	23,0	1033	40,5

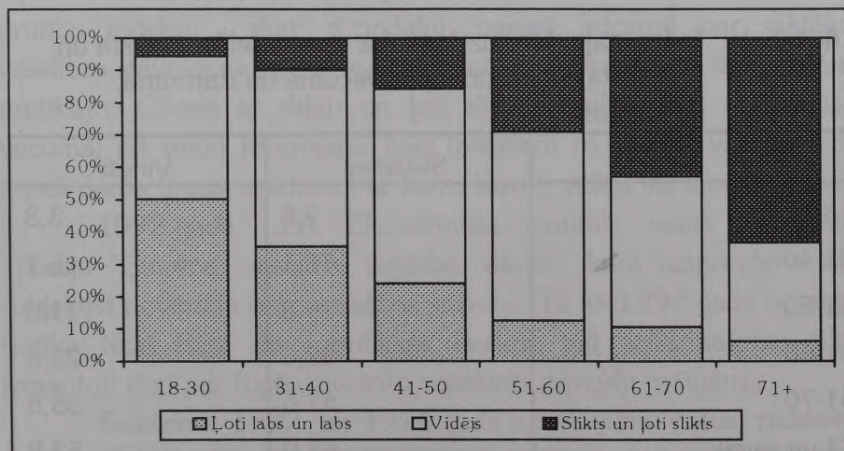
VESELĪBAS STĀVOKĻA SUBJEKTĪVAIS VĒRTĒJUMS

Veselības pētījumu pieredze ir parādījusi, ka indivīda vispārējās veselības subjektīvais pašnovērtējums parasti ir diezgan precīzs.

Aptaujā tika piedāvāts respondentam novērtēt savu veselības stāvokli tīri subjektīvi. Izrādījās, ka par ļoti labu savu veselību atzīst tikai 3% no aptaujātajiem, labu - 22%, vidēju - 49%, un ceturtā daļa respondentu uzskata, ka viņu veselības stāvoklis ir slikts (19%) vai pat ļoti slikts (6%).

Pašsaprotami, ka visaugstāk savu veselības stāvokli vērtē gados jauni cilvēki. Vecumā no 18 līdz 30 gadiem ļoti labi un labi jūtas 50% cilvēku (5.4.att.), no tiem - 58% vīriešu un 43% sieviešu. Pieaugot cilvēka vecumam, mainās arī cilvēka pašsajūta - strauji pieaug to cilvēku skaits, kuri savu veselības stāvokli vērtē kā sliktu vai pat ļoti sliktu.

5.4. att. Veselības stāvokļa pašnovērtējums Atkarībā no vecuma, procentos

Ir vērojamas diezgan lielas atšķirības veselības pašnovērtējumā atkarībā no respondenta dzimuma (5.4.tab.).

Tā, piemēram, sieviešu īpatsvars, kuras uzskata, ka viņām ir slikta vai pat ļoti slikta veselība, ir ievērojami augstāks nekā vīriešu īpatsvars. Sevišķi spilgti tas vērojams vecuma grupā no 18 līdz 40 gadiem, kurā sieviešu, kas savu veselību novērtējušas negatīvi, ir 2 reizes vairāk nekā attiecīgā vecuma vīriešu grupā. Dzīves apstākļu pētījumi daudzās valstīs liecina par to, ka sievietes parasti ziņo par sliktāku veselības stāvokli nekā vīrieši. Tas ir paradoksāli, ņemot vērā to, ka paredzamais mūža ilgums sievietēm ir garāks nekā vīriešiem. Tātad šajā analizē vajadzētu ņemt vērā to, ka subjektīvajā veselības novērtējumā ir jūtama dzimuma neatkarīgā ietekme.

Ja aplūkojam subjektīvo veselības novērtējumu pēc iedzīvotāju dzīves vietas, tad redzam, ka par sliktu un ļoti sliktu savu veselību uzskata 17% pilsētās dzīvojošo vīriešu un 29% sieviešu, laukos - attiecīgi 19% un 33%.

Analizējot rezultātus pēc sadalījuma pilsētās un laukos un pēc novadiem, redzam, ka atšķirības ir minimālas un statistiskā ziņā neievērojamas. Visnegatīvāk savu veselību vērtē Latgalē

5.4. tabula. Iedzīvotāju, kuri uzskata, ka viņu veselība ir slikta un ļoti slikta, sadalījums pēc vecuma un dzimuma, procentos

	Sievietes	Vīrieši
18-30	7,5	3,8
31-40	13,1	6,1
41-50	19,5	11,0
51-60	32,6	23,8
61-70	47,6	35,5
71 un vairāk	67,0	52,9

dzīvojošie respondenti. Taču atbildes nedaudz ietekmē arī tas, ka Latgalē ir lielāks veco cilvēku īpatsvars, salīdzinot ar citiem novadiem (par 2 - 3%). Sevišķi lielas atšķirības ir vērojamas pēc 71 gada vecuma. Zemgalē savu veselību kā sliktu un ļoti sliktu novērtēja 51% šajā vecuma grupā esošo respondentu, Rīgā - 55%, bet Latgalē slikti jūtas jau 80% respondentu, kas vecāki par 71 gadu.

Taču pastāv vairāki citi faktori, kas ir cieši saistīti ar vispārējā veselības stāvokļa subjektīvo novērtējumu. Jo augstāks izglītības līmenis, jo biežāk cilvēki uzskata savu vispārējo veselības stāvokli par labu vai pat ļoti labu. Tāda pati situācija ir spēkā arī pēc indivīdu sadalījuma pēc vecuma. Tas varētu būt izskaidrojams ar vairāku faktoru kopumu, piemēram, veselīgāks dzīvesveids to cilvēku vidū, kam ir augstāks izglītības līmenis, labāka darba vide un labvēlīgāka ekonomiskā situācija. Subjektīvais veselības stāvoklis un pārējie veselības rādītāji, piemēram, psihiskais stāvoklis, hroniskās slimības utt., ir cieši savstarpēji saistīti. Tas vedina uz domām, ka subjektīvā veselības uztvere faktiski dod pilnīgu priekšstatu par indivīda vispārējo veselību. Personas, kurām pēdējā gada laikā ir bijušas ekonomiska rakstura grūtības (kuras mēra ar ekonomisko grūtību indeksu - skat. 8.nodaļu), parasti informē par sliktāku veselības stāvokli nekā tās, kurām nenākas saskarties ar finansiālām grūtībām. Cilvēki ar sliktu un ļoti sliktu veselību (bet darbaspējas vecumā) arī veido ievērojami lielu īpatsvaru to cilvēku vidū, kas ir ārpus darba tirgus, salīdzinot ar tiem, kam ir vidēja vai laba veselība.

1992.gadā LZA Ekonomikas institūts veica izlasveida aptauju "Ģimene, veselība, izglītība, darbs", kurā respondenti arī subjektīvi novērtēja savu veselības stāvokli. Tā kā 1992.gada aptauja notika tikai Rīgā un republikas laukos, tad salīdzināšanai tika izmantoti dati par Rīgā dzīvojošo veselības stāvokļa maiņām.

Salīdzinot 1992. un 1994.gada apsekojumu datus, redzam,

ka Rīgā strauji pieaudzis to cilvēku skaits, kuri negatīvi vērtē savu veselības stāvokli (5.5.tab.). Šī tendence ir ļoti izplatīta sieviešu vidū.

ILGSTOŠĀS SLIMĪBAS UN HRONISKĀS KAITES

Subjektīvais vispārējā veselības stāvokļa novērtējums dod labu priekšstatu par to, kā cilvēki izjūt savu veselību, un viņu novērtējums balstās uz vairākām objektīvām realitātēm. Ir noderīgi arī paskatīties, kā respondenti nosauc hronisko slimību faktisko biežumu. Nedaudz vairāk nekā viena trešdaļa (35%) respondentu deva pozitīvu atbildi uz jautājumu "Vai Jums ir kāda ilgstoša slimība vai arī kāda cita kaite ievainojuma vai invaliditātes dēļ?", no kuriem

5.5. tabula. Rīgas iedzīvotāju subjektīvais veselības stāvoklis, procentos

	Sievietes		Vīrieši	
	1992.gada apsekojums (15-60gadi)	1994. gada apsekojums (18-60gadi)	1992.gada apsekojums (15-60gadi)	1994. gada apsekojums (18-60gadi)
Ļoti laba	2,5	1,8	6,3	7,7
Laba	29,6	22,6	39,6	33,9
Apmierinoša	60,0	56,6	46,8	48,2
Slikta	7,1	16,0	5,8	8,3
Ļoti slikta	0,8	3,0	1,5	1,9

Datu avots: Izlasveida aptauja "Ģimene, veselība, izglītība, darbs", LZA Ekonomikas institūts, 1992.gads; Dzīves apstākļu pētījums Latvijā 1994.gadā.

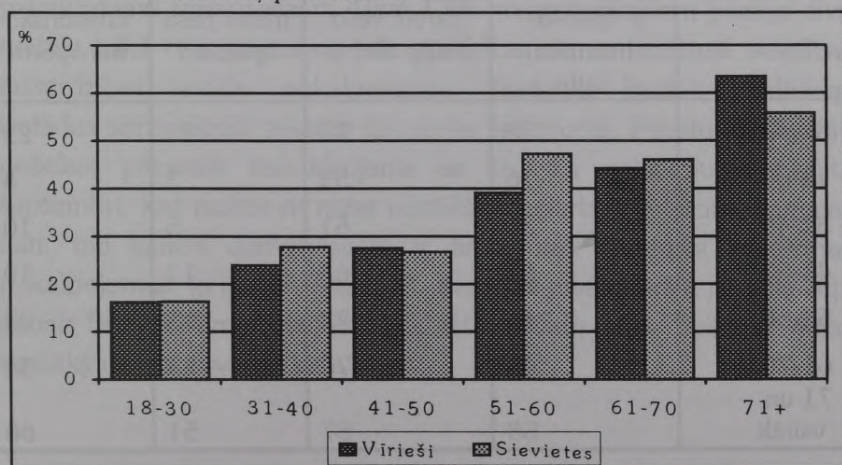
37% bija sievietes un 32% vīrieši.

Pašnovērtējot veselības stāvokli, bija novērots manāms sieviešu pārsvars, kas negatīvi vērtēja savu veselību, bet jautājumā par ilgstošām slimībām un hroniskām kaitēm tik lielas atšķirības starp dzimumiem netika novērotas (5.5.att.).

Pēc Labklājības ministrijas Veselības departamenta medicīnas statistikas biroja datiem Latvijas pieaugušo iedzīvotāju slimību struktūrā jau vairākus gadus pēc kārtas visbiežāk konstatē elpošanas orgānu, asinsrites sistēmas, nervu sistēmas un maņu orgānu, kaulu, muskuļu sistēmas un saistaudu, gremošanas orgānu, uroģenitālās sistēmas slimības un traumas, nelaimes gadījumi un saindēšanās.

Pēdējo gadu ambulatori - poliklīnisko iestāžu dati liecina, ka apmēram pusei no pieaugušajiem republikas iedzīvotājiem ir nepieciešama medicīniskā palīdzība primārajā līmenī, kā arī pie speciālistiem otrajā un trešajā līmenī pēc vispārējiem ārstu norādījumiem.

5.5. attēls. Ilgstošās/hroniskās slimības atkarībā no vecuma un dzimuma, procentos

Valstī nemitīgi pieaug invalīdu skaits. 1993.gadā 125,7 tūkst. cilvēku tika atzīti par invalīdiem, bet gada laikā to skaits pieauga par 0,6 tūkst. cilvēku un 1994.gadā invalīdu bija 126,3 tūkst. cilvēku. Pārsvarā invaliditāti ir ieguvuši cilvēki vecumā no 40 līdz 59 gadiem.

Pirmreizējās invaliditātes struktūra kopumā atbilst situācijai saslimstībā un iedzīvotāju mirstībā, t.i., galveno vietu ieņem asinsrites sistēmas slimības, tad seko traumatisms un saindēšanās, ļaundabīgie audzēji un kaulu - muskuļu sistēmas un saistaudu slimības.

Lielai daļai cilvēku ilgstošas vai pastāvīgās veselības problēmas, kā arī invaliditāte ikdienā sagādā daudz dažādu neērtību. Gandrīz trim ceturtdaļām respondentu, kuriem ir kāda ilgstoša kaite,

5.6. tabula. Personu īpatsvars ar veselības traucējumiem, kuras savā ikdienas dzīvē sastopas ar grūtībām. Personu īpatsvars ar hroniskām veselības problēmām 18 gadu vecumā un vairāk, procentos

	Respondentu skaits, kuriem ir ilgstoša/hroniska kaite	no tiem ir grūtības		
		strādāt, atrast darbu, veikt mājas darbus	iziet no mājas paša spēkiem	izmantot sabiedrisko transportu
Kopā	35	73	21	29
18-30	16	59	3	4
31-40	26	61	5	10
41-50	27	68	11	19
51-60	44	73	15	23
61-70	45	76	25	34
71 un vairāk	58	87	51	66

slimība vai arī invaliditāte, ir grūti strādāt vai arī atrast un saglabāt darbu, kā arī veikt mājas darbus (skat. iepriekš 5.6.tab.). Gandrīz vienai trešdaļai personu, kurām ir hroniskas veselības problēmas, ir grūtības izmantot sabiedrisko transportu. Latvijā līdz pat šim laikam nav atrisināta problēma, kā sabiedrisko transportu varētu izmantot cilvēki invalīdu ratiņos. Daudziem cilvēkiem ir liegta iespēja piedalīties sabiedriskos pasākumos vai jebkurā citā aktīvas atpūtas pasākumā. Kā liecina apsekojuma dati, 36% personu, kurām ir hroniski veselības traucējumi, ir grūtības piedalīties klubu vai citu organizāciju pasākumos, 43% - piedalīties jebkurā citā aktīvas atpūtas pasākumā, 18% - kontaktēties ar citiem cilvēkiem un 26% - turpināt vai uzsākt izvēlēto studiju vai mācību kursu.

KONTAKTI AR VESELĪBAS AIZSARDZĪBAS IESTĀDĒM

Pētījumā bija ietverti arī jautājumi par medicīnisko pakalpojumu izmantošanu. Tikai 17% no aptaujātajiem pēdējo divu nedēļu laikā bija griezušies pēc palīdzības un izmantojuši veselības aizsardzības iestāžu pakalpojumus. Nedaudz biežāk medicīnas iestādes apmeklējuši pilsētās dzīvojošie iedzīvotāji. Pilsētu iedzīvotāju nelielais pārsvars izskaidrojams ar to, ka apsekojums notika septembrī, kad laukos rit ražas novākšanas darbi. Kā liecina aptaujas dati, tad laukos dzīvojošajiem ir arī grūtāk izmantot medicīnas pakalpojumus, jo gandrīz pusei no tiem pie tuvākā ārsta jāmēro ceļa gabals 5km garumā, bet 8% - pat 10 - 20km (skat. nodaļu "Mājas apstākļi un dzīvesvietas vide").

Jāatzīmē, ka sievietes par savu veselību rūpējas vairāk nekā vīrieši, jo to īpatsvars apmeklētāju kopskaitā ir divreiz lielāks nekā vīriešu īpatsvars.

Visbiežāk izmantojamie pakalpojumu veidi ir vizīte pie sava iecirkņa ārsta poliklinikā vai pie feldšera (laukos), vizīte pie speciālista un stomatoloģiskie pakalpojumi.

Pēc apsekojuma datiem lielākā daļa cilvēku izmantoja valsts veselības aizsardzības iestāžu pakalpojumus, un tikai samērā neliela daļa - privātsektora pakalpojumus. Jāteic, ka veselības aizsardzības privātsektors tikai sāk savu attīstības ceļu. Otrs svarīgākais iemesls, kāpēc cilvēki dod priekšroku valsts veselības aizsardzībai, ir finansiālas dabas apsvērumi. Cenas privātsektorā ir ievērojami augstākas nekā valsts sektorā, un iedzīvotāju ienākumi nepieaug tik strauji, kā pieaug patēriņa cenu indekss. Patēriņa cenu kopindekss 1994.gadā salīdzinājumā ar 1993.gadu pieauga par 35,9%, bet medicīnas pakalpojumu cenu indekss pieauga par 52,3%, un medikamentu cenas - pat par 230%. Tai pašā laikā iedzīvotāju reālie ienākumi pieauga tikai par 47% (pēc ģimeņu budžetu apsekojuma datiem).

Tā 95% gadījumu, kad cilvēki izsauca ārstu mājas vizītē vai apmeklēja iecirkņa ārstu poliklinikā, izvēle tika dota valsts sektorā strādājošiem ārstiem, un tikai 5% izmantoja privātārstu pakalpojumus. Šajā gadījumā privātajā sektorā strādājošie ir tā saucamie "mājas ārsti", kuru popularitāte sāk pieaugt.

Gadījumos, kad cilvēki izmantoja dažādu veidu speciālistu pakalpojumus, 89% deva priekšroku valsts sektorā strādājošo speciālistu pakalpojumiem, un tikai 11% izvēlējās privātspeciālistu pakalpojumus.² Taču gadījumos, kad cilvēki izmantoja

---

² Gadījumā, ja respondents bija izmantojis abu tipu speciālistu pakalpojumus, viņam tika jautāts, kuru no tiem viņš uzskata par svarīgāko.

stomatoloģiskos pakalpojumus, valsts sektorā strādājošo un privātdentistu attiecība bija 65% un 35%.

Analizējot pakalpojumu izmantošanas cēloņus, redzam, ka lielākā daļa griežas veselības aizsardzības iestādēs pēc palīdzības slimības vai traumas gadījumā. Profilaktiskās pārbaudes, rūpējoties par savu veselību, nav sevišķi populāras Latvijā. Tā, tikai viena desmitā daļa cilvēku, kas izmantoja zobārsta pakalpojumus, to darīja profilaktiskos nolūkos. Pēc apsekojuma datiem neviens cilvēks neizmantoja speciālistu pakalpojumus, lai profilaktiski pārbaudītu savu veselības stāvokli.

MUTES DOBUMA VESELĪBAS STĀVOKLIS

Viens no svarīgākajiem veselības kritērijiem ir cilvēka mutes dobuma veselības stāvoklis - tā zobu stāvoklis. Novērtējot mutes veselību, viens no raksturīgākajiem rādītājiem ir zobu bojāšanās - kariesa līmenis. Kariesa līmeni nosaka ar KPE_z indeksu: kariozo zobu skaits + plombēto zobu skaits + izrauto zobu skaits.

1993.gadā Latvijā notika socioloģisks pētījums zobārstniecībā, ko veica Starptautiski kalibrēta epidemioloģiskā grupa doc. I.Urtānes vadībā. Tika apsekoti 4000 cilvēku un to skaitā 2000 bērnu vecumā līdz 12 gadiem. Pieaugušie cilvēki tika apsekoti vecuma grupās no 35 līdz 44 gadiem un no 65 līdz 74 gadiem (katrā vecuma grupā pa 1000 cilvēkiem).

Kā liecina šī pētījuma dati, cilvēku mutes veselība mūsu valstī ir kritiskā stāvoklī. Pieaugušajiem vecumā no 35 līdz 44 gadiem mutē vidēji ir 4 bojāti zobi, izrauti - 7 zobi un plombēti - 6-7 zobi, vecuma grupā no 65 līdz 74 gadiem - attiecīgi: 2, 18 un 3 - 4 zobi (skat. 5.7.tab.).

Lai salīdzinātu mutes veselības stāvokli dažādās valstīs, pēc Pasaules Veselības aizsardzības kritērijiem tiek salīdzināts KPE₂ līmenis 12 gadus veciem bērniem. Latvijā šis indekss pēc 1993.gada pētījuma datiem ir 5,8. Salīdzinot ar citu valstu līmeni, mēs piederam pie valstīm, kur šis rādītājs ir augsts. Latvija ir vienā grupā ar tādām valstīm kā Brazīlija, Čīle, Kolumbija un Ekvadora. Attīstītajās pasaules valstīs (ASV, Anglija, Francija, Kanāda u.c.) KPE₂ līmenis ir zems (1,2 - 2,6) vai vidējs (2,7 - 4,4).

1994.gada dzīves apstākļu apsekojums tikai apstiprināja Latvijas zobārstu pamatotās bažas par mutes veselības stāvokļa pasliktināšanos mūsu valstī.

Pēc apsekojuma datiem, tikai 9% sieviešu un 14% vīriešu ir visi zobi, t.i., tie nemaz vai nedaudz laboti; bet savu zobu nav, tikai mākslīgie - attiecīgi 17% sieviešu un 12% vīriešu (skat. 5.6.att.).

Protams, zobu stāvokli visvairāk iespaido cilvēka vecums (skat. 5.6.att.). Pieaugot cilvēka vecumam, pasliktinās viņa zobu stāvoklis. Pēc 50 gadu vecuma sasniegšanas strauji pieaug to cilvēku skaits, kuriem vairs nav savu zobu, tikai mākslīgie.

5.7. tabula. Mutes veselības stāvoklis atkarībā no vecuma.

Trīs rādītāji

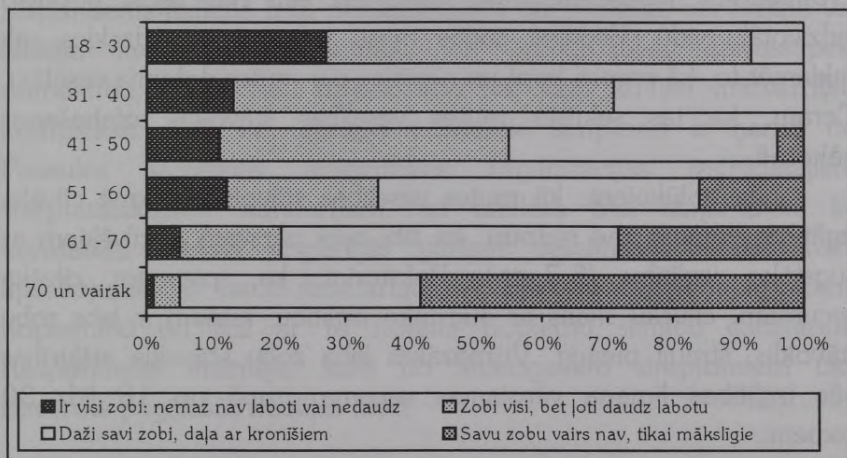
	35-44 gadi		65-74 gadi	
	sievietes	vīrieši	sievietes	vīrieši
Vidējais bojāto zobu skaits (K)	4,0	3,7	2,2	1,9
Plombēto zobu skaits (P)	5,4	8,4	2,9	4,2
Izrauto zobu skaits (E)	6,7	7,2	18,3	17,6
K+P+E	16,1	19,3	23,4	23,7

Datu avots: Mutes dobuma veselības centrs.

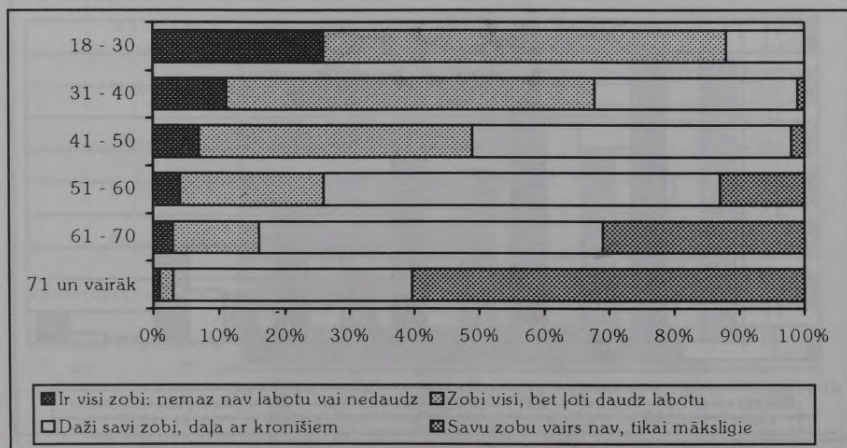
Pēc Latvijas Mutes veselības centra speciālistu domām, zobu stāvokļa pasliktināšanos sekmē vidēji zems fluora saturs dzeramajā

5.6. attēls. Pieaugušo Latvijas iedzīvotāju zobu stāvoklis atkarībā no vecuma un dzimuma, procentos

A: Vīrieši

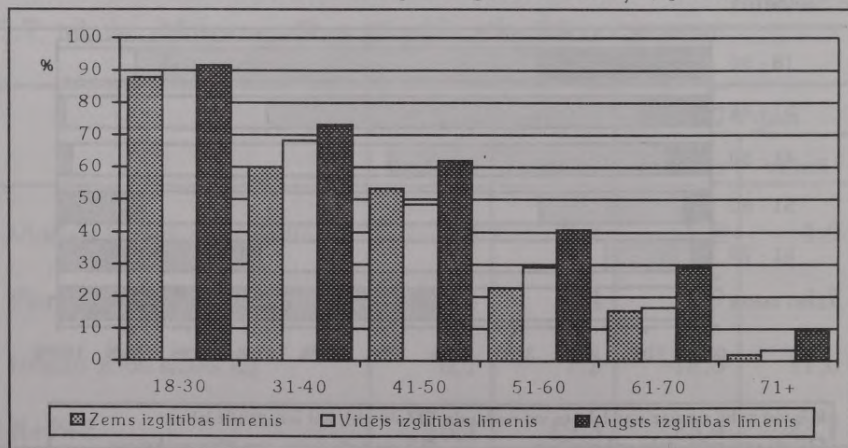
B: Sievietes

ūdeni. Tādēļ, lai uzlabotu un saglabātu savu zobu stāvokli, edzīvotājiem ir jāuzņem papildu fluora tabletes un jālieto fluoru saturošas zobu pastas. Lielākā daļa pasaules valstu ir guvušas ievērojamus rezultātus kariesa intensitātes un parodontozes izplatības samazināšanā tieši, veicinot profilakses stratēģijas attīstību. Profilaktiskie pasākumi mūsu valsti līdz šim nav bijuši populāri iedzīvotāju vidū. Pēdējos gados masu informācijas līdzekļos sāk reklamēt to, kā pareizi kopt un rūpēties par mutes dobuma veselību. Ceram, ka tas sekmēs mutes veselības stāvokļa uzlabošanos nākotnē.

Ja aplūkojam, kā mutes veselības stāvokli ietekmē cilvēka izglītības līmenis, tad redzam, ka labi zobi pārsvarā ir cilvēkiem ar augstāko izglītību (5.7.att.). Raksturīgi, ka, pieaugot cilvēka vecumam, cilvēku skaits ar augstāko izglītību, kuriem ir labs zobu stāvoklis, strauji pieaug. Vismazākās laba zobu stāvokļa atšķirības pēc izglītības līmeņa vērojamas vecuma grupā no 18 līdz 30 gadiem.

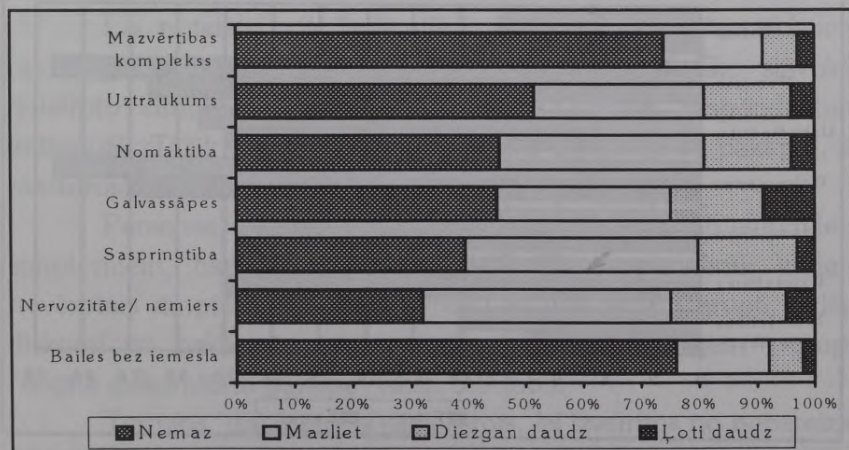
5.7. attēls. Labs zobu stāvoklis pēc izglītības līmeņa, procentos

PSIHISKĀ VESELĪBA

Mūsu šodiena ir stresa un saspringtības pilna. Dzīves līmeņa krišanās, bezdarba pieaugums, nenoteiktā nākotne - tas viss ietekmē cilvēku, tā psihisko stāvokli. Apsekojumā tika uzdots jautājums, vai respondents ikdienā izjūt pēkšņas bailes bez iemesla, nervozitāti vai iekšēju nemieru, saspringtību vai uzbudinātību, galvassāpes, nomāktību, pārāk lielu uztraukumu par kaut ko vai mazvērtības kompleksu. Visi šie iepriekš nosauktie simptomi ir ņemti no Pasaules Veselības aizsardzības organizācijas izstrādātajiem starptautiskajiem standartiem, un atbildes tika izmantotas, lai konstatētu cilvēka vispārējās garīgās veselības rādītāju. Taču apsekojumā nav lietoti standartlīdzekļi, kas varētu izmērīt simptomu nopietnību un līdz ar to noteikt nopietnu slimību gadījumus. Respondents atzīmēja, kurš no attiecīgajiem simptomiem tika novērots pagājušās nedēļas laikā.

5.8. attēls. Psihiskās veselības stāvoklis. Septiņi rādītāji, procentos

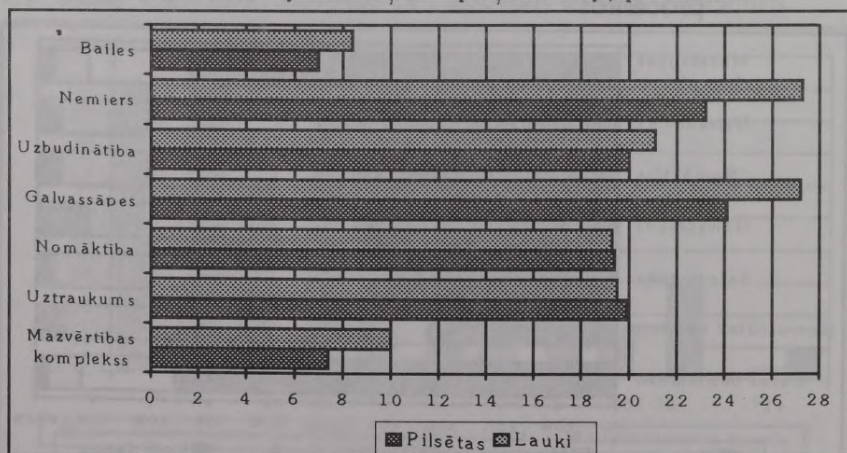
Novērojamais simptomu biežums sadalījās šādi: nemaz, mazliet, diezgan daudz vai ļoti daudz.

Reālus draudus cilvēka veselībai nodara tie nervu sistēmas

5.8. tabula. Pieaugušo īpatsvars ar psihiskām problēmām pēc dzimuma. Septiņi rādītāji, procentos

Simptomi	Sievietes	Virieši	Kopā
Pēkšņas bailes bez iemesla	10	3	7
Nervozitāte vai iekšējs nemiers	30	16	24
Saspringtība vai uzbudinātība	25	14	20
Galvassāpes	34	12	25
Nomāktības sajūta	24	13	19
Pārāk liels uztraukums par kaut ko	24	13	20
Mazvērtības komplekss	11	5	8

5.9. attēls. Pieaugušo īpatsvars ar psihiskām problēmām pēc urbanizācijas līmeņa: septiņi rādītāji, procentos

traucējumi, kuri tiek novēroti kā "diezgan daudz" un "ļoti daudz". Tieši šie novērojumi tiks raksturoti nākošajās tabulās un attēlos.

Pēc apsekojuma datiem, ceturtā daļa respondentu sūdzas par biežām galvassāpēm un nervozitāti vai iekšēju nemieru, piektā daļa izjūt biežu saspringtību vai uzbudinātību, kā arī pārāk lielu uztraukumu par kaut ko, 19% ikdienā problēmas rada nomāktības sajūta (skat. iepriekš 5.8.att.). Jāatzīmē, ka minētie simptomi 2 - 3 reizes biežāk tiek novēroti sievietēm nekā vīriešiem (skat. iepriekš 5.8.tab.).

Ir vērojamas nelielas atšķirības simptomu sadalījumā pēc respondenta dzīvesvietas. Kā redzams, lauku iedzīvotājiem psihiskā spriedze ir mazliet augstāka nekā pilsētās dzīvojošiem cilvēkiem (skat. iepriekš 5.9.att.).

NERVU SISTĒMAS TRAUCĒJUMU PAKĀPES NOTEIKŠANA

Lai noteiktu, cik lielā mērā nervu sistēmas traucējumiem raksturīgie simptomi ietekmē cilvēka garīgo un fizisko stāvokli, novēroto simptomu skaits tika noteikts katram respondentam individuāli. Tālāk nosacīti lietosim terminu "diskomforta pakāpe", tā raksturojot novēroto simptomu biežumu.

Personas, kurām netika novērots neviens no septiņiem simptomiem, tika iedalītas grupā "0". Tie respondenti, kuriem novērotais simptomu biežums ir no 1-3, tika iedalīti grupā "vidēja diskomforta pakāpe", un personas ar 4-7 simptomiem - grupā "augsta diskomforta pakāpe" (skat. 5.9.tab.).

Termins "diskomforts" tika lietots, lai izvairītos no nepareizas terminu interpretācijas, jo diskomforta pakāpe neietver vienkāršas

cēloņu attiecības, tā neatspoguļo īpašu sadalījumu starp somatiskajiem un psihiskajiem faktoriem, ne arī kliniskās psihiatriskās diagnozes. Taču pastāv liela varbūtība, ka cilvēki ar psihiskām slimībām būs grupā ar augstu diskomforta pakāpi, taču šis apsekojums neļauj veikt specifiskus novērtējumus par psihiatrisko slimību pārsvaru šajā grupā.

Apsekojuma dati liecina, ka pusei no Latvijas iedzīvotājiem nav novērojams psihisks diskomforts. Taču vairāk kā trešdaļai iedzīvotāju (35%) ikdienā problēmas rada simptomu biežums, kas vērtējams kā vidējas pakāpes diskomforts (5.9.tab.). 5.10.tabulas dati uzskatāmi parāda, ka diskomforta pakāpi respondenta vecums sevišķi neietekmē, taču ir vērojamas diezgan lielas atšķirības starp dzimumiem. Vidējas pakāpes diskomforts ir 40% sieviešu, bet tikai 28% vīriešu, un augsta pakāpes diskomforts - attiecīgi 17% un 6%.

Jāatzīmē, ka psihiskās veselības stāvoklis un subjektīvais vispārējās fiziskās veselības stāvoklis ir savā starpā diezgan cieši saistīti ($r=0,4$). Cilvēki, kam ir bijis liels psihiskais diskomforts, parasti informē par sliktu vai ļoti sliktu veselību. Taču zināms arī, ka vispārējā veselība ir diezgan stipri saistīta ar hronisko slimību vai kaitību biežumu, par ko ziņo respondents ($r=0,4$). Taču respondenta psihiskais stāvoklis ir mazāk saistīts ar šādām hroniskām slimībām vai kaitībām ($r=0,2$). Tas parādās, kad cilvēki, novērtējot savu vispārējo veselības stāvokli, ņem vērā gan psihiskos, gan fiziskos

5.9. tabula. Diskomforta pakāpes aprēķināšana

Pakāpe	Novēroto simptomu biežums	Īpatsvars, procentos
Nav simptomu	0	52
Vidēja pakāpe	1-3	35
Augsta pakāpe	4-7	13

aspektus.

Apsekojumā tika uzdots jautājums par nervu zāļu lietošanu, jo tieši šie medikamenti vistiešāk iedarbojas uz cilvēka psihi, ietekmē tā garīgo un emocionālo stāvokli.

Kā liecina apsekojuma dati, 37% no visiem aptaujātajiem respondentiem pēdējo 6 mēnešu laikā lietojuši trankvilizatorus vai citus sedatīvos līdzekļus. No tiem 11% tos lietoja regulāri. Jāatzīmē, ka sievietes lietojušas nomierinošus preparātus ievērojami vairāk nekā vīrieši. Regulāri tos lietoja 15% sieviešu un 6% vīriešu, neregulāri ("šad un tad") - attiecīgi 33% un 17% (skat. 5.10.att.).

Uz jautājumu "Vai šos medikamentus izrakstīja ārsts?" - no visiem respondentiem, kas lietoja trankvilizatorus vai citus

5.10. tabula. Diskomforta pakāpe atkarībā no respondenta vecuma un dzimuma, procentos

	Augsta		Vidēja		Nav simptomu	
	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši	Sievietes	Vīrieši
18-30	10	2	34	24	56	74
31-40	13	6	39	27	48	67
41-50	22	9	37	27	41	64
51-60	16	8	50	29	34	63
61-70	19	7	39	33	42	60
71 un vairāk	27	8	39	31	34	60
Kopā	17	6	40	28	43	66

nomierinošos līdzekļus, atbildes sadalījās šādi:

38% - tos izrakstīja ārsts;

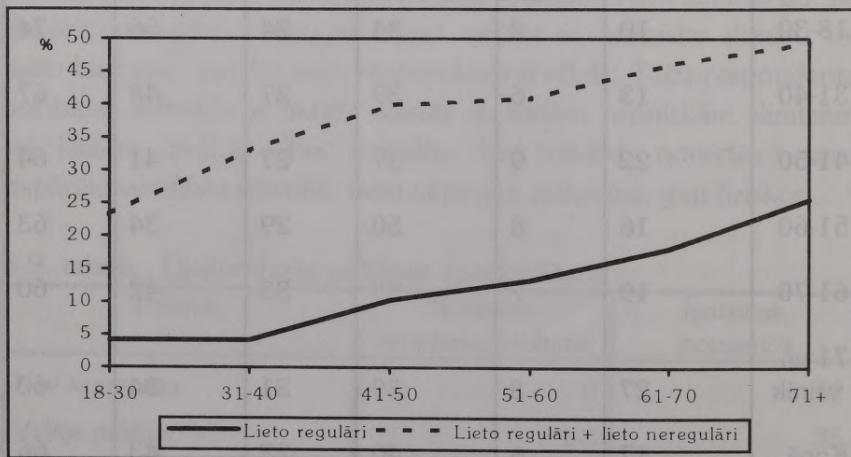
21% - lielāko daļu no medikamentiem izrakstīja ārsts;

41% - medikamentus lieto pēc saviem ieskatiem, bez ārsta receptes.

Alkohola patēriņš

Par nopietnu riska faktoru veselībai ir uzskatāma alkohola lietošana. Latvijā strauji pieaug alkoholisko dzērienu patēriņš. Pēc Valsts statistikas komitejas datiem, absolūtā alkohola patēriņš uz vienu iedzīvotāju 1993.gadā bija 6,4 litri, bet 1994.gadā - jau 7,8 litri. Taču reāli šis skaitlis varētu būt pat vēl lielāks, jo tautā ir populāri paštaisītie grādīgie dzērieni, un liela daļa no alkohola valstī tiek ieviesta kontrabandas ceļā.

5.10. attēls. Trankvilizatoru un citu nomierinošu līdzekļu lietošana pēc vecuma, procentos

Pēdējo gadu laikā strauji pieaug to cilvēku skaits, kuru nāves cēlonis ir saindēšanās ar alkoholu. 1981.gadā uz 100 000 iedzīvotājiem no saindēšanās ar alkoholu nomira 3,6 (vīrieši - 6,3; sievietes - 1,2), 1993.gadā - 10,1 (attiecīgi: 17,1 un 4,1), bet 1994.gadā - jau 16,5.

Alkohola lietošanas pieauguma rezultātā degradējas sabiedrības morāle, pieaug alkohola reibumā izdarīto likumpārkāpumu skaits.

Pēc Iekšlietu ministrijas datiem, gadu no gada pieaug alkohola reibumā izdarīto noziegumu īpatsvars. 1990.gadā no noziegumu izdarījušo personu kopskaita 39% noziegumus izdarīja reibuma stāvoklī, bet 1994.gadā to īpatsvars jau pieauga līdz 53%. Kā liecina likumpārkāpumu statistika, gandrīz 80% smago noziegumu tiek izdarīti alkohola reibumā.

Ievērojami ir pieaudzis ceļa negadījumu skaits, kuru iemesls ir transporta vadīšana reibuma stāvoklī. 1993.gadā tika reģistrēti nepilni 12 tūkstoši cilvēku, kas vadīja transporta līdzekļi reibuma stāvoklī, bet 1994.gadā iereibušu vadītāju skaits pieauga līdz 16,2 tūkstošiem.

Pētījumā ir grūti iegūt pilnīgi ticamu ainu par alkohola patēriņu, jo cilvēki intervijās mēdz uzrādīt mazāku patērētā alkohola daudzumu, nekā tas ir patiesībā. Tomēr pētījuma dati dod vismaz zināmu priekšstatu par alkohola patēriņa līmeni. Mēs gribam uzsvērt, ka šāda statistika tomēr būtu jāuztver ar zināmu piesardzību.

Aptaujā tika uzdots jautājums par alkohola lietošanas biežumu. Atbildes uz šo jautājumu parādīja, ka puse no apsekotajiem respondentiem pēdējo divu nedēļu laikā lietojuši alkoholu; no visiem apsekotajiem vīriešiem alkoholu lietoja 67%, no sievietēm - 41%.

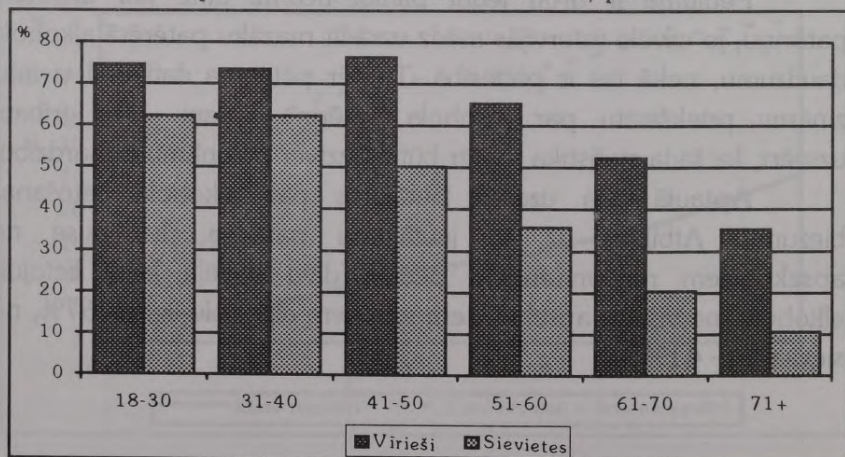
Visbiežāk alkoholu lietoja vīrieši vecumā no 18 līdz 50 gadiem (73 - 76%) un sievietes vecumā no 18 līdz 40 gadiem (62%) (5.11.att.).

Vismazākās atšķirības starp dzimumiem ir vērojamas vecuma grupā no 18 līdz 40 gadiem. Vecuma grupās pēc 40 gadiem diezgan strauji sāk samazināties to sieviešu īpatsvars, kuras lietojušas alkoholu.

Atšķirības vērojamas arī, salīdzinot alkohola lietošanas biežumu vīriešu un sieviešu vidū (skat. 5.12.att.). Uz jautājumu "Cik daudz dienu Jūs dzērāt alkoholu pagājušo divu nedēļu laikā?" - 69% vīriešu atbildēja, ka lietojuši alkoholu 1 dienu, 17% - 2 dienas un 14% - 3 dienas un vairāk. Sieviešu skaits, kuras lietojušas alkoholiskos dzērienus tikai 1 dienu, bija 89%, 2 dienas - 8% un 3 dienas un vairāk - 3%.

Lai gan tendence ir mazāk izteikta, tā tomēr ir spēcīgā arī attiecībā uz alkohola patēriņa biežumu to personu vidū, kas informēja par alkohola lietošanu vismaz vienu reizi pēdējo divu

5.11. attēls. Alkohola lietošana divu nedēļu laikā atkarībā no respondenta vecuma un dzimuma, procentos

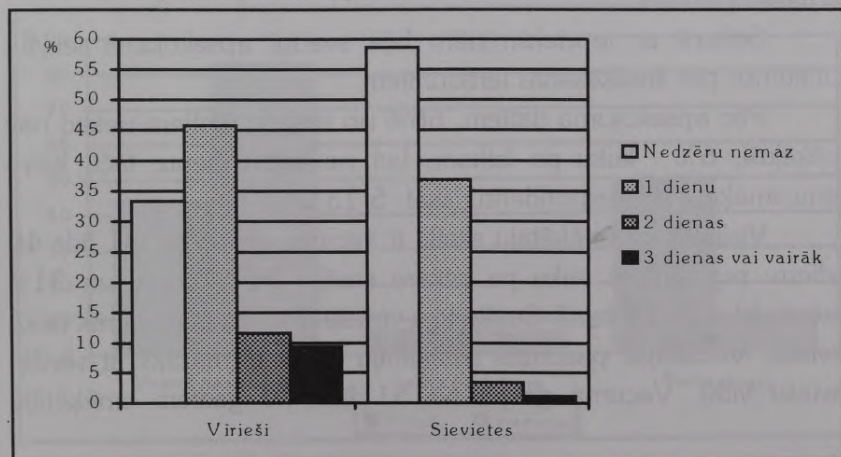

nedēļu laikā. Ja mēs izdalām šos respondentus atsevišķi, tad redzam, ka vairāk nekā 85% sieviešu visās vecuma grupās ir lietojušas alkoholu tikai vienu dienu un ka, palielinoties vecumam, to īpatsvars sasniedza 96% no sieviešu skaita vecuma grupā virs 60 gadiem. Runājot par vīriešiem, situācija bija nedaudz citādāka. Visbiežākais alkohola patēriņš bija vērojams vecuma grupā no 31 līdz 40 gadiem. Vīrieši, kas bija jaunāki vai vecāki, ziņoja par nedaudz mazāku alkohola lietošanas biežumu.

Analizējot vidēji dienā izdzertā alkohola daudzumu, redzams, ka atšķirības alkohola patēriņā starp vecuma grupām ir nelielas.

Apsekojuma dati liecina, ka alkohola lietošanas biežumu tikpat kā neietekmē respondenta dzīves vieta. No pilsētās dzīvojošiem alkoholu bija lietojuši 52% respondentu, tad laukos - 51%. Ļoti līdzīga situācija ir vērojama arī lielākajās Latvijā dzīvojošajās etniskajās grupās. Varētu domāt, ka alkoholu lieto, lai aizmirstu sociālās un finansiālās grūtības un ka sociāli neaizsargāto grupu vidū vajadzētu būt augstākam patēriņa līmenim, salīdzinot ar

5.12. attēls. Alkohola patēriņa biežums pēdējo divu nedēļu laikā pēc dzimuma, procentos

pārējiem. Taču dati rāda, ka tas tā vienmēr nav. 66% nodarbināto respondentu bija lietojuši alkoholu pēdējo divu nedēļu laikā, bet bezdarbnieki un ārpus darba spēka esošie veidoja attiecīgi 64% un 40%. Patērētā alkohola daudzums to cilvēku vidū, kas bija pieredzējuši finansiālas problēmas, nebija lielāks kā citiem.

Smēķēšana

Pēc ANO Pasaules veselības aizsardzības organizācijas ekspertu domām, smēķēšanas izraisītās slimības jau tagad ir galvenais priekšlaicīgas cilvēku nāves iemesls attīstītajās valstīs.

Pēdējos gados Latvijā pieaug saslimšanas un miršanas gadījumu skaits no slimībām, kuras izraisa smēķēšana (plaušu, balsenes, muts dobuma vēzis, miokarda infarkts). Pēc Latvijas onkoloģiskā dienesta datiem, saslimstība ar elpošanas orgānu ļaundabīgiem audzējiem īpaši pieaugusi Latvijas laukos, kur iedzīvotāji savu slikto materiālo apstākļu dēļ spiesti smēķēt lētās bezfiltra cigaretes.

Sakarā ar iepriekšminēto bija svarīgi apsekojumā iekļaut jautājumus par smēķēšanas ieradumiem.

Pēc apsekojuma datiem, 66% no respondentiem nekad nav smēķējuši, 6% - laiku pa laikam, bet ne katru dienu, taču katru dienu smēķē 27% respondentu (skat. 5.13.att.).

Vislielākais smēķētāju skaits ir vecuma grupā no 31 līdz 40 gadiem: regulāri un laiku pa laikam smēķē 71% vīriešu un 31% sieviešu (skat. 5.11.tab.). Smēķētāju vīriešu ir ievērojami vairāk nekā sieviešu. Vecākajās paaudzēs smēķētāju skaits ir mazāks, it sevišķi sieviešu vidū. Vecuma grupā no 51 līdz 70 gadiem smēķētāju

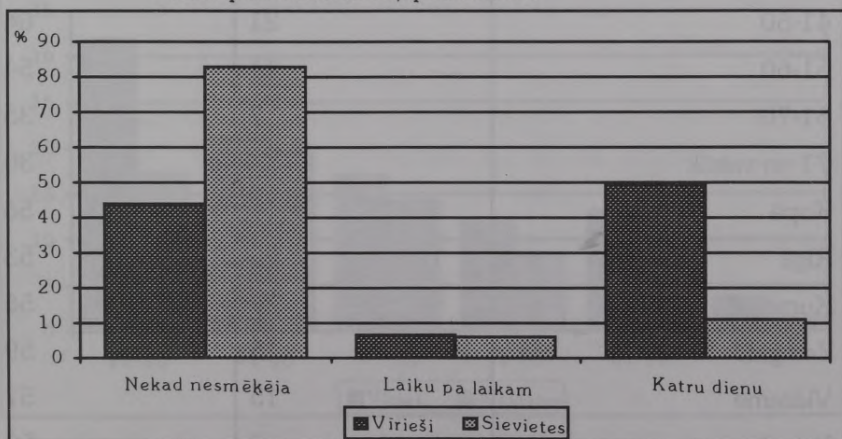
sieviešu skaits ir 5 reizes mazāks nekā vīriešu, bet pēc 70 gadiem smēķē vairs tikai 3% sievietes.

Smēķēšana sievietes vidū ir vairāk izplatīta pilsētās nekā lauku apvidos. Sieviešu smēķēšanas līmenis dažādos valsts reģionos arī ir atšķirīgs. Visvairāk smēķējošo sievietes ir Rīgā (23%), bet vismazāk - Latgalē (9%) (skat. 5.11.tab.). Runājot par vīriešiem, nepastāv lielas reģionālās atšķirības, kas ir vairāk raksturīgas sievietēm.

Izmēķēto cigarešu skaitu vecums ietekmē ļoti maz. Tomēr visās vecuma grupās vīrieši parasti izsmēķē vairāk cigarešu nekā sievietes. Vīriešu dzimuma smēķētāji vecuma grupā no 18 līdz 70 gadiem izsmēķē vidēji 16 cigaretes dienā, bet sievietes - vidēji 9 cigaretes. Taču pēc 70 gadu vecuma izsmēķēto cigarešu skaits strauji samazinās.

Mēs esam novērojuši, ka vīrieši parasti dzer un smēķē vairāk nekā sievietes. Iespējams, ka lielo starpību starp vīriešiem un sievietēm, runājot par paredzamo mūža ilgumu, daļēji var

5.13. attēls. Smēķētāju īpatsvars Latvijas pieaugušo iedzīvotāju vidū pēc dzimuma, procentos

izskaidrot ar dzimumam raksturīgām atšķirībām dzeršanas un smēķēšanas paradumos.

Fiziskā aktivitāte

Viens no paņēmieniem, kā uzlabot fizisko veselības stāvokli, ir veicināt veselīgu un pilnvērtīgu dzīves veidu un piedalīties fiziskajās aktivitātēs.

Lai uzturētu ķermeni normālā fiziskā stāvoklī, nepieciešams pāris reizes nedēļā piedalīties fiziskos vingrinājumos ar mērenu vai pastiprinātu slodzi. Pēc Medicīnas Akadēmijas Epidemioloģiskā

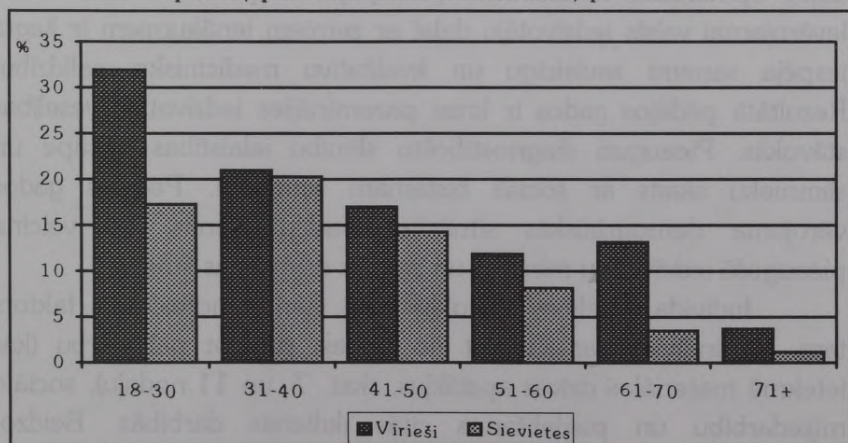
5.11. tabula. Smēķētāju īpatsvars pēc dzimuma, vecuma un reģiona, procentos

	Sievietes	Vīrieši
18-30	29	63
31-40	31	71
41-50	21	64
51-60	11	54
61-70	7	35
71 un vairāk	3	30
Kopā	17	56
Rīga	23	53
Kurzeme	21	56
Zemgale	15	59
Vidzeme	15	57
Latgale	9	59

pētījuma datiem 1990.gadā fiziskajās aktivitātēs regulāri piedalījās 17% sieviešu un 20% vīriešu, bet pēc 1994.gada apsekojuma datiem, šo sieviešu skaits ir samazinājies līdz 11% un vīriešu - līdz 19%.

Visaktīvāko dzīves veidu piekopj vīrieši vecumā no 18 līdz 30 gadiem (5.14.att.). No visiem šajā vecuma grupā apsekotajiem vīriešiem 32% vismaz vienu reizi nedēļā iesaistās kādās regulārās nodarbībās, piemēram, skriešanā, riteņbraukšanā utt. Sievietes šajā vecuma grupā ir kūrākas, tikai 17% no tām nodarbojas ar sportu. To varētu izskaidrot ar sievietes lielo slodzi mājas darbos un bērnu audzināšanā. Vecumā no 31 līdz 40 gadiem sieviešu fiziskā aktivitāte nedaudz palielinās, taču, vecumam pieaugot (pēc 41 gada vecuma), sieviešu skaits, kuras piekopj fiziski veselīgu dzīves veidu, sāk strauji samazināties.

5.14. attēls. Personu īpatsvars, kas regulāri nodarbojas ar sportu, pēc dzimuma un vecuma, procentos

SECINĀJUMI

Pārejas periods no valsts plāna ekonomikas uz tirgus ekonomiku ir būtiski ietekmējis cilvēka dzīves līmeni. Krīze ekonomikā, bezdarbs, dzīves dārdzības pieaugums ir veicinājis plaša maznodrošināto slāņa rašanos. Jāņem vērā arī tas apstāklis, ka laikā, kad Latvija bija PSRS sastāvā un tika realizēta "sociālistiskā taisnīguma" politika, sociāli neaizsargāto iedzīvotāju slānis bija neliels. Respektīvi, nebija vajadzības izvērst nacionālās sociālas palīdzības programmas. Tātad Latvija nokļuva pārejas procesā bez pieredzes sociālas aizsardzības problēmu risināšanā ekonomiskās krīzes un augstas inflācijas apstākļos. Faktiski līdz pat šim laikam nav izstrādāta efektīva valsts sociālo garantiju sistēma sociāli mazaizsargātajiem iedzīvotājiem.

Iepriekšējās veselības sistēmas sabrukums un jaunas veselības sistēmas trūkums ir atslābinājis arī slimību profilaksi. Līdzekļu trūkuma dēļ daudzviet katastrofālā stāvoklī atrodas medicīniskās tehnikas iekārtas, tāpēc pēdējos gados Latvijā pieaug maksas vai daļēji apmaksāto medicīnisko pakalpojumu īpatsvars. Līdz ar to ievērojamai valsts iedzīvotāju daļai ar zemiem ienākumiem ir liegta iespēja saņemt savlaicīgu un kvalitatīvu medicīnisko palīdzību. Rezultātā pēdējos gados ir krasi pazeminājies iedzīvotāju veselības stāvoklis. Pieaugusi diagnosticēto slimību ielaistības pakāpe un slimnieku skaits ar sociāli bīstamām slimībām. Pēdējos gados vērojama demogrāfiskās situācijas pasliktināšanās, ko veicina pieaugoša iedzīvotāju mirstība un zemais dzimstības līmenis.

Indivīda veselības stāvoklis bieži vien ir noteicošais faktors tam, ko indivīds var saņemt no dzīves, runājot par darbu (kas ietekmē materiālos dzīves apstākļus, skat. 7. un 11.nodaļu), sociālo mijiedarbību un piedalīšanos citās ikdienas darbībās. Beidzot nedrīkst aizmirst, ka laba veselība ir Dieva svētība pati par sevi, un ir

jāizturas nopietni pret iedzīvotāju vispārējā veselības stāvokļa pasliktināšanos, jo tas ietekmē katra personīgo labklājību.

IZGLĪTĪBA

Maranda Behnwa

*Zināšanas - bagātība,
mācīšanās - tās atslēga*

Reinis Kaurište (1839 - 1920)

IEVADS

Ir vismaz četri iemesli, kāpēc uzturumu par iedzīvotāju izglītības līmeni vajadzēja iekļaut dzīves apstākļu pētījumā. Pirmkārt, izglītības sistēmai jānodrošina jaunās paaudzes izglītošana. Jauniešiem jāapgūst zināšanas, prasmes un vienota vērtību bāze, lai viņi kļūtu par nodarītiem pilsoņiem. Izglītību var aplūkot kā kapitālieguldījumu, kas dod dividendes tikai pēc zināmā laika. Otrkārt, pastāv uzskats, ka izglītība samē cilvēku paškontroles un pašcieņas veidošanos, kas savukārt palīdzina iespējas gūt panākumus darbē un citās sociālās dzīves sfērās. Treškārt, izglītība ietekmē cilvēku aktivitātes līmeni. Beidzot, izglītību var uzskatīt kā vērtību pašu par sevi, kas samē radošās un kritiskās spējas, kuras savukārt ietekmē cilvēku izstrādi.

6. NODAĻA

IZGLĪTĪBA

Maranda Behmane

*Zināšanas - bagātība,
mācīšanās - tās atslēga.*

Reinis Kaudzīte (1839 - 1920)

IEVADS

Ir vismaz četri iemesli, kāpēc jautājumu par iedzīvotāju izglītības līmeni vajadzēja iekļaut dzīves apstākļu pētījumā. Pirmkārt, izglītības sistēmai jānodrošina jaunās paaudzes izglītošana. Jauniešiem jāapgūst zināšanas, prasmes un vienota vērtību bāze, lai viņi kļūtu par noderīgiem pilsoņiem. Izglītību var aplūkot kā kapitālieguldījumu, kas dod dividendes tikai pēc zināma laika. Otrkārt, pastāv uzskats, ka izglītība sekmē cilvēku paškontroles un pašcieņas veidošanos, kas savukārt palielina iespējas gūt panākumus darbā un citās sociālās dzīves sfērās. Treškārt, izglītība ietekmē cilvēku aktivitātes līmeni. Beidzot, izglītību var uzskatīt kā vērtību pašu par sevi, kas stimulē radošās un kritiskās spējas, kuras savukārt ietekmē cilvēku izaugsmi.

Pārejas perioda sabiedrībā ir reāla situācija, ka pastāvošais darbaspēka izglītības līmenis neatbilst konkrētā perioda vajadzībām. Rodas jautājums, vai Latvijas iedzīvotāju pašreizējais izglītības līmenis spēj nodrošināt tāda veida prasmes, kas nepieciešamas tirgus ekonomikas apstākļos. Pēc neliela vēsturiska ievada šī nodaļa sniedz īsu aprakstu par Latvijas iedzīvotāju izglītības līmeni. Šīs nodaļas otrajā daļā mēs sīkāk aplūkosim izglītības ietekmi uz vairākiem dzīves apstākļu parametriem. Mēs analizēsim to, cik izglītoti ir dažādi Latvijas iedzīvotāju slāņi, un mēģināsim noteikt faktorus, kas ietekmē atšķirības izglītības līmenī valstī.

VĒSTURISKS APSKATS

Latvijas izglītības sistēmu mēs sāksim analizēt ar Latvijas brīvvalsts pastāvēšanas laiku līdz 1940.gadam. Latvijas pilsoņiem obligāti bija jāmacās no 7 līdz 16 gadiem. Par obligāto izglītību bija jāatbild vietējām pašvaldībām. Analfabētu skaits Latvijā samazinājās no 14,7% 1925.gadā līdz 11,1% 1935.gadā (minētais rādītājs aprēķināts no to iedzīvotāju skaita, kuriem bija 10 un vairāk gadu). 1935.gadā no kopējā bērnu skaita vecumā no 7 līdz 16 gadiem skolu apmeklēja 74% bērnu, pie tam 7 un 8 gadus veci bērni bieži mācījās mājās, tādējādi samazinājās skolu apmeklētāju skaitu.

Augstākajās mācību iestādēs trīsdesmito gadu vidū Latvijā mācījās ap 10 tūkst. jaunieši, no kuriem puse - universitātēs. Universtāšu studentu skaita ziņā uz 10 tūkst. iedzīvotājiem Latvija atradās vienā no pirmajām vietām Eiropā. Minētajā laika posmā valsts iedzīvotāju dzīves līmeņa celšanos var saistīt ar panākumiem izglītības jomā.

Situācija būtiski mainījās pēc 1940.gada. Tika slēgtas nacionālo minoritāšu skolas, nelielās lauku skolas. Būtiski tika mainītas mācību programmas. Par mācību idejisko pamatu kļuva marksisms - ļeņinisms, daudz lielāka vērība tika pievērsta krievu valodas apgūšanai visās mācību iestādēs, kā arī profesionālo mācību iestāžu tīkla attīstībai. Jāatzīmē arī dažas pozitīvas tendences. 1956.gadā tika atcelta mācību maksa izglītības iestādēs. Padomju Savienības komunistiskās partijas 25.kongresā (1976.gadā) pieņēma lēmumu par vispārēju vidējo izglītību. Līdz ar to palielinājās skolēnu skaits vidusskolās un citās vidējās mācību iestādēs. Astoņdesmito gadu sākumā Latvijā no kopējā pamatskolu absolventu skaita vairāk nekā 98% turpināja mācības. Kaut arī tika izveidots plašs mācību iestāžu tīkls, tomēr izglītības sistēma satūra ziņā būtiski atšķīrās no attīstītajām Rietumeiropas valstīm.

IZGLĪTĪBAS SISTĒMA DEVIŅDESMITAJOS GADOS

Deviņdesmitajos gados Latvijas jaunieši nosacīti sadalījušies vairākās grupās. Vienas pārstāvji saista savas turpmākās izaugsmes un labklājības plānus ar augstākās izglītības iegūvi (Latvijas augstskolās pieaug konkurss, lai iestātos minētajās mācību iestādēs, arvien vairāk jauniešu dodas studēt uz ārzemēm). Viņi ir pārliecināti, ka viņu sociālais statuss nākotnē ir saistīts ar izglītības līmeni. Citu grupu veido jaunieši, kuri pametuši skolu, neiegūstot pat sākumizglītību, kā arī tie, kuri neturpina mācības pēc obligātās pamatskolas beigšanas (samazinās vidusskolēnu skaits, audzēkņu skaits arodskolās un tehnikumos). Pārejas periodā uz tirgus ekonomiku Latvijā daudz kas vēl jāveic izglītības likumdošanas jomā,

lai sakārtotu izglītības sistēmu un stimulētu jauniešus turpināt mācības.

Pašreiz Latvijas Republikā obligāta ir vispārējā pamatizglītība.

Valstī ir šādas izglītības pakāpes:

- pirmsskolas izglītība;
- pamatizglītība;
- vidējā izglītība;
- augstākā izglītība.

PIRMSSKOLAS IZGLĪTĪBA

Padomju tautsaimniecības sistēma sievietēm radīja labvēlīgus apstākļus darbam, nodrošinot viņu bērniem iespēju bez maksas apmeklēt pirmsskolas bērnu iestādes. Padomju laikā tika uzbūvēts liels skaits minēto iestāžu, un tās bija valsts pārziņā. Kāda ir situācija pašreiz? Vai valsts arī tagad nodrošina bērnu bezmaksas aprūpi?

1994.gadā Latvijā darbojās 647 pirmsskolas bērnu iestādēs, no kurām 578 jeb 89% bija pašvaldību, bet 64 jeb 10% - uzņēmumu vai iestāžu pārziņā. Latvijā tās apmeklē 68,5 tūkst. bērnu no viena gada vecuma līdz mācību sākšanai skolā, bet ne ilgāk kā līdz 8 gadiem. 1980.gadā minētās iestādes apmeklēja 55% bērnu vecumā no 1 līdz 6 gadiem, bet 1994.gadā - 34%.

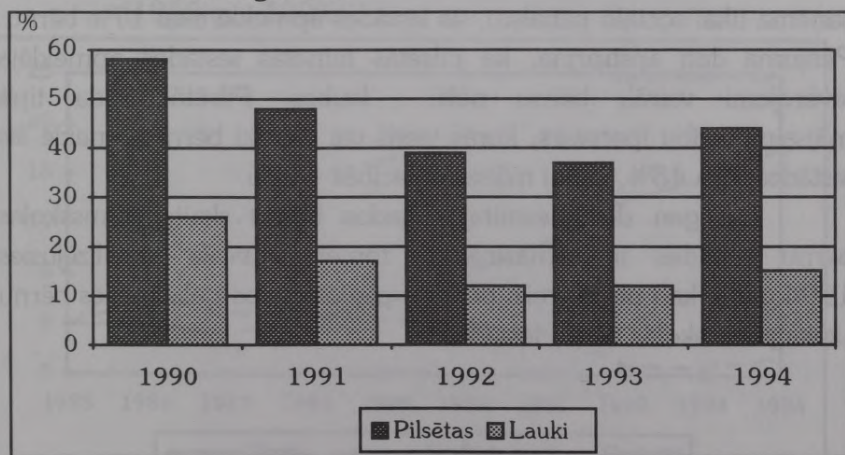
Pirmsskolas iestāžu tīkls pēdējos gados Latvijā strauji samazinājies. Atbilstoši samazinājies arī bērnu skaits tajos, par to liecina arī 6.1.attēls. Tajā redzam, ka gandrīz puse pilsētas bērnu apmeklē pirmsskolas bērnu iestādes, bet laukos - tikai 15%.

Kāpēc pārejas periodā uz tirgus ekonomiku tik strauji ir samazinājies to bērnu īpatsvars, kas apmeklē pirmsskolas bērnu

iestādes? Minētais process jāsaista ar valsts neapmierinošo ekonomisko stāvokli un iedzīvotāju dzīves līmeņa pazemināšanos. Pārejas periodā tika slēgta vairāk kā puse no visām pirmsskolas bērnu iestādēm. Kā galvenie minēto iestāžu slēgšanas iemesli jāmin to valsts rūpniecības un lauksaimniecības uzņēmumu darbības sašaurināšana vai slēgšana, kuru pārziņā atradās pirmsskolas bērnu iestādes, kā arī vietējo pašvaldību finansiālās problēmas. Strauji augusi maksa par uzturēšanos pirmsskolas bērnu iestādēs (1990.gadā tā vidēji bija 4% no vidējās tautsaimniecībā strādājošo mēneša darba algas, bet 1994.gadā - 10%).

Informācija, ko sniedz dzīves apstākļu apsekojums Latvijā dod labāku priekšstatu par to, kuras iedzīvotāju grupas sūta savus bērnus pirmsskolas bērnu iestādēs. Pēc apsekojuma datiem, 35% bērnu vecumā no 1 līdz 6 gadiem pieskata kāds ārpus mājsaimniecības (parasti par maksu), bet par pārējiem rūpējas

6.1. attēls. Bērnu nodrošinātība ar patstāvīgajām pirmsskolas iestādēm, procentos no bērnu skaita vecumā no 1 līdz 6 gadiem

mājās. Lielākā daļa bērnu, kurus pieskata ārpus mājsaimniecības, apmeklē valsts pirmsskolas bērnu iestādes. Bērnu vecumā no 1 līdz 3 gadiem daudz biežāk pieskata mājās nekā vecākus bērnus (attiecīgi 76% un 55%). Sievietes Latvijā var palikt mājās ar bērniem, nezaudējot savu darba vietu, līdz tie sasniedz trīs gadu vecumu. Mātes saņem dzemdību pabalstu, kā arī ikmēneša bērna un ģimenes pabalstu. Jāatzīmē, ka saņemamās summas ir samērā mazas, tomēr daļa sieviešu šajā periodā paliek mājās un audzina bērnus. Vecvecākiem ir svarīga loma bērnu audzināšanā, jo daļa no viņiem pa dienu pieskata bērnus, kamēr vecāki ir darbā. Trīs paaudžu mājsaimniecību īpatsvars ar vienu vai vairākiem bērniem, kas apmeklē pirmsskolas bērnu iestādes, ir divas reizes mazāks par minēto īpatsvaru neprecēto vecāku mājsaimniecībās (attiecīgi 31% un 65%). Tātad ģimenēs, kurās ir vecaistēvs vai vecāmāte, bērni biežāk tiek audzināti mājās. Vairāk nekā pusei (53%) mājsaimniecību ar bērniem vecumā no 1 līdz 6 gadiem, ja tajās vienīgais ienākumu avots bija vecāku alga, vismaz viens bērns apmeklēja pirmsskolas bērnu iestādi. Mājsaimniecībās, kurās saņēma tikai sociālo pabalstu, šīs iestādes apmeklē tikai 17% bērnu. Pētījuma dati apstiprina, ka pilsētās minētās iestādes apmeklēja ievērojami vairāk bērnu nekā laukos. Pilsētās šāda tipa mājsaimniecību īpatsvars, kurās viens vai vairāki bērni apmeklē šīs iestādes, bija 48%, lauku mājsaimniecībās - 34%.

Lai gan deviņdesmitajos gados bērnu skaits pirmsskolas bērnu iestādēs ir samazinājies, tomēr situācija stabilizējusies 1994.gadā, kad pirmo reizi pēdējos piecos gados palielinājies bērnu skaits pirmsskolas bērnu iestādēs.

PAMATIZGLĪTĪBA UN VIDĒJĀ IZGLĪTĪBA

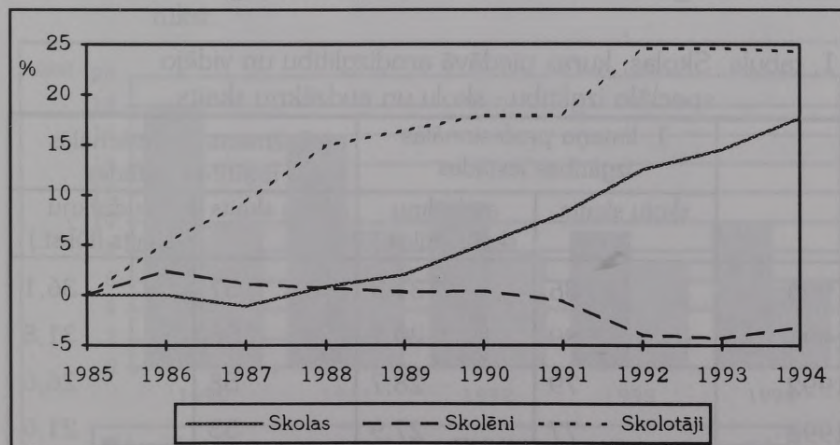
Pamatizglītības ieguvei Latvijā ir divi posmi:

- sākumizglītība (1. - 4.klase);
- otrā posma pamatzglītība (5. - 9.klase).

Vidējo izglītību Latvijā var iegūt vidusskolā, kas īsteno vispārizglītojošās vidējās izglītības programmas. Mācības notiek trīs gadus, un tās tiek organizētas tā, lai skolēni varētu turpināt savu izglītību augstskolā. Valsts un pašvaldību mācību iestādēs par pamatzglītības un vispārējās vidējās izglītības ieguvu nav jāmaksā.

1994./1995. mācību gada sākumā Latvijā darbojās 1076 skolas, kuras apmeklēja 339,7 tūkst. skolēnu. Skolās strādāja 33,3 tūkst. skolotāju (6.2.att.). Latvijā vidēji katrs skolotājs māca 10 skolēnus, turklāt, samazinoties skolēnu skaitam, skolotāju skaits pieaug. Tas daļēji izskaidrojams ar to, ka Latvijā atjaunotas nelielās

6.2. attēls. Skolēnu, skolotāju un skolu skaita izmaiņas laikā no 1985. līdz 1994.gadam, procentos (1985.g. - 100%)

Datu avots: Izglītības un zinātnes ministrijas informācijas centrs

lauku skolas, kuras apmeklē neliels skolēnu skaits.

Jāatzīmē, ka viena no Latvijā neatrisinātām problēmām ir skolotāju zemais atalgojums. Tā rezultātā citas darba vietas meklē pedagogi ar augstu izglītības līmeni. Piemēram, astoņdesmitajos gados 87% skolotāju bija augstākā izglītība, bet 1994.gadā - 75%.

Tie skolēni, kas negrib nodarboties tikai ar teorētiskām mācībām, bet vēlas ātrāk iegūt konkrētu profesiju, var izvēlēties arodskolas vai vidējās speciālās mācību iestādes. Profesionālās izglītības iestādes Latvijā nosacīti tiek dalītas divos līmeņos.

Pirmajam līmenim atbilst arodskolas, kurās audzēkņi mācās 0,5-4 gadus. Parasti minētajās skolās neiegūst vidējo izglītību. Tiem jauniešiem, kuri vēlas turpināt mācības, jāapgūst papildus zināšanas vispārizglītojošos priekšmetos.

Otrajam profesionālās izglītības līmenim Latvijā atbilst vidējās speciālās mācību iestādes (lauksaimniecības tehnikumi, medicīnas skolas, mūzikas un mākslas koledžas u.c.), kuras beidzot tiek iegūta vidējā speciālā izglītība.

Pārejas periodā samazinājās gan profesionālās izglītības iestāžu skaits, gan audzēkņu skaits tajās (skat. 6.1.tab. un 6.3.att.).

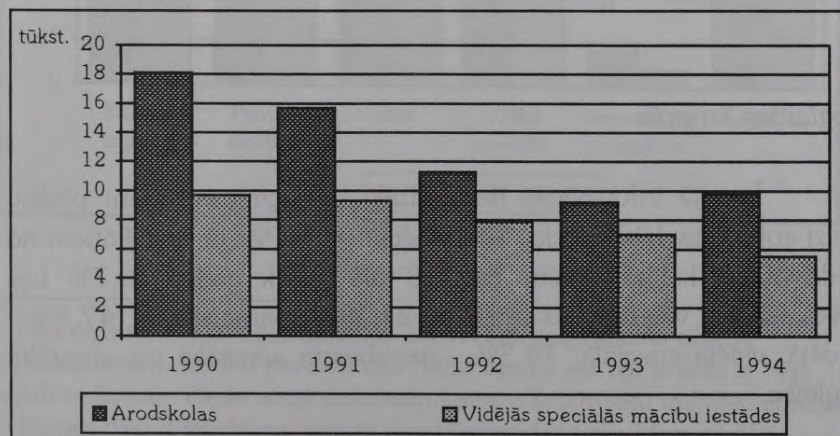
6.1. tabula. Skolas, kuras piedāvā arodizglītību un vidējo speciālo izglītību - skolu un audzēkņu skaits

	1. līmeņa profesionālās izglītības iestādes		2. līmeņa profesionālās izglītības iestādes	
	skolu skaits	audzēkņu skaits (tūkst.)	skolu skaits	audzēkņu skaits (tūkst.)
1990	86	31,3	57	36,1
1991	89	29,7	56	31,8
1992	79	28,7	58	26,6
1993	77	27,9	53	21,6
1994	77	26,9	53	18,2

Padomju laikā tika sagatavoti daudz vidējā līmeņa tehnisko darbinieku, kas varēja īstenot iepriekš noteikto valsts ražošanas plānu. Lielākajai daļai no viņiem ir grūti atrast darbu tirgus ekonomikas apstākļos jaunizveidotajās firmās, kad nepieciešams liels skaits profesionāļu, piemēram, menedžeru, administratoru, mārketinga speciālistu u.c.

Latvijā veidojas privāto profesionālās apmācības iestāžu tīkls, kurās galvenokārt tiek gatavoti finanšu un tirdzniecības nozaru speciālisti. Satraucošs ir fakts, ka samazinās audzēkņu skaits tajās profesionālās izglītības skolās, kuras gatavo Latvijā tik svarīgās nozares - lauksaimniecības speciālistus. Mazā atalgojuma dēļ veselības aizsardzības ietādēs ir samazinājies audzēkņu skaits medicīnas skolās.

6.3. attēls. Profesionālās izglītības iestāžu absolventu skaits, tūkst.

AUGSTĀKĀ IZGLĪTĪBA

1994./95. mācību gada sākumā Latvijā darbojās 18 valsts un 1 privātā augstākā mācību iestāde, kurās mācījās 37,6 tūkst. studentu. Akadēmiskās izglītības ieguve notiek divos posmos, kuros secīgi īstenojas bakalaura un maģistra akadēmiskās studiju programmas. Tās ieguvei kopumā paredzēti 4 līdz 7 gadi.

Bez iepriekšminētām augstskolām Latvijā darbojās vēl 7 privātās augstskolas. Tās savu darbību sākušas pēdējo 2 līdz 3 gadu laikā, un pašreiz tajās mācās aptuveni 3000 studenti. Tomēr minētās mācību iestādes vēl nav izgājušas oficiālo valsts akreditāciju, tās nedrīkst izsniegt absolventiem valstiski atzītus dokumentus. Arī minēto augstskolu mācību programmas vēl nav pietiekoši izvērtētas.

Pārejas periodā Latvijā samazinājies studentu skaits, kā arī vietu skaits augstskolās, kuras tiek finansētas no valsts budžeta. Astoņdesmito gadu nogalē Latvijā bija pieejama bezmaksas augstākā izglītība, bet 1994.gadā 19% studentu par mācībām maksāja. Tai pašā laikā valstī tiek izvērstas darbs, lai ieviestu studentu kreditēšanas mehānismu.

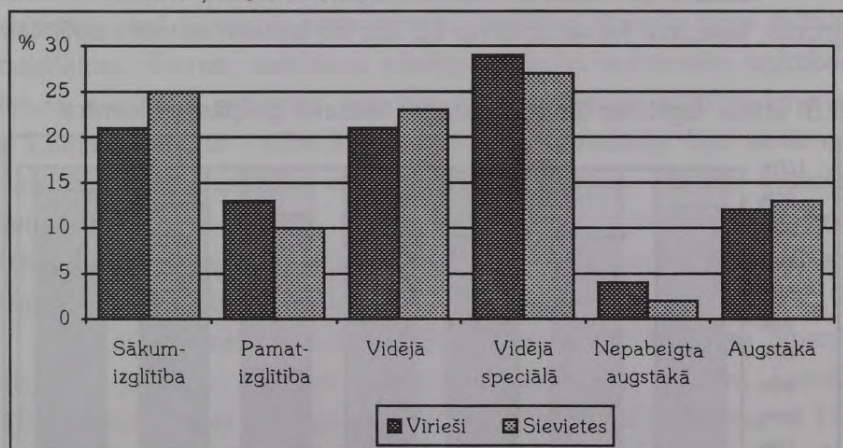
Izglītības līmenis

Latvijā informācija par iedzīvotāju izglītības līmeni pēdējo reizi apkopota 1989.gada Tautas skaitīšanā. Pēc tās rezultātiem no iedzīvotāju skaita, kuriem bija 18 un vairāk gadu, 16,7% bija sākumskolas vai zemāka izglītība, 21,1% - pamatskolas, 47,8% - vidējā, vidējā speciālā, 14,3% - nepabeigta augstākā vai augstākā izglītība.

Apsekojuma rezultāti sniedz informāciju par respondentu izglītības līmeni 1994.gada nogalē. No kopējā respondentu skaita 23% mācījušies ne vairāk kā 6 gadus vai vispār nav mācījušies. 11% bija pamatskolas izglītība, 50% - vidējā, vidējā speciālā, 16% - augstākā vai nepabeigta augstākā izglītība. 6.4.attēls parāda, ka nav lielas atšķirības starp vīriešu un sieviešu izglītības līmeni, tomēr apsekojuma rezultāti liecina par to, ka kopumā vīriešiem ir bijis augstāks izglītības līmenis nekā sievietēm.

Izglītības sistēmas pakāpeniskai attīstībai padomju varas laikā (it īpaši sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados) var izsekot 6.5.attēlā, kas parāda izglītības līmeni dažādās vecuma grupās.¹ Ši

6.4. attēls. Respondentu sadalījums pēc dzimuma un izglītības līmeņa, procentos

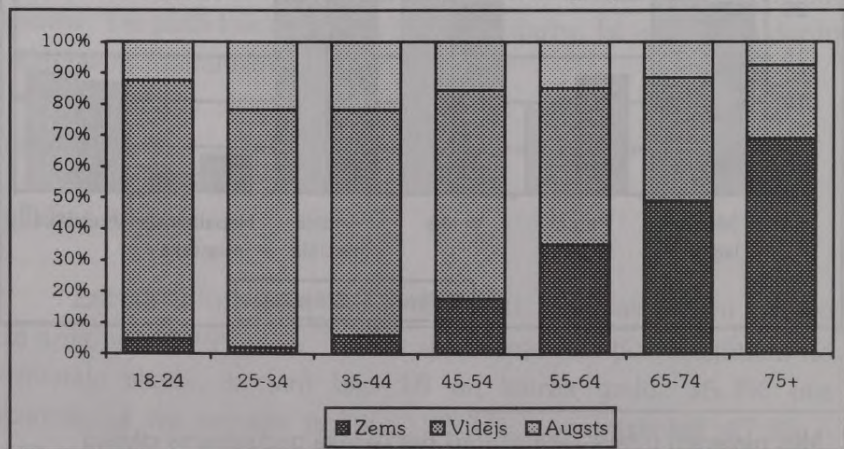

¹ Mēs nevaram izdarīt secinājumus par vecāka gaduģājuma cilvēku izglītības līmeni, jo viņu paredzamais mūža ilgums var būt saistīts ar viņu izglītības līmeni. Tāpēc atspoguļotajam Latvijas iedzīvotāju izglītības līmeņa rādītājam piemīt tendence parādīt augstāku vecākās paaudzes cilvēku izglītības līmeni, nekā tas patiesībā ir.

"izglītības revolūcija" bija vērojama visā industriālajā pasaulē. Pēc apsekojuma rezultātiem, visaugstākais izglītības līmenis bijis respondentiem vecumā no 25 līdz 34 gadiem. Minētajā vecuma grupā 22% jauniešu bija augsts izglītības līmenis un tikai 2% zems izglītības līmenis. Katrā nākošajā vecuma grupā respondentu izglītības līmenis pazeminās. Tā kā pašreiz Latvijā vidējā izglītība vairs nav obligāta, jaunieši aizvien ātrāk sāk strādāt, neturpinot mācības vidusskolā. Tikai neliela to daļa apmeklē kādreiz tik populārās vakarskolas. Minēto mācību iestāžu vidusskolas klasēs 1990.gadā mācījās 9,8 tūkst., bet 1994.gadā - 6,4 tūkst. jaunieši. Pats par sevi saprotams, ka cilvēku skaits ar augstāko izglītību ir vismazākais visjaunākajā vecuma grupā, tas ir, vecumā no 18 līdz 24 gadiem, jo augstskolu parasti var pabeigt tikai 22 gadu vecumā.

Salīdzinot vīriešu un sieviešu izglītības līmeni dažādās vecuma grupās, jāsecina, ka vecumā no 18 līdz 55 gadiem sieviešu izglītības

6.5. attēls. Izglītības līmenis dažādās vecuma grupās, procentos

Paskaidrojums: Zems izglītības līmenis: nav izglītības, sākumizglītība un pamatzglītība. Vidējs līmenis: vidējā un vidējā speciālā izglītība. Augsts līmenis: pabeigta vai nepabeigta augstākā izglītība.

līmenis ir augstāks, bet starp vecākās paaudzes iedzīvotājiem vīrieši ir izglītotāki par sievietēm. Tomēr jāatzīmē, ka šis izglītības līmeņa atšķirības ir samērā nelielas.

Ja aplūkojam pilsētās un laukos dzīvojošo respondentu izglītības līmeni, tad jāsecina, ka apsekojuma rezultāti apstiprina jau zināmo patiesību - pilsētās dzīvojošo izglītības līmenis ir ievērojami augstāks. Tā, piemēram, pilsētās augsts izglītības līmenis bija 19%, laukos - tikai 9% respondentu. Jāatzīmē, ka vairāk kā trešdaļai (35%) lauku respondentu bija zems izglītības līmenis, pilsētās tikai 18%.

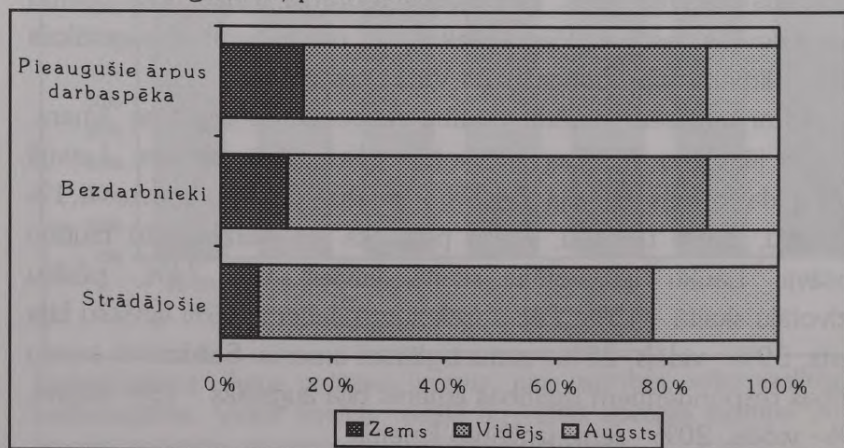
Visaugstākais izglītības līmenis ir valsts galvaspilsētā - Rīgā dzīvojošiem respondentiem. Jāatzīmē, ka Rīgā dzīvo 33% valsts iedzīvotāju, un, pēc apsekojuma datiem, ceturtajai daļai no tiem (25%) ir augsts izglītības līmenis. Ja salīdzinām dažādus Latvijas reģionus, tad kopumā respondentu izglītības līmenis tajos būtiski neatšķiras. Tomēr, salīdzinot pilsētu un lauku iedzīvotāju izglītības līmeni minētajos reģionos, jāsecina, ka viszemākais izglītības līmenis ir Latgales laukos - 47% šeit dzīvojošo respondentu bija zems un tikai 5% respondentu - augsts izglītības līmenis. Minētā situācija veidojusies vēstures gaitā, jo Latgales teritorija ilgāku laika posmu bijusi Krievijas sastāvā. Pēc apsekojuma rezultātiem, visaugstākais izglītības līmenis bijis Zemgales un Vidzemes laukos.

Lai analizētu dažādu tautību respondentu izglītības līmeni, vispirms jāaplūko Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs. Latvijā 1994.gada beigās dzīvoja 54,8% latviešu, 32,8% krievu, 4,1% baltkrievu, 3,0% ukraiņu, 2,2% poļu, kā arī vairāku citu tautību pārstāvji. Lauku iedzīvotāju skaitā latvieši bija 74%, pilsētu iedzīvotāju skaitā - 45%. Pēc apsekojuma datiem, 16% latviešu bija augsts, 59% - vidējs, 25% - zems izglītības līmenis. Salīdzinot krievu tautības respondentu izglītības līmeni bija augstāks - 18% augsts, 62% - vidējs, 20% - zems izglītības līmenis.

Pēc apsekojuma datiem, no respondentu skaita 48% strādāja, 42% bija pieaugušie ārpus darba spēka tirgus un 9% - bezdarbnieki. Respondentu izglītības līmenis parasti pozitīvi ietekmē vairākus citus dzīves apstākļu parametrus, ieskaitot to, ka iedzīvotāji ar augstu izglītības līmeni retāk nonāk bezdarbnieku vidū. No respondentu skaita visaugstākais izglītības līmenis bija strādājošiem, no kuru kopējā skaita katram piektajam (21%) bija augsts izglītības līmenis. No bezdarbnieku skaita šāds izglītības līmenis bija 12%, no pieaugušo skaita ārpus darba spēka tirgus - 11% respondentu. Ja analizējam respondantu izglītības līmeni vecuma grupā, kurā viņi strādā visbiežāk - tas ir vecumā no 25 līdz 55 gadiem, tad var secināt, ka iepriekšminētā sakarība ir spēkā arī šajā vecuma grupā (6.6.att.).

Izglītība ietekmē ne tikai sekmīgu līdzdalību darba tirgū, bet arī, kā jau varēja sagaidīt, nodarbināto ieņemamo amatu (skat. 6.7.att.). Neatkarīgi no izglītības līmeņa vīrieši parasti ieņem

6.6. attēls. Strādājošo, bezdarbnieku un pieaugušo ārpus darba spēka tirgus izglītības līmenis vecumā no 25 līdz 55 gadiem, procentos

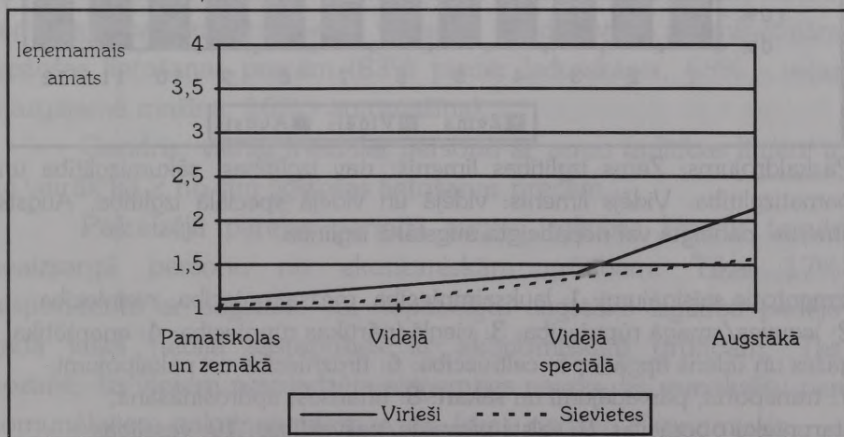

nedaudz augstākus amatus nekā sievietes. Šī plaisa palielinās tieši proporcionāli izglītības līmenim. Varam secināt, ka izglītība vairāk ietekmē vīriešu ieņemamo amatu, nekā sieviešu.

Apsekojuma rezultāti liecina par to, ka pilsētās strādājošie biežāk ieņem augstus amatus, jo no pilsētās strādājošo skaita tikai 6% bija zems, bet 24% augsts izglītības līmenis. Pēc apsekojuma datiem laukos strādājošo respondentu skaits ar augstu izglītības līmeni ir vienāds ar respondentu skaitu, kuriem ir zems izglītības līmenis (14%).

Analizējot strādājošo izglītības līmeni dažādās tautsaimniecības nozarēs, jāsecina, ka vislielākais darbinieku īpatsvars ar augstu izglītības līmeni ir finansu un apdrošināšanas, kā arī veselības aizsardzības, izglītības, zinātnes un sociālās aizsardzības sfērās strādājošo vidū (skat.6.8.att.). Katrs piektais lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un zvejniecībā strādājošais mācījies ne vairāk kā sešus gadus.

6.7. attēls. Ieņemamais amats atkarībā no respondenta izglītības līmeņa (vecumā no 25 līdz 55 gadiem)

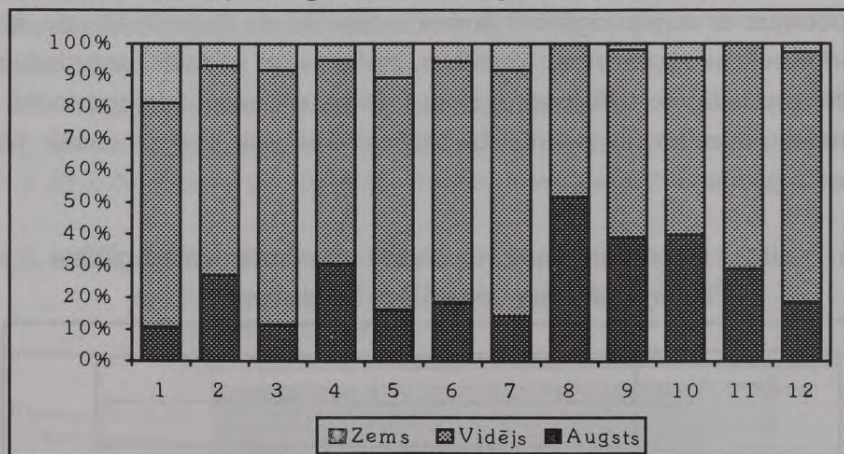

Paskaidrojums: 1 - ierindas darbinieks, 2 - zemākās pakāpes vadītājs, 3 - vidējā līmeņa vadītājs, 4 - augstākā līmeņa vadītājs.

Salīdzinot strādājošo izglītības līmeni atkarībā no tās sabiedrības īpašuma veida, kurā viņš strādā, jāsecina, ka no valsts uzņēmumos strādājošo skaita 26% bija augsts izglītības līmenis, privātos uzņēmumos - 14%. Pēc apsekojuma datiem, visaugstākais darbinieku īpatsvars ar zemu izglītības līmeni ir individuālos (viena cilvēka) uzņēmumos - 13% un privātuzņēmumos - 9% respondentu.

Analizējot apsekojuma datus par iedzīvotāju izglītības līmeni, var aplūkot, kā minētais rādītājs ietekmē respondentu dzīves apstākļus, materiālo labklājību, veselības stāvokli un sabiedrisko

6.8. attēls. Strādājošo izglītības līmenis pa darbības veidiem

Paskaidrojums: Zems izglītības līmenis: nav izglītības, sākumizglītība un pamatzglītība. Vidējs līmenis: vidējā un vidējā speciālā izglītība. Augsts līmenis: pabeigta vai nepabeigta augstākā izglītība.

Izmantotie saīsinājumi: 1: lauksaimniecība, mežsaimniecība, zvejniecība; 2: ieguves/smagā rūpniecība; 3: vieglā/pārtikas rūpniecība; 4: enerģētika, gāzes un ūdens apgāde; 5: celtniecība; 6: tirdzniecība un pakalpojumi; 7: transports, pārvadājumi un sakari; 8: finanses, apdrošināšana, starpnieku operācijas; 9: valsts pārvalde/pašvaldības; 10: veselības aizsardzība, izglītība/zinātne, sociālā aizsardzība; 11: kultūra un māksla; 12: bruņotie spēki, policija.

aktivitāti (skat. 6.2.tab.). Tā, piemēram, apsekojumā kā apkopojošs, dzīves vietu raksturojošs rādītājs tiek izmantots respondentu dzīves vietas apstākļu vērtējums. Par apmierinošiem savus dzīves apstākļus uzskata 46% respondentu ar zemu izglītības līmeni un tikai nedaudz vairāk - 51% ar augstu izglītības līmeni. Par neapmierinošiem - attiecīgi 24% un 21% respondentu. Tātad jāsecina, ka iedzīvotāju izglītības līmenis būtiski neietekmē minēto rādītāju. Tomēr jāņem vērā arī tas, ka šis ir respondentu subjektīvs vērtējums.

Atšķirības ir daudz būtiskākas, ja analizējam informāciju par respondentu materiālo stāvokli. Pēc apsekojuma datiem, vasarnīcas (dārza mājas) bija īpašumā 15% respondentu ar augstu izglītības līmeni un tikai 2% respondentu ar zemu izglītības līmeni. Aptaujas dati liecina, ka to respondentu rīcībā, kuru izglītības līmenis ir augsts, bijis ievērojami vairāk tādu ilgstošas lietošanas preču kā veļas mazgājamā mašīna, putekļu sūcējs, televizors, videomagnetofons, stereo skaņu sistēma, automašīna, ledusskapis. Gandrīz visas minētās preces bijušas 48% minēto respondentu vai viņu ģimenes locekļu īpašumā (97% īpašumā bijis ledusskapis, 83% - veļas mazgājamā mašīna, 42% - automašīna). Tikai 14% no tiem, kam ir zems izglītības līmenis, pieder visas vai gandrīz visas no minētajām ilgstošas lietošanas precēm (83% pieder ledusskapis, 68% - veļas mazgājamā mašīna, 16% - automašīna).

Gandrīz vienai trešdaļai personu ar zemu izglītības līmeni ir ne vairāk kā 2 no šīm ilgstošas lietošanas precēm.

Pašreizējā pārejas periodā augsts izglītības līmenis tomēr neaizsargā personu no ekonomiskām grūtībām. Tikai 17% respondentu ar augstāko vai nepabeigtu augstāko izglītību pēdējā gada laikā nebija sastapušies ar ekonomiskām grūtībām. Tas nozīmē, ka viņiem nevajadzēja aizņemties naudu, lai samaksātu par komunālajiem pakalpojumiem u.tml. (skat. nodaļu "Ekonomiskie

6.2. tabula. Atsevišķi dzīves apstākļu rādītāji atkarībā no
respondenta izglītības līmeņa, procentos

	Izglītības līmenis (procentos)		
	Augsts	Vidējs	Zems
Dzīvokļa apstākļu novērtējums			
(Ļoti) apmierina	51	47	46
Nedz apmierina, nedz neapmierina	28	30	30
(Ļoti) neapmierina	21	23	24
Vasarņīcas pieejamība			
Ir īpašumā	15	8	2
Citas pieejamības iespējas	7	4	1
Nav pieejama	78	88	97
Īpašumā esošo ilglietošanas patēriņa preču skaits			
0-2 preces	7	12	31
3-4 preces	45	53	56
5-7 preces	48	36	14
Ekonomiskās grūtības*			
Nav grūtību	17	10	9
Dažas/daudz grūtību	75	78	79
Ļoti lielas grūtības	8	11	12
Līdzdalība sabiedriskajās organizācijās			
Nepiedalās	72	80	89
Piedalās (vienā vai vairākās)	28	20	11
"Politika ir pārāk sarežģīta lieta"			
Piekrītu	38	66	81
Nezinu/neesmu pārliecināts	9	7	10
Nepiekrītu	53	27	10
"Man ir maza ietekme uz politiskiem lērumiem			
Piekrītu	75	83	80
Nezinu/neesmu pārliecināts	7	7	13
Nepiekrītu	19	10	7

* Ekonomisko grūtību indeksa aprakstu skat. 8.nodaļā "Ekonomiskie resursi".

resursi"). Personām ar vidēju vai zemu izglītības līmeni šis īpatsvars bija attiecīgi 10% un 9%.

Apsēkojuma dati liecina, ka dažādas materiāla rakstura problēmas ietekmējušas respondentu psiholoģisko stāvokli. No respondentu skaita ar zemu izglītības līmeni pēdējās nedēļas laikā 37% sūdzējušies par galvassāpēm, 28% - pārņēmusi nomāktības sajūta, 25% bieži bijuši uzbudināti un pārāk uztraukti. Respondenti ar augstu izglītības līmeni ar minētajām problēmām saskārušies retāk.

Runājot par piedalīšanos sabiedriskajā dzīvē, pētījums rāda, ka dažādu sabiedrisko organizāciju biedri ir personas ar augstu izglītības līmeni. No personu skaita ar zemu izglītības līmeni kādas organizācijas biedri bija 11%, ar vidēju - 20%, ar augstu - 28%, turklāt pēdējās grupas cilvēki parasti ir vairāku sabiedrisko organizāciju biedri.

Jebkurā sabiedrībā pastāv lielas atšķirības starp cilvēkiem, ja mēs runājam par to, cik lielā mērā viņi var kontrolēt dzīves situācijas, ieskaitot politiskos procesus. Latvijas dzīves apstākļu pētījumā respondentiem tika jautāts, cik lielā mērā viņi piekrīt izteikumam "Politika ir tik sarežģīta, ka tādiem cilvēkiem kā man ir grūti saprast, ko tas viss nozīmē". No respondentu kopskaita 53% ar augstu izglītības līmeni uzskata, ka viņi labi orientējas politiskos jautājumos, tātad viņi nepiekrīt minētajam izteikumam. No respondentu skaita, kuru izglītības līmenis ir zems, tam nepiekrīt tikai 10%. No otras puses jāatzīmē, ka vairums respondentu neatkarīgi no viņu izglītības līmeņa uzskata, ka viņu ietekme uz politiskiem lēmumiem ir niecīga.

Mēs varam secināt, ka pārejas periodā uz tirgus ekonomiku izglītība ietekmē vairākus dzīves apstākļu parametrus. Personām ar augstu izglītības līmeni ir labāki materiālie apstākļi, kā arī mazāka iespēja tikt izstumtiem no darba tirgus nekā zemāk izglītotiem

iedzīvotāju slāņiem. Šādas personas arī biežāk iesaistās dažādās sabiedriskajās organizācijās. Turklāt personām ar augstu izglītības līmeni ir lielāka iespēja vadīt savu dzīvi, nekā citām.

Tomēr iegūtā izglītība nepavisam neaizsargā Latvijas iedzīvotājus no pārejas perioda skarbās ekonomiskās realitātes. Vairums respondentu, neatkarīgi no viņu izglītības līmeņa, pārejas periodā jau ir saskārušies ar ekonomiskām grūtībām. Daudziem cilvēkiem ar augstu izglītības līmeni reālie ienākumi jau ir samazinājušies un viņiem ir grūti saglabāt apmierinošu dzīves līmeni. Kā piemēru varam minēt veselības aizsardzības un izglītības jomā strādājošos. Lai gan cilvēkiem ar augstu izglītības līmeni ir labāk veicies nekā pārējiem, piemērojoties radikālajām sociālajām un ekonomiskajām pārmaiņām Latvijā, tomēr nav šaubu, ka daudzu cerības nav piepildījušās.

7. NODAĻA

NODARBINĀTĪBA UN DARBA APSTĀKĻI

Zaiga Priede

*Labāk lai trūkst laika divreiz nekā
darba vienreiz.*

Reinis Kaudzīte (1839 - 1920)

IEVADS: DEFINĪCIJAS, NODAĻAS STRUKTŪRA

Nav šaubu, ka darbs ir viena no vissvarīgākajām cilvēka aktivitātēm. Parasti tas ir galvenais iztikas līdzekļu iegūšanas avots, taču piedalīšanās profesionālajā dzīvē izveido pamatu arī turpmākajām mācībām, radošai domāšanai, pašrealizācijai un sociālajiem kontaktiem. Darba uzdevumu pildīšana un sociālā vide individam dod iespēju attīstīt savu personību. Tāpēc darba zaudēšana var radīt ne tikai dzīves apstākļu pasliktināšanos, bet arī citas nopietnas sociālas sekas.

Diezgan ilgu laiku pēc Otrā pasaules kara Latvijā šķietami nebija bezdarba. Pēdējā tautas skaitīšana, kas notika padomju laikā (1989.g.), parādīja, ka faktiski bija nodarbināti gandrīz visi darbspējas vecuma iedzīvotāji, nenodarbināto īpatsvars bija tikai 2%. Pēckara periodā Latvija bija pilnībā integrējusies Padomju Savienībā

gan politiskā, gan ekonomiskā ziņā - rūpniecībā galvenokārt tika izmantotas izejvielas, ko importēja no citām bijušajām Padomju republikām, bet Latvijā saražotās preces tika izvestas. Pieprasījums pēc darbaspēka rūpniecībā pārsniedza vietējo darba resursu piedāvājumu. Nodaļā par iedzīvotājiem mēs esam parādījuši šo apstākļu radīto masveida imigrantu pieplūdumu Latvijā no citām bijušajām Padomju Savienības republikām.

Padomju laikā cilvēkiem bija tiesības uz darbu, un tas bija viņu galvenais uzdevums un pienākums. Lai gan bezdarbs oficiāli nepastāvēja un katram tika dota iespēja strādāt, darba tirgus regulēšanas noteikumu rezultātā tika radīts daudz darba vietu, ko tirgus ekonomikas apstākļos uzskatītu par liekām. Darba rezultātu rādītājos darbaspēka izmaksas netika ņemtas vērā. Tās nebija darba intensitātes rādītāju sastāvdaļa un tika automātiski segtas ar ražotāja nodokļu un subsīdiju palīdzību. Uzņēmumi bez īpašām grūtībām varēja saņemt atļauju nodarbināt vairāk cilvēku, nekā tas patiesībā bija nepieciešams. Tas bija racionāli mikroekonomiskajā līmenī, it īpaši neregulāru piegāžu gadījumos, kā arī, veicot īstermiņa pasākumus, lai varētu ievērot stingri noteiktos produkcijas izlaides termiņus. Bet dažos tautsaimniecības sektoros bija liels darbaspēka pieprasījums, kuru valsts institūcijas nespēja apmierināt. Profesionālajā un izglītības jomā trūka elastības, un tas arī bija viens no zemā darba ražīguma un sliktās produkcijas kvalitātes iemesliem (Venesaar un Hachey, 1995., 109.lpp.).

Kopš Latvijā 1990.gada maijā tika atjaunota neatkarība, tautsaimniecībā ir notikušas lielas pārmaiņas, kas ir ietekmējušas arī nodarbinātību. Demogrāfiskā aina Latvijā ir izkropļota, tā rezultātā ir samazinājies cilvēku skaits darbspējas vecumā. Vairāku iemeslu dēļ, no kuriem galvenie ir iztirzāti nodaļā par iedzīvotājiem, četrus gadu laikā, t.i., no 1991. līdz 1995.gadam kopējais iedzīvotāju skaits ir samazinājies par 138 tūkst., noslidot līdz 2,53 milj., bet to

skaits darbspējas vecumā ir samazinājies vēl straujāk - 1991.gada sākumā tas bija 1,53 milj., bet 1995.gada sākumā - vairs tikai 1,44 milj.

Lai gan ir notikušas ievērojamas pārmaiņas demogrāfiskajā situācijā, vislielāko ietekmi uz nodarbinātību Latvijā ir atstājusi tautsaimniecības pārveidošana. Līdz ar pārmaiņām makroekonomiskajā līmenī, ieskaitot produkcijas izlaides samazināšanos, ir vērojama bezdarba palielināšanās. Latvijā pašreiz notiek pāreja uz tādu darba tirgu, kas balstās uz tirgus attiecībām, liekot lielāku uzsvāru uz pieprasījumu, nekā uz piedāvājumu. Tā rezultātā daudziem Latvijā agrāk ražotiem izstrādājumiem ir mazs pieprasījums to zemās kvalitātes un augsto ražošanas izmaksu dēļ. Tajā pašā laikā padomju tirgus ir sabrucis, un šis sabrukums ir izraisījis nopietnas sekas tirdzniecības attiecībās ar bijušajām Padomju republikām. Vecās tirdzniecības sistēmas izjukšana šīs problēmas ir vēl vairāk padziļinājusi. Liekā darbaspēka uzturēšanas izmaksas ir kļuvušas par sāpīgu realitāti, no kuras vienlīdz stipri cieš gan vadītāji, gan strādnieki. Daži eksperti uzskata, ka līdz ar nesen uzsāktu lielo un vidējo uzņēmumu privatizāciju ir paredzama tālāka bezdarba līmeņa paaugstināšanās (Latvijas Valsts reformu ministrija, 1995., 14.lpp.).

Šai nodaļā aplūkots bezdarbs Latvijā 1994.gada vasaras beigās, liekot uzsvāru uz divām galvenajām iedzīvotāju grupām, kas aptver tos, kuri ir darbaspēka tirgū (nodarbinātie un bezdarbnieki), un tos, kuri ir ārpus darbaspēka tirgus. Nodarbinātības jautājums tiek apskatīts iedaļā, kurā mēs analizējam vairākus darba vides aspektus, ieskaitot stresu un piepūli darbā. Iedaļā par bezdarbu mēs sīkāk pieskarsimies faktoriem, kas nosaka iekļaušanu darba tirgū un izslēgšanu no tā.

Dzīves apstākļu pētījuma aptaujas anketa par nodarbinātību izstrādāta atbilstoši Starptautiskās darba organizācija (SDO)

rekomendācijai. Termins "darbaspēks", kas definēts atbilstoši starptautiskajiem standartiem un tiek izmantots statistiskajā literatūrā, ir saistīts ar īpašu pieeju nodarbinātības un bezdarba mērīšanā. Šai pieejai raksturīgs personu sadalījums pēc kategorijām virs noteiktā minimālā vecuma (Latvijā šis minimālais vecums ir 15 gadi), balstoties uz to darbību īsā pārskata periodā (parasti tā ir viena nedēļa, kā tas tika darīts arī Latvijas dzīves apstākļu pētījumā) un izmantojot īpašu prioritāšu noteikumu kopumu. Galvenās kategorijas, kas tiek izmantotas šajā pieejā, ir "nodarbinātie", "bezdarbnieki" un "ārpus darbaspēka esošie". Pirmās divas kategorijas veido ekonomiski aktīvos iedzīvotājus jeb darbaspēku, bet otrā kategorija - ekonomiski neaktīvos iedzīvotājus.

Šajā sistēmā "nodarbinātie" ir algotu darbu strādājošie un pašnodarbinātie. Algotu darbu strādājošie ir personas, kuras pārskata periodā ir strādājušas vismaz vienu stundu par samaksu, kas izmaksāta vai nu naudā, vai arī natūrā, kā arī personas, kurām ir formāla saistība ar darbavietu, bet kuras pagaidām nestrādā. Pašnodarbinātie ir personas, kuras pārskata periodā ir veikušas kādu darbu, lai iegūtu peļņu sev vai savai ģimenei naudā vai natūrā, vai personas, kuras strādā kādā uzņēmumā, bet pagaidām neatrodas savā darbavietā.

Pēc standarta definīcijas "bezdarbnieki" ir personas, kas pārskata periodā (a) bija bez darba, (b) bija gatavi darbam vai (c) meklēja darbu. Tādējādi, saskaņā ar minēto definīciju, persona pārskata periodā nevar būt nodarbināta. Tomēr personas, kurām ir tikai formāla saikne ar darbavietu, bet kuras pārskata periodā faktiski īslaicīgi nestrādāja slimības, brīvdienu vai citu iemeslu dēļ, tiek uzskatītas par nodarbinātām. Bezdarba līmenis tiek aprēķināts kā bezdarbnieku īpatsvars visā darbaspēkā, ko veido nodarbināto un bezdarbnieku kopskaits.

Ir svarīgi atzīmēt, ka bezdarbs pēc SDO definīcijas precīzi neatbilst bezdarba definīcijai Latvijas likumos. Vairumā valstu starp reģistrēto un reālo bezdarbu ir atšķirības. Saskaņā ar 1991.gada 23.decembra likumu "Par nodarbinātību", par bezdarbnieku atzīstams "darbspējīgs nestrādājošs LR pilsonis vai ārvalstnieks (bezvalstnieks), kurš saņēmis pastāvīgas uzturēšanās atļauju vai kuram pasē ir Iedzīvotāju reģistra atzīme ar personas kodu, kurš ir darbspējas vecumā, kuram nav citu ienākumu vismaz minimālās darba algas apmērā, kurš neveic uzņēmējdarbību, meklē darbu, ir reģistrēts Nodarbinātības Valsts dienestā pēc pieraksta vietas un vismaz reizi mēnesī griežas šajā dienestā". Visbūtiskākā atšķirība starp abām definīcijām ir tā, ka SDO definīcija nemin nevienu darba meklēšanas veidu, kas nepieciešams, lai personu varētu uzskatīt par bezdarbnieku. Tādējādi bezdarba līmenis pēc SDO definīcijas būs augstāks, nekā pēc Latvijas likumdevēju izstrādātās definīcijas.

Kategorija "ārpus darbaspēka esošs" aptver personas, kuras nav ekonomiski aktīvas, t.i., nav nodarbinātas algotā darbā, nav juridiski noformētas darbā un nemeklē darbu, kā arī nav gatavas darbam. Šai grupā ietilpst personas, kas ir atstājušas darba tirgu tādu iemeslu dēļ kā, piemēram, izglītības iegūšana, vecuma iestāšanās, ģimenes pienākumi u.c.

Grupa	1991	1992	1993	1994	1995	1996
1. Darbspējīgs nestrādājošs LR pilsonis vai ārvalstnieks (bezvalstnieks)	100	100	100	100	100	100
2. Darbspējīgs nestrādājošs LR pilsonis vai ārvalstnieks (bezvalstnieks) ar pastāvīgu uzturēšanās atļauju	100	100	100	100	100	100
3. Darbspējīgs nestrādājošs LR pilsonis vai ārvalstnieks (bezvalstnieks) ar Iedzīvotāju reģistra atzīmi	100	100	100	100	100	100
4. Darbspējīgs nestrādājošs LR pilsonis vai ārvalstnieks (bezvalstnieks) ar Iedzīvotāju reģistra atzīmi un pastāvīgu uzturēšanās atļauju	100	100	100	100	100	100
5. Darbspējīgs nestrādājošs LR pilsonis vai ārvalstnieks (bezvalstnieks) ar Iedzīvotāju reģistra atzīmi un pastāvīgu uzturēšanās atļauju, kurš ir reģistrēts Nodarbinātības Valsts dienestā	100	100	100	100	100	100
6. Darbspējīgs nestrādājošs LR pilsonis vai ārvalstnieks (bezvalstnieks) ar Iedzīvotāju reģistra atzīmi un pastāvīgu uzturēšanās atļauju, kurš ir reģistrēts Nodarbinātības Valsts dienestā un reizi mēnesī griežas dienestā	100	100	100	100	100	100

NODARBINĀTIE

Latvijas darbaspēks

70. un 80.gados darbaspēka lielums bija relatīvi nemainīgs, bet kopš 1991.gada iepriekš minēto demogrāfisko un ekonomisko pārmaiņu dēļ ir vērojama tā samazināšanās. Pēc oficiālās Latvijas statistikas, pēdējo četru gadu laikā nodarbināto skaits ir samazinājies vairāk nekā par 200 tūkst, un 1994.gadā tas bija 1,21 milj. 1989.gadā oficiāli aktīvo iedzīvotāju īpatsvars, kas saņēma ienākumus par darbu, tautsaimniecībā veidoja 56 - 57%, bet 1994.gadā šis skaitlis bija samazinājies līdz 47% (Venesaar un Hachey, 1995., 122. - 123.lpp.).

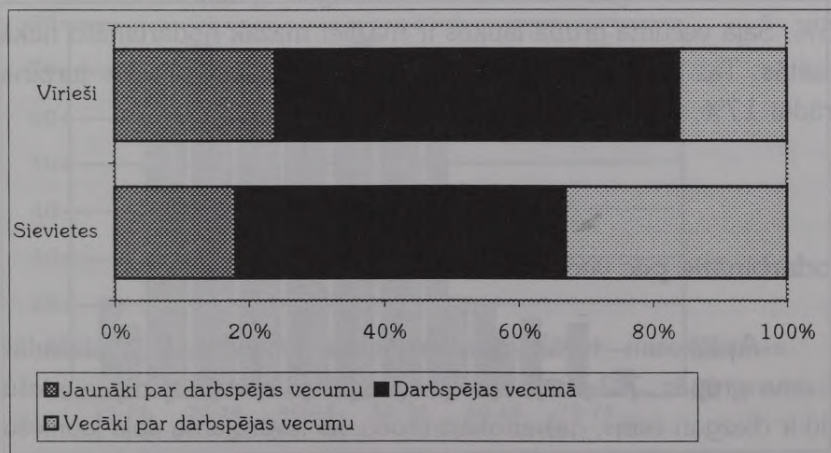
Mūsu pētījuma dati rāda, ka 45% no personām, kas vecākas par 15 gadiem, ir nodarbināti. Tas attiecas arī uz 61% darbaspējas vecuma (15 - 54 gadi sievietēm, 15 - 59 gadi vīriešiem) personām (7.1.tab.).

7.1. tabula. Nodarbināto īpatsvars pēc dzimuma un pēc dalījuma pilsētās un laukos, procentos no darbaspējas vecuma iedzīvotājiem un vecākiem

	Darbspējas vecuma iedzīvotāji			Virs darbaspējas vecuma iedzīvotāji		
	kopā	vīrieši	sievietes	kopā	vīrieši	sievietes
Pilsētas un lauki kopā	61	62	61	16	15	8
Tai skaitā: pilsētas	63	65	62	11	17	9
lauki	58	57	58	8	11	7

Viens no galvenajiem iemesliem pēc starptautiskajiem standartiem relatīvi augstajam nodarbinātības līmenim ir ārkārtīgi lielais strādājošo sieviešu īpatsvars. Kopš Otrā pasaules kara sievietes ir veidojušas apmēram pusi no tautsaimniecībā nodarbinātajiem iedzīvotājiem. Augsts sieviešu nodarbinātības līmenis joprojām ir ļoti svarīgs, jo ģimenei pašreizējos ekonomiskajos apstākļos ir grūti iztikt no vienas algas. Pēc mūsu apsekojuma datiem, sievietes veido 51% no darbaspēka, un tas precīzi atbilst darbaspējas vecuma iedzīvotāju īpatsvaram iedzīvotāju kopskaitā. 7.1.attēls parāda, ka sieviešu, kuras ir sasniegušas pensijas vecumu, īpatsvars (33%) ir lielāks nekā attiecīgā vecuma vīriešu īpatsvars (16%). To var lielā mērā izskaidrot ar zemāku oficiālo pensijas vecumu sievietēm (55 gadi), salīdzinot ar vīriešiem (60 gadi), un arī ar to, ka sievietēm ir garāks paredzamais mūža ilgums nekā vīriešiem. No otras puses, vīriešu īpatsvars, kuri ir jaunāki par darbaspējas vecumu, ir lielāks (24%) nekā sieviešu īpatsvars (18%). Arī absolūtie skaitļi rāda, ka vīriešu skaits, kas

7.1. attēls. Iedzīvotāju vecuma struktūra pēc dzimuma 1994.gadā, procentos

jaunāki par darbības vecumu, ir nedaudz lielāks nekā attiecīgais sieviešu skaits. Varam secināt, ka mazāk nekā puse sieviešu ir darbības vecumā, bet vīrieši darbības vecumā ir seši no katriem desmit.

7.1.tabula rāda, ka nodarbinātības līmenis vīriešiem un sievietēm darbības vecumā ir gandrīz vienāds. Nodarbinātības stāvoklis laukos ir nedaudz citādāks nekā pilsētās, kaut gan starpība nav ievērojama. Pilsētās strādā 63% darbības vecuma iedzīvotāju, bet laukos atbilstošais īpatsvars ir 58%. Lauku apvidos vairums kolektīvo un valsts saimniecību ir sabrukušas, un daudzas uz to bāzes dibinātās paju sabiedrības un statūsabiedrības vēl nav dzīvotspējīgas (ANO Attīstības programma, 1995.). Līdz ar to lauksaimniecības sektorā ir grūtāk atrast darbu. Tas atspoguļojas nodarbinātības statistikā.

Lai gan pensijas vecums Latvijā ir diezgan zems, samērā maz cilvēku turpina strādāt pēc tā sasniegšanas. Tas attiecas gan uz vīriešiem, gan uz sievietēm. Vīriešiem pēc pensijas vecuma iestāšanās ir vērojams nedaudz augstāks nodarbinātības līmenis nekā tās pašas kategorijas sievietēm. Tikai 8% sieviešu pēc 55 gadu vecuma strādā algotu darbu, bet attiecīgais īpatsvars vīriešiem ir 15%. Šajā vecuma grupā laukos ir mazliet mazāk nodarbināto nekā pilsētās. Tas īpaši attiecas uz vīriešiem, no kuriem pilsētās turpina strādāt 17%, bet laukos - 11%.

Nodarbinātie pēc vecuma

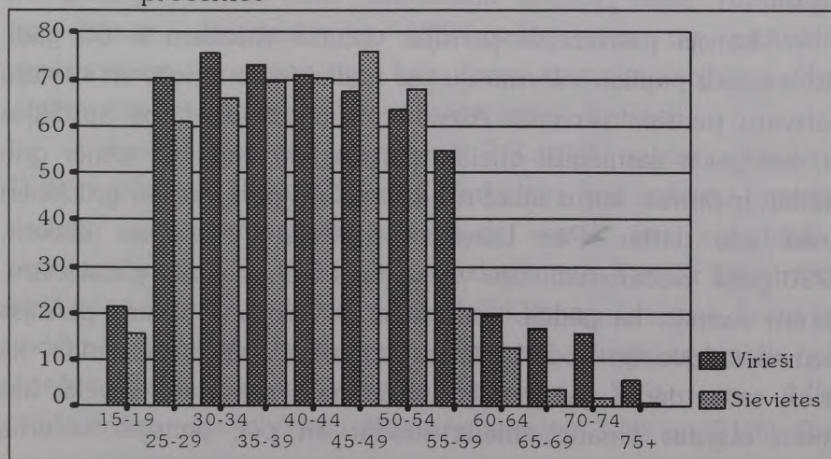
Aplūkosim tuvāk nodarbinātības līmeni Latvijā dažādās vecuma grupās. 7.2.attēls rāda, ka nodarbinātības līmenis jauniešu vidū ir diezgan zems, galvenokārt tāpēc, ka ievērojama daļa jauniešu

vecumā no 15 līdz 19 gadiem vēl apmeklē skolu. Arī bezdarba līmenis minētajā vecuma grupā ir diezgan augsts. Pie šī jautājuma mēs atgriezīsimies nodaļā par bezdarbu.

Ekonomiskās aktivitātes līmenis aug līdz ar vecuma palielināšanos un vecuma grupā no 30 līdz 54 gadiem sasniedz 70% no visiem iedzīvotājiem. Stāvoklis būtiski mainās, tuvojoties pensijas vecumam. Pēc 55 gadu vecuma ekonomiskā aktivitāte sievietēm strauji samazinās, tas pats notiek arī ar vīriešiem, kad viņi 5 gadus vēlāk sasniedz pensijas vecumu.

Lielākajā daļā vecuma grupu nodarbināto vīriešu īpatsvars pārsniedz nodarbināto sieviešu īpatsvaru. Šī atšķirība ir sevišķi izteikta vecuma piramīdas pašā augšā un pašā apakšā. Attēls rāda, ka vīrieši darba tirgū integrējas jaunākā vecumā nekā sievietes. Daļēji to varētu izskaidrot ar to, ka daudzas jaunas sievietes paliek mājās ar bērniem līdz trīs gadu vecumam, jo Latvijas likumdošanā paredzēta iespēja atrasties apmaksātā bērna kopšanas atvaļinājumā un bērnus, līdz tie sasniedz trīs gadu vecumu, audzināt mājās.

7.2. attēls. Nodarbinātības līmenis pēc vecuma un dzimuma, procentos

(Tomēr ne visas ģimenes var atļauties to, ka sieviete dzīvo mājās, un tāpēc parasti bērnus pieskata vecvecāki vai kāds cits.) Vēl viens iemesls jaunu vīriešu lielākam īpatsvaram darbaspēkā varētu būt tas, ka pašreizējie ekonomiskie apstākļi ir devuši viņiem labākas iespējas atrast darbu, bet jaunām sievietēm bieži vien nepieciešama diezgan laba izglītība, lai atrastu darbu. Par to liecina lielāks to sieviešu īpatsvars vecumā līdz 25 gadiem, kuras vēl mācās.

Atšķirība starp dzimumiem šajā ziņā izzūd apmēram 40 gadu vecumā, un līdz pensijas vecuma sasniegšanai (sievietēm tas ir 55 gadi) ekonomiski aktīvo sieviešu īpatsvars ir lielāks. Šajā sakarā ir interesanti atzīmēt, ka sieviešu vidū nodarbinātības līmenis pakāpeniski pieaug līdz 45 - 49 gadu vecumam, bet vīriešu nodarbinātības līmenis visaugstākais ir 30 - 34 gadu vecumā, vēlāk tas pakāpeniski samazinās. Lielais sieviešu īpatsvars darba tirgū pēc 40 gadu vecuma ir izskaidrojams ar to, ka viņām vairs nav jārūpējas par bērniem un viņas var pilnībā nodoties darbam. Grūtāk ir izskaidrot nodarbinātības līmeņa samazināšanos vīriešu vidū pēc 35 gadu vecuma. Nodaļā par bezdarbu mēs apskatīsim jautājumu, vai reālā problēma ir bezdarbs vai arī personas izslēgšana no darba tirgus.

Latvijā pašreizējais pensijas vecums vīriešiem ir 60 gadi. Attēls sniedz papildu informāciju par nodarbināto vīriešu un sieviešu īpatsvaru pensijas vecumā. Aizvien pieaugošā bezdarba apstākļos tie, kas jau ir sasnieguši oficiālo pensijas vecumu, bet tomēr grib strādāt, ir pirmie, kurus atlaiž no darba. Šīm personām ir grūtāk arī atrast citu darbu. Pēc Latvijas oficiālajiem statistikas datiem, 1990.gadā nodarbināti bija viena trešdaļa vecuma pensionāru. Varam secināt, ka pēdējo gadu laikā ir vērojama strauja pensijas vecuma iedzīvotāju nodarbinātības samazināšanās. Attēls rāda, ka vīrieši savas darba gaitas beidz vēlāk nekā sievietes. Cilvēki, kas ieņem augstus amatus, mēdz strādāt arī pēc pensijas vecuma

iestāšanās, un tas ir raksturīgs gan vīriešiem, gan sievietēm. Tā kā vīrieši darba dzīves laikā ieņem augstākus amatus nekā sievietes (skat. tālāk tekstā), tad tas var būt viens no iemesliem, kāpēc pēc pensijas vecuma iestāšanās strādā vairāk vīriešu nekā sieviešu. 7.2.attēls gan neparāda to, ka Latvijā pašreizējos ekonomiskajos apstākļos daļa gados vecāku cilvēku ir spiesti darboties neformālās ekonomikas jomā. Turklāt daudzi vecāki cilvēki palīdz savai ģimenei, audzējot pārtikas produktus savos piemājas dārziņos, pieskatot bērnus, kā arī veicot citus pienākumus. Tāpēc vecāku cilvēku ekonomisko darbību nedrīkst novērtēt pārāk zemu.

Nodarbināto struktūra

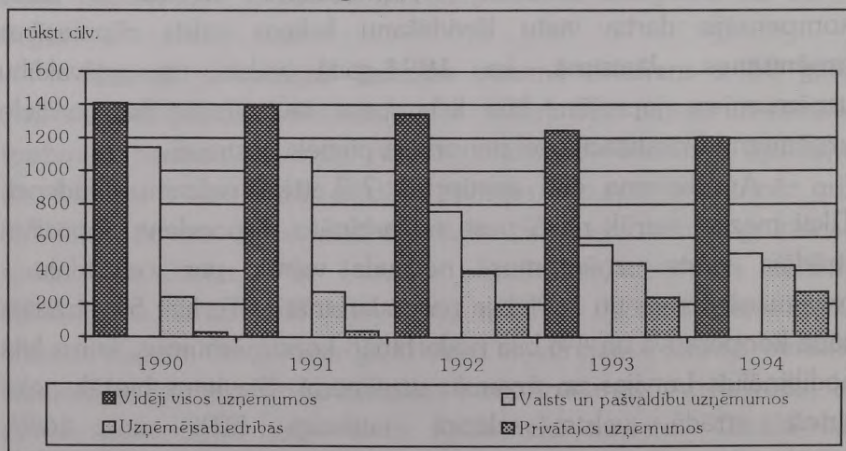
Dažu pēdējo gadu laikā nodarbināto sadalījums starp valsts uzņēmumiem, uzņēmējasabiedrībām (ieskaitot lauksaimnieciskās statūtsabiedrības) un privāto sektoru ir ievērojami izmainījies (skat. 7.3.att.). Privātais sektors ir paplašinājies, un tas ir daļēji kompensējis darba vietu likvidēšanu lielajos valsts rūpniecības uzņēmumos. Jāatzīmē, ka 1994.gadā valsts un pašvaldību uzņēmumiem joprojām bija liela loma tautsaimniecībā, jo lielo uzņēmumu privatizācija vēl nenoritēja pietiekoši strauji.

Apspekojuma dati apstiprina 7.3.attēlā redzamo tendenci. Tikai mazliet vairāk nekā puse nodarbināto respondentu joprojām strādāja valsts uzņēmumos, nedaudz vairāk par ceturtdaļu - privātu uzņēmumos un 10% bija pašnodarbinātie. Turklāt 5% strādāja kādā kooperatīvā un 4% bija nodarbināti kopuzņēmumos, kurus bija nodibinājuši Latvijas un ārzemju uzņēmumi. Sievietes biežāk nekā vīrieši strādā valsts sektorā (attiecīgi 59% un 44%), privātu uzņēmumos ir vīriešu pārsvars (attiecīgi 32% un 21%). Būtu

lieki šeit runāt par abu dzimumu algām un ieņemamajiem amatiem. Minēsim tikai vienu piemēru: 1994.gada 1.ceturksnī vīriešu vidējā alga bija 70 latu mēnesī (121 ASV dolārs pēc tā laika valūtas kursa), bet sieviešu - 54 lati (93 ASV dolāri).

7.2.tabula rāda nodarbināto sadalījumu pēc darbības veida. Nodarbinātības struktūra šeit nedaudz atšķiras no tās, ko parāda oficiālā statistika, jo pēdējā iekļauj tikai algotos darbiniekus, bet dzīves apstākļu pētījuma dati ietver visus, kas veic kādu ekonomisko darbību. Piemēram, lauksaimniecībā nodarbināto īpatsvars ir relatīvi liels (18%), un to var izskaidrot tādējādi, ka daudzi cilvēki, kas zaudējuši darbu kolektīvo saimniecību sabrukuma rezultātā, tagad darbojas kā neatkarīgi lauksaimnieki un pelna sev iztiku, apstrādājot paši savu zemi. Arī mežsaimniecība šodien Latvijā ir nozare ar labām attīstības perspektīvām. 7.2.tabula parāda arī to, ka apmēram viena piektdaļa nodarbināto strādā apstrādājošajā rūpniecībā un celtniecībā.

7.3. attēls. Nodarbinātie pēc uzņēmējdarbības veida
1990. - 1994. gadā, tūkst.

Interesants atklājums ir tas, ka liels iedzīvotāju īpatsvars strādā pakalpojumu sektorā, kas pēdējo piecu gadu laikā ir strauji attīstījies. Tas atspoguļojas arī iekšzemes kopprodukta struktūrā. 1991.gadā pakalpojumu sektora īpatsvars iekšzemes kopproduktā veidoja 32%, bet 1994.gadā tas jau bija pieaudzis līdz 52%. Tajā pašā periodā apstrādājošās rūpniecības īpatsvars samazinājās no 37% līdz 20% (Štamers, 1995., 38.lpp.). Vispārējā tautsaimniecības lejupslide šo tendenci var izskaidrot tikai daļēji. Acīmredzot, arī darba tirgus piemērojas jaunajiem apstākļiem, jo ir vērojams pieprasījums pēc strādājošajiem, kuri ar jaunām zināšanām un labām darba iemaņām varētu ieņemt darba vietas tirgus ekonomikas apstākļos. Laikposmā no 1990. līdz 1994.gadam vienlaicīgi ar pakalpojumu

7.2. tabula. Nodarbināto sadalījums pēc darbības veida, procentos

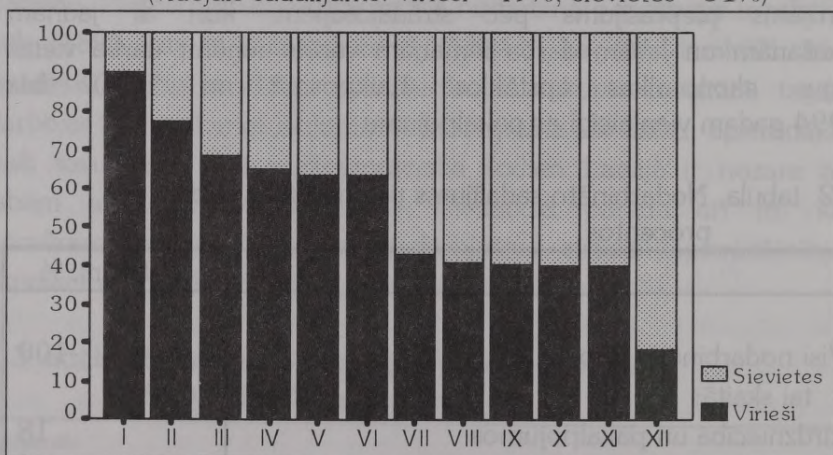
	Īpatsvars, %
Visi nodarbinātie kopā tai skaitā:	100
tirdzniecībā un pakalpojumos	18
veselības aizsardzībā, izglītībā/zinātnē, sociālajā apdrošināšanā	18
lauksaimniecībā, mežsaimniecībā, zvejniecībā	16
vieglajā/pārtikas rūpniecībā	8
celtniecībā	6
ieguves/smagajā rūpniecībā	3
valsts pārvaldē/ pašvaldībās	3
enerģētikā, gāzes un ūdens apgādē	3
kultūrā un mākslā	2
bruņotajos spēkos, policijā	2
finansēs, apdrošināšanā, starpnieku operācijās	1
citos darbības veidos	10

sektora attīstīšanos kopējais nodarbināto skaits apstrādājošajā rūpniecībā un celtniecībā, kur nodarbinātības līmenis bija pārmērīgi augsts, ir būtiski samazinājies.

7.4.attēls atspoguļo nodarbināto sadalījumu pa dažādiem darbības veidiem pēc dzimuma. Interesanti, ka viegļajā rūpniecībā

7.4. attēls. Nodarbinātie pēc darbības veida un dzimuma, procentos

(vidējais sadalījums: vīrieši - 49%, sievietes - 51%)

Paskaidrojumi:

Celtniecība - I

Bruņotie spēki, policija - II

Enerģētika, gāzes un ūdens apgāde - III

Lauksaimniecība, mežsaimniecība, zvejniecība - IV

Transports, pārvadājumi un sakari - V

Ieguves/smagā rūpniecība - VI

Finanses, apdrošināšana, starpnieku operācijas - VII

Vieglā/pārtikas rūpniecība - VIII

Kultūra un māksla - IX

Tirdzniecība un pakalpojumi - X

Valsts pārvalde/pašvaldības - XI

Veselības aizsardzība, izglītība/zinātne, sociālā apdrošināšana - XII

un pakalpojumu sektorā sieviešu īpatsvars ir lielāks nekā vīriešu īpatsvars, tas ir lielāks arī veselības aizsardzībā, izglītībā un apdrošināšanā. Šajās nozarēs sievietes ir piecas sestdaļas no kopējā nodarbināto skaita. Gandrīz viena trešdaļa no visām nodarbinātajām sievietēm strādā izglītības, veselības aizsardzības un sociālo pakalpojumu sfērās, bet vīriešu īpatsvars tajā pat laikā - tikai 6%. Zīmīgi, ka tieši šajās nozarēs ir viszemākās darba algas. Vīrieši ir pārsvarā celtniecībā, bruņotajos spēkos un policijā, tāpat arī smagajā rūpniecībā, lauksaimniecībā un zvejniecībā.

Profesionālais stāvoklis un izglītības līmenis

Pētījuma rezultāti rāda, ka trīs ceturtdaļas no nodarbinātajiem ir ierindas darbinieki, 19% - pieder pie dažādu līmeņu vadītājiem un 6% ir pašnodarbinātie. Nav nekāds pārsteigums, ka vadošos amatos sieviešu īpatsvars ir mazāks nekā vīriešu īpatsvars - sievietes ieņem tikai vienu trešdaļu no augstāko vadītāju posteļiem. Viņu īpatsvars veido vairāk nekā pusi no visiem nodarbinātajiem. Tas liecina, ka sieviešu profesionālais stāvoklis ir zemāks nekā vīriešu. Taču jāatzīmē, ka Latvijā mēs varam atrast diezgan daudz sieviešu, kurām ir augsts profesionālais stāvoklis.

NORBALT dzīves apstākļu pētījums izmanto deviņas profesiju kategorijas, sākot no vadītājiem un beidzot ar nekvalificētiem strādniekiem (vienkāršās profesijas). Nodarbināto sadalījums pēc šīm kategorijām ir parādīts 7.3.tabulā, kurā var redzēt šo deviņu kategoriju sadalījumu pēc dzimuma. Vīriešu īpatsvars ir lielāks tādās kategorijās kā mašīnu operatori un amatnieki, kā arī vadītāji. Daudz sieviešu ir kantora darbinieces.

Profesija	Vīrieši (%)	Sievietes (%)
Vadītāji	19	19
Amatnieki	19	19
Mašīnu operatori	19	19
Kantora darbinieces	19	19
Strādnieki	19	19

Sievietes ir lielā pārsvarā arī tādās kategorijās kā apkalpojošie darbinieki, dažāda līmeņa speciālisti un tehniķi.

Viens no galvenajiem darbaspēka kvalitātes rādītājiem ir izglītības līmenis. Iepriekšējā nodaļā redzējām, ka Latvijā darbaspēks ir samērā augsti kvalificēts, ņemot vērā viņu izglītības līmeni. Ir interesanti pavērot, kā tas atspoguļojas iepriekš minētajās profesiju kategorijās. Cik lielā mērā cilvēka stāvoklis darba tirgū ir atkarīgs no viņa oficiālās izglītības? Visaugstākais izglītības līmenis ir vērojams speciālistu vidū, kam parasti ir augstāks izglītības līmenis nekā personām atbildīgos amatos (skat. 7.5.att.). Latvijā vairāk nekā divām trešdaļām speciālistu ir augstākā izglītība. Vairākumā profesiju grupu pārsvarā ir zemākā vidējā un specializētā vidusskolas izglītība.

7.3. tabula. Nodarbinātie pēc dzimuma un profesiju grupām, procentos no nodarbinātajiem 18 gadu vecumā un vairāk

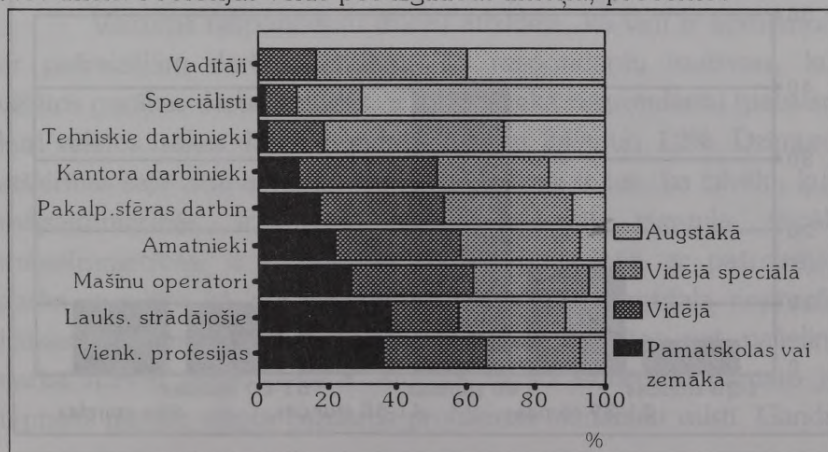
Profesiju grupa	Īpatsvars kopējā nodarbināto skaitā	Sieviešu īpatsvars	Vīriešu īpatsvars
Vadītāji	9	39	61
Speciālisti	13	70	30
Tehniskie darbinieki	13	72	28
Kantora darbinieki	7	86	14
Pakalpojumu sfēras darbinieki	11	80	20
Lauksaimniecībā strādājošie	6	46	55
Amatnieki	16	16	84
Mašīnu operatori	12	22	78
Vienkāršo profesiju pārstāvji	14	55	45
Kopā (vidēji)	100	52	48

Taču ievērojamai daļai (36-38%) no tiem, kas nodarbināti lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un zvejniecībā, kā arī vienkāršo profesiju pārstāvjiem, ir tikai pamatskolas izglītība. Kā jau minēts nodaļā par izglītību, bieži vien ir vērojama atšķirība starp padomju laikā iegūto izglītību un zināšanām, kas nepieciešamas šodien. Tomēr samērā augstais izglītības līmenis neapšaubāmi ir liels ieguvums Latvijas iedzīvotājiem, ko viņi var izmantot pārejas periodā.

Darba stundas un darba grafiks

Pēc pašreizējiem likumiem Latvijā ir noteikta 40 stundu darba nedēļa. Taču ekonomiskie apstākļi daudzus cilvēkus spiež strādāt garākas stundas par likumā noteiktajām, lai iegūtu papildu ienākumus. Tai pašā laikā ir uzņēmumi, kas bieži vien nevar atļauties saviem nodarbinātajiem samaksāt par pilnu darba dienu,

7.5. attēls. Profesijas veids pēc izglītības līmeņa, procentos

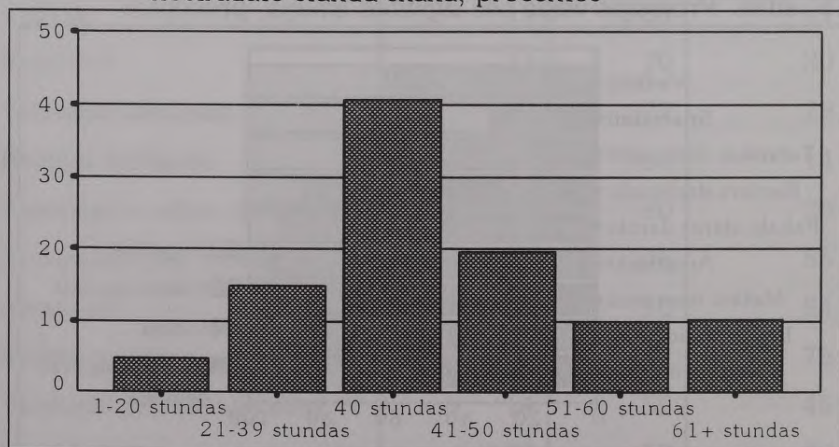

radot nevēlamas sekas: darbinieki ir spiesti strādāt nepilnu darba dienu vai ņemt bezmaksas brīvdienas. Piespiedu nesamaksātās brīvdienas vai saīsinātu darba nedēļu, otrās un trešās maiņas likvidēšanu ekonomisku un finansiālu iemeslu, tādu kā izejvielu un materiālo resursu trūkums, grūtības ar izstrādājumu realizēšanu u.tml., dēļ var uzskatīt par slēptā bezdarba formām. Tās visas jāņem vērā, analizējot bezdarbu Latvijā (skat. tālāk tekstā).

7.6.attēls rāda darba stundu sadalījumu nodarbinātajiem respondentiem. Jāatzīmē, ka attēlā ir ņemts vērā arī laiks, kas nostrādāts papildu darbā (7% no nodarbināto skaita ir papildu darbs). Liela daļa (41%) nodarbināto strādā pilnu oficiālo 40 stundu darba nedēļu. Varbūt mazliet pārsteidzoši ir tas, ka tikai 20% strādā mazāk par 40 stundām nedēļā, bet 40% - vairāk par oficiālo darba nedēļu. Tas liecina, ka daudzi cenšas strādāt vairāk, lai iegūtu papildu ienākumus.

Latvijā vairums sieviešu papildus mājas darbiem un bērnu audzināšanai vēl arī strādā. Tāpēc nav brīnums, ka visās vecuma

7.6. attēls. Nodarbināto sadalījums pēc parasti nedēļā nostrādāto stundu skaita, procentos

grupās sievietes parasti strādā īsākas darba stundas nekā vīrieši, izņemot visjaunāko grupu. Algotu darbu strādājošo vidējais darba stundu skaits ir līdzīgs visās vecuma grupās līdz pensijas vecumam, kad tas ievērojami samazinās. Vīriešiem, kas turpina strādāt pēc pensijas vecuma iestāšanās, šis samazinājums nav tik izteikts kā sievietēm. Lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un zvejniecībā nodarbinātie strādā vairāk stundu, nekā vidēji valstī, un tas arī droši vien ir galvenais iemesls, kāpēc cilvēkiem lauku apvidos ir garākas darba stundas nekā pilsētniekiem. Vadītāji ir profesiju grupa, kas ieņem otro vietu pēc nedēļā nostrādāto stundu skaita. Tas liecina, ka, atrodoties augstā profesionālajā stāvoklī, cilvēkam ir maz brīvā laika.

Vai Latvijas iedzīvotāji vēlas vairāk brīvā laika, kad varētu būt kopā ar ģimeni, nodarboties ar savu iemīļoto hobiju vai arī darīt kaut ko citu? Taču, ņemot vērā pašreizējās ekonomiskās grūtības, rodas jautājums, vai viņi to var atļauties. Respondentiem tika uzdots jautājums, vai viņi ir apmierināti ar pašreizējām darba stundām savā pamatdarbā vai arī viņi dotu priekšroku īsākai vai garākai darba nedēļai, pieņemot, ka arī viņu alga atbilstoši samazinātos vai arī palielinātos.

Vairums respondentu (62%) atbildēja, ka viņi ir apmierināti ar pašreizējām darba stundām. To respondentu īpatsvars, kuri vēlētos garākas darba stundas, ir lielāks nekā respondentu īpatsvars, kuri vēlētos īsākas darba stundas: attiecīgi 24% un 12%. Dzimumu atšķirības šajā ziņā ir minimālas. Pārsteidzoši ir tas, ka cilvēki, kuru mājsaimniecībās ir mazi bērni un pat vientuļa vecāka mājsaimniecībās, ir tikpat lielā mērā apmierināti ar pašreizējām darba stundām kā pārējie. Jāatzīmē, ka viena trešdaļa neprecētu iztikas pelnītāju ar apgādājamiem bērniem vēlētos pat palielināt darba stundu skaitu nedēļā. Atbildes uz šo jautājumu pamato jau iepriekš minēto slēptā bezdarba problēmas aktualitāti valstī. Gandrīz

puse no tiem, kuru darba nedēļa ir īsāka par 20 stundām, vēlētos strādāt vairāk stundu, tāpat arī gandrīz viena trešdaļa nodarbināto, kas strādā 21 - 39 stundas nedēļā. Bet īsāku darba nedēļu vēlētos strādāt tie, kam darba stundu skaits nedēļā ir vairāk nekā 61 stunda. Šo respondentu īpatsvars veido 20%.

Nav jāuzskata kā pats par sevi saprotams tas, ka ikviena stunda, kas netiek izmantota pamatdarbā, tiek veltīta atpūtai. Daudziem no tiem, kam ir visgarākās darba stundas, ir papildu darbs, un, iespējams, ka daži vēlētos daļu no sava mazapmaksātā pamatdarba laika pārvērst labāk apmaksātā papildu darba laikā. 15% no tiem, kam nav papildu darba, aktīvi to meklē, un nav šaubu, ka šo cilvēku galvenais motīvs ir uzlabot savu ekonomisko stāvokli. Nākošajā nodaļā mēs apskatīsim to, cik svarīgs mājsaimniecībām un indivīdiem ir papildu darbs, lai iegūtu finansiālos resursus.

Darba stundu skaits nedēļā ir tikai viena medaļas puse. Otrs svarīgs aspekts ir darba grafiks, kas ietekmē dzīves kvalitāti ārpus darba stundām. Piemēram, ja personas darba stundas ir citā laikā nekā pārējiem, tad nav iespējams piedalīties sabiedriskajās aktivitātēs. Pārmaiņas darba grafikā, it īpaši, ja tajā tiek iekļautas nakts maiņas, var negatīvi ietekmēt cilvēka psihisko un garīgo labsajūtu.

Latvijā 63% nodarbināto respondentu strādā parastajā dienas maiņā - laikā no plkst. 6 rītā līdz plkst. 6 vakarā. Tikai 7% strādā ārpus parastajām darba stundām, 16% - pēc slidošā grafika, un 15% respondentu ir cits darba režīms. Abu dzimumu pārstāvjiem darba režīms ir līdzīgs. Sievietes pārsvarā strādā dienas maiņā, bet vīrieši - citos darba režīmos (20% strādājošo vīriešu un 11% strādājošo sieviešu). Atbildes rāda, ka tie, kas nestrādā dienas maiņā, biežāk nekā pārējie sastopas ar psiholoģiskām problēmām

nekā pārējie, bet šī starpība ir tik niecīga, ka statistiskā ziņā tai nav nozīmes.

Darba apstākļi

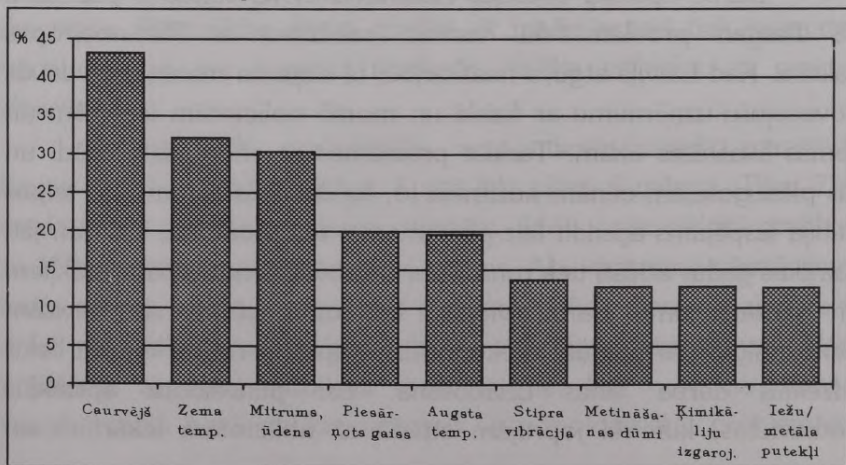
Tā kā cilvēki lielu daļu savas dzīves pavada darbā, tad darba videi ir liela ietekme uz viņu labklājību. Sliktos apstākļos ir ne tikai nepatīkami strādāt, bet tas var atstāt negatīvas sekas arī uz individa veselību un viņa sabiedrisko dzīvi. Darbavietas apstākļus parasti iedala divās lielās grupās - fiziskā un organizatoriskā darba vide. Pirmā attiecas uz cilvēka fizisko piepūli, kaitīgiem apstākļiem un vidi darbavietā u.c. Otrā grupa attiecas uz tādiem aspektiem, kā iespēja izvēlēties savus darba pienākumus, garīgā sprieguma pakāpe un sajūta, ka darbs ir drošs. Šajā nodaļā galvenokārt tiek akcentēta fiziskā vide, bet mēs īsumā aplūkosim arī dažus organizatoriskās darba vides rādītājus.

Darba apstākļi bijušajās Austrumu bloka valstīs ir pazīstami kā diezgan problēmātiski, vismaz, salīdzinot ar Rietumeiropas valstīm. Kad Latvija atguva neatkarību, tā saņēma mantojumā daudz novecojušu uzņēmumu ar fiziski un morāli nolietotām iekārtām un zemas kvalitātes ēkām. Turklāt problēmas ar enerģijas piegādi un tās pieaugošajām cenām nozīmēja to, ka daudzās darbavietās telpas nebija iespējams apsildīt līdz pieņemamai temperatūrai. Lai gan jau vairākus gadus atklāti tiek runāts par nelabvēlīgiem darba apstākļiem un piesārņojumu darba vietās, šai jomā vērojamas pavisam nenozīmīgas pārmaiņas, jo ekonomiskie apstākļi neļauj ieguldīt lielus līdzekļus darba vides uzlabošanā. Lai pilnveidotu apstākļus darbavietās, kur vēl joprojām strādā ar nolietotām iekārtām un

novocojušām vadības metodēm, būtu nepieciešams ļoti daudz līdzekļu.

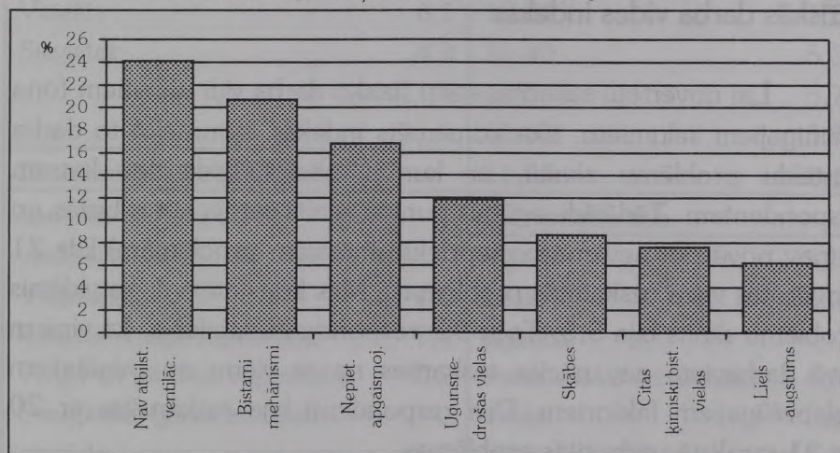
Respondentiem tika uzdoti vairāki jautājumi par viņu fiziskajiem darba apstākļiem. Atbildes atklāja ļoti drūmu darba vides ainu Latvijā gan attiecībā uz nelabvēlīgiem darba vietas apstākļiem, gan arī attiecībā uz kaitīgiem un bīstamiem darba vietas apstākļiem. Atbilžu sadalījums ir parādīts 7.7. un 7.8.attēlos. Mēs redzam, ka puse nodarbināto regulāri strādā temperatūrā, kas ir vai nu pārāk zema (10°C), vai arī pārāk augsta (virs 30°C). Nodarbināto īpatsvars, kas strādā šādās temperatūrās, ir attiecīgi 32% un 20%. Gandrīz puse respondentu darba vietās cieš no caurvēja. Ievērojams skaits nodarbināto strādā arī mitrās telpās (30%) vai piesārņotā gaisā (20%). Ja mēs paraugāties uz kaitīgiem vai bīstamiem darba vietas apstākļiem, tad redzam, ka viena ceturtdaļa nodarbināto respondentu strādā telpās, kurās nav atbilstošas ventilācijas, turklāt katrs piektais strādā ar bīstamiem mehānismiem.

7.7. attēls. Nodarbinātie pēc dažāda veida apstākļiem darba vietās, procentos

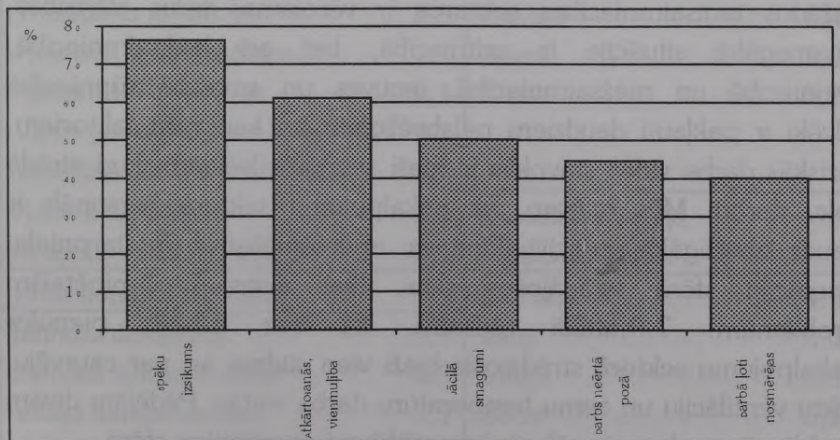

Latvijā darba vietās nopietna problēma ir fiziskā piepūle. Trīs ceturtdaļas strādājošo informēja par to, ka viņiem ir tāds darbs, ka viņi dienas beigās jūtas fiziski noguruši (7.9.att.).

7.8. attēls. Nodarbinātie pēc dažāda veida kaitīgiem un bīstamiem apstākļiem darba vietās, procentos

7.9. attēls. Nodarbinātie pēc dažāda veida fiziskās piepūles darba vietās, procentos

Vairāk nekā 60% teica, ka viņu darbs ir monotons, bet pusei respondentu katru dienu bija jācilā lieli smagumi.

Fiziskās darba vides indekss

Lai novērtētu sakarību starp fizisko darba vidi un citiem fona mainīgajiem lielumiem, tika konstruēts indekss, summējot to darba apstākļu problēmu skaitu, ar kurām nācies saskarties katram respondentam. Tādējādi iegūtais punktu skaits varēja būt robežās no 0 (nav novērota neviena no iepriekšminētajām problēmām) līdz 21 (novērotas visas uzskaitītās problēmas). Mēs konstatējam, ka vidējais problēmu skaits bija 5,5. Taču 9% respondentu atbildēja, ka viņiem savā darbavietā nav nācies saskarties ne ar vienu no minētajiem nelabvēlīgajiem faktoriem. Divi respondenti bija saskārušies ar 20 no 21 sarakstā uzskaitītās problēmas.

7.4.tabula atspoguļo problēmu vidējo skaitu, kas attiecas uz fizisko darba vidi dažādās iedzīvotāju grupās. Kā jau bija sagaidāms, dažādos tautsaimniecības sektoros ir vērojamas lielas atšķirības. Vissmagākā situācija ir celtniecībā, bet arī lauksaimniecībā, zvejniecībā un mežsaimniecībā, ieguves un smagajā rūpniecībā cilvēki ir pakļauti daudziem nelabvēlīgiem un kaitīgiem faktoriem. Fiziskās darba vides stāvoklis ir īpaši svarīgs cilvēkiem, kuri strādā roku darbu. Mēs redzam, ka pakalpojumu sektora personāls ir daudz labvēlīgākā situācijā. Finanšu, apdrošināšanas un starpnieku operāciju sfērā strādājošos skar tikai divas no minētajām problēmām. 7.9.attēlā redzams, ka bez fiziskās piepūles pakalpojumu sektorā strādājošie bieži vien sūdzas arī par caurvēju, sliktu ventilāciju un zemu temperatūru darba vietās. Pēdējām divām problēmām galvenais cēlonis ir sarežģījumi enerģētikas sfērā.

7.4. tabula. Nodarbināto fiziskās darba vides pašnovērtējums, indekss (diapazons: 0 - 21); vidējais rezultāts: 5,5

Dzimums:		Vecums:	
Virieši	6,7	18-30	5,6
Sievietes	4,3	31-40	5,3
		41-50	5,7
		51-60	5,7
Ekonomiskās darbības veids:		61-70	3,6
Lauksaimniecība,		Dzīvesvietas tips:	
mežsaimniecība,		Pilsēta	5,3
zvejniecība	7,5	Lauki	6,0
leguves, smagā rūpniecība	7,4	Izglītība:	
Vieglā un pārtikas rūpniecība	6,3	Pamatskolas vai zemāka	6,9
Enerģētika, gāzes un ūdens		Vidējā	5,9
apgāde	5,7	Vidējā speciālā	5,7
Celtniecība	8,7	Augstākā	3,4
Tirdzniecība un pakalpojumi	5,0	Tautība:	
Transports un sakari	5,8	Latvieši	5,4
Finanses, apdrošināšana,		Krievi	5,8
starpnieku operācijas	2,1	Citas	5,3
Valsts pārvalde, pašvaldības	4,1		
Veselības aizsardzība, izglītība	3,5		
Kultūra un māksla	3,5	Veselības stāvokļa	
Bruņotie spēki, policija	3,9	pašnovērtējums:	
Profesionālais stāvoklis:		Ļoti labs	4,1
Ierindas darbinieks	5,9	Labs	5,0
Zemākā līmeņa vadītājs	5,3	Vidējs	5,8
Vidējā līmeņa vadītājs	3,5	Slikts	6,1
Augstākā līmeņa vadītājs	2,7	Ļoti slikts	4,4

Uzņēmumiem ir parādi un tie nav spējīgi samaksāt par dārgo apkuri, tādēļ ziemā ne vienmēr ir pieejama elektroenerģija darbvietu apkurei.

Nodarbināto profesionālais stāvoklis ir saistīts ar fizisko darba vidi. Jo augstāk nodarbinātais ir uzkāpis pa vadītāju hierarhijas kāpnēm, jo mazāk viņš sastopas ar nelabvēlīgiem, kaitīgiem un bīstamiem darba vietas apstākļiem un piepūli darbā. Izglītība ir noteicošais faktors darba izvēlē. Tabulā ir skaidri redzams, ka cilvēki ar augstāko izglītību daudz retāk sastopas ar grūtībām darba vidē. Lai gan privātu uzņēmumi ir apgādāti ar modernākām iekārtām nekā lielie valsts uzņēmumi, mēs redzam, ka darba vide nav galvenā prioritāte ne vienos, ne otros, un fiziskās darba vides indekss tajos ir ļoti līdzīgs. Jāuzsver, ka ir grūti izdarīt tiešus salīdzinājumus, jo darba raksturs privātajā un valsts sektorā ir atšķirīgs.

Lai gan Latvijā pastāv uzskatu dažādība attiecībā uz sieviešu stāvokli sabiedrībā, mūsu pētījums rāda, ka sievietes ir daudz labvēlīgākā situācijā nekā vīrieši, ja runa ir par fiziskajiem darba apstākļiem. Sievietes min vidēji 4,3 problēmas, bet vīrieši - 6,7. Šis fakts lielā mērā izskaidrojams ar sieviešu pārsvaru tajos tautsaimniecības sektoros, kuros ir labāki darba apstākļi. No otras puses, sieviešu zemais profesionālais stāvoklis rada ietekmi pretējā virzienā.

Vecuma ietekme nav īpaši nozīmīga, izskaidrojot atšķirības darba vides indeksā, bet tabula parāda, ka nodarbinātajiem pensionāriem ir ievērojami zemāks indekss nekā visās pārējās vecuma grupās. Nekvalificētie strādnieki, iestājoties pensijas vecumam, parasti papildina pensionāru rindas, bet personas ar augstu izglītības līmeni un augstu profesionālo stāvokli turpina strādāt līdz sirmam vecumam.

Starp Latvijas reģioniem vērojamas ļoti nelielas atšķirības. Lai gan darba vides problēmas ir mazliet vairāk izplatītas lauku apvidos nekā pilsētās, šī starpība nav tik ievērojama. Arī atšķirības starp dažādām etniskajām grupām ir minimālas. Interesants ir fakts, ka respondentu nosaukto darba problēmu skaits pieaug līdz ar vispārējā veselības stāvokļa pasliktināšanos pēc viņu pašu subjektīvā novērtējuma (skat. 7.4.tab.). Taču kā lai izskaidro problēmu skaita straujo krišanos cilvēkiem ar ļoti sliktu veselības stāvokli (personas ar sliktu veselības stāvokli vidēji nosauca 6,0 problēmas, bet personas ar ļoti sliktu veselības stāvokli - tikai 4,4)? Tā kā mūsu rīcībā nav datu par ilgāku laikposmu, mēs nezinām, kur šie cilvēki ir strādājuši agrāk. Visticamākais izskaidrojums ir tāds, ka mēs saskaramies ar izlases efekta sekām, jo netika apsekoti vairāki cilvēki, kuru veselība ir pasliktinājusies, strādājot ekstrēmos darba apstākļos.

Organizatoriskā darba vide

Līdz šim mēs esam vispārīgā veidā apskatījuši problēmas, kas attiecas uz fizisko darba vidi, bet, kā jau minēts iepriekš, ir arī citi darbavietas aspekti, kas ir svarīgi indivīda labklājībai. Pirmkārt, daži cilvēki darbā izjūt garīgu sasprindzinājumu. Tikai viena trešdaļa respondentu nekad nebija sastapusies ar šo parādību, 36% to izjuta tikai dažreiz, bet 30% teica, ka tas notiek bieži.

Tomēr cilvēki, kas sūdzas par garīgo saspringtību darbavietā, ne vienmēr ir tie paši, kas nosauc visvairāk fiziskās darba vides problēmu (skat. 7.5.tab.). Garīgā spriedze un intelektuālais darbs ir cieši saistīti savā starpā. Šajā gadījumā riska grupa ietver cilvēkus vadošos amatos - 62% no augstākā līmeņa vadītājiem teic, ka viņi darbā jūtas garīgi saspringti, bet, runājot par pašnodarbinātajiem un vienkāršo profesiju pārstāvjiem, tikai vairāk nekā viena ceturtdaļa

7.5. tabula. Nodarbināto skaita, kas darbā bieži jūtas garīgi
saspringti, dažādi grupējumi.

Vidējais rezultāts: 30%

Dzimums:		Vecums:	
Vīrieši	28	18-30	25
Sievietes	32	31-40	33
		41-50	36
		51-60	28
		61-70	27
Economiskās darbības veids:		Dzīvesvietas tips:	
Lauksaimniecība,		Pilsēta	30
mežsaimniecība,		Lauki	29
zvejniecība	23	Izglītība:	
Ieguves, smagā rūpniecība	25	Pamatskolas vai zemāka	26
Vieglā un pārtikas rūpniecība	35	Vidējā	21
Enerģētika, gāzes un ūdens		Vidējā speciālā	31
apgāde	18	Augstākā	43
Celtniecība	31	Tautība:	
Tirdzniecība un pakalpojumi	29	Latvieši	31
Transports un sakari	35	Krievi	29
Finanses, apdrošināšana,		Citas	31
starpnieku operācijas	45		
Valsts pārvalde, pašvaldības	22	Veselības stāvokļa	
Veselības aizsardzība, izglītība	44	pašnovevērtējums:	
Kultūra un māksla	26	Ļoti labs	27
Bruņotie spēki, policija	37	Labs	24
Profesionālais stāvoklis:		Vidējs	32
Ierindas darbinieks	28	Slikts	40
Zemākā līmeņa vadītājs	40	Ļoti slikts	28
Vidējā līmeņa vadītājs	42		
Augstākā līmeņa vadītājs	62		

atzīst to pašu. Tātad tā ir cena, kas jāmaksā vadošajiem darbiniekiem par fiziski patīkamāku vidi viņu darbavietā.

Daudz ir runāts par valsts ierēdņu zemajām algām. Taču viņi var būt laimīgi vismaz par savu darba vidi, jo fiziskās darba vides indekss viņiem ir diezgan zems un arī garīgo problēmu ir maz (22%). Taču abi šie rādītāji vairumā tautsaimniecības sektoru atklāj negatīvu ainu. Bez valsts pārvaldes garīgā saspringtība vismazāk novērojama tādās nozarēs kā enerģētika, gāzes un ūdens apgāde, lauksaimniecība, mežsaimniecība un zvejniecība, ieguves jeb smagā rūpniecība: attiecīgi tikai 18%, 23% un 25% katrā nozarē strādājošo sūdzas par biežu garīgo sasprindzinājumu. Finanšu un apdrošināšanas nozare izceļas ar vislielāko garīgo spriedzi, jo gandrīz puse (45%) tajā strādājošo respondentu sūdzas par biežu garīgo saspringtību.

Sievietes ir labvēlīgākā situācijā attiecībā uz fizisko darba vidi, bet viņas nedaudz biežāk izjūt garīgo sasprindzinājumu (skat. tabulu). Taču šī atšķirība ir ļoti neliela. Tajā pašā laikā nenožīmīga ietekme ir arī etniskajai izcelsmei, urbanizācijas limenim un reģionālajai piederībai. Jāatzīmē, ka darba režīmam ir zināma nozīme tajā ziņā, vai cilvēki izjūt savu darbu kā garīgi saspringtu. Cilvēki, kuri strādā maiņās vai kuriem ir neregulārs darba režīms, biežāk sūdzas par garīgo sasprindzinājumu darbā, veidojot 38%, bet strādājošie dienas maiņā - 27%. Tie, kam nav pieredzes darbā pēc slidošā grafika, domā, ka neregulārām darba stundām ir lielāka nozīme brīvā laika palielināšanā.

Mūsdienu organizatoriskā teorija pievērš lielu uzmanību darbinieku iespējām ietekmēt tos uzdevumus, ko viņi veic darbā. Līdzdalība uzdevumu noteikšanā parāda, cik elastīgs ir uzņēmums, un veicina strādājošo darba prasmes nepārtrauktu attīstību. Tas nosaka arī personas radošo attīstību un viņa spējas kontrolēt savu darba laiku. Latvijā ir nelielas iespējas izvēlēties savus darba

uzdevumus: vairāk nekā puse respondentu teica, ka viņi to var darīt gandrīz pilnībā (24%) vai zināmā mērā (32%), viena trešdaļa (31%) nemaz nevarēja izvēlēties savus darba pienākumus, bet 13% izvēli varēja ietekmēt ļoti nelielā mērā.

Nav pārsteigums, ka iespējas izvēlēties darba uzdevumu ir daudz lielākas personām vadošos amatos, nekā vienkāršo profesiju pārstāvjiem. Gandrīz visi augstākā līmeņa vadītāji un deviņi no desmit vidējā līmeņa vadītājiem varēja izvēlēties savus darba uzdevumus pilnībā vai zināmā mērā, bet no ierindas darbiniekiem to varēja darīt tikai 46%. Daudz kas ir atkarīgs arī no profesijas un ekonomiskās darbības veida. Ieguves jeb smagajā rūpniecībā strādājošiem ir vismazāk iespēju ietekmēt savus darba uzdevumus (35% no tiem var ietekmēt darba uzdevumus pilnībā vai daļēji). Darbs armijā vai policijā arī nedod iespēju ietekmēt savus darba uzdevumus (to varēja izdarīt tikai 37% no šajā sfērā strādājošajiem). Radošais darbs prasa lielu neatkarību, un nav brīnums, ka kultūras un mākslas darbiniekiem darbā ir vislielākās iespējas izvēlēties savus darba uzdevumus (74% no šajā nozarē strādājošajiem bija šādas iespējas). Finanšu, apdrošināšanas un starpnieku operāciju sektorā ir diezgan maz darbinieku, kuriem ir ļoti ierobežota ietekme uz savu darba uzdevumu izvēli vai arī tādas nav nemaz.

Daudzi cilvēki iegūst augstāko izglītību, lai darbā būtu neatkarīgāki, un mūsu dati to apstiprina. Vairums cilvēku ar augstāko izglītību (76%) apgalvo, ka viņi var izvēlēties darba uzdevumus, bet no cilvēkiem ar pamatskolas izglītību to var tikai 37%. Paturot prātā, ka sievietēm parasti ir zemāks profesionālais statuss, loģiski ir tas, ka sievietēm ir mazāka brīvība izvēlēties savus uzdevumus nekā vīriešiem, taču šī atšķirība ir tik minimāla, ka tai statistiskā ziņā nav nekādas nozīmes.

Turpmāk tiks apskatīti jautājumi, kas skar darba saglabāšanas iespēju nākotnē. Tā ir cieši saistīta ar nākošās lielās

iedaļas tēmu, t.i., bezdarbu un izslēgšanu no darba tirgus. Latvijā bezdarba problēma ir kļuvusi aktuāla tikai pēdējo piecu gadu laikā. Padomju laikā cilvēki bija pilnīgi droši par savu darbu. Tagad situācija ir radikāli mainījusies, un cilvēkiem jāpierod pie domas, ka viņi nevar būt pārliecināti par sava pašreizējā darba saglabāšanu nākotnē. Mūsu pētījums liecina, ka cilvēki savu nodrošinājumu ar darbu vairs neuzskata kā pašu par sevi saprotamu. Tikai viena ceturtdaļa nodarbināto respondentu nebaidās dažu tuvāko gadu laikā zaudēt savu pašreizējo darbu sakarā ar uzņēmuma slēgšanu, štatu samazināšanu vai citu iemeslu dēļ. Mazliet vairāk nekā vienam no desmit strādājošajiem nav skaidrības šajā jautājumā, bet 64% ir pārliecināti, ka viņu darbs ir apdraudēts.

Bailes zaudēt darbu iedzīvotāju vidū nav vienlīdz izplatītas. Ir dažas iedzīvotāju grupas, kas ir pesimistiskāk noskaņotas nekā pārējās, neatkarīgi no tā, vai viņu pesimisms balstās uz realitāti. Vispesimistiskākie šai ziņā ir ieguves jeb smagajā rūpniecībā un celtniecībā strādājošie, no kuriem 75 - 80% ir pārliecināti, ka viņu darbs ir apdraudēts. Tas nav nekāds brīnums, jo daudziem lielajiem rūpniecības uzņēmumiem jāsaskaras ar nopietnām ekonomiskajām grūtībām un tuvākajā nākotnē ir iespējama to slēgšana. Visoptimistiskāk noskaņotie cilvēki strādā bruņotajos spēkos, policijā, kultūras un mākslas jomā, kur darbu zaudēt baidās attiecīgi 34% un 37%. Pašnodarbinātie ir optimistiskāk noskaņoti nekā cilvēki, kas strādā valsts un privātuzņēmumos. Cilvēki, kas strādā kopuzņēmumos, ir noskaņoti vispesimistiskāk - 83% no tiem domā, ka var zaudēt darbu dažu tuvāko gadu laikā. Latvijā darbu kopuzņēmumos bieži vien saista ar augstu sociālo stāvokli, bet mēs redzam, ka tas ir saistīts ar lielu risku.

Darbu baidās zaudēt gan krievi, gan latvieši, un abās etniskajās grupās vairums domā, ka viņu darbs ir apdraudēts: tas attiecas uz 57% latviešu, kas tika iekļauti apsekojumā, un 73%

krievu. Paliek neatbildēts jautājums, vai iepriekšminētais ir saistīts ar to, ka dažās amatu un profesiju kategorijās ir jākārto valodas atestācijas eksāmens, kuru daudzi krievi nav nokārtojuši, vai arī viņi baidās, ka nespēs to izdarīt. Vēl viens ticams izskaidrojums varētu būt tas, ka diezgan daudz krievu tautības strādājošo ir nodarbināti lielajos valsts uzņēmumos, kurus tuvākajā nākotnē var slēgt.

Tā kā ne visi strādājošie ir vienlīdz pārliecināti par darba saglabāšanu arī ar turpmāk, tad svarīgi ir zināt, cik viegli ir atrast jaunu darbu tiem, kas zaudējuši iepriekšējo. Cilvēki ar labu izglītību un tie, kam ir tikai pamatskolas vai pat vēl zemāka izglītība, ir vienlīdz pesimistiski noskaņoti attiecībā uz pašreizējā darba saglabāšanu. Varētu domāt, ka cilvēkiem ar augstāko izglītību ir vieglāk atrast jaunu darbu. Sīkāk šo jautājumu apskatīsim nākošajā nodaļā.

BEZDARBS UN IZSLĒGŠANA NO DARBA TIRGUS

Bezdarbnieki

Pēckara periodā pirmie bezdarbnieki tika reģistrēti 1992.gada janvāra vidū. Šajā gadā bija vērojams ļoti straujš reģistrētā bezdarba pieaugums, decembra beigās bezdarba līmenim sasniedzot 2,3% (31,3 tūkst.) no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem. 1993.gada otrajā pusē reģistrētais bezdarbs bija 5%, bet 1994.gada sākumā tas sasniedza 6% un nostabilizējās šajā līmenī.

Ievadā iztirzāto iemeslu dēļ oficiālais bezdarba līmenis neatbilst bezdarba līmenim pēc SDO aprēķinu metodes. Mēs jau

konstatējām, ka 1994.gada septembrī 45% no visiem Latvijas iedzīvotājiem 15 gadu vecumā un vairāk bija nodarbināti; bezdarbnieki bija 9%, bet pārējie 45% tika klasificēti kā ārpus darbaspēka esoši. Jāatzīmē, ka bezdarba līmenis tiek aprēķināts procentos no darbaspēka. Tas nozīmē, ka Latvijā pētījuma laikā reālais bezdarba līmenis bija 17%, un tas gandrīz trīs reizes pārsniedza reģistrētā bezdarba līmeni Latvijā tai pašā laikposmā. Tas parāda atšķirības bezdarba līmeņa noteikšanā pēc Latvijā pastāvošās likumdošanas un pēc SDO definīcijas.

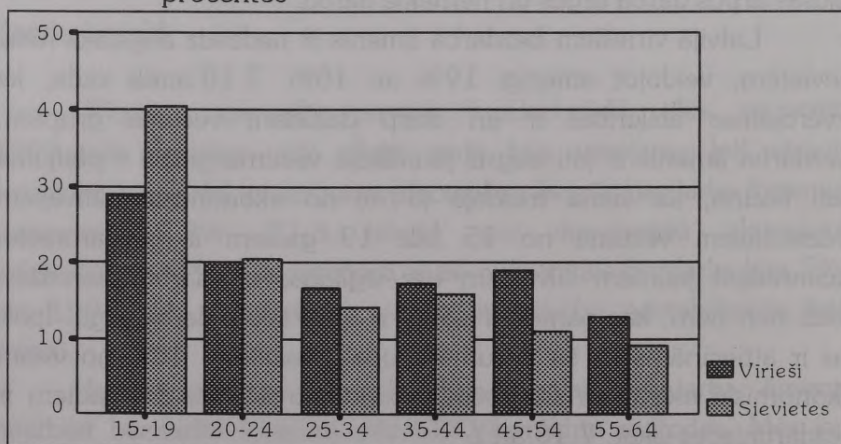
Lai novērtētu jaunu darba vietu radīšanas un labklājības politiku, ir svarīgi iepazīties ar bezdarbniekus raksturojošajiem rādītājiem. Šis iedaļas sākumā mēģināsim raksturot bezdarbnieku sadalījumu pēc dzimuma, vecuma, reģioniem, etniskās piederības un izglītības līmeņa. Nākošais solis būs darba tirgus mobilitātes noteikšana, novērtējot, cik daudz laika paiet no tā brīža, kad persona kļūst par bezdarbnieku, līdz brīdim, kad tā atkal ir nodarbināta. Mums sikāk jāizpēta arī ekonomiski neaktīvie iedzīvotāji (ārpus darbaspēka), lai uzzinātu, vai šī grupa aptver potenciālos darba meklētājus vai personas, kas kāda iemesla dēļ ir bijušas ārpus darba tirgus un nemeklē darbu.

Latvijā vīriešiem bezdarba līmenis ir nedaudz augstāks nekā sievietēm, veidojot attiecīgi 19% un 15%. 7.10.attēls rāda, ka ievērojamas atšķirības ir arī starp dažādām vecuma grupām. Bezdarba līmenis ir ļoti augsts jaunākajā vecuma grupā - pētījuma dati liecina, ka viena trešdaļa (34%) no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem vecumā no 15 līdz 19 gadiem ir bezdarbnieki. Acīmredzot jauniem cilvēkiem bez izglītības un darba pieredzes, bieži vien tiem, kas pametuši skolu, ir grūti iekļūt darba tirgū. Īpaši tas ir attiecināms uz šīs vecuma grupas sievietēm: 40% no visām ekonomiski aktīvajām sievietēm vecumā no 15 līdz 19 gadiem ir bezdarbnieces (skat. 7.10.att.).

Jāpatur prātā, ka liela daļa jaunu cilvēku joprojām mācās un tātad neietilpst darbaspēkā. Pie tam, darbaspēkā iekļaujas relatīvi vairāk zēnu nekā meiteņu. Salīdzinot ar iedzīvotāju skaitu katrā vecuma grupā, 10% zēnu un 12% meiteņu vecumā no 15 līdz 19 gadiem bija bezdarbnieki. Ja mēs par analīzes pamatu ņemam iedzīvotāju skaitu katrā vecuma grupā, tad konstatējam, ka bezdarbnieku īpatsvars visās vecuma grupās ir līdzīgs līdz pensijas vecumam un svārstās robežās no 11% līdz 16% no iedzīvotāju skaita katrā vecuma grupā, bet augstākais to īpatsvars ir vecuma grupā no 20 līdz 24 gadiem.

Pētījumā iegūtie skaitļi liecina par vēl vienu interesantu parādību: visās vecuma grupās pēc 25 gadu vecuma vīriešu vidū ir vērojams augstāks bezdarba līmenis nekā sievietes vidū. Šī atšķirība ir īpaši krasa vecuma grupā no 45 gadiem līdz pensijas vecumam. (Cilvēkus pēc pensijas vecuma iestāšanās nedrīkst uzskatīt par bezdarbniekiem, lai arī starp viņiem var būt tādi, kas meklē darbu.) Pēc 45 gadu vecuma vīriešiem ir lielāks risks tikt izslēgtiem no darba

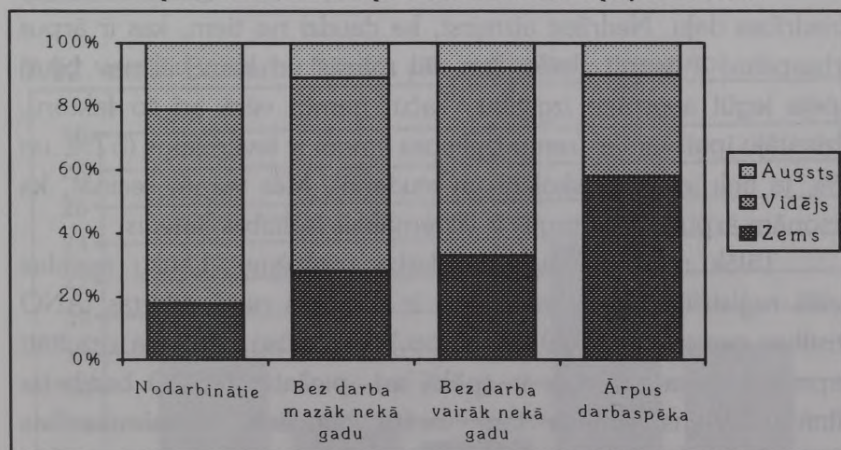
7.10. attēls. Bezdarba līmenis pēc vecuma un pēc dzimuma, procentos

tirgus nekā sievietēm, un tas pilnīgi saskan ar faktu, par kuru tika runāts iedaļā par nodarbinātību, respektīvi, vīriešu nodarbinātības līmenis samazinās, sākot no 35 gadu vecuma.

Salīdzinot nodarbināto, bezdarbnieku un ārpus darbaspēka esošo personu izglītības līmeni, atklājas interesantas sakarības (7.11.att.). Attēlā atspoguļotas tikai darbaspējas vecuma personas. Kā pirmā jāmin lielā strapība starp nodarbināto un bezdarbnieku izglītības līmeni. 18% nodarbināto ir tikai pamatskolas izglītība, bet bezdarbnieku vidū šāda izglītība ir 28 - 33% respondentu, atkarībā no tā, cik ilgi viņi ir bijuši nodarbināti. Bezdarbnieku īpatsvars ar augstāko izglītību veido tikai pusi no attiecīgās proporcijas nodarbināto vidū, tāpēc varam secināt, ka personām ar augstāko izglītību ir bijušas lielākas iespējas piemēroties jaunajai situācijai darba tirgū.

7.11. attēls. Darbaspēka stāvoklis pēc izglītības līmeņa, procentos no respondentiem darbaspējas vecumā

Paskaidrojums: Zems izglītības līmenis: sākumskolas un pamatskolas izglītība. Vidējs līmenis: vidējā un vidējā speciālā izglītība. Augsts līmenis: pabeigta vai nepabeigta augstākā izglītība.

Pētījumā iegūtie dati pilnībā neapstiprina mūsu paredzējumu, ka personām ar augstāko izglītību būs lielākas izredzes atrast jaunu darbu. Dati rāda, ka atšķirība to cilvēku izglītības līmenī, kuri ir bijuši bezdarbnieki vairāk nekā gadu, un to cilvēku izglītības līmenī, kuri ir strādājuši pēdējā gada laikā, ir diezgan maza. Viens no izskaidrojumiem varētu būt tāds, ka dažiem cilvēkiem, kas nav ilgu laiku strādājuši (šeit jānošķir ilgstošie bezdarbnieki, kurus parasti definē kā personas, kas ir bijuši bez darba vairāk nekā sešus mēnešus), nav pašreizējā darba tirgū pieprasītās izglītības un darba prasmes.

Mēs esam konstatējuši, ka viszemākais izglītības līmenis ir personām, kas ir ārpus darbaspēka. Varētu jautāt, vai šeit darbojas kāds smalks izslēgšanas mehānisms. Varbūt ievērojama daļa cilvēku, kas neietilpst darbaspēkā, vairs nemeklē darbu, jo viņiem nav atbilstošas izglītības, vai arī viņi vienkārši negrib meklēt darbu? Vai bezdarbs ir tikai pirmais solis vispārējā izlases mehānismā, lai atkal iekļūtu darba tirgū? Taču būtu priekšlaicīgi izdarīt pieņēmumus par to, kādā veidā bezdarbs saistās ar vismazāk izglītoto Latvijas sabiedrības daļu. Nedrīkst aizmirst, ka daudzi no tiem, kas ir ārpus darbaspēka, ir jauni cilvēki, kas vēl mācās un kam vēl nav bijusi iespēja iegūt augstāko izglītību. Taču, ņemot vērā arī šo faktoru, iedzīvotāju īpatsvars ar zemu izglītības līmeni ir ievērojams (57%, un 59%, ja tiek ieskaitīti skolēni un studenti). Mēs varam secināt, ka personām ārpus darba tirgus ir viszemākais izglītības līmenis.

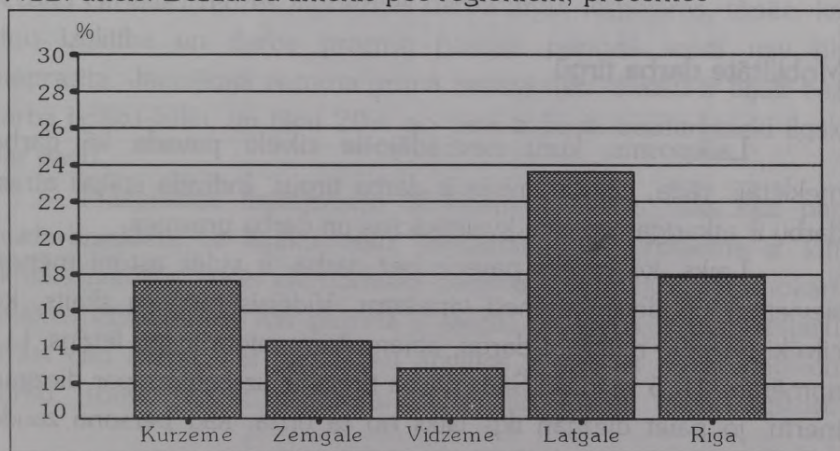
Tālāk mēs iztīrāsīsim bezdarba problēmu. Lauku apvidos oficiāli reģistrētā bezdarba līmenis ir augstāks nekā pilsētās (ANO Attīstības programma, 1995., 7.lpp.), bet mūsu pētījuma rezultāti neapstiprina, ka tas pats ir spēkā arī, pielietojot SDO bezdarba definīciju. Viens iemesls tam varētu būt liels tautsaimniecības neformālais sektors. Daļai reģistrēto bezdarbnieku pēdējā nedēļā bija gadījuma darbi, un tāpēc pētījumā viņi netiek definēti kā

bezdarbnieki. Šī parādība ir vairāk izplatīta lauku apvidos nekā pilsētās, it īpaši tāpēc, ka laukos ražas novākšanas laikā, kad arī tika veikts pētījums, varēja atrast pagaidu darbu.

Pamatojoties uz pētījuma datiem, mēs varam secināt, ka bezdarba līmenis dažādos valsts reģionos ir stipri atšķirīgs (7.12.att.). Vidzemē ir viszemākais bezdarbnieku īpatsvars, kas veido 13% no darbaspēka. Vissmagākais stāvoklis ir Latgalē, valsts tālākajā austrumu reģionā, kur bezdarba līmenis ir 24%, t.i., katrs ceturtais no visa darbaspēka 1994.gada septembrī bija aktīvs darba meklētājs, kas nesaņēma algu. Kā jau agrāk tika minēts, Latgale vienmēr ir bijusi vismazāk attīstītais Latvijas reģions. Darbavietu jau tā nelielo piedāvājumu šajā reģionā samazināja arī tas, ka pārejas periodā darbību pārtrauca daļa rūpniecības uzņēmumu un tika reorganizētas kopsaimniecības.

Lai gan bezdarbs ir ietekmējis visas iedzīvotāju etniskās grupas, pastāv nelielas atšķirības, kurām būtu jāpievērš uzmanība. Bezdarba līmenis latviešiem ir zemāks nekā vidēji valstī (14%), bet bezdarba līmenis to vidū, kas sevi uzskata par krieviem, ir nedaudz

7.12. attēls. Bezdarba līmenis pēc reģioniem, procentos

augstāks (20%). Daļēji šo atšķirību var izskaidrot ar to, ka daudzi krievi dzīvo Latgalē, kur bezdarba līmenis ir visaugstākais Latvijā. Līdzīgas atšķirības var novērot starp Latvijas pilsoņiem un nepilsoņiem vai citu valstu pilsoņiem, kuru bezdarba līmenis ir attiecīgi 16% un 20% no visa darbaspēka. Iepriekšminētais liecina par to, ka personas, kurām Latvijā nav vēsturisku sakņu, nodarbinātības ziņā ir mazliet sliktākā stāvoklī, kaut gan atšķirība ir pārāk nenozīmīga, lai varētu runāt par nevienlīdzību.

Bezdarbnieki, kas dzīvo mājsaimniecībās, kurās pārējie locekļi ir nodarbināti, ir labākā situācijā, nekā tie bezdarbnieki, kuri dzīvo vieni paši, jo pirmā grupa var balstīties uz citiem mājsaimniecības locekļiem. Šajā kontekstā jārunā par to, ka cilvēki, kas dzīvo vienas personas mājsaimniecībās, faktiski vairāk riskē kļūt par bezdarbniekiem nekā personas, kas dzīvo pārējo tipu mājsaimniecībās (arī novēršot vecuma struktūras ietekmi). Gandrīz viena ceturtdaļa respondentu, kas dzīvo vieni paši, ir aktīvi darba meklētāji. Kā jau minēts iepriekš, vidējais bezdarba līmenis valstī ir 17%.

Mobilitāte darba tirgū

Laikposms, kuru nestrādājošie cilvēki pavada kā darba meklētāji, rāda, cik dinamisks ir darba tirgus. Individuālas spējas atrast darbu ir atkarīgas no viņu kvalifikācijas un darba prasmes.

Laiks, ko cilvēks pavada bez darba, ir vidēji astoņi mēneši sievietēm un deviņi mēneši vīriešiem. Vidējais mēnešu skaits, ko cilvēki pavada, meklējot darbu, abiem dzimumiem ir ļoti līdzīgs, t.i., apmēram 10,5 mēneši. Šāds darba tirgus ir uzskatāms par diezgan inerti, jo paiet diezgan ilgs laiks no tā brīža, kad persona zaudē

darbu, līdz brīdim, kad tā atkal ir algu sarakstā. Vairums (61%) darba meklētāju vīriešu un sieviešu ir ilgstošie bezdarbnieki. Tas nozīmē, ka viņi ir bijuši bez darba sešus mēnešus un ilgāk. Gandrīz trīs no desmit bezdarbniekiem nebija strādājuši veselu gadu. Ilgāku laiku esot bez darba, daudzi cilvēki vienkārši pārtrauc darba meklēšanu. Tādus cilvēkus vairs nevar saukt par aktīviem darba meklētājiem, jo viņi bieži iekļūst to personu kategorijā, kuras definē kā ārpus darbaspēka esošus (skat. tālāk tekstā).

Sikāk analizējot tos, kas nav strādājuši vairāk nekā gadu, atklājas intersanta aina. Bezdarbnieki, kuri ir bez darba ilgāku laiku, visbiežāk ir sastopami Latgalē, kur vairāk nekā puse darba meklētāju ir bijuši bez darba ilgāk par gadu, un tas vēl vairāk saasina bezdarba problēmu šai reģionā. Bet Zemgalē bez darba ilgāk nekā gadu ir bijusi tikai piektā daļa bezdarbnieku, tātad Zemgalei ir raksturīgs daudz dinamiskāks darba tirgus nekā Latgalei. Bezdarbnieki, kuri nestrādā ilgāku laiku, biežāk ir vecāko vecuma grupu pārstāvji. Izredzes atkal iekļauties darba tirgū pēc darba zaudēšanas cilvēkiem pēc 40 gadu vecuma ir daudz mazākas nekā jaunākiem cilvēkiem. Mēs jau redzējām, ka izglītības līmenis neietekmē vidējā vecuma un vecāku cilvēku izredzes atgriezties darba tirgū, iespējams, tāpēc, ka viņu izglītība un darba prasme pārejas periodā valstī nav tik pieprasīta. Jaunākajā vecuma grupā relatīvi maz cilvēku ir bijuši bez darba ilgāku laiku, un tikai 20% no tiem ir bijuši bezdarbnieki ilgāk par gadu.

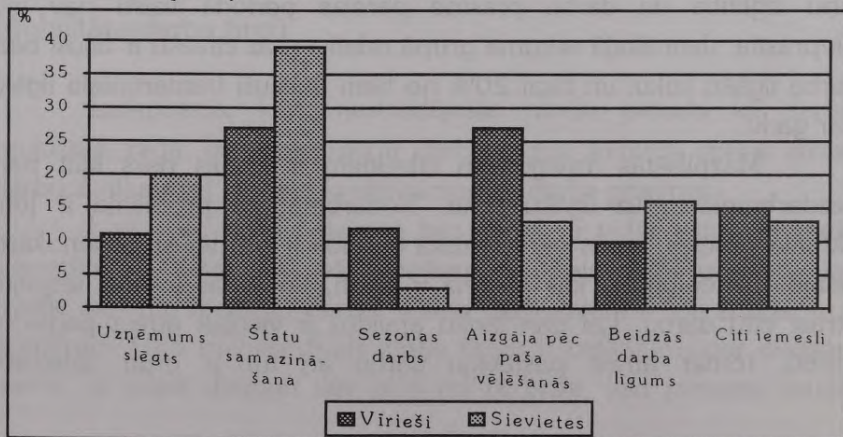
Mazpilsētās dzīvojošiem cilvēkiem ir lielāks risks kļūt par bezdarbniekiem uz ilgāku laiku. Nodarbinātības problēma ir ļoti aktuāla pilsētās, kurās ekonomiskā darbība ir noritējusi galvenokārt lielajos uzņēmumos, kas pašreiz ir slēgti, un kurās ir maz iespēju atrast citu darbu. Lai gan lauku apvidos ir vieglāk atrast pagaidu darbu, tomēr atrast pastāvīgu darbu arī tur ir grūti. Ilgstošo

bezdarbnieku īpatsvars vienas personas mājsaimniecībās ir ievērojami lielāks nekā pārējo tipu mājsaimniecībās.

Bezdarbam var būt vairāki iemesli, no kuriem uzņēmumu slēgšana un štatū samazināšana ir vissvarīgākie. Padomju tipa rūpniecības uzņēmumi bija bēdīgi slaveni ar pārlieku lielo nodarbināto skaitu, un pēdējo gadu laikā, runājot par ekonomiskajām reformām, cilvēkus ir pārņēmušas bailes no masveida štatū samazināšanas. 7.13.attēls rāda, ka uzņēmumu slēgšana un štatū samazināšana ir tie bezdarba iemesli, kurus nestrādājošie min visbiežāk. Daudz cilvēku min arī labprātīgu aiziešanu no darba. Attēlā redzams, ka vīrieši un sievietes ir kļuvuši par bezdarbniekiem atšķirīgu iemeslu dēļ. Vairums vīriešu paskaidro, ka no darba ir aizgājuši labprātīgi, bet sievietes kā galveno bezdarba iemeslu biežāk min uzņēmumu slēgšanu un štatū samazināšanu.

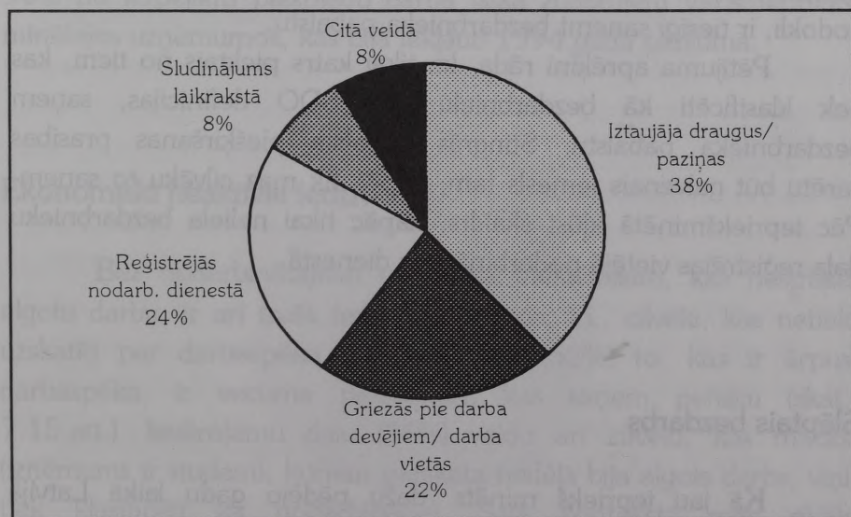
Darba meklētājiem tika jautāts, ko viņi ir darījuši pēdējās nedēļas laikā, lai atrastu darbu. Ja darba meklētāji bija meklējuši darbu, izmantojot dažādas metodes (vairāk kā vienu), tad viņiem tika

7.13. attēls. Galvenie nestrādāšanas iemesli pēc dzimuma, procentos respondentiem, kuri bija strādājuši pēdējo 12 mēnešu laikā

lūgts norādīt, kuru no tām viņi uzskata par vissvarīgāko. Atbilžu sadalījums uz šo jautājumu ir redzams 7.14.attēlā. Tas liecina, ka neformālie darba meklēšanas veidi ir vairāk izplatīti nekā reģistrēšanās Nodarbinātības valsts dienestā. Tikai mazāk nekā viena ceturtdaļa respondentu min reģistrēšanos Nodarbinātības valsts dienestā kā galveno darba meklēšanas veidu. Lai gan daži bezdarbnieki varbūt ir reģistrējušies Nodarbinātības valsts dienestā, neuzrādot to kā galveno darba meklēšanas paņēmienu, daudzas pazīmes liecina, ka tie, kas reģistrējas, veido visai nelielu darba meklētāju daļu. Tam var būt vairāki iemesli, bet galvenais, iespējams, ir stingrie noteikumi bezdarbnieka statusa iegūšanai un bezdarbnieka pabalsta saņemšanai.

7.14. attēls. Aktīvo darba meklētāju sadalījums pēc darba meklēšanas veida, procentos

Bezdarbnieka pabalsts

Bezdarbnieka pabalsts 90% apmērā no minimālās algas, ko nosaka valdība, tiek piešķirts cilvēkiem, kuru darba devēji ir maksājuši sociālo nodokli ne mazāk kā sešus mēnešus pēdējo 12 mēnešu laikā. Pabalstu 70% apmērā no minimālās algas piešķir tiem cilvēkiem, kas ir beiguši izglītošanos un saņēmuši apliecību par kvalifikāciju, bet vēl nav atraduši nekādu darbu, kā arī demobilizētajam militārajam personālam, no ieslodzījuma vietām atbrīvotajiem, personām pēc zaudēto darba spēju atgūšanas un sievietēm, kurām ir bērni vecumā no trīs līdz trīs ar pus gadiem. Bezdarbniekam ir tiesības saņemt bezdarbnieka pabalstu sešus mēnešus divpadsmit mēnešu periodā. Reģistrēto bezdarbnieku, kas saņem bezdarbnieka pabalstu, īpatsvars to kopskaitā samazinājās no 80% 1993.gada sākumā līdz 40% 1994.gada vasarā, kad daudziem cilvēkiem beidzās bezdarbnieka pabalsta saņemšanas termiņš. Jāatzīmē, ka tikai tie, kas strādā uzņēmumos, kuri maksā sociālo nodokli, ir tiesīgi saņemt bezdarbnieka pabalstu.

Pētījuma aprēķini rāda, ka tikai katrs piektais no tiem, kas tiek klasificēti kā bezdarbnieki pēc SDO definīcijas, saņem bezdarbnieka pabalstu. Stingrās pabalsta piešķiršanas prasības varētu būt galvenais iemesls tam, kāpēc tik maz cilvēku to saņem. Pēc iepriekšminētā kļūst skaidrs, kāpēc tikai neliela bezdarbnieku daļa reģistrējas vietējā nodarbinātības dienestā.

Slēptais bezdarbs

Kā jau iepriekš minēts, dažu pēdējo gadu laikā Latvijā slēptais bezdarbs ir kļuvis par vienu no svarīgākajām problēmām.

Slēptais bezdarbs galvenokārt izpaužas kā piespiedu dikstāves, neapmaksāts piespiedu atvaļinājums nodarbinātajiem un saīsināts darba laiks.

Dzīves apstākļu pētījums Latvijā sniedz maz tiešas informācijas par slēpto bezdarbu Latvijā. Oficiālā statistika liecina, ka šī problēma ir diezgan nopietna. Slēptais bezdarbs ir samērā izplatīta parādība valsts un pašvaldības uzņēmumos. Aprēķini, kas balstās uz 1994.gada pētījuma datiem, ko veica Latvijas Valsts statistikas komiteja, rāda, ka piespiedu darba laika zudumi valsts un pašvaldību uzņēmumos ar vismaz 51% lielu valsts kapitāla daļu sasniedza trīs miljonus cilvēkdienu. Vairums (55%) darba laika zudumu radās piespiedu dikstāvju dēļ, nesamaksāts piespiedu atvaļinājums veidoja vienu trešdaļu (35%), bet viena desmitā daļa (10%) darba laika zudumu bija saīsinātas darba dienas vai maiņu skaita samazināšanas dēļ.

Apstrādājošās rūpniecības un celtniecības uzņēmumi veidoja 90% no kopējiem piespiedu darba laika zudumiem visos iepriekš minētajos uzņēmumos, kas bija iekļauti 1994.gada pētījumā.

Ekonomiski neaktīvie iedzīvotāji

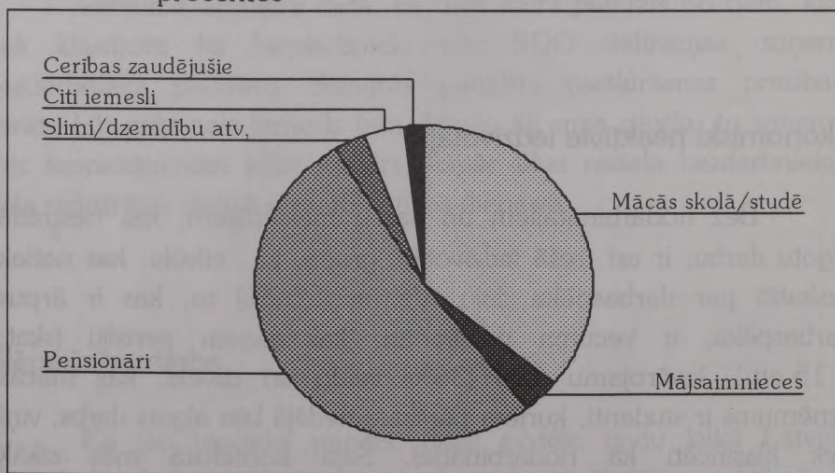
Bez nodarbinātajiem un darba meklētājiem, kas nestrādā algotu darbu, ir arī trešā iedzīvotāju grupa, t.i., cilvēki, kas netiek uzskatīti par darbaspēka daļu. Vairums (52%) to, kas ir ārpus darbaspēka, ir vecuma pensionāri, kas saņem pensiju (skat. 7.15.att.). Ievērojamu daļu (36%) veido arī cilvēki, kas mācās (izņēmums ir studenti, kuriem pārskata nedēļā bija algots darbs, viņi tiek klasificēti kā nodarbinātie). Šajā kontekstā mēs sīkāk izanalizēsim atlikušos 12% ekonomiski neaktīvo iedzīvotāju, kas nav

ne studenti, ne pensionāri un kas veido 6% no visiem Latvijas iedzīvotājiem.

Tālāk mēs raksturosim šo personu sadalījumu. Vislielāko grupu veido mājsaimnieces, kas aptver 3% no ekonomiski neaktīvajiem iedzīvotājiem, bet 29% veido kategorija "pārējie". Tas, ka tikai 6% no ekonomiski neaktīvajām sievietēm sniedz šādu atbildi, rāda, ka Latvijā ir diezgan maz mājsaimniecību, kas pilnībā nododas mājai un ģimenei. Pašreizējos grūtajos ekonomiskajos apstākļos ļoti maz mājsaimniecību var atļauties, lai kāds no tās nestrādātu, ja vien mājsaimniecībā nav mazu bērnu, par kuriem jā rūpējas. Pievērsiet uzmanību tam, ka pētījumā nav norādīts, vai mājsaimnieces statuss ir brīvprātīgs vai piespiedu.

Nākošo grupu pēc lieluma veido personas ar fiziskiem trūkumiem vai slimībām, sievietes pirmsdzemdību un pēcdzemdību atvaļinājumā. Mūsu aprēķini rāda, ka attiecība starp cilvēkiem ar

7.15. attēls. Ārpus darbaspēka esošo 18 gadus un vecāku iedzīvotāju sadalījums pēc nestrādāšanas iemesliem, procentos

fiziskiem trūkumiem un slimībām un sievietēm pirmsdzemdību un pēcdzemdību atvaļinājumā ir apmēram 3:1. Šī grupa veido 3% no ekonomiski neaktīvajiem iedzīvotājiem. Minētajā grupā ietilpst viena ceturtdaļa no tiem, kas nav aizgājuši pensijā vai vēl mācās. Šīs grupas lielums ir atkarīgs arī no tā, cik lielā mērā darba tirgū ir integrējušies cilvēki ar dažādām slimībām un fiziskiem trūkumiem. Lai gan mums nav datu, kas to apstiprinātu, domājams, ka daļa respondentu, kas minēja šos neaktivitātes iemeslus, būtu vēlējušies strādāt algotu darbu, ja vien viņiem būtu tāda iespēja.

Vēl vienu cilvēku grupu ārpus darbaspēka tirgus veido personas, kas ir potenciālie darba meklētāji, bet jau ir atmetuši jebkādas cerības un pārtraukuši darba meklēšanu, un tie, kas nezina, kur un kā meklēt darbu. Šos cilvēkus parasti sauc par cerības zaudējušiem strādniekiem, un tos klasificē kā ekonomiski neaktīvos iedzīvotājus. Pat ja tikai 2% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem pieder šai drosmi zaudējušo grupai, viņi veido 16% no tiem, kas nav aizgājuši pensijā vai mācās. Kā jau minēts iepriekš, daļa cilvēku ar dažādām slimībām un fiziskiem trūkumiem, mājsaimnieces, studenti un pat pensionāri būtu vēlējušies strādāt, ja tas būtu bijis iespējams. Drosmi zaudējušo strādnieku skaits droši vien patiesībā ir augstāks nekā to uzrāda apsekojuma rezultāti.

Tagad īsumā apskatīsim cerības zaudējušo strādājošo raksturīgākās iezīmes. Svarīgs atklājums ir tas, ka šo personu īpatsvars vidējās vecuma grupās ir ievērojami lielāks, nekā jaunu cilvēku vidū. Līdz 35 gadu vecumam šis skaitlis pieaug tieši proporcionāli vecumam, bet turpmāk līdz pensijas vecumam tas nostabilizējas. 3% ekonomiski neaktīvo iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 25 gadiem tiek klasificēti kā drosmi zaudējušie strādnieki, bet vecuma grupā no 35 līdz 55 gadiem šī daļa ir 14%. Turklāt vīrieši biežāk nekā sievietes tiek klasificēti kā cerību zaudējušie strādājošie, un tas ir īpaši raksturīgs vecumā pēc 35 gadiem. Apmēram no

vienas piektdaļas līdz vienai ceturtdaļai ekonomiski neaktīvo vīriešu vecumā no 35 gadiem līdz pensijas vecumam informē, ka viņi ir pārtraukuši darba meklēšanu. Jāuzsver, ka tie, kas ir pārtraukuši darba meklējumus, veido tikai 3% no vīriešiem šajā vecuma grupā. Attiecībā uz sievietēm visaugstākais cerības zaudējušo īpatsvars ir visjaunākajā vecuma grupā, t.i., vecumā no 15 līdz 19 gadiem.

Cilvēki, kuri citu iemeslu dēļ nemeklē darbu, aptver tos, kas vēl nav uzsākuši darba meklējumus, kas vēlētos strādāt, bet kuriem jārūpējas par slimajiem vai vecajiem ģimenes locekļiem; kas dzīvo no ietaupījumiem vai pensijas; kas ir jau atraduši darbu, bet vēl nav sākuši strādāt; kas gaida, ka viņus uzaicinās atkal strādāt viņu iepriekšējā darbavietā, vai kas saņems atbildi no potenciālajiem darba devējiem, un tos, kas nemeklē darbu kāda cita neuzrādīta iemesla dēļ. Kopā šie cilvēki veido tikai 2% no ekonomiski neaktīvajiem iedzīvotājiem.

Kā jau iepriekš minēts, personām ārpus darbaspēka tirgus ir raksturīgs izglītības līmenis, kas ir ievērojami zemāks nekā nodarbinātajiem vai pat bezdarbniekiem. Šodien Latvijas darba tirgū nepieciešamība pēc šādiem cilvēkiem ir ļoti maza. Vai šie cilvēki būtu vēlējušies strādāt, ja viņiem būtu bijusi tāda iespēja, paliek nenoskaidrots jautājums. Turpmākajās nodaļās mēs analizēsim, kādu ietekmi uz citiem dzīves apstākļu aspektiem atstāj tas, ka cilvēks nav integrējies darba tirgū.

SECINĀJUMI

1994.gada NORBALT dzīves apstākļu pētījuma rezultāti liecina, ka dažos aspektos Latvijas darba tirgus aina ir daudz drūmāka nekā to parāda oficiālās statistikas dati par bezdarba līmeni

valsti (ANO Attīstības projekts 1995, Latvijas Valsts reformu ministrija 1995). Bezdarba līmenis, kas veido 17% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem, trīs reizes pārsniedzot reģistrētā bezdarba līmeni valstī, vedina uz nopietnām pārdomām, it īpaši, ņemot vērā to, ka nepilnu darba dienu strādājošie un tie, kas pagaidām nestrādā, pēc SDO rekomendācijām tiek uzskatīti par nodarbinātajiem, līdz ar to neatklājot daļu no slēptā bezdarba valstī. Papildus statistiskā informācija liecina par to personu īpatsvara pieaugumu, kurām pirms reģistrēšanās Nodarbinātības valsts dienestā nav bijis nekādas darba pieredzes, kā arī par augošo ilgstošo bezdarbnieku īpatsvaru. Šīs tendences liek domāt, ka īpaša uzmanība būtu jāpievērš bezdarbnieku apmācībai un pārkvalificēšanai, kas viņiem varētu palīdzēt pirmo reizi vai arī atkārtoti iekļauties darba tirgū.

Pētījuma rezultāti rāda, ka nodarbinātības problēma ir īpaši izteikta jaunāko vecuma grupu iedzīvotāju vidū, kuriem iekļaušanās darba tirgū ir ļoti aktuāla. Personām ar augstāku izglītības līmeni šai ziņā ir lielāki panākumi nekā personām, kurām ir zemāks izglītības līmenis. Pašreiz jaunas meitenes vairāk cieš no nemainīga darba tirgus nekā jauni vīrieši, kas arī varbūt ir viens no iemesliem, kāpēc daudzas meitenes jaunākajās vecuma grupās turpina apgūt izglītību. Nodarbinātības problēmas saasinās, tuvojoties pensijas vecumam, un šajā gadījumā vīrieši, it īpaši ar zemu izglītības līmeni, ir vismazāk aizsargāti. Vairumam vīriešu parasti ir pieredze nemehanizētu darbu veikšanā, ko viņi ieguvuši padomju plānveida ekonomiskajā sistēmā, pašreiz Latvijas darba tirgū pieprasījums pēc šādiem vidēja vecuma vīriešiem nav liels. Šie vīrieši, kas tiek uzskatīti par izslēgtiem no darba tirgus, jūtas diezgan nepatīkami, tuvojoties pensijas vecumam, jo šodien Latvijā pensionāriem nākas sastapties ar lielām grūtībām. Latvijas vecuma pensionāru traģiskais stāvoklis tiks iztirzāts turpmākajās nodaļās.

Cilvēki ne tikai saskaras ar problēmām, kas saistītas ar iekļaušanos darba tirgū un izešanu no tā, bet arī ar sliktiem darba apstākļiem un pārmērīgu slodzi darba vietā. Darba apstākļu uzlabošanai būtu nepieciešams daudz līdzekļu, un tāpēc pašreizējā ekonomiskajā situācijā tas nevarētu kļūt par galveno prioritāti. Tātad tuvākajā nākotnē nekādi lieli uzlabojumi darba vides jomā nav gaidāmi. Pats par sevi saprotams, ka slikti darba apstākļi, īpaši tas attiecas uz vīriešiem, ietekmē strādājošo vispārējo veselības stāvokli, ar ko arī varētu daļēji izskaidrot Latvijas iedzīvotāju zemo un aizvien lejupslidošo paredzamā mūža ilgumu.

8. NODAĻA

EKONOMISKIE RESURSI

Odne Oslands

Kai iraugu, tai pazynu

Bogotū saimeņeicu:

Lobi svorki mugurā,

Skan naudeņa karmanā.

L. t. dz.

IEVADS

Latvijā notiekošie procesi makroekonomikas jomā ir būtiski ietekmējuši Latvijas mājsaimniecību ekonomisko stāvokli. Jau no paša pārejas perioda sākuma ir vērojama strauja iekšzemes kopprodukta samazināšanās. Laikā no 1990. līdz 1994.gadam iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju ir samazinājies vairāk par pusi (ANO Attīstības programma, 1995., 53.lpp.). Tas ir ietekmējis arī mājsaimniecību reālos ienākumus, līdz ar to vairumam Latvijas iedzīvotāju ir pasliktinājies materiālais stāvoklis un ārkārtīgi strauji pieaudzis mazturīgo iedzīvotāju skaits. Augstais inflācijas līmenis, kas izveidojās līdz ar cenu liberalizāciju 1991. un

1992.gadā, iedzīvotājiem bija liels šoks.¹ Neliela inflācija bija vērojama arī padomju laikā, bet tā tika mākslīgi apspiesta, novedot pie tukšiem veikalu plauktiem un vispārēja preču deficīta. Tagad Latvijas veikalos ir plašs preču sortiments, bet iedzīvotāju pirktspēja ir ļoti zema. Lai gan pieauga arī algas, taču tās nespēja tikt līdzīgu cenu pieaugumam. Nodarbināto pirktspēja no 1991.gada decembra līdz 1994.gada novembrim ir samazinājusies par 11%. Daudzu cilvēku reālais izlietojamais ienākums varēja apmierināt tikai visnepieciešamākās ikdienas vajadzības.

Daļa cilvēku no šīm pārmaiņām ir ieguvuši ļoti ievērojamus finansiālus labumus. Daudzus jaunos restorānus, kafējnicas un klubus Rīgā un citās pilsētās bieži vien apmeklē ļoti labi ģērbusies jaunbagātņieki, kuri bezrūpīgi var samaksāt jebkurus rēķinus, lai gan to vērtība līdzinās vidējam mēneša ienākumam vai ir vēl lielāka. Daudzi var braukt ar dārgām Rietumu automašīnām un valkāt apģērbu pēc pēdējās franču modes. Taču lielā kontrastā ar nupat minēto pilsētas ainavu ir noskranduši vīrieši un sievietes, kas pilsētas ielās ubago naudu. Šāda nabadzības izpausme ir tikai aisberga redzamā daļa. Latvijā trūcumā nonākušo cilvēku skaits, kas nevar savilkt galus kopā, aizvien pieaug. Citiem vārdiem sakot, vidējā ienākuma samazināšanās iet roku rokā ar nevienlīdzības pieaugumu. Pašreizējā situācijā ir lielas grūtības ar budžetu, kas ierobežo valdības manevrēšanas spējas un tradicionālo sociālās politikas līdzekļu sadalījumu. Kā gan cilvēkiem izturēt dzīves līmeņa pazemināšanās un ierobežotā mājāsaimniecības budžeta apstākļos? Šai nodaļā tiks analizēti dažādi Latvijas mājāsaimniecību un indivīdu ienākumu avoti. Pirmās iedaļas mērķis ir parādīt, kā pašreizējā ekonomiskajā situācijā algas un ienākumi no valdības transfertiem un privātās uzņēmējdarbības sadalās starp dažādiem mājāsaimniecību tipiēm. Daudzas mājāsaimniecības cenšas kompensēt dzīves līmeņa krišanos,

---

¹ 1991.gadā inflācijas līmenis bija 262%, bet 1992.gadā - 958%.

strādājot vairāk stundu vai iesaistoties alternatīvās ekonomiskajās aktivitātēs. Šāda kompensēšanas stratēģija tiks iztirzāta nākošajā iedaļā. Tālāk atsevišķās iedaļās aplūkota Latvijas patēriņa struktūra un piemērošanās ekonomiskajām grūtībām.

Lai iegūtu precīzu informāciju par ienākumiem un izdevumiem, ir nepieciešams visaptverošs un detalizēts mājsaimniecību budžetu pētījums. Pašlaik šādu pētījumu Pasaules bankas vadībā veic Latvijas Valsts statistikas komiteja. Pētījums radīs bāzi aprēķiniem par nabadzības sliekšni un mājsaimniecību sadalījumu pēc to ienākumu līmeņa visas valsts mērogā. Kā jau minējām, šai nodaļā apskatīts ekonomisko resursu jautājums mazliet citā aspektā: tiek mēģināts noskaidrot, kā cilvēku vispārējo labklājību ietekmē mājsaimniecību rīcībā esošie finansiālie resursi.

IENĀKUMU AVOTI

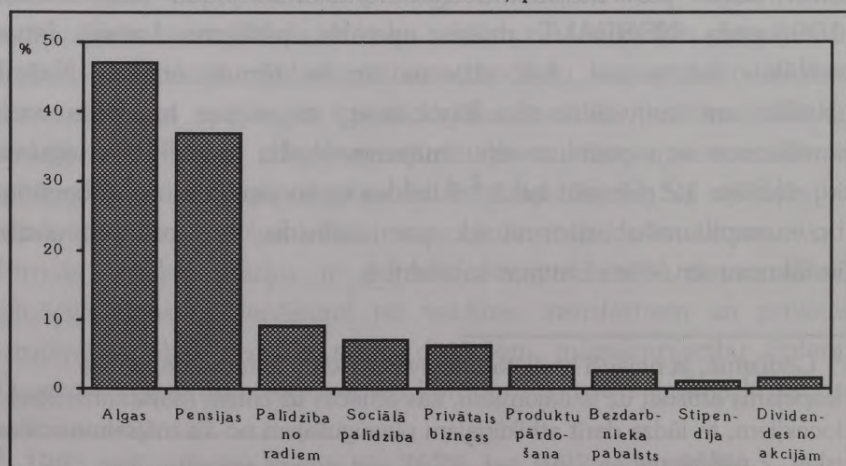
Lai gan dzīves apstākļu pētījums nevar dot precīzu informāciju par mājsaimniecību ienākumiem un izdevumiem, 1994.gada NORBALT dzīves apstākļu pētījums Latvijā ietver vairākus jautājumus, kas attiecas uz šīs tēmas analīzi. Nejauši izvēlētajiem indivīdiem tika lūgts sniegt ziņas par to, kāda veida ienākumus viņi paši un viņu mājsaimniecību locekļi bija ieguvuši iepriekšējo 12 mēnešu laikā.² Atbildes uz šo jautājumu dod bagātīgu un visaptverošu informāciju par indivīdu un mājsaimniecību ienākumu struktūru Latvijas sabiedrībā.

---

² Gadījumā, ja nejauši izvēlētam indivīdam kādu iemeslu dēļ nebija iespējams atbildēt uz jautājumiem, kas attiecas uz citiem mājsaimniecības locekļiem, to lūdza darīt atbildīgajam pieaugušajam no šīs mājsaimniecības (skat. 2.pielikumu).

Vispirms mēs analizēsim ienākumu veidu sadalījumu. Katram respondentam tika lūgts uzskaitīt, maksimālais, piecus dažādus ienākumu veidus, ko tas bija saņēmis iepriekšējā gadā. Respondentiem tika piedāvāts iepriekš sagatavots ienākumu veidu saraksts. 8.1.attēls rāda, ka mazāk nekā puse (47%) respondentu saņēma algu, strādājot algotu darbu. Gandrīz tikpat liela daļa (46%) nesaņēma ienākumus no darba (ieskaitot ienākumus no algas, privātās uzņēmējdarbības vai saimniecības, dividendes no akcijām vai peļņu no procentiem, vai ienākumus no mājās izgatavotiem mākslas un amatniecības izstrādājumiem u.c.). Tai pašā laikā tikai nedaudzi (4%) no tiem, kas nesaņēma ienākumus no darba un nesaņēma vispār nekādus ienākumus, vairums no tiem saņēma valdības transfertus vai palīdzību un atbalstu no cilvēkiem ārpus mājsaimniecības. Nav šaubu, ka daļa saņēma palīdzību no citiem mājsaimniecības locekļiem. Valdības transferti ietver pensiju, pabalstu un invaliditātes pensiju. Bez šaubām, ienākuma transferti, ko piešķir valdība, lielā mērā veidojas no nodokļiem, ko maksā tie,

8.1. attēls. Individu (18 gadu vecumā un vecāku) īpatsvars ar dažādiem ienākuma avotiem, procentos

kam ir kādi ienākumi no darba. Jāatzīmē, ka tikai mazliet vairāk par pusi iedzīvotāju dod savu ieguldījumu, atbalstot to lielo iedzīvotāju īpatsvaru, kas ir atkarīgi no valdības transfertiem.

Viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc tik daudziem cilvēkiem nav ienākumu no darba, ir tas, ka Latvijā ir zems pensijas vecums - 55 gadi sievietēm un 60 gadi vīriešiem. 35% no pieaugušajiem iedzīvotājiem (18 gadus veciem un vecākiem) ir pensionāri, no kuriem vairāk nekā divas trešdaļas ir sievietes. Mūsu dati rāda, ka tikai 13% vīriešu un 8% sieviešu dzimuma pensionāru papildus pensijai (vai tās vietā) ir kaut kādi ienākumi no darba. Citiem vārdiem sakot, vairums Latvijas iedzīvotāju, sasniedzot pensijas vecumu, izstājas no darbaspēka. Jāatzīmē, ka cilvēki, kas turpināja darbu pēc pensijas vecuma iestāšanās, pensiju nesaņēma.

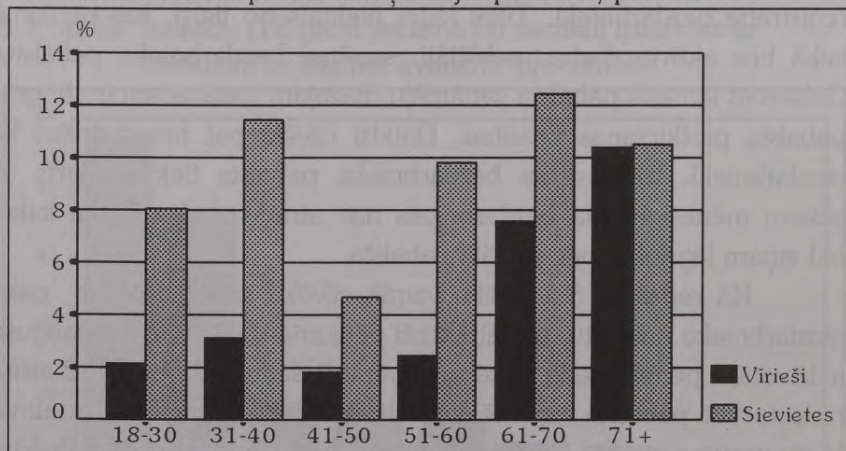
Lai gan apmēram 17% no Latvijas darbaspēka ir aktīvie darba meklētāji (vai bezdarbnieki pēc Starptautiskās Darba organizācijas definīcijas, skat. nodaļu par nodarbinātību), iepriekšējā gada laikā tikai aptuveni 3% respondentu saņēma bezdarbnieka pabalstu. Turklāt bezdarbnieka pabalstu bija tiesīgi saņemt tikai reģistrētie bezdarbnieki. Tikai katrs piektais no tiem, kas pētījuma laikā bija aktīvie darba meklētāji, saņēma bezdarbnieka pabalstu. Galvenais iemesls pabalsta saņēmēju mazajam īpatsvaram ir stingrās pabalsta piešķiršanas prasības. Daudzi cilvēki pat neregistrējas kā bezdarbnieki. Izrādās, ka bezdarbnieka pabalsts tiek piešķirts uz sešiem mēnešiem. Ja bezdarbnieks nav atradis darbu ilgāku laiku, tad viņam jāgriežas pēc sociālā pabalsta.

Kā redzams 8.1.attēlā, vairāk cilvēku saņem sociālo, nekā bezdarbnieka pabalstu, un, atbilstoši pētījuma datiem, 7% pieaugušo iedzīvotāju pēdējā gada laikā ir saņēmuši šādu pabalstu. 8.2.attēlā rāda sociālā pabalsta saņēmēju sadalījumu pēc vecuma un dzimuma. Visās vecuma grupās sieviešu īpatsvars, kas saņem sociālo pabalstu, ir lielāks nekā vīriešu īpatsvars, lai gan, palielinoties vecumam, šī

starpība samazinās. Diezgan lielais sociālā pabalsta saņēmēju īpatsvars sievietu vidū jaunākajās vecuma grupās daļēji ir izskaidrojams ar to, ka vientuļo vecāku skaits ir lielāks sievietu vidū nekā vīriešu vidū. Lai gan vientuļie ģimenes apgādnieki sociālo pabalstu saņem apmēram divreiz biežāk nekā pārējie, faktiski tikai katrs sestais saņem šādu palīdzību.

Mūsu pētījums liecina, ka sociālā pabalsta piešķiršanu nenosaka tikai potenciālā saņēmēja vajadzības, bet arī tāds faktors kā tās pašvaldības finansiālās iespējas, kas to piešķir.³ Jādomā, ka sociālā pabalsta nepieciešamība galvaspilsētā salīdzinājumā ar citiem reģioniem nav mazāka, bet faktiski sociālā pabalsta saņēmēju īpatsvars Rīgā veido tikai pusi no vidējā līmeņa valstī. Dažos reģionos, galvenokārt Kurzemē, sociālā pabalsta saņēmēju īpatsvars ir ārkārtīgi augsts, piemēram, 17% no Kurzemes lauku respondentiem teica, ka viņi ir saņēmuši sociālo pabalstu. Nav nekāda īpaša pamata, kāpēc Kurzemē pabalsta saņēmēju skaitam

8.2. attēls. Sociālā pabalsta saņēmēju īpatsvars, procentos

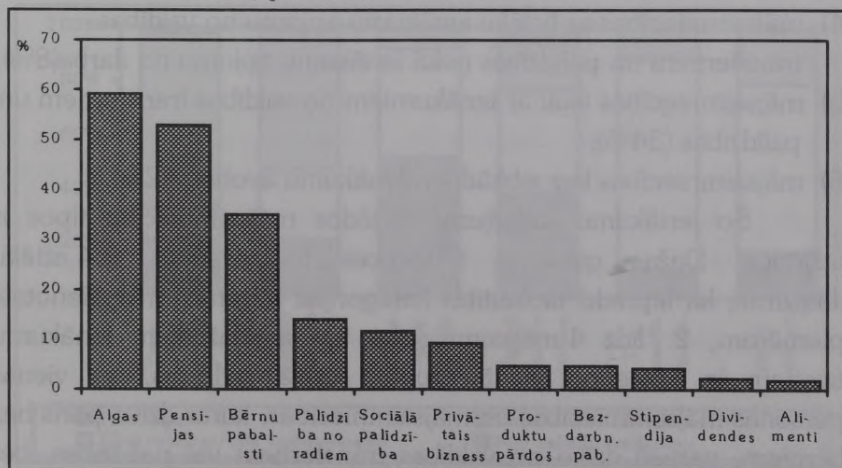

³ Minēto apstiprina arī Ravnsbæk Bruun, 1995., 97.lpp.).

vajadzētu būt lielākam nekā citur Latvijā. Tai pašā laikā Latgalē, kur, kā varētu domāt, vajadzētu būt lielam skaitam sociālā pabalsta saņēmēju, to īpatsvars daudz neatšķiras no vidējā līmeņa valstī. 8.3.attēls atspoguļo mājsaimniecību ienākumu veidu sadalījumu, kurā visi mājsaimniecību ienākumu veidi ir parādīti neatkarīgi no tā, vai tie tika minēti vienu vai vairākas reizes. Attēlā ir atrodami visi mājsaimniecību ienākumu veidi, tomēr tie nav sarindoti pēc to svarīguma pakāpes. Piemēram, algas parasti veido lielāku īpatsvaru mājsaimniecību finansēs, nekā saņemtie bērnu pabalsti, taču attēlā tas nav parādīts.

Tikai 59% mājsaimniecību ienākumus veido viena vai vairākas algas. 27% Latvijas mājsaimniecību nav ienākumu no darba, un mazliet mazāk par 2% mājsaimniecību apgalvo, ka nav nekādu ienākumu. Vairums mājsaimniecību saņēma vismaz viena veida valdības transfertu. Visas ģimenes ar bērniem saņem bērna pabalstu, līdz bērns sasniedz 15 gadu vecumu, un līdz 18 gadu

8.3. attēls. Mājsaimniecību īpatsvars ar dažādiem ienākumu avotiem, procentos

vecumam, ja bērns turpina mācības skolā vai augstskolā. 8.3.attēlā ir redzams, ka vairāk nekā viena trešdaļa visu mājsaimniecību saņem šāda veida pabalstu. Tā kā pēdējos gados bērnu pabalstu apjoms ir kļuvis ļoti mazs, turpmākajā analizē tie netiks ņemti vērā.

Pētījuma dati liecina, ka vairāk nekā puse no visām mājsaimniecībām saņem kādu pensiju, parasti vecuma pensiju. Turklāt 12% mājsaimniecību ir ienākumi sociālā pabalsta veidā. Salīdzinājumam - Norvēģijā 1990.gadā atbilstošais cipars bija mazāks par 7% (Norvēģijas statistika, 1993., 241.lpp.). Kā jau bija sagaidāms, šāda veida palīdzības saņēmēju skaits ir lielāks mājsaimniecībās ar vienu apgādnieku, vienas personas mājsaimniecībās un mājsaimniecībās ar maziem bērniem.

Lai pilnīgāk izanalizētu ienākumu veidu sadalījumu, mājsaimniecības ir klasificētas pēc to ienākumu avota:

- 1) mājsaimniecības tikai ar ienākumiem no darba (29%);
- 2) mājsaimniecības ar lielāku ienākumu apjomu no darba nekā cita veida ienākumu (10%);
- 3) mājsaimniecības ar vienādu ienākumu apjomu no darba un cita veida ienākumu apjomu (18%);
- 4) mājsaimniecības ar lielāku ienākumu apjomu no valdības transfertiem un palīdzības nekā ienākumu apjomu no darba(8%);
- 5) mājsaimniecības tikai ar ienākumiem no valdības transfertiem un palīdzības (34%);
- 6) mājsaimniecības bez jebkādiem ienākumu avotiem (2%).

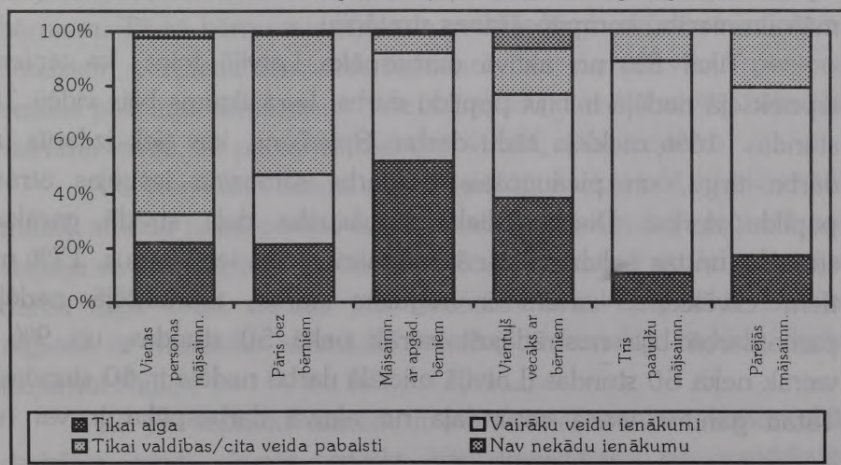
Šo ienākumu sadalījums dažādos mājsaimniecību tipos ir atšķirīgs. Dažas galvenās tendences ir parādītas 8.4.attēlā. Jāatzīmē, ka iepriekš uzskaitītās kategorijas šai attēlā ir apvienotas, piemēram, 2. līdz 4.mājsaimniecību tipi ar dažādiem ienākumu avotiem ir apvienoti vienā grupā. Attēlā redzams, ka vienas personas mājsaimniecības un mājsaimniecības, kurās dzīvo pāris bez bērniem, parasti dzīvo no valdības transfertiem vai palīdzības, bet

mājsaimniecībās ar apgādājamiem bērniem dominē algas ienākums. Tā ir tāpēc, ka abās pirmajās grupās ir liels vecuma pensionāru īpatsvars, kam mazāk nekā pārējiem ir raksturīgs regulārs algots darbs. Attēls rāda, ka tā daļa respondentu, kas teica, ka viņiem nav nekādu ienākumu, visās mājsaimniecību kategorijās ir neliela, taču tā ir mazliet lielāka mājsaimniecībās ar vienu apgādnieku (un apgādājamiem bērniem). Vientuļu vecāku mājsaimniecības (mājsaimniecības ar vienu apgādnieku) ir vairāk atkarīgas no valdības transfertiem vai citu palīdzības, nekā pārējās mājsaimniecības ar apgādājamiem bērniem.

KOMPENSĒŠANAS STRATĒGIJA

Zemās algas un augstās cenas ir radījušas nopietnas grūtības. Mājsaimniecības, kas atrodas smagā finansiālā stāvoklī, ir spiestas meklēt ceļus, kā to kompensēt. Ir iespējami vairāki varianti,

8.4.attēls. Ienākumu avoti pēc mājsaimniecības tipa, procentos

kā nepieļaut dzīves līmeņa pazemināšanos, ko rada algas zaudēšana. Pirmkārt, var meklēt papildu darbu ārpus mājsaimniecības. Tie, kas jau strādā, varētu mēģināt strādāt vairāk stundu vai arī meklēt papildu darbu kaut kur citur. Vēl viena iespēja ir meklēt darbu tiem mājsaimniecības locekļiem, kas pašreiz neietilpst darbaspēkā, piemēram, pensionāriem.

Vēl cits variants ir uzsākt vai arī pastiprināt alternatīvo ekonomisko darbību. Daudzām Latvijas mājsaimniecībām ir dārziņi, kas dod iespēju sagādāt pārtiku pašu patēriņam vai arī pārdošanai. Saspringtajā ekonomiskajā situācijā šāda veida darbības nozīmība palielinās. Lai nopelnītu papildu ienākumus, cilvēki var pievērsties neoficiālai ekonomiskajai darbībai, piemēram, sniegt individuālos pakalpojumus par samaksu, izmantot savu privāto mašīnu taksometra pakalpojumiem, kā arī braukt uz citām valstīm (bieži vien uz NVS), lai nopirktu lētus izstrādājumus un pēc tam tos pārdotu Latvijā, kur cenas ir augstākas. Cilvēki var iesaistīties arī nelegālā vai puslegālā ekonomiskajā darbībā. Latvijas dzīves apstākļu pētījumā ir ietverti jautājumi par formālo un neformālo ekonomisko darbību, tāpēc tas var sniegt attiecīgo informāciju par Latvijas mājsaimniecību kompensēšanas stratēģiju.

Tikai 8% no aktīvā darbaspēka Latvijā teica, ka viņiem iepriekšējā nedēļā ir bijis papildu darbs, kura ilgums bijis vidēji 18 stundas. 16% meklēja šādu darbu. Spiediens, kas tiek izdarīts uz darba tirgu, un pieaugošais bezdarbs samazina iespējas atrast papildu darbu. Diezgan liela darbaspēka daļa strādā garākas stundas, un tas palīdz palielināt mājsaimniecību ienākumus. 17% no tiem cilvēkiem, kuriem ir regulārs darbs, iepriekšējā nedēļā pamatdarbā bija nostrādājuši vairāk nekā 50 stundas, un 9% - vairāk nekā 60 stundas (Latvijā oficiālā darba nedēļa ir 40 stundas). Tātad gandrīz viena ceturtdaļa no aktīvā darbaspēka ir vai nu

strādājusi vairāk nekā 50 stundas, vai arī šiem cilvēkiem ir bijis papildu darbs.

Aplūkojot mājsaimniecību nodarbinātības līmeni, redzams, ka papildu darbs vismaz vienam mājsaimniecības loceklim, ieskaitot garāku darba dienu, ekonomisko grūtību laikā ir diezgan izplatīts kompensēšanas mehānisms. Vienā trešdaļā mājsaimniecību ir vismaz viena persona un 9% mājsaimniecību - divas personas vai vairāk, kam ir vai nu papildu darbs, vai arī to locekļi pamatdarbā strādā 50 stundas vai vairāk.

Jo lielāks ir patērētāju īpatsvars mājsaimniecībā pēc patērētāju proporcijas (skat. 3.nodaļu par mājsaimniecībām), jo vairāk ticams, ka mājsaimniecībā ir kāds, kas strādā garāku darba dienu pamatdarbā vai arī veic papildu darbu. Jo lielāka mājsaimniecība, jo biežāk kāds ir nodarbināts šādā darbā. Lielās mājsaimniecībās ar ikdienas pienākumiem var tikt galā pieaugušie un bērni, tādējādi atbrīvojot vienu personu ienākumu palielināšanai. Tikai nedaudzi vientuļie pelnītāji, parasti vientuļie vecāki, strādā garāku darba dienu vai arī viņiem ir papildu darbs. Šādās mājsaimniecībās vecākiem lielāka daļa sava brīvā laika jāvelti bērniem. Tā kā bērnu audzināšana maksā dārgi, mājsaimniecībās ar daudziem bērniem vērojama tendence, ka vismaz viena persona cenšas palielināt ienākumus, veicot papildu darbu. Latvijā, tāpat kā vairumā valstu, šīs personas biežāk ir vīrieši, nekā sievietes.

Vēl viena interesanta parādība ir tā, ka Latgalē cilvēki strādā mazāk stundu nekā pārējie Latvijas iedzīvotāji, un šajā reģionā nav iespēju strādāt papildu darbu. Tā cēlonis ir smagā situācija Latvijas darba tirgū (skat. nodaļu par nodarbinātību). Latgale ir Latvijas reģions ar vislielāko iedzīvotāju skaitu, kas meklē papildu darbu (izņemot Rīgu).

Kā jau iepriekš minēts, ir vairāki neformālās ekonomiskās darbības veidi, kuros cilvēki var iesaistīties, lai papildinātu

mājsaimniecības budžetu. 8.1.tabula sniedz ekonomiskās darbības veidu sarakstu un mājsaimniecību īpatsvaru katrā no tiem. Kā parādīts tabulā, ļoti maz cilvēku piedalās vairumā no uzskaitītajiem ekonomiskās darbības veidiem. Tomēr ir divi izņēmumi. Neliels, bet tomēr vērā ņemams mājsaimniecību skaits pārdod dārzeņus un augļus no saviem dārziņiem (7%) vai sniedz individuālos pakalpojumus (māju un mašīnu remonts, veļas mazgāšana, friziera pakalpojumi u.c.) par samaksu (8%). 15% mājsaimniecību ir vismaz viena persona, kas ir iesaistījusies vienā vai vairākos sarakstā minētajos darbības veidos. Jāatzīmē, ka šis rezultāts reālo situāciju neatspoguļo pilnībā, jo daži respondenti intervijā nevēlas informēt par savu ekonomisko darbību, it īpaši, ja tā saistās ar ēnu ekonomiku.

Augļu un dārzeņu audzēšana var ievērojami papildināt trūcīgo mājsaimniecību finanses, it īpaši situācijā, kad pārtikas

8.1. tabula. Mājsaimniecību īpatsvars, kas nodarbojas ar dažādiem neformālās ekonomiskās darbības veidiem, procentos

Ekonomiskās darbības veids	Procentos
Rūpniecības preču un/vai pārtikas produktu pirkšana un tālāka pārdošana peļņas nolūkos	1
Citu personu pārvadāšana par samaksu personīgajā mašīnā	1
Braucieni uz citām valstīm, lai iegādātos preces tālākai pārdošanai mājās	1
Individuālo pakalpojumu sniegšana par samaksu	8
Dārzeņu, augļu vai ziedu pārdošana no dārza vai zemes gabala vietējos tirgos/uz ielas	7

produktu cenas ir stipri pieaugušas. Produkciju var gan pārdot, gan arī, kā jau iepriekš minēts, izmantot pašu patēriņam. Latvijas ģimenes ir pazīstamas ar to, ka tās vienmēr ir varējušas sevi nodrošināt ar pārtikas produktiem. Par to liecina arī pētījuma rezultāti. 60% mājsaimniecību īpašumā ir sava lauku saimniecība vai augļu dārzs, vai arī mazdārziņš, kur tiek audzēti augļi, dārzeņi un ziedi. Vienai ceturtdaļai šo mājsaimniecību ir sava lauku saimniecība, bet pārējiem ir augļu dārzs vai dārziņš. Lai gan šie dārziņi ir diezgan mazi - puse no tiem bija mazāki par 500m², - tie dod ievērojamu ieguldījumu mājsaimniecību dzīves līmeņa uzlabošanā. Ja ir grūti atrast darbu oficiālajā darba tirgū, tad mājsaimniecību locekļi, kas nestrādā pilnu darba dienu, var veltīt vairāk laika pārtikas produktu ražošanai, protams, ja viņiem ir lauku saimniecība vai dārziņš.

ILGLIETOŠANAS PATĒRIŅA PRECES

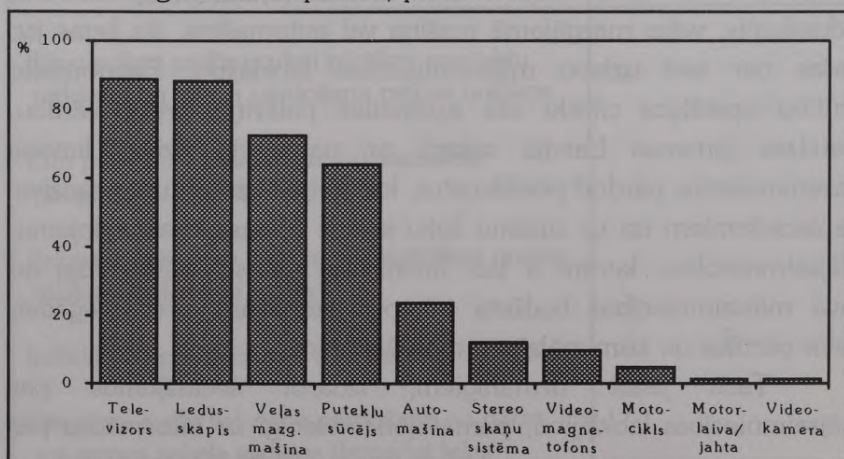
Mājsaimniecības rīcībā esošās ilglietošanas patēriņa preces liecina par tās finansiālajiem resursiem. Ja jums ir, piemēram, ledusskapis, veļas mazgājamā mašīna vai automašīna, šīs lietas jau pašas par sevi uzlabo mājsaimniecības labklājību. Ekonomisko grūtību apstākļos cilvēki sāk apzināties patēriņa preču vērtību. Daudzas ģimenes Latvijā sakarā ar pašreizējo dzīves līmeņa pazemināšanos pārdod priekšmetus, kas netiek uzskatīti par sadzīvei nepieciešamiem un uz zināmu laiku sniedz finansiālu atvieglojumu. Mājsaimniecības, kurām ir labi finansiālie resursi, lielāko daļu no sava mājsaimniecības budžeta izlieto ilglietošanas preču iegādei, nevis pārtikai un komunālajiem maksājumiem.

Taču jābūt uzmanīgiem, izdarot secinājumus par mājsaimniecības labklājību, pamatojoties vienīgi uz informāciju par

tai piederošajām ilglietošanas precēm. Pirmkārt, ģimenēm ir dažādas vērtību prioritātes. Tas, kas vienai ģimenei ir nepieciešamība, citai ģimenei var šķist nevajadzīgs. Ilglietošanas precēm var būt dažāda kvalitāte un dažāds lietošanas ilgums, kas ietekmē to derīgumu. Dažas ģimenes nonāk parādos, nopērkot vairāk ilglietošanas preču, nekā tās var atļauties. Šāds pastāvīgs ekonomiskais sasprindzinājums var pazemināt mājsaimniecības locekļu labklājību. Citiem vārdiem sakot, mājsaimniecības finansiālo resursu vērtēšanā šāda informācija izmantojama visai piesardzīgi un analizējama kopsakarībā ar pārējo informāciju par mājsaimniecību. Bet tā kā mājsaimniecības rīcībā esošo ilglietošanas preču daudzums ir cieši saistīts ar pārējiem ekonomiskajiem rādītājiem, tad tas ir svarīgs ekonomisko resursu rādītājs.

1994.gada dzīves apstākļu pētījuma dati rāda, ka daudz mājsaimniecību īpašumā ir tādas ilglietošanas preces kā ledusskapji, televizori, veļas mazgājamās mašīnas un putekļu sūcēji (8.5.att.). Vairāk nekā pusei nājsaimniecību īpašumā ir visas šīs ilglietošanas

8.5.attēls. Mājsaimniecību īpatsvars, kuru īpašumā ir dažādas ilglietošanas preces, procentos

preces. Attēls rāda, ka tikai vienai ceturtdaļai mājsaimniecību pieder automašīna un 5% īpašumā ir motocikls. Video un stereo iekārtas negadās sevišķi bieži, šādas iekārtas pieder tikai 15% Latvijas mājsaimniecību. Kaut gan Latvija atrodas Baltijas jūras krastā un šeit ir daudz upju un ezeru, tomēr tikai nedaudziem pieder laivas. Attēls rāda, ka tās ilglietošanas preces, ko mūsdienā sabiedrībā uzskata par pirmās nepieciešamības priekšmetiem, ir atrodamas vairumā Latvijas mājsaimniecību, bet tās, ko varētu uzskatīt par luksusa priekšmetiem (vai mazāk nepieciešamiem), ir retāk sastopamas.

Viena no situācijas pasliktināšanās pazīmēm ir tāda, ka pēdējo sešu mēnešu laikā pirms pētījuma tikai neliela daļa mājsaimniecību ir nopirkušas kādu no iepriekšminētajām ilglietošanas precēm. Lai gan vairums šo ilglietošanas preču nav bieži jāmaina, tomēr jāatzīmē, ka tikai 1 - 2% mājsaimniecību ir iegādājušās ledusskapi, veļas mazgājamo mašīnu, televizoru vai putekļu sūcēju sešu mēnešu laikā pirms pētījuma. Pašreiz Latvijas veikalos šīs preces ir viegli pieejamas, un tiem, kam ir nauda, nav nekādu grūtību tās iegādāties. Taču vairums Latvijas iedzīvotāju tagad ir spiesti dot priekšroku svarīgākām vajadzībām, piemēram, pārtikai un apģērbam. Ir arī tādi cilvēki, kuru ekonomiskais stāvoklis pārejas periodā ir ievērojami uzlabojies. Pašlaik tikai samērā bagāti cilvēki var atļauties pirkt sev jaunas automašīnas vai stereo un video iekārtas. Pēc mūsu datiem, tikai 6 - 7% mājsaimniecību īpašumā ir automašīna vai video un stereo iekārta, kas ir nopirkta iepriekšējo sešu mēnešu laikā pirms pētījuma. Lai būtu vieglāk analizēt mājsaimniecībām piederošo ilglietošanas preču struktūru, tika konstruēts indekss, kas uzskaita vistipiskākās ilglietošanas preces un to izplatību. Mājsaimniecībai punktu skaits var būt no 0 (nav ilglietošanas preču) līdz 7 (septiņas ilglietošanas preces). Grupējot kategorijas, mēs konstatējām, ka lielākajai daļai (53%) mājsaimniecību ir trīs līdz četras preces, 20% - divas vai mazāk, bet

vienai ceturtdaļai ir piecas vai vairāk preces. Pats par sevi saprotams, ka lielām mājsaimniecībām ir vairāk ilglietošanas preču nekā mazajām. 43% vienas personas mājsaimniecību punktu skaits ilglietošanas patēriņa preču indeksā ir diapazonā no 0 - 2, bet to pašu var teikt tikai par 8% mājsaimniecību, kurās ir trīs personas un vairāk. Ekonomiskie faktori ir ļoti svarīgi, bet jāņem vērā, ka mazajās mājsaimniecībās nepieciešamība pēc dažām sarakstā uzskaitītajām precēm, piemēram, veļas mazgājamajās mašīnās, nav tik liela, kā lielajās mājsaimniecībās.

Patērētāju proporcija mājsaimniecībā ir vēl viens faktors, kas ir cieši saistīts ar mājsaimniecības rīcībā esošo ilglietošanas preču daudzumu. Jo mazāk ražotāju ir mājsaimniecībā, runājot par mājsaimniecības lielumu, jo mazāk tai būs ilglietošanas preču. Ja mēs analizējam mājsaimniecību spēju pirkt ilglietošanas preces, varam novērot lielas atšķirības starp dažādiem mājsaimniecību tipiem. Mājsaimniecībās ar apgādājamiem bērniem, kas ir 7 gadus veci vai vecāki (apmēram skolas vecumā), ir vislielākais vidējais ilglietošanas preču skaits. Mazliet mazāk šādu preču ir mājsaimniecībās ar jaunākiem bērniem. Tas ir pats par sevi saprotams, jo pirmajos gados jaunizveidotās mājsaimniecības nevar nopirkt visas preces, ko tās vēlētos, bet laika gaitā šīs preces tiek nopirktas. Mājsaimniecībām ar vienu apgādnieku un apgādājamiem bērniem ir daudz mazāk ilglietošanas preču nekā vidēji valstī, bet vienas personas mājsaimniecības ir vistrūcīgākās no visiem mājsaimniecību tipiem.

Arī starp reģioniem ir novērojamas interesantas atšķirības. Jāatzīmē, ka pilsētās ir vairāk ilglietošanas preču nekā lauku apvidos. Vienīgais izņēmums ir Kurzeme, kur lauku apvidiem ir raksturīgs liels skaits ilglietošanas patēriņa preču, tas ir visaugstākais līmenis Latvijā. Visnozēlojamākais stāvoklis ir Latgalē, kur gandrīz 43% mājsaimniecību pieder tikai divas vai mazāk patēriņa

ilglietošanas preces, bet tikai 11% īpašumā ir piecas vai vairāk. Tas jāsaista kopā ar vispārējo smago ekonomisko stāvokli šai reģionā.

EKONOMISKĀS GRŪTĪBAS

Pētījums sniedz ļoti reālu ainu par mājsaimniecību finansiālo neaizsargātību. Respondentiem tika uzdoti pieci šādi jautājumi. Ja Jūs atsaucāt atmiņā savas mājsaimniecības finansiālo stāvokli pēdējo 12 mēnešu laikā, vai ir gadījies, ka

- A. bija jāgriežas pēc palīdzības no ārpuses kārtējo izdevumu nomaksāšanai, piemēram, lai nomaksātu ires naudu laikā?
- B. ziemas sezonā nevarējāt atļauties uzturēt savā mājā pieņemamu temperatūru?
- C. nevarējāt atļauties pusdienās/vakariņās gaļu vai zivis biežāk nekā 1 - 2 reizes nedēļā?
- D. vajadzēja atturēties no nepieciešamo apģērbu vai apavu pirkšanas (pieaugušajiem vai bērniem mājsaimniecībā)?
- E. pret savu vēlēšanos vajadzēja atturēties no piedalīšanās sabiedriskos vai kultūras pasākumos, piemēram, restorānu, kino, teātra apmeklēšanas utt.?

Jāuzsver, ka šeit uzskaitītie fakti ir subjektīvi. Zināmā mērā tos ietekmē respondenta ierastais stāvoklis vai loma mājsaimniecībā. Tas ir jāņem vērā rezultātu izskaidrošanā, jo atbildes ir devis atbildīgais pieaugušais, kas parasti, bet ne vienmēr, ir tas pats, kas nejauši izvēlētais pētījuma respondents. Tā kā respondenti min situācijas, kas faktiski ir bijušas, tad to ietekmei uz rezultātiem vajadzētu būt niecīgai.

8.2.tabula rāda, ka iepriekšējā gada laikā gandrīz puse mājsaimniecību izmantoja palīdzību no ārpuses, lai savlaicīgi nomaksātu kārtējos maksājumus. Vairāk nekā ceturtdaļa mājsaimniecību to darīja vairāk nekā trīs reizes. Mazliet mazāks iedzīvotāju īpatsvars informēja, ka viņi nebija varējuši atļauties apsildīt savas mājas līdz pieņemamai temperatūrai. Jāatzīmē, ka vairāk nekā trešdaļai mājsaimniecību bijusi šāda problēma. Taču vairumam mājsaimniecību bija raksturīgas trīs pēdējās problēmas, kas varbūt nav tik nopietnas kā divas iepriekšminētās. Gandrīz sešas no desmit mājsaimniecībām nevarēja atļauties ēst pusdienās gaļu vai zivis vairāk par vienu vai divām reizēm nedēļā. Tikai viena no

8.2. tabula. Sastapšanās ar ekonomiskajām grūtībām pēdējā gada laikā; 5 rādītāji, procentos no mājsaimniecībām

Mājsaimniecības, kuras nav varējušas	Nekad	1-2 reizes	3-12 reizes	12 reizes un vairāk
Nomaksāt kārtējos izdevumus	55	17	18	10
Uzturēt siltumu mājās ziemas sezonā	63	8	15	14
Ēst gaļu vai zivis biežāk nekā 1-2 reizes nedēļā	42	10	22	26
Pirkt apģērbu vai apavus	20	13	28	39
Piedalīties sabiedrīkos vai kultūras pasākumos	32	8	19	41

piecām mājsaimniecībām varēja nopirkt apģērbus vai apavus, ja vienas bija nepieciešams, bet katra trešā mājsaimniecība varēja atļauties piedalīties sabiedriskajos un kultūras pasākumos, kad vien to vēlējas. Šie rezultāti liecina, ka lielākajā daļā mājsaimniecību ir saspringts finansiālais stāvoklis.

Ekonomisko grūtību indekss ir konstruēts, lai raksturotu sociāli vismazāk aizsargātās un turīgākās mājsaimniecības. Datu ticamības analīze apstiprina uzskaitīto mainīgo lielumu savstarpējās sakarības. Indeksā, kas konstruēts, lai atspoguļotu problēmu smaguma pakāpi un atbilžu sadalījumu pēc pieciem iepriekš nosauktajiem jautājumiem, mājsaimniecības tika sadalītas četrās grupās. Pirmo grupu veido mājsaimniecības, kas nav saskārušās ne ar vienu no minētajām grūtībām. To īpatsvars ir 11% no visām pētījumā iekļautajām mājsaimniecībām. Otrā grupa aptver mājsaimniecības, kas atrodas otrā skalas galā. Šajā grupā ietilpst tie, kas atbildēja, ka iepriekšējā gada laikā viņi bija saskārušies ar visām sarakstā uzskaitītajām problēmām vairāk nekā trīs reizes. Mēs konstatējam diezgan nelielu, bet ekonomiskā ziņā ļoti neaizsargātu iedzīvotāju grupu, kas aptver 12% no visām mājsaimniecībām. Šī grupa vēlāk tiks analizēta sīkāk. Trešā grupa, kas veido vienu trešdaļu mājsaimniecību (33%), aptver tos Latvijas iedzīvotājus, kuri ir saskārušies ar vienu vai abām no divām vissmagākajām problēmām trīs reizes vai vairāk. Arī šīs mājsaimniecības jāuzskata par diezgan neaizsargātām, kaut gan mazākā mērā nekā tās, kas ietilpst otrajā grupā. Pēdējā grupa sastapās ar dažām ekonomiskajām problēmām, bet ne tik nopietnām kā iepriekš uzskaitītās, un šī grupa, kas ir vislielākā no visām četrām, veido 45% no visām mājsaimniecībām.

Ekonomisko grūtību indekss ir cieši saistīts ar citiem mājsaimniecības ekonomisko resursu rādītājiem, piemēram, ar ilglietošanas patēriņa preču indeksu un ienākumu avotu indeksu,

kaut gan šīs saites nav visai stipras.⁴ Taču galvenā tendence ir skaidra. Mājsaimniecības, kurās ir maz ilglietošanas patēriņa preču un nav ienākumu no darba, finansiālā ziņā ir vissmagākajā stāvoklī. Jāuzsver, ka starp mainīgajiem lielumiem nav absolūtas atbilstības, un mēs redzam, ka arī finansiāli neaizsargāto mājsaimniecību vidū ir tādas, kurām ir daudz ilglietošanas patēriņa preču un lieli ienākumi no darba.

Patērētāju proporcija (skat. iepriekš) mājsaimniecībā ir svarīgs faktors, nosakot ekonomisko grūtību pakāpi. Jo vairāk ir ražotāju, salīdzinot ar neražotājiem, jo mazāka ir iespēja, ka mājsaimniecība būs ekonomiski aizsargāta. Mājsaimniecībās, kurās ir daudz nodarbināto, parasti ir augstāks kopējais ienākums, un tām nav tik nepieciešama palīdzība no ārpusē. Ja mājsaimniecībā ir viens vai vairāki bezdarbnieki, tad situācija ir gluži pretēja. Ģimenes, kurās ir daudz bērnu vai pensionāru, ir mazāk aizsargātas nekā pārējās. Šajā ziņā īpaši izceļas viens mājsaimniecību tips, kas ir sevišķi neaizsargāts, t.i., mājsaimniecība ar vienu apgādnieku (parasti tā ir māte) un apgādājamiem bērniem. Viena ceturtdaļa no šīm mājsaimniecībām ir sastapušās ar visām sarakstā minētajām problēmām vismaz trīs reizes, un tikai 3% mājsaimniecību nav saskārušās ne ar vienu problēmu. Vienas personas mājsaimniecības (bieži vien sieviešu kārtas pensionāri) arī pieder pie vismazāk aizsargātās mājsaimniecību grupas. Pats par sevi saprotams, ka pāri, kas dzīvo vieni paši bez bērniem, retāk sastopas ar minētajām finansu problēmām. Papildu darbs un cita veida alternatīvā ekonomiskā darbība pasargā mājsaimniecības no lielām finansiālām grūtībām. Ģimenēm, kurām pieder sava lauku saimniecība vai dārziņš, kur var audzēt pārtikas produktus, ir vieglāk izvairīties no nopietnām ekonomiskām grūtībām. Starp lauku un pilsētu iedzīvotājiem nav izteiktu atšķirību, taču Rīgā un citās lielākajās

---

⁴ Korelācijas koeficients (r) abiem mainīgajiem ir 0,2.

pilsētās ir nedaudz lielāks neaizsargāto mājsaimniecību īpatsvars, salīdzinot ar mazpilsētām un lauku apvidiem, kur ekonomiskās grūtības ir vairāk izplatīta parādība. Tas var likties nedaudz pārsteidzoši, jo mēs zinām, ka pilsētniekiem īpašumā ir vairāk ilglietošanas patēriņa preču nekā lauciniekiem. Dzīve pilsētā ir dārgāka nekā laukos, un, lai gan daudziem pilsētniekiem ir dārziņi, tomēr viņiem nav nekādas iespējas audzēt sev pārtikas produktus. Šiem cilvēkiem parasti ir vairāk grūtību nekā pārējiem. Pilsētās cilvēkiem ir vairāk vilinājumu nekā laukos. Arī naudas ir vairāk un lielākas iespējas to iztērēt. Dažādu preču un pakalpojumu pieejamība rada jaunas vajadzības, ko nav iespējams apmierināt finansiālo līdzekļu trūkuma dēļ.

Jāatzīmē, ka Latgalē cilvēki sastopas ar nopietnām ekonomiskām problēmām biežāk nekā pārējos Latvijas reģionos. Tas īpaši attiecas uz Latgales pilsētām, kur ir augstāks ekonomiski neaizsargāto cilvēku īpatsvars (18%) un tikai 5% nav saskārušies ne ar vienu no sarakstā uzskaitītajiem ekonomisko grūtību veidiem. Kurzemē, savukārt, neaizsargāto iedzīvotāju skaits gan pilsētās, gan laukos ir mazāks. Vismazāk aizsargāto cilvēku īpatsvars šajā Latvijas reģionā ir tikai 6%.

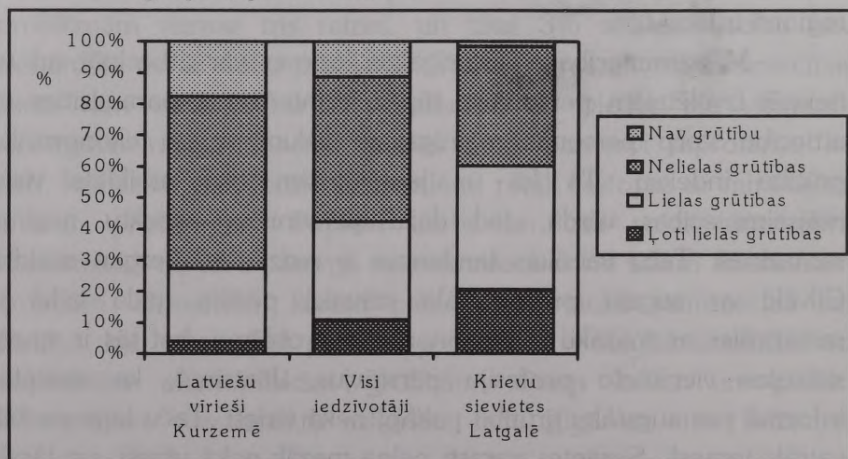
Mājsaimniecības raksturīgākās iezīmes var attiecināt arī uz nejauši izvēlētajām personām, tāpēc ir interesanti paraudzīties uz attiecību starp personas mainīgajiem lielumiem un ekonomisko grūtību indeksu. Tā kā uz jautājumiem tika atbildēts visas mājsaimniecības vārdā, tad dažu personisko aspektu nozīme samazinās. Taču vairākas tendences ir redzamas diezgan skaidri. Cilvēki ar augstu profesionālo stāvokli pēdējā gada laikā ir sastapušies ar mazāku skaitu finansiālo problēmu, bet tās ir smagi skārušas vienkāršo profesiju pārstāvjus. Jāatzīmē, ka sievietes informē par augstāku grūtību pakāpi nekā vīrieši. Taču tam var būt vairāki iemesli. Sievietes parasti pelna mazāk nekā vīrieši, un tāpēc

augošās cenas uz viņām atstāj lielāku ietekmi. Šeit ir vērojamas atšķirības pēc dzimumiem pat tad, ja tiek izdarīts korigējums ar daudziem citiem mainīgajiem lielumiem. Viens no svarīgākajiem iemesliem, kāpēc šajā ziņā pastāv atšķirības starp dzimumiem, ir tas, ka Latvijā parasti sievietes rūpējas par rēķinu nomaksāšanu un iepirkšanos, tāpēc arī viņas biežāk sastopas ar mājsaimniecības finansiālajām problēmām.

Lai gan respondenta etniskajai izcelsmei nav liela ietekme uz ekonomisko grūtību indeksu, tomēr statistiskā ziņā tas ir nozīmīgi, jo parāda, ka krievi ir ekonomiski mazāk aizsargāti nekā etniskie latvieši. Daļa šīs ietekmes pazūd, ja tiek izdarīts korigējums ar vairākiem mainīgajiem lielumiem, piemēram, sadalījums pilsētās un laukos un pēc reģioniem. Šo nelielo atšķirību starp etniskajām grupām daļēji var izskaidrot ar to, ka pilsētās un Latgalē ir vairāk krievu un ekonomisko grūtību indekss ir augstāks nekā jebkur citur.

8.6.attēlā redzams ekonomisko grūtību indeksa salīdzinājums starp divām atšķirīgām cilvēku grupām - etnisko krievu

8.6. attēls. Ekonomisko grūtību līmenis atsevišķās iedzīvotāju grupās, procentos

sievietēm Latgalē un etnisko latviešu vīriešiem Kurzemē, kuriem, ņemot vērā veikto analīzi, vajadzētu būt diezgan atšķirīgiem ekonomisko grūtību indeksiem. Attēls rāda, ka starp šīm abām grupām ir lielas atšķirības. Pēdējā gada laikā daudz mazāk etnisko latviešu vīriešu Kurzemē sastopas ar ekonomiskajām grūtībām. Gandrīz neviena krievu sieviete Latgalē neteica, ka viņai nav nekādu finansiāla rakstura problēmu. Jāatzīmē, ka latviešu vīrieši Latgalē ir mazāk aizsargāti, salīdzinot ar vidējo līmeni valstī, bet krievu sievietes Kurzemē ir relatīvi diezgan turīgas. Šo raksturīgo iezīmju kombinācijas rezultātā krievu tautības sievietes Latgalē ir mazāk aizsargātas. Bet dzimums un etniskā izcelsme paši par sevi būtiski neietekmē ekonomisko aizsargātību. Jāuzsver, ka ekonomiski neaizsargāti indivīdi ir visās grupās, neņemot vērā dzimumu, urbanizācijas līmeni, izglītību, profesionālo stāvokli, etnisko izcelsmi utt. Citiem vārdiem sakot, vairākumu no pētījumā atklātajām atšķirībām ekonomisko grūtību indeksa sakarā nevar izskaidrot ne ar vienu no fona mainīgajiem lielumiem.

SECINĀJUMI PAR LATVIJAS MĀJSAIMNIECĪBĀM PĀREJAS PERIODĀ

90.gadu vidū jauniem un izglītotiem cilvēkiem, kas parasti darbojas biznesā, ir lieli un strauji augoši ienākumi, bet lielākā daļa iedzīvotāju notiekošās pārmaiņas izjūt pavisam citādi. Veikalos ir plašs preču klāsts, bet vidējā māsaimniecības pirktspēja ir stipri kritusies, un vairums iedzīvotāju lielāko daļu savu ienākumu iztērē pārtikai. Pēc 1993.gada Latvijas māsaimniecību pētījuma datiem,

viena cilvēka vidējais ienākums Latvijā ir tikai 90% no valdības noteiktā krīzes iztikas minimuma.⁵

Šajā nodaļā ir parādīts, ka daudzas mājsaimniecības cenšas kompensēt reālo ienākumu samazināšanos, strādājot garāku darba dienu, meklējot papildu darbu, audzējot pārtikas produktus savās lauku saimniecībās vai dārziņos vai iesaistoties kādā citā alternatīvā ekonomiskajā darbībā. Tas daudzām mājsaimniecībām ir palīdzējis izvairīties no pilnīga finansiālā kraha. Taču tikai nedaudzām mājsaimniecībām ir izdevies novērst ekonomiskā stāvokļa pasliktināšanos. Iepriekšminētais uzskatāmi atspoguļojas patēriņa rādītājos. Gaļas un piena patēriņš ir strauji krities, bet maizes un kartupeļu patēriņš ir palielinājies (Lieven, 1993., 372.lpp.). Šai nodaļā ir redzams, ka pavisam maz ir tādu cilvēku, kas var atļauties nopirkt jaunas ilglietošanas patēriņa preces, jo laivas tiesa no majsaimniecības ienākumiem tiek izlietota pārtikas iegādei. Daudzi vairs nav spējīgi nomaksāt aizvien pieaugošo īres maksu un komunālos pakalpojumus (elektrība, gāze, apkure u.c.), kuru cenas nepārtraukti ceļas. To apstiprina mūsu dati, kas rāda, ka respondentiem, kas dzīvo lielos dzīvokļos, ir grūtāk samaksāt rēķinu, nekā tiem, kuri dzīvo vidēja lieluma dzīvokļos. Padomju laikā, pateicoties valsts subsīdijām, cilvēkiem nebija jāuztraucas par īres un komunālo pakalpojumu cenām. Mūsdienās ir vajadzīgi regulāri un diezgan augsti ienākumi, lai segtu liela dzīvokļa kārtējos maksājumus. Lidz šim tikai nedaudzi nav spējuši samaksāt par saviem dzīvokļiem, ir bijuši spiesti tos atstāt un pārvākties uz mazākiem. Ja īrnieki vai dzīvokļu saimnieki ilgu laiku nav nomaksājuši rēķinus par elektrību, tā tiek atslēgta. Daudzi cilvēki dzīvo pastāvīgās bailēs par to, ka nenomaksāto parādu dēļ viņiem vajadzēs atstāt māju vai dzīvokli, kurā viņi ir dzīvojuši jau gadu desmitiem.

---

⁵ 1994.gadā atbilstošais skaitlis bija 105%.

Daļai jaunu uzņēmēju, kas strādā janizveidotās bankās un uzņēmumos, dzīves līmenis nepārtraukti aug, bet labi izglototiem ierēdņiem un skolotājiem, kā arī kvalificētiem strādniekiem reālie ienākumi strauji samazinās. Rezultātā šīs mazapmaksātās profesijas vairs nepiesaista gudrus un talantīgus cilvēkus. Otrs pārejas perioda aspekts ir ekonomiskās stabilitātes trūkums. Šīs nestabilitātes dēļ ir grūti plānot savu nākotni. Daudzi veci cilvēki ir zaudējuši savus gadu gaitā uzkrātos līdzekļus. Nestabilajā ekonomiskajā situācijā cilvēki bieži vien meklē īslaicīgus peļņas avotus. Ilgtermiņa ieguldījumi, kas nepieciešami tautsaimniecības attīstībai un stabilizācijai, saistās ar pārāk lielu risku.

Kaut arī šajā nodaļā ir uzsvērti pārejas perioda negatīvie aspekti, nedrīkstam aizmirst, ka ir arī daudz pazīmju, kas vieš zināmas cerības. Lai gan pirms pārejas perioda algas bija lielākas, cilvēkiem bija ļoti ierobežotas izvēles iespējas veikalos pieejamo preču ziņā. Šī problēma tagad ir izzudusi. Pēc Latvijas nacionālās valūtas - lata ieviešanas Latvijas banka realizē stingru monetāro politiku. Pētījuma laikā bija vērojamas pazīmes, kas liecināja, ka tautsaimniecības lejupslide ir beigusies un ekonomiskais stāvoklis sāk uzlaboties, kaut gan daudz lēnākā tempā nekā daudzās veiksmīgi pārveidotajās ekonomiskajās sistēmās Centrālās un Austrumeiropas valstīs (Paeglis, 1995., 50.lpp.). Vidējais slānis, kas no ekonomiskajām reformām gūst labumu, strauji pieaug. Tomēr nav iespējams, ka pārejas process varētu noritēt gludi un bez jebkādiem personīgiem finansiāliem zaudējumiem. Vairums Latvijas iedzīvotāju piekrit reformu nepieciešamībai. Galvenā problēma saistās ar to, cik ātri un kādā veidā tās būtu jārisina.

Šai nodaļā ir parādīts, ka Latvijas sabiedrībā ir vērojama liela nevienlīdzība un ka dažas iedzīvotāju grupas ir mazāk aizsargātas nekā pārējās. Ģimenes, kurās ir tikai viens pelnītājs un viens vai vairāki apgādājami bērni, ir trūcīgākas nekā pārējās. Pensionāri un

ģimenes, kurās pieaugušie nav aktīvi darba tirgū, biežāk saskaras ar ekonomiskajām grūtībām nekā citi. Latvijā ģimenes ar bērniem ir īpaši neaizsargātas, sevišķi tas attiecas uz ģimenēm ar vairāk nekā trim apgādājamiem bērniem. Tas vedina uz domām, ka ekonomiskās grūtības varēt būt viens no iemesliem zemajai dzimstībai Latvijā.

NORBALT pētījuma dati liecina, ka Latgale, salīdzinot ar pārējiem reģioniem, ir visnabadzīgākā pēc visiem ekonomiskajiem rādītājiem. Iespējams, ka ekonomisko grūtību dēļ Latgales pašvaldībām ir ļoti maz iespēju sniegt sociālo palīdzību tiem, kuriem tā ir nepieciešama. Latgales pašvaldībām šīs iespējas ir daudz mazākas nekā citu reģionu pašvaldībām. Vēlreiz jāuzsver, ka, lai gan pārejas perioda ekonomiskās grūtības ir vairāk izplatītas noteiktās iedzīvotāju grupās un noteiktos reģionos, būtu nepareizi apgalvot, ka grūtības ir novērojamas tikai dažos slāņos vai grupās. Ekonomiskās problēmas sākotnēji ir māsaimniecību un indivīdu līmenī, un atšķirības starp indivīdiem ir daudz izteiktākas nekā, piemēram, reģionālās atšķirības. Taču, par spīti lielajām grūtībām, Latvijas iedzīvotājiem piemīt īpašs talants izdomāt dažādus paņēmienus, kā dzīvot līdz labākiem laikiem.

9. NODAĻA

SOCIĀLO KONTAKTU TĪKLS UN INDIVĪDA LĪDZDALĪBA TAJĀ

Odne Oslands

*Labāk man daudz(i) draugu
Nekā daudz(i) ienaidnieku:
Draugs draugam roku deva,
Ienaidnieks - zobentiņņu.*

L.t.dz.

IEVADS

Vienīgi eremīts ir spējīgs dzīvot bez jebkādiem sociālajiem kontaktiem. Visiem pārējiem sociālās attiecības ir nepieciešamas, jo caur tām cilvēks var apliecināt savu identitāti. Katram cilvēkam šīs attiecības ir citādas, un tās atšķiras arī dažādos dzīves posmos. Kontakti ar savu ģimeni vai partneri vairākumam cilvēku neatkarīgi no tautības ir visstiprākās sociālās saites. Daudzi cilvēki veido sociālās attiecības arī ar draugiem, kolēģiem un kaimiņiem. Sociālā integrācija rada indivīda pašvērtības apziņu, kas bieži vien dzīvei piešķir nozīmi un jēgu. Cilvēkiem, kuriem ir plašs sociālo attiecību loks, parasti ir pieejami svarīgi resursi, piemēram, informācija, materiālais atbalsts, palīdzība bērnu aprūpē u.c. Pārejas periodā uz

tirgus ekonomiku Latvijas valdība ne vienmēr var garantēt indivīda sociālo drošību, tāpēc sociālajiem kontaktiem ir īpaša nozīme.

Sociālo attiecību sfēru pašu par sevi var uzskatīt par dzīves apstākļu sastāvdaļu. Ir grūti noteikt sociālo attiecību raksturu un vērtību, balstoties uz dzīves apstākļu pētījumu, jo gandrīz nav iespējams iegūt ticamu informāciju par indivīda attiecību kvalitāti. Pats par sevi saprotams, ka sociālo attiecību būtību nevar novērtēt, skaitot tikšanās reizes. Sociālajiem kontaktiem var būt arī negatīvā puse, piemēram, ja skolā tiek iebiedēti skolēni vai darbā pieaugušajiem tiek izteikti draudi.

Tā kā sociālie kontakti no indivīda puses prasa līdzdarbošanos, tad ar politiskiem līdzekļiem to ir ļoti grūti ietekmēt. Valdība var realizēt politiskus pasākumus kontaktu veicināšanai starp cilvēkiem, piemēram, veidot klubus un centrus jauniešiem, kā arī veciem un vientuļiem cilvēkiem, taču solidaritātes un kopības izjūtu cilvēkiem nevar uzspiest. Daļa cilvēku jautā, vai valdības programmas, kuru mērķis ir atbalstīt no sabiedrības izstumtos, ir panākušas gaidītos rezultātus, ja neformālie vietējie tikli kļūst lieki.

Sociālekonomiskā un politiskā attīstība netieši ietekmē sociālos kontaktus un sabiedrībā esošo tiklu. Piemēram, politika izglītības un darba sfērā veido sociālo kontaktu tiklu skolās un darbavietās. Šī politika arī noteic, kas ietilpst vai arī neietilpst šajā tīklā. Ja politikā apzināti vai neapzināti tiek akcentēts etniskais jautājums, tad tas var ietekmēt sociālos kontaktus starp dažādām etniskajām grupām. Politiskie lēmumi, kas sekmē sociālo un ekonomisko nevienlīdzību, zināmā kultūras vidē var sagraut cilvēku draudzīgās attiecības un novest pie sociāla konflikta.

SOCIĀLO KONTAKTU TĪKLS LATVIJĀ

Tagad Latvijas sabiedrībā, kur modernizēšanas process ir bijis līdzīgs kādreiz Skandināvijas valstīs pieredzētajam, sociālo kontaktu tīkls ir kļuvis vājāks, salīdzinot ar tiem laikiem, kad šīs valstis bija agrāras. Padomju laikā sociālo kontaktu tīkls Latvijā ieņēma ļoti svarīgu vietu. Sakari ar draugiem un radiem palīdzēja iegūt preces un nodrošināt pakalpojumus, kas parasti bija grūti pieejami, jo preču sadales sistēma bija ļoti nepilnīga. Personiskie kontakti bija ļoti svarīgi no vairākiem aspektiem. Cilvēki stāvēja garās rindās un viens otram pirka patēriņa preces, kuras veikalu plauktos parādījās ļoti reti. Visaugstākās kvalitātes zobārsta pakalpojumi, piemēram, tika mainīti pret vienas nedēļas atpūtu kūrortā pie Melnās jūras vai arī pret kādas personas iekārtošanu augstskolā. Daudzi cilvēki labus sakarus uzskatīja par vērtīgāku ieguvumu nekā lielu algu, jo tie palīdzēja iegūt patēriņa preces un saņemt labus pakalpojumus. Lai gan pēdējos gados Latvijas sabiedrībā ir notikušas radikālas pārmaiņas, sociālajiem kontaktiem ir liela loma nozīmīgu resursu izveidošanā. Pasliktinoties ekonomiskajam stāvoklim, mājsaimniecības un indivīdi pielāgojas pārmaiņām, pievēršoties neformālajai ekonomiskajai darbībai. Latvijā 90.gadu sākumā bija vērojams straujš cenu kāpums. Daudziem pilsētniekiem radinieki no laukiem sūtīja pārtikas produktus, tāpēc cenu pieaugums viņus ietekmēja nedaudz mazāk. Šādiem kontaktiem joprojām ir liela nozīme, jo visumā produktu cenas ir pārāk augstas, lai varētu atļauties tos nopirkt. Ne mazums cilvēku, kuru dzīves līmenis pārejas periodā uz tirgus ekonomiku ir strauji pasliktinājies, izmanto savu radinieku sniegto palīdzību vai citus kontaktus. Tas īpaši attiecas uz vecākiem cilvēkiem, kuru agrāk iekrātie līdzekļi straujās inflācijas dēļ pārejas procesa sākumā zaudēja savu vērtību. Cīnoties par neatkarību, Latvijas iedzīvotāji sāka

apzināties savu identitāti, un viņos izveidojās ciešas kopības apziņa. Tas bija spilgti redzams 1991.gada janvāra notikumos, kad tūkstošiem ļaužu sanāca kopā Rīgā, lai aizstāvētu parlamenta ēku un vēl dažas citas ēkas pret padomju militārajiem okupantiem. Cīņa par kopīgu mērķi - pret ārējo ienaidnieku - nostiprināja biedriskuma un solidaritātes jūtas. Pašreiz Latvijas sabiedrība vairs nav tik vienota, kāda tā bija janvāra notikumu laikā. Lai gan valsts neatkarība ir atjaunota, priekšā vēl ir daudz grūtību, ar kurām būs jāskaras visdažādākajām iedzīvotāju grupām. Sabiedrībā vēl nav īstas skaidrības par to, kā varētu atrisināt Latvijas galvenās ekonomiskās un sociālās problēmas. Politiskajām organizācijām un interešu grupām ir visdažādākie priekšlikumi šo problēmu iespējamajiem risinājumiem. Tā ir normāla parādība, ka sabiedrībā pastāv uzskatu dažādība. Daudzi cilvēki ir vilušies, jo dzīves apstākļi neuzlabojas tik strauji, kā viņi bija gaidījuši pēc valsts neatkarības atjaunošanas. Šo vilšanos pastiprina arī atklātā un bieži vien nekorektā cīņa par varu, kas notiek visdažādākajos sabiedrības slāņos. Latvijā vērojama šķelšanās un pilsoniskās solidaritātes vājināšanās. Tā rezultātā sabiedrisko kontaktu tīkls noteiktās sociālajās grupās nostiprinās, un tas var veicināt vēl lielāku šķelšanos sabiedrībā kopumā.

KONTAKTI AR VECĀKIEM UN CITIEM ĢIMENES LOCEKĻIEM

Mājsaimniecību struktūra (skat. 3.nodaļu) atspoguļo sociālo mijiedarbību starp cilvēkiem. Tie, kas dzīvo vieni (12% no Latvijas iedzīvotājiem), ir vairāk atkarīgi no sociālo kontaktu tīkla ārpus mājsaimniecības, nekā personas, kuras dzīvo kopā ar ģimeni. Lielais

laulību šķiršanas skaits Latvijā liecina, ka ģimenes saites nav vairs tik stabilas kā agrāk. Tā kā vairums jauno cilvēku līdz jaunas ģimenes izveidošanai paliek dzīvot savu vecāku ģimenēs, viņu sociālā izolācija nav tik izplatīta, kā tas ir Skandināvijas valstīs. Taču, kā jau iepriekš tika minēts, ne visiem sociālajiem kontaktiem ir pozitīvs raksturs, un tas, ka persona dzīvo kopā ar citiem, nepavisam nenozīmē, ka starp viņiem ir jābūt ciešiem sociālajiem kontaktiem. Ja, piemēram, šķirtajam pārim jādzīvo kopā tikai tāpēc, ka nav atsevišķas vietas, kur apmesties (un tas Latvijā ir diezgan parasti), tad no tā cieš sociālo attiecību kvalitāte.

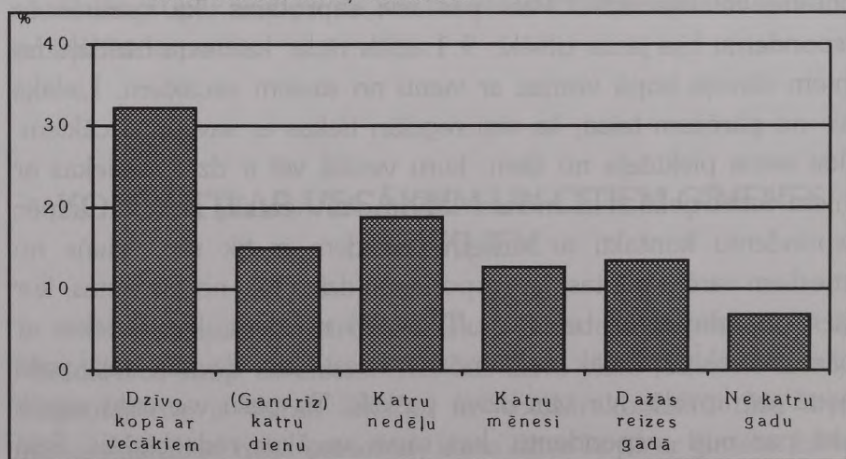
Dzīves apstākļu pētījuma gaitā tika uzdoti jautājumi par sociālo kontaktu biežumu starp respondentiem un viņu ģimenes locekļiem, piemēram, vecākiem, brāļiem un māsām, kā arī bērniem, kas atstājuši savu vecāku mājas un apmetušies uz dzīvi citur. Lai gan pētījuma rezultāti dod maz informācijas par kontaktu kvalitāti, tomēr sociālās integrācijas procesam ir nepieciešams, lai šāds kontakts vispār būtu noticis. Analizējot pētījuma rezultātus, mēs varam iegūt priekšstatu par sociālās mijiedarbības līmeni Latvijā.

Vairāk nekā pusei (52%) respondentu bija vecāki - viens vai abi, kas vēl bija dzīvi. Pats par sevi saprotams, ka vairums šo respondentu bija jauni cilvēki. 9.1.attēls rāda, ka viena trešdaļa no viņiem dzīvoja kopā vismaz ar vienu no saviem vecākiem. Lielākā daļa no pārējiem teica, ka viņi regulāri tiekas ar saviem vecākiem. Tikai viena piektdaļa no tiem, kuru vecāki vēl ir dzīvi, satiekas ar viņiem retāk nekā reizi mēnesī. Mūsu dati neatklāj iemeslu, kāpēc respondentu kontakti ar saviem vecākiem ir tik reti. Viens no iemesliem varētu būt tas, ka respondenti dzīvo tālu no tās vietas, kur viņi ir piedzimuši un uzauguši. Tikai 9% no tiem, kas satiekas ar saviem vecākiem retāk nekā reizi mēnesī, bija dzimuši tajā pašā rajonā vai apvidū, kur viņi dzīvo pašlaik. To pašu var teikt vairāk nekā par pusi respondentu, kas savus vecākus redz biežāk. Šajā

grupā bija liels īpatsvars etnisko minoritāšu pārstāvju bez pilsonības. Daudziem no šiem cilvēkiem bija vecāki un ģimene, kas dzīvoja kādā citā bijušās Padomju Savienības republikā. Daudzi no viņiem bija atstājuši savas mājas agrā jaunībā.

Jo vecāks ir cilvēks, jo mazāk viņam ir kontaktu ar saviem vecākiem. Jāatzīmē, ka Latvijas sievietēm, pretstatā tam, ko mēs bijām paredzējuši, ir nedaudz mazāk kontaktu ar saviem vecākiem nekā vīriešiem. Latvijas ģimenēm ir tendence dzīvot tuvāk vīra ģimenes dzīvesvietai. Vienas personas mājsaimniecības pārstāvjiem ir tikpat bieži kontakti ar saviem vecākiem kā pārējiem, bet vientuļiem vecākiem ir relatīvi mazāk kontaktu ar saviem vecākiem nekā cilvēkiem, kas dzīvo pārējos mājsaimniecības tipos. Vairāk nekā trešdaļa (36%) vientuļo vecāku, kuriem pašiem vecāki vēl ir dzīvi, tiekas ar viņiem retāk nekā reizi mēnesī. Tas ir īpaši jāuzsver, jo vientuļie vecāki veido sociāli neaizsargāto grupu, kuriem palīdzība un sociālo kontaktu tīkls nepieciešams vairāk nekā pārējiem. Mūsu

9.1. attēls. Kontaktu biežums ar vecākiem, procentos no indivīdiem 18 gadu vecumā un vecākiem, ja viņiem ir dzīvs vai nu tēvs, vai māte

dati liecina, ka liela daļa vientuļo vecāku dzīvo kopā vienā mājsaimniecībā ar saviem vecākiem, kur var saņemt palīdzību un atbalstu sev un saviem bērniem.

Kā jau mēs iepriekš konstatējām, vairums Latvijas iedzīvotāju tiek ar saviem vecākiem diezgan bieži, un tas liecina par stiprām ģimenes saitēm. Mums ir jāsaprot, kāpēc liela daļa respondentu pēc 18 gadu vecuma dzīvo kopā ar saviem vecākiem. Tā iemesls ir smagais ekonomiskais stāvoklis Latvijā. Cilvēki apvienojas lielākās mājsaimniecībās, lai būtu vieglāk pārvarēt ekonomiskās grūtības. Dzīves apstākļu pētījums Lietuvā rāda, ka 1994.gadā 28% pieaugušo dzīvoja kopā ar saviem vecākiem, bet 1990.gadā šis īpatsvars veidoja tikai 24% (Knudsens, 1995.). Kā jau iepriekš minēts, Latvijā šis īpatsvars ir vēl lielāks. Pirms pārejas perioda sākuma to cilvēku skaits, kas dzīvoja kopā ar saviem vecākiem, bija mazāks nekā pašreiz.

Mūsu pētījuma dati rāda, ka Latvijā cilvēkiem ir mazāk kontaktu ar brāļiem un māsām nekā ar vecākiem. Tas nav nekas pārsteidzošs. Viena trešdaļa no tiem, kam ir māsas vai brāļi, satiekas ar viņiem retāk nekā reizi mēnesī, un 7% dzīvo kopā vismaz ar vienu brāli vai māsu. Kontaktu biežums lielā mērā ir atkarīgs no attāluma starp respondenta dzīvesvietu un tā ģimeni. Tas varētu būt galvenais iemesls, kāpēc cilvēki, kam ir regulāri kontakti ar saviem vecākiem, tos uztur arī ar brāļiem un māsām.

Latvijā vairumam vecāku parasti saglabājas kontakti ar saviem bērniem arī pēc tam, kad viņi ir pārcēlušies uz citu dzīvesvietu. No 40% respondentu, kuru bērni ir pārcēlušies uz dzīvi citur, tikai viena piektdaļa nesatiekas ar viņiem biežāk nekā dažas reizes gadā. Etniskie krievi ar saviem vecākiem satiekas retāk, jo pēdējos gados ievērojams skaits krievu jauniešu ir atstājuši Latviju. Vēl viens interesants atklājums ir tas, ka sievietēm ir biežāki kontakti ar saviem bērniem nekā vīriešiem. Tas apstiprina mūsu

pieņemumu, ka sievietēm salīdzinājumā ar vīriešiem ir mazāk kontaktu ar saviem vecākiem nevis tāpēc, ka viņas savus vecākus mazāk mīl, bet gan tāpēc, ka attālums starp dzīvesvietām ir diezgan liels. Vecākiem, kas nesen ir pārcēlušies uz citu dzīvesvietu, iespējams, tāpēc, ka bērni ir atstājuši viņu mājas, ir mazāk kontaktu ar saviem bērniem nekā pārējiem. Tas vēlreiz apstiprina, ka ģeogrāfiskais attālums ir svarīgs iemesls, kas traucē ģimenes locekļiem uzturēt kontaktus.

KONTAKTI AR KAIMIŅIEM UN KOLĒĢIEM

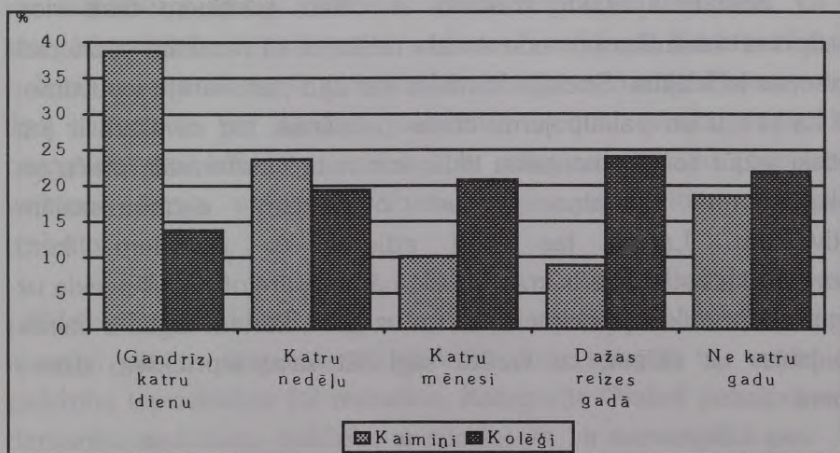
Sociālā mijiedarbība tuvākajā apkārtnē un darbā būtiski ietekmē cilvēka labklājību un tād arī viņa dzīves apstākļus, taču ne tik lielā mērā kā ģimene. Pētījumi Skandināvijas valstīs rāda, ka cilvēki, atbildot uz jautājumu par apstākļiem darbavietā, uzskata, ka labas attiecības ar kolēģiem ir svarīgākas nekā liela alga (Norvēģijas statistikas departaments, 1993., 337.lpp.). Vecāka gadagājuma cilvēki un arī citi, kam nav darba, bieži vien ir vairāk atkarīgi no labām attiecībām ar cilvēkiem savā apkārtnē nekā pārējie. Labi kaimiņi viņiem ir ļoti vērtīgs ieguvums. Dzīves apstākļu pētījuma laikā Latvijā tika uzdots jautājums par to, cik bieži respondentiem ir bijuši sociālie kontakti ar kaimiņiem un kolēģiem, kurus viņi visbiežāk sastop. Rezultāti ir redzami 9.2.attēlā.

Tikai 2% respondentu apgalvo, ka viņiem nav kaimiņu, un 40% atbild, ka viņiem nav kolēģu. 9.2.attēls rāda to cilvēku atbilžu sadalījumu, kuriem ir kaimiņi un kolēģi. Attēlā ir redzams, ka cilvēki vairāk satiekas ar kaimiņiem, nekā ar kolēģiem. To cilvēku īpatsvars, kas kontaktējas ar kaimiņiem katru dienu, veido 40%. Gandrīz trīs ceturtdaļas saka, ka redz kaimiņus vismaz reizi mēnesī.

Tas liecina, ka vietējā sabiedrībā ir attīstīts sociālo kontaktu tīkls. Sociālie kontakti ar kolēģiem ir retāki, tomēr vairums cilvēku satiekas ar kolēģiem vismaz vienu reizi mēnesī.

Ir vērojamas dažas interesantas atšķirības starp kontaktu biežumu ar kaimiņiem un kolēģiem. Vissvarīgākais faktors, kas noteic kontaktus ar kaimiņiem, ir tas, vai cilvēks dzīvo pilsētā vai laukos. Cilvēkiem lauku apvidos ir daudz biežāki kontakti ar kaimiņiem nekā tiem, kas dzīvo modernā pilsētas vidē. Pilsētu un lauku iedzīvotāji ar kolēģiem satiekas vienlīdz bieži. Lielu mājsaimniecību, it īpaši triju paaudžu mājsaimniecību, cilvēki ar kaimiņiem nesatiekas tik bieži kā pārējie. Daudziem no viņiem sociālā mijiedarbība notiek ar savas mājsaimniecības locekļiem. Cilvēki, kas ir ārpus darbaspēka, it īpaši bezdarbnieki, ar kaimiņiem satiekas biežāk nekā strādājošie, jo viņiem ir vairāk brīva laika sociālajiem kontaktiem. Šī parādība izskaidrojama tādējādi, ka viņiem nav sociālo kontaktu darbavietā.

9.2. attēls. Kontaktu biežums ar kaimiņiem un kolēģiem, procentos no indivīdu kopskaita 18 gadu vecumā un vaecākiem

Sociālajiem kontaktiem starp kaimiņiem ir vāji izteikta tendence pieaugt līdz ar vecuma palielināšanos, bet attiecībā uz kolēģiem ir vērojama gluži pretēja parādība. Gandrīz trīs ceturtdaļas respondentu vecumā no 18 līdz 25 gadiem informē par to, ka viņi ir satikušies ar kolēģiem vismaz vienu reizi mēnesī, bet vecumā pēc 50 gadiem šādu cilvēku īpatsvars ir nedaudz lielāks par 40%. Turklāt vīrieši biežāk satiekas ar kolēģiem nekā sievietes. Vientuļi vecāki kontaktējas ar kaimiņiem tikpat bieži, cik pārējie, bet viņiem ir mazāk sociālo kontaktu ar kolēģiem, jo strādājošiem vientuļiem vecākiem pēc darba ir jā rūpējas par saviem bērniem, tāpēc viņiem ir ērtāk kontaktēties ar cilvēkiem tuvākajā apkārtnē nekā ar kolēģiem, kuru dzīvesvieta ir patālu. Mājsaimniecībās ar abiem vecākiem un apgādājamiem bērniem kontaktu biežums ar kolēģiem ir lielāks nekā citu tipu mājsaimniecībās.

SAVSTARPĒJĀ PALĪDZĪBA

Sociālo kontaktu trūkums ar citiem cilvēkiem bieži vien pastiprina vientulību un rada sociālo izolāciju, tā rezultātā stipri cieš personas labklājība. Sociālie kontakti var kļūt par svarīgu ieguvumu. Tā kā preču un pakalpojumu cenas palielinās, tad cilvēkam ir ļoti būtiski iekļūt sociālo kontaktu tīklā, kur notiek neformāla preču un pakalpojumu apmaiņa ārpus oficiālajām ekonomiskajām aktivitātēm. Latvijā tas īpaši attiecas uz cilvēkiem, kuru ekonomiskais stāvoklis ir krasī pasliktinājies, pārejot no plānveida uz tirgus ekonomikas principiem, kā arī uz tiem, kuriem tagad ir vairāk jāpaļaujas uz citiem, lai varētu saglabāt savu iepriekšējo dzīves līmeni.

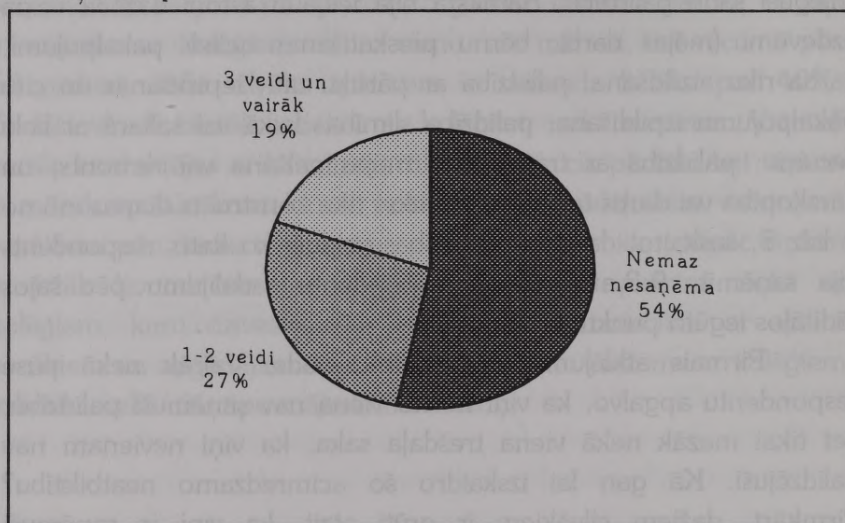
Respondentiem tika jautāts, vai pēdējo 12 mēnešu laikā viņi bija saņēmuši bezmaksas palīdzību sarakstā uzskaitīto uzdevumu pildīšanā no kāda cilvēka ārpus mājsaimniecības un vai viņi kādam ir snieguši šādu palīdzību. Sarakstā bija iekļauti astoņi dažāda veida uzdevumi (mājas darbi; bērnu pieskatīšana; nelieli pakalpojumi, darba rīku aizdošana, palīdzība ar pārtiku utt.; iepirkšanās un citu pakalpojumu izpildīšana; palīdzība slimības laikā vai sakarā ar lielu vecumu; palīdzība ar transportu; mājas celšana vai remonts; un dārzkopība vai darbs uz lauka). Indekss tika konstruēts diapazonā no 0 līdz 8, saskaitot dažādos palīdzības veidus, ko katrs respondents bija saņēmis. 9.3.attēls rāda respondentu sadalījumu pēc šajos rādītājos iegūto punktu skaita.

Pirmais atklājums ir diezgan savāds. Vairāk nekā puse respondentu apgalvo, ka viņi ne no viena nav saņēmuši palīdzību, bet tikai mazāk nekā viena trešdaļa saka, ka viņi nevienam nav palīdzējuši. Kā gan lai izskaidro šo acīmredzamo neatbilstību? Pirmkārt, daži cilvēkiem ir grūti atzīt, ka viņi ir saņēmuši palīdzību no citiem, jo tas nozīmētu, ka viņi paši nevar tikt galā. Tāpat daži ir grūti atzīt, ka nav snieguši nekādu palīdzību, jo viņi var izrādīties bezjūtīgi. Trīs no desmit respondentiem saka, ka ir snieguši palīdzību trīs vai vairāk uzdevumu veikšanā, bet attiecībā uz palīdzības saņemšanu šī attiecība bija divi pret desmit. Ņemot vērā ilgo laikposmu un daudzus palīdzības veidus, tabulas rāda, ka bezmaksas palīdzības saņemšana un sniegšana dažādu uzdevumu veikšanā ārpus mājsaimniecības Latvijas sabiedrībā nav īpaši izplatīta.

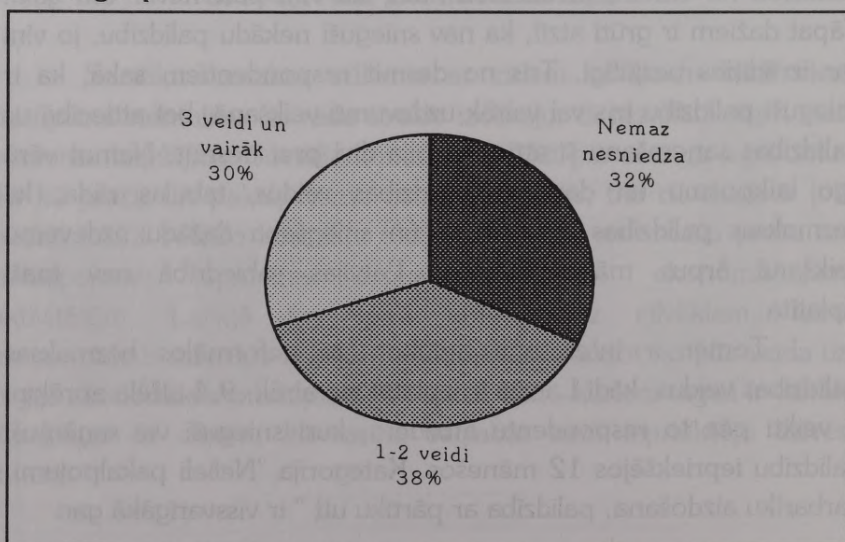
Tomēr ir interesanti aplūkot tos neformālos bezmaksas palīdzības veidus, kādi Latvijā ir izplatīti visvairāk. 9.4.attēlā aprēķini ir veikti pēc to respondentu atbildēm, kuri snieguši vai saņēmuši palīdzību iepriekšējos 12 mēnešos. Kategorija "Nelieli pakalpojumi, darbarīku aizdošana, palīdzība ar pārtiku utt." ir vissvarīgākā gan

9.3. attēls. Saņemto un sniegto palīdzības veidu skaits (indeksa diapazons: 0 - 8), procentos no indivīdu kopskaita 18 gadu vecumā un vecākiem

A. Saņemtā palīdzība

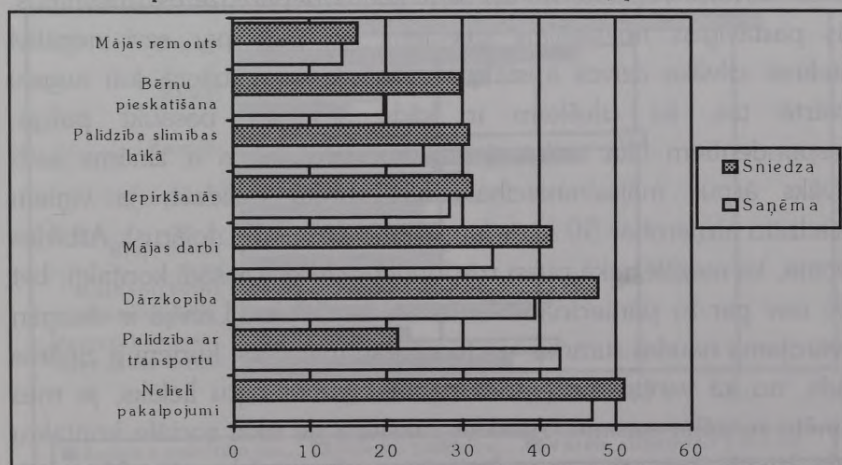
B. Sniegtā palīdzība

tiem, kas iepriekšējā gada laikā bija saņēmuši bezmaksas palīdzību, gan tiem, kas to bija snieguši. Transporta pakalpojumi ir otrs izplatītākais saņemtās palīdzības veids, bet tas ir retāk sastopams kā sniegtās palīdzības veids varbūt tāpēc, ka tikai nedaudziem ir īpašumā automašīnas un viņi parasti sniedz transporta pakalpojumus vairākiem cilvēkiem. Palīdzība dārzkopībā vai lauku darbos ir otrais izplatītākais palīdzības sniegšanas veids.

Praktiski gandrīz visi cilvēki vairāk vai mazāk ir atkarīgi no citu cilvēku palīdzības. Visjaunākie un visvecākie saņem palīdzību visvairāk. Jo jaunāks cilvēks, jo viņš vairāk cietim sniedz bezmaksas palīdzību. Lielo mājsaimniecību pārstāvji retāk sniedz palīdzību, kā arī mazāk to saņem nekā mazo mājsaimniecību ģaudis, jo lielajām mājsaimniecībās cilvēkiem palīdz savas mājsaimniecības locekļi. Līdz ar to kļūst skaidrs, kāpēc triju paaudžu mājsaimniecības vismazāk sniedz palīdzību cilvēkiem ārpus savas mājsaimniecības. Cilvēki, kas dzīvo mājsaimniecībās ar apgādājamiem bērniem vecumā līdz 6 gadiem no cietim saņem palīdzību visvairāk.

9.4. attēls. Respondentu īpatsvars, kas ir snieguši vai saņēmuši palīdzību dažādu uzdevumu veikšanā, procentos

Vientuļiem vecākiem netiek sniegts vairāk palīdzības nekā citiem vecākiem ar apgādājamiem bērniem. Sociālo kontaktu tikls lauku apvidos ir plašāk attīstīts nekā pilsētās, un lauku cilvēki saņem vairāk palīdzības nekā pilsētnieki.

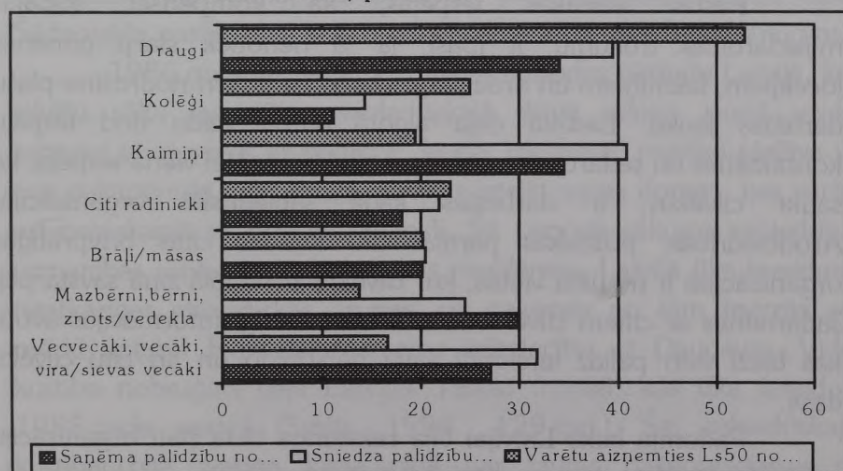
Apmēram vienāds skaits vīriešu un sieviešu snieguši un saņēmuši bezmaksas palīdzību. Pētījuma dati rāda, ka attiecībā uz sniegtās palīdzības veidu zināmā mērā varam novērot tradicionālās atšķirības starp dzimumiem. Piemēram, sievietes biežāk atbild, ka ir palīdzējušas pieskatīt bērnus, iepirkties un rūpējušās par slimiem un veciem cilvēkiem. Vīrieši, savukārt, stāsta, ka ir palīdzējuši remontdarbos vai būvniecībā, snieguši transporta un dažādus sīkus pakalpojumus. Atbildes kļūst līdzīgākas attiecībā uz palīdzības saņemšanu, izņemot gadījumus, kad sievietēm tiek sniegta palīdzība slimības vai vecuma dēļ. Tas tādēļ, ka vecākajās grupās, kur šāda veida palīdzība ir ļoti būtiska, sieviešu skaits ir lielāks nekā vīriešu skaits.

Kā jau mēs redzējām nodaļā par ekonomiskajiem resursiem, pašreiz Latvijā ir tāda situācija, ka cilvēki nav spējīgi ne samaksāt savus kārtējos rēķinus, ne arī segt kādus neparedzētus izdevumus. Šis pastāvīgais finansiālais spiediens jau pats par sevi negatīvi ietekmē cilvēka dzīves apstākļus. Šādā krīzes situācijā ļoti augstu jāvērtē tas, ka cilvēkam ir kāds, ko var pasaukt palīgā. Respondentiem tika uzdots jautājums, vai viņiem ir zināms kāds cilvēks ārpus mājsaimniecības, kas varētu palīdzēt, ja viņiem vajadzētu aizņemties 50 latus (apmēram 100 ASV dolārus). Atbildes liecina, ka mazāk nekā pusei respondentu (47%) ir šādi kontakti, bet 6% nav par to pārliecināti. Jāatzīmē, ka 50 lati Latvijā ir diezgan ievērojama naudas summa, un to cilvēku īpatsvars, kuriem ir zināms kāds, no kā varētu aizņemties naudu, varbūt būtu lielāks, ja mēs minētu mazāku summu. Atbildes raksturo ne tikai sociālo kontaktu tiklu latvijā, bet arī atspoguļo smago ekonomisko stāvokli valstī.

Tātad, ja pēkšņi rastos situācija, ka cilvēkam būtu nepieciešama nauda, lielākā daļa varētu paļauties vai nu tikai paši uz sevi, vai arī uz savas mājsaimniecības locekļiem. Apskatot atbildes dažādās vecuma grupās, varam secināt: jo cilvēks ir vecāks, jo viņam ir mazāk iespēju aizņemties naudu. Vecuma pensionāri šajā ziņā izjūt lielu diskomfortu, salīdzinot ar padomju laikiem, kad viņi bija pieraduši pie stabilas dzīves vides, kas deva ekonomiskās drošības izjūtu.

Dzīves apstākļu pētījuma dati dod mums iespēju atspoguļot savstarpējo palīdzību, kas notikusi sociālo kontaktu tīklā Latvijā. Cilvēkiem, kas saņēmuši vai snieguši palīdzību, tika jautāts, ar ko šādās situācijās viņiem ir bijusi darīšana. Tiem, kuriem bija no kā aizņemties 50 latus, tika lūgts precizēt, kas ir šīs personas. Jāuzsver, ka mēs runājam par savstarpējo palīdzību ārpus mājsaimniecības, bet tā palīdzība, kas tiek sniegta savai ģimenei vai citiem mājsaimniecības locekļiem, šeit netiek reģistrēta. Tomēr ir svarīgi

9.5. attēls. Respondentu īpatsvars, kuri ir snieguši vai saņēmuši palīdzību, vai kuri būtu varējuši aizņemties 50 latus no kāda cilvēka, procentos

atzīmēt, kā rāda 9.5.attēls (skat. iepriekš), ka palīdzība starp draugiem un kaimiņiem notiek biežāk nekā starp ģimenes locekļiem. Bet arī ģimenes locekļi pārāk neatpaliek šajā ziņā. Kolēģi kā palīdzības sniedzēji vai saņēmēji tiek pieminēti retāk nekā ģimenes locekļi.

Aina ir nedaudz atšķirīga attiecībā uz potenciālajiem naudas aizdevējiem. Draugi ieņem unikālu pozīciju kā visizplatītākais palīdzības avots neparedzētu izdevumu gadījumā. Vairā nekā puse aptaujāto, kas apgalvo, ka zina kādu, no kura viņi varētu aizņemties naudu, min savus draugus. Kolēģiem ir lielāka loma naudas aizdošanā nekā citu uzdevumu veikšanā. Visbiežāk viņi tiek minēti otrajā vietā. Kaimiņi un ģimenes locekļi, īpaši vecāki un bērni, tiek minēti retāk.

INDIVĪDA LĪDZDALĪBA SOCIĀLO KONTAKTU TĪKLĀ

Pastāv vairākas iespējas, kā kompensēt sociālās mijiedarbības trūkumu, it īpaši, ja tā nenotiek starp ģimenes locekļiem, kaimiņiem un draugiem. Darbs bieži vien nodrošina plašu darbības lauku. Lielākā daļa algotā darba veidu dod iespēju kontaktēties un sadarboties ar citiem cilvēkiem. Vēl viena iespēja, kā satikt cilvēkus, ir darboties kādā sabiedriskā organizācijā. Arodbiedrības, politiskās partijas un dažādas citas brīvprātīgās organizācijas ir ne tikai vietas, kur cilvēki var sociālā ziņā savstarpēji sadarboties ar citiem cilvēkiem, tās ir arī svarīgi informācijas avoti, kas bieži vien palīdz ietekmēt savu personīgo un arī citu cilvēku dzīvi.

Padomju laikā Latvijai bija raksturīga tāda pati organizāciju struktūra kā Krievijai un citām bijušajām padomju republikām. Ja

mēs pieņemam organizāciju darbību kā būtisku indivīda līdzdalības rādītāju sociālo kontaktu tīklā, tad PSRS varēja uzskatīt par sabiedrību, kurā bija augsts līdzdalības rādītājs. Visi padomju pilsoņi faktiski bija vienas vai vairāku brīvprātīgo masu organizāciju locekļi. Komunistiskā partija bija galvenā masu organizācija, bet tā nebija organizācija ar vislielāko biedru skaitu. 1986.gada janvārī šīs partijas biedru skaits bija apmēram 172 500, t.i., apmēram 9% no pieaugušo iedzīvotāju skaita (Misiunas un Taagepeera, 1993., 280.lpp.). No komjaunatnes organizācijas, kas bija komunistiskās partijas nodaļa jauniešiem vecumā no 14 līdz 28 gadiem, bija grūti izvairīties. Lai gan formāli piederība šai organizācijai nebija obligāta, tā tika uzskatīta par izšķirošo faktoru sociālajā attīstībā (Sakva, 1989., 165.-166.lpp.). Tomēr vizuāli izteiktākā sabiedriskā organizācija Padomju Savienībā bija arodbiedrību organizācija. Arodbiedrības tika organizētas darbavietās, bet tās risināja arī jautājumus, kas neaprobežojās vienīgi ar darba apstākļiem un sociālajām tiesībām. Arodbiedrības vadīja milzīgu sabiedrisko klubu, sporta kompleksu un dažādu iedzīvotāju asociāciju tīklu un bija iesaistītas lielākajā daļā organizēto pasākumu, kuros cilvēki piedalījās savā brīvajā laikā. Šāda veida pasākumus lielā mērā vadīja partija un valsts institūcijas.

1986.gads iezīmēja nacionālās atmodas periodu Latvijā, kad cilvēki sāka iesaistīties sabiedriskajā dzīvē pilnīgi jaunā veidā, saraujot visas saites ar pagātni. Jaunā "glasnostj" politika pieļāva un pat pakāpeniski iedrošināja cilvēkus izteikt savas domas, kas varēja arī nesaskanēt ar oficiālo viedokli. Šā perioda sākumā sabiedrības uzmanības centrā bija ekoloģiskās problēmas. Latvijā tika izveidotas neatkarīgas ekoloģiskās grupas, un galvenās no tām izvirzīja sev mērķi apturēt hidroelektrostacijas celtniecību uz Daugavas. Vides kustība nobruģēja ceļu Latvijas Tautas fronteī, kas tika izveidota 1988.gada vasarā (Smits, 1994., 129.lpp.). Šai sabiedriskajai kustībai bija svarīga loma cīņā par tautas pašnoteikšanos un

neatkarīgās Latvijas valstiskuma atjaunošanu. Latvijas Tautas fronte jau pirmajos mēnešos pēc tās izveidošanās kļuva par masveida kustību, un līdz 1989.gada pavasarim organizācijā bija reģistrējušies 230 000 biedru. Latvijā šajā laikā bija 2,6 milj. iedzīvotāju (Kārklīšs, 1994., 79.lpp.). Daudzi Latvijas iedzīvotāji piedalījās demonstrācijās un citos Tautas frontes organizētajos pasākumos.

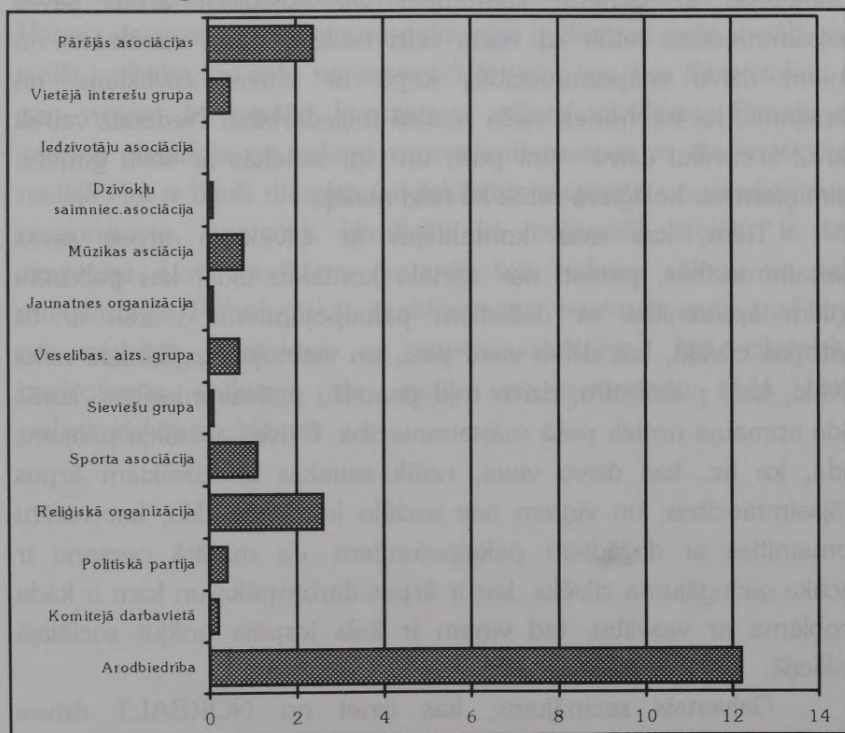
Laikposmā līdz neatkarības atgūšanai cilvēki aktīvi darbojās sabiedriskajā sfērā, bet pēc tam bija vērojams straujš aktivitātes kritums. 1994.gada NORBALT dzīves apstākļu pētījuma dati rāda, ka tikai 19% no pieaugušajiem iedzīvotājiem ir kādas politiskas, sabiedriskas, reliģiskas, sporta vai kultūras organizācijas biedri. Šis rādītājs ir ļoti zems, salīdzinot ar aktivitātes līmeni iepriekšējos gados Latvijā, kā arī ar dažādu organizāciju biedru skaitu Skandināvijas valstīs. Norvēģijā, piemēram, 40% iedzīvotāju ir kādas arodbiedrības organizācijas biedri (t.s. aktīvie biedri veido mazāk nekā 10%) un 30% ir kādas sporta asociācijas biedri (Norvēģijas statistikas departaments, 1993., 344.lpp.), bet Latvijā tika 12% no pieaugušajiem Latvijas iedzīvotājiem ir arodbiedrības organizācijas biedri (skat. 9.6.att.) un tikai 1% ir kādas sporta asociācijas locekļi.

Attēls rāda, ka Latvijā visās organizācijās ir diezgan mazs biedru skaits. Bez arodbiedrībām un sporta organizācijām vienīgās organizācijas, kurās biedru skaits ir vairāk nekā 1%, ir reliģiskās organizācijas (3%). Jāatzīmē, ka tikai 0,4% respondentu ir kādas politiskās partijas biedri. Tā kā visi respondenti, kas piedalījās pētījumā, bija 18 gadus veci un vecāki, tad apmēram 0,1% iedzīvotāju ir kādas jaunatnes organizācijas biedri. Turpmākā analīze parāda, ka jaunākajās un vecākajās iedzīvotāju grupās ir mazāk cilvēku, kas ir kādas organizācijas biedri, bet vidējās vecuma grupās šis īpatsvars ir nedaudz lielāks.

Pētījuma dati rāda, ka nav lielu atšķirību starp sievietēm un vīriešiem attiecībā uz to organizāciju skaitu, kurās viņi iesaistījušies.

Atšķirības parādās, ja apskata šo organizāciju raksturu. Vīrieši pārsvarā ir arodbiedrību biedri, bet sievietes biežāk ir sastopamas reliģiskajās organizācijās. Nodarbinātie biežāk ir kādas organizācijas biedri nekā bezdarbnieki un tie, kas ir ārpus darbaspēka. Ja neņem vērā biedru skaitu arodbiedrībās, tad šī atšķirība ir ļoti maza. Jo augstāks ir individa izglītības un profesionālais līmenis, jo lielāka ir varbūtība, ka tas būs kādas organizācijas biedrs. Tomēr pat cilvēki ar augstāko izglītību un augstu profesionālo stāvokli biežāk nav, nekā ir kādas organizācijas biedri.

9.6. attēls. Respondentu īpatsvars, kas ir dažāda veida organizāciju biedri, procentos

SECINĀJUMS - INDIVĪDA IZOLĀCIJA SABIEDRĪBĀ IR RETA PARĀDĪBA

Ir grūti izdarīt secinājumu par to, vai cilvēks sabiedrībā ir izolēts vai nav, ja aplūko tikai viņa kontaktu biežumu ar citiem cilvēkiem. Cilvēki ir atšķirīgi, un daži lielāko daļu sava laika labprāt pavadītu vienatnē, nepavisam nejutoties sociāli izolēti. Daļai cilvēku varbūt ir regulāri kontakti ar citiem, bet viņi jūtas vientuļi, jo sociālajās attiecībās trūkst tuvības izjūtas. Taču nav apstrīdams tas, ka sabiedrībā visbiežāk ir izolēti tie, kam nav regulāru kontaktu ar citiem cilvēkiem. Pētījuma dati rāda, ka 14% respondentu kontaktējas ar ģimeni, kaimiņiem vai kolēģiem ārpus savas mājsaimniecības retāk kā vienu reizi nedēļā. Taču vairākums no viņiem dzīvo mājsaimniecībās kopā ar citiem cilvēkiem, un iespējams, ka tur notiek cieša sociālā mijiedarbība. Nedaudz vairāk par 2% cilvēku dzīvo vieni paši, un viņi satiekas ar savu ģimeni, kaimiņiem vai kolēģiem retāk kā reizi nedēļā.

Tiem, kas maz kontaktējas ar cilvēkiem ārpus savas mājsaimniecības, parasti nav sociālo kontaktu tīkla, kas palīdzētu viņiem apmainīties ar dažādiem pakalpojumiem. Vairāk ar to sastopas cilvēki, kas dzīvo vieni paši, un vientuļie apgādnieki nekā cilvēki, kas, piemēram, dzīvo triju paaudžu mājsaimniecībās, kurās šāda apmaiņa notiek pašā mājsaimniecībā. Dzīves apstākļu pētījums rāda, ka tie, kas dzīvo vieni, retāk satiekas ar cilvēkiem ārpus mājsaimniecības, un viņiem nav sociālo kontaktu tīkla, kur varētu apmainīties ar dažādiem pakalpojumiem. Ja minētā persona ir vecāka gadugājuma cilvēks, kas ir ārpus darbaspēka un kam ir kāda problēma ar veselību, tad viņam ir liela iespēja nokļūt sociālajā izolācijā.

Galvenais secinājums, kas izriet no NORBALT dzīves apstākļu pētījuma Latvijā, ir tas, ka pilnīga sociālā izolācija Latvijā ir

diezgan reta parādība visās iedzīvotāju grupās. Sociālā ziņā vismazāk aizsargātie indivīdi ir vecāki cilvēki ārpus darbaspēka, kuri dzīvo vieni paši un kuriem ir kāda veselības problēma, kas ierobežo viņu pārvietošanās spējas. Šie cilvēki arī vismazāk piedalās dažādu organizāciju dzīvē. Pēc mūsu definīcijas mazāk nekā 15% no cilvēkiem ar šīm iezīmēm ir potenciāli izolēti sociālā ziņā. Lai gan ir iespējams atrast saikni starp sociālo izolāciju un citiem dzīves apstākļu komponentiem, ir grūti pierādīt, ka sociālo izolāciju ir radījušas šīs citas dzīves apstākļu problēmas. Drīzāk mūsu dati liecina, ka lielākā daļa cilvēku sociālā ziņā sadarbojas ar citiem, neatkarīgi no pārējiem dzīves apstākļu komponentiem, pat ja dažām iedzīvotāju grupām ir lielāks risks nokļūt sociālā izolācijā nekā citām. Vēlreiz jāuzsver, ka pēc mūsu definīcijas ir diezgan maz sociālā ziņā izolētu cilvēku, un mēs nevaram atklāt visus tos, kas jūtas izolēti, lai gan viņiem ir regulāri kontakti ar citiem cilvēkiem. Piemēram, gandrīz piektdaļa no visiem respondentiem apgalvo, ka iepriekšējā nedēļā viņi ir bijuši diezgan vai ārkārtīgi nopiesti, un gandrīz pusei respondentu, kas tiek klasificēti kā potenciāli izolēti, ir šādi simptomi. Ļoti iespējams, ka mēs šeit redzam cēloņu un sekas mijiedarbību. Psiholoģiskās problēmas var ietekmēt spēju nodibināt un saglabāt kontaktus ar citiem cilvēkiem, bet cilvēciskās biedrošanās trūkums var radīt un pastiprināt šāda veida psiholoģiskās problēmas.

10. NODAĻA

ATTIEKSME PRET POLITIKU

Birgita Jakobsena

Es - laimes pakavu,

es - savu likteni,

es - savu laikmetu

Izkalšu pats.

Ojārs Vācietis (1933 - 1983)

IEVADS

Nacionālā politiskā pašapziņa Latvijā sāka mosties 80.gadu beigās. Pilnīga neatkarība tika iegūta pēc 1991.gada augusta puča mēģinājuma Maskavā, kad Komunistiskā partija zaudēja varu. Baltijas valstis beidza pastāvēt 50 gadu ilga padomju varas periods. Neatkarības procesa sākumā cilvēki bija cerību pārpilni. Viņi labprāt piedalījās demonstrācijās, kas bija vērstas pret Molotova - Ribentropa paktu. Ievēribas cienīgs notikums Baltijas valstīs risinājās 1989.gada augustā, kad cilvēki izveidoja dzīvo ķēdi, sadodoties rokās no Igaunijas līdz Lietuvai, lai protestētu pret šo paktu. Tauta izgāja ielās, lai pieminētu Staļina masveida deportāciju upurus un atcerētos pirmo neatkarības periodu. Brīvības atgūšana veicināja

nacionālās pašapziņas veidošanos. Ar 1986.gadu Latvijā sāka aktīvi darboties vides aizsardzības organizācijas, izvirzot publiskai apspriešanai dažādus aktuālus jautājumus, kuru risināšana neprasīja tiešu konfrontāciju ar valsts varas un pārvaldes orgāniem Maskavā. Vēlāk uz šo un citu organizāciju bāzes izveidojās Latvijas Tautas fronte, kas sev piesaistīja vairākus tūkstošus aktīvistu.

80.gados latviešu tautas mūzikas ansambļi sāka atdzīvināt senās folkloras tradīcijas. 1988.gadā Rīgā notika folkloras festivāls "Baltica '88", kurā piedalījās igauņi un lietuvieši. Latvijā izveidojās neformālas grupas, kuru mērķis bija aizsargāt vecās baznīcas un citus vēstures pieminekļus (Kārklīšs, 1994., 69.lpp.).

Grupa Helsinki '86, kas cīnījās par cilvēktiesībām, pirmā dienas kārtībā izvirzīja asus politiskos jautājumus. Šī grupa sabiedrībai atgādināja Latvijas politisko pagātņi, kad tā bija neatkarīga valsts, un cilvēku upurus un ciešanas padomju režīma laikā. Šīs grupas darbība liecināja par pilsoniskās apziņas mošanos Latvijā. Padomju Latvijas sabiedrība sāka aktīvi interesēties par politiku. Cilvēki piedalījās dažādās politiskajās kustībās, kas vērsās pret padomju institūcijām. Politisko uzskatu izteikšana Latvijas iedzīvotājiem kļuva par ikdienišķu parādību.

Jau ilgu laiku cilvēki bija cerējuši, ka uzlabojumi ekonomikā labvēlīgi ietekmēs viņu dzīves līmeni. Tautas lideri uzsvēra, ka Latvijas ekonomika ir dzīvotspējīga un bagāta kultūras resursiem. PSKP CK ģenerāļsekretārs Mihails Gorbačovs bija tas, kas pavēra ceļu ekonomiskajām reformām Baltijas valstīs. Latvija sāka apgūt tirgus ekonomikas pamatus un pieprasīt ekonomiskās vadības decentralizāciju, kam sekotu pilnīga ekonomiskā neatkarība.

NORBALT dzīves apstākļu pētījums iepazīstina ar cilvēku attieksmi pret politiku pārejas periodā. Nav pārsteigums, ka optimismu un cerības ir nomainījis pesimisms un vilšanās. Tautas frontes lomas samazināšanās un jaunu politisku partiju izveidošanās

cilvēkos ir izraisījusi apjukumu, padarot viņus pasīvus un atturīgus ikdienas problēmu risināšanā.

Dzīves apstākļu pētījumā liela uzmanība tika pievērsta cilvēku attieksmei pret privatizācijas procesu un sabiedrības noslāņošanos. Pētījums neanalizē cilvēku attieksmi pret dažādām politiskajām partijām, bet gan drīzāk mēģina pētīt viņu uzticēšanos politiskajai sistēmai kopumā. Piemēram, mēs uzdevām jautājumu, vai valsts ierēdņi sniedz nepieciešamo informāciju un vai viņi ņem kukuļus. Lai gan rezultāti balstās uz subjektīvu novērtējumu, tie raksturo politisko kultūru Latvijā. Kādi dzīves aspekti noteica cilvēka attieksmi pret politiku Latvijā pirms dažiem gadiem? Saskaroties ar neparastu un nestabilu vidi, cilvēki zaudē ticību savām spējām. Mēs pētām sakarības starp attieksmi pret politiku un atsevišķiem pamata mainīgajiem lielumiem.

Šis nodaļas pēdējā iedaļa ir veltīta respondentu nākotnes iespēju novērtējumam. Ja cilvēki nākotnē nesaskata nekādas cerības, tad viņiem var rasties vēlēšanās mainīt vidi. Šis pētījums dod mums iespēju labāk izprast potenciālo emigrāciju. Analīzes nobeigumā mēs iepazīstināsim ar svarīgākajiem atzinumiem, kas tika izdarīti pētījuma laikā.

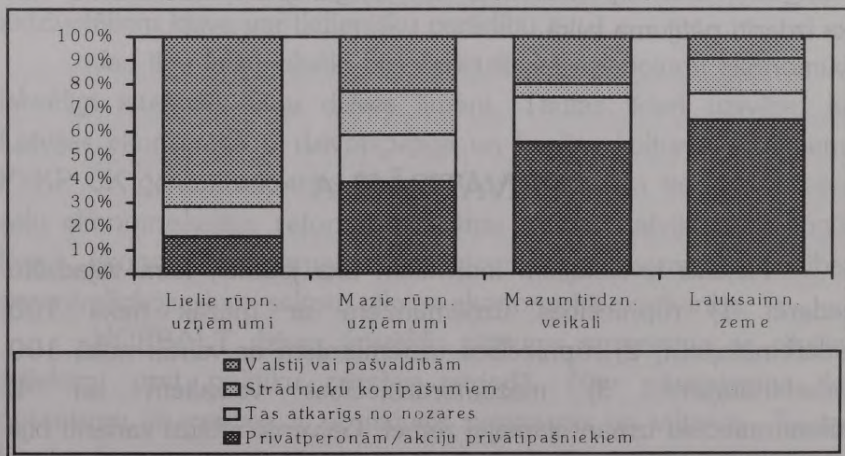
PRIVATIZĀCIJA

Nejauši izvēlētajiem indivīdiem tika jautāts, kam vajadzētu piederēt 1) rūpniecības uzņēmumiem ar mazāk nekā 100 nodarbinātajiem, 2) rūpniecības uzņēmumiem ar vairāk nekā 100 nodarbinātajiem, 3) mazumtirdzniecības veikaliem un 4) lauksaimnieciski izmantojamajai zemei. Galvenie atbilžu varianti bija šādi: jāpieder a) valstij, b) visiem strādājošajiem, c) privātpersonām

un akciju īpašniekiem un d) jāpieder atkarībā no rūpniecības un tirdzniecības nozares vai saimniecības tipa. 10.1.attēls parāda tā īpašuma veida īpatsvaru, kuram tiek dota priekšroka atbilstoši uzskaitītajām alternatīvām.

Privatizācijas process Latvijā ir tikko sācies, un tikai ļoti neliela daļa mazo uzņēmumu ir pārdoti privātpersonām. Vairums šādu uzņēmumu pieder pašvaldībām, kuras tos vada vai arī iznomā. (ANO Attīstības programma, 1995., 49.lpp.). Pētījums rāda, ka priekšroka tiek dota mazo un vidējo uzņēmumu privātajai īpašuma formai. Bet gandrīz divas trešdaļas (62%) respondentu uzskata, ka lielajiem uzņēmumiem jāpieder valstij. Cilvēki neuzticas privātuzņēmumu īpašniekiem un to vadītājiem, kas pārņēmuši visas sabiedrības īpašumu. Ēnu ekonomikas attīstība nelielu iedzīvotāju daļu ir padarījusi bagātu uz iedzīvotāju vairākuma rēķina. Pāreja no plānveida ekonomikas uz tirgus ekonomiku daudziem cilvēkiem sagādā ļoti daudz grūtību.

10.1.attēls. Lielo un mazo uzņēmumu, mazumtirdzniecības veikalu un lauksaimnieciskās zemes īpašuma formu īpatsvars, kurām tiek dota priekšroka, procentos

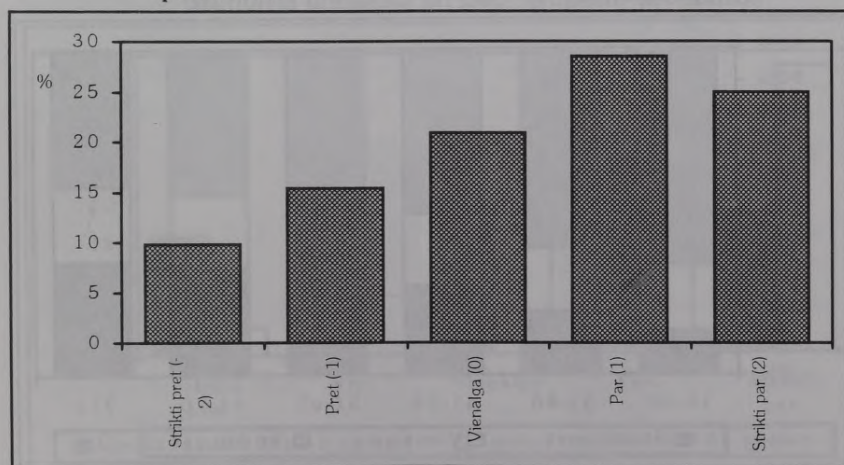

Respondenti atbalsta mazo rūpniecības uzņēmumu, mazumtirdzniecības un lauksaimnieciskās zemes privatizāciju. 23% aizstāv uzskatu, ka mazajiem uzņēmumiem jāpieder valstij vai pašvaldībām, bet 55% grib, lai mazumtirdzniecības veikali piederētu privātpersonām. 65% respondentu apgalvo, ka lauksaimnieciskajai zemei jāpieder privātpersonām, bet 10% atbalsta valsts īpašuma formu.

Lai novērtētu Latvijas iedzīvotāju uzskatus par privatizāciju, mēs konstruējām indeksu (IP), piešķirot katra respondenta atbildēm vērtību diapazonā no -8 līdz +8. Atbildēm uz četriem augšminētajiem jautājumiem tika piešķirtas šādas vērtības: valsts īpašums -2, lauksaimnieciskās statūsabiedrības -1, atkarīgs no nozares +1 un privātpersonas vai akciju īpašnieki +2. Galvenās šī indeksa iezīmes ir parādītas 10.2.attēlā uz piecu punktu skalas, sākot no "pilnīgi pret" (-2) līdz "pilnīgi par" (+2).

Kaut gan atbildes ir ļoti atšķirīgas, Latvijas iedzīvotāji ir diezgan labvēlīgi noskaņoti pret privatizācijas procesiem valstī. Lai

10.2. attēls. Attieksme pret privatizāciju, summārais indekss, procentos

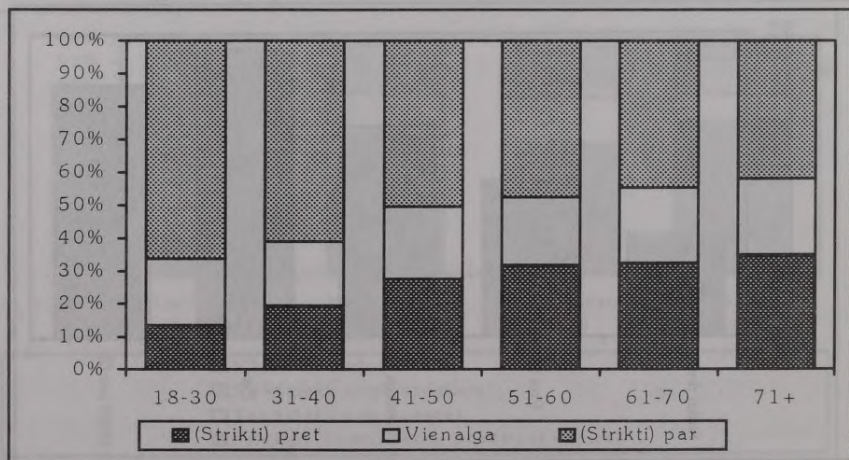
sikāk analizētu šos uzskatus, mēs izveidojām lineārās regresijas modeli ar indeksu (IP) kā atkarīgo mainīgo lielumu un vecumu, dzimumu, pilsonību, izglītību, etnisko izcelsmi un to, vai cilvēks dzīvo pilsētā vai laukos kā paskaidrojošos mainīgos lielumus. Rezultāts ir parādīts pielikumā nodaļas beigās (skat. 10.1.tab.).

Cilvēku uzskatus ietekmē daudzi faktori. Vislielākā ietekme uz indivīda attieksmi pret privatizāciju ir vecumam. Līdz ar vecuma palielināšanos pieaug skeptiskā attieksme pret privatizāciju (10.3.att.), bet atšķirības ir daudz izteiktākas starp jauniem un vidēja vecuma cilvēkiem nekā starp vidēja un vecāka gadugājuma cilvēkiem.

Vīriešu attieksme pret privatizāciju ir labvēlīgāka nekā sievietēm. 10.4.attēls atspoguļo atšķirības starp dzimumiem un dažādām vecumu grupām attiecībā uz attieksmi pret privatizāciju, parādot jaunu vīriešu un vecāka gadugājuma sievietēm uzskatus šajā jautājumā.

Mūsu pētījuma dati parāda, ka arī etniskā izcelsme ietekmē

10.3. attēls. Attieksme pret privatizāciju pēc vecuma (indekss), procentos

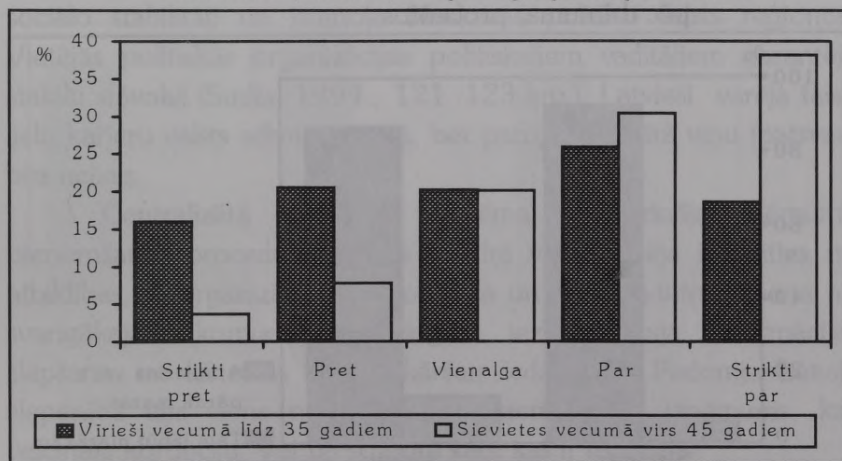

individa attieksmi pret privatizāciju. Piemēram, etniskie latvieši vairāk atbalsta privatizāciju nekā etniskie krievi. Attieksmi pret privatizāciju ietekmē arī indivīdu atšķirīgās intereses pilsētās un lauku apvidos. Vīrieši pret privatizāciju neizturas tik skeptiski kā sievietes.

NEVIENLĪDZĪBA IENĀKUMOS

Šis dzīves apstākļu pētījums tika veikts četrus gadus pēc tam, kad 1991.gada augustā tika pasludināta Latvijas neatkarība. Tāpēc īpaša uzmanība tika veltīta attieksmes pētīšanai dažus gadus pēc neatkarības atgūšanas. Respondentiem tika uzdoti jautājumi par ekonomiskajām pārmaiņām pārejas periodā un to ietekmi uz iedzīvotāju grupām ar dažādu ienākumu līmeni. 1994.gadā plaisa starp bagātājiem un nabadzīgājiem stipri palielinājās, salīdzinot ar

10.4. attēls. Attieksme pret privatizāciju pēc vecuma un dzimuma (indekss) un pēc grupām, procentos

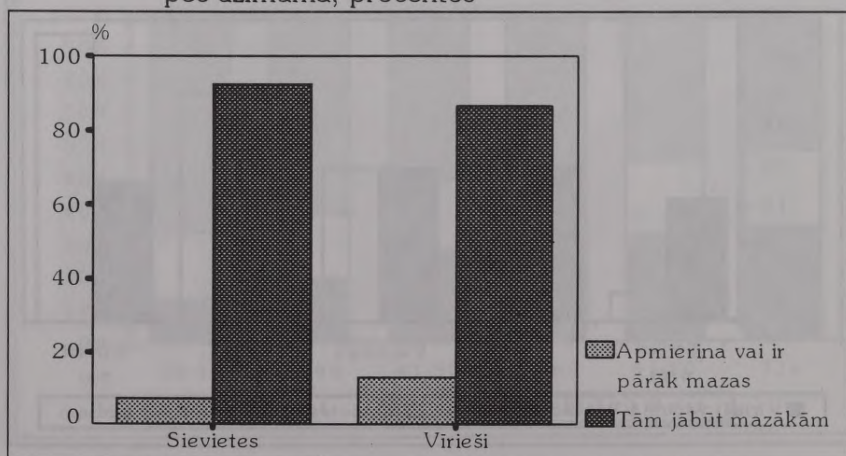

1993.gadu (ANO Attīstības programma, 1995., 55.lpp.). Respondentiem tika uzdots jautājums: "Ko Jūs domājat par atšķirībām iedzīvotāju ienākumos Latvijā?"

Pašreiz Latvijā ir raksturīga krasa sociālo grupu noslāņošanās. Mēs konstatējam, ka 80% no aptaujātajiem indivīdiem ir teikuši, ka atšķirībām ienākumu līmeņa ziņā vajadzētu būt mazākām. 6% respondentu uzskatīja, ka pašreizējās atšķirības viņiem ir pieņemamas, bet 10% atbildēja, ka nezina. Šie skaitļi parāda, cik liela nozīme padomju sistēmā tika piešķirta vienlīdzības principam, lai gan tas ne vienmēr tika veiksmīgi īstenots. Vīrieši mērenāk izturas pret atšķirībām ienākumos nekā sievietes, bet jāatzīmē, ka uzskatus šajā ziņā maz ietekmē dzimumu atšķirība (10.5.att.).

Lai noteiktu, kādā veidā atšķirība ienākumos ir saistīta ar citiem indivīda dzīves apstākļu komponentiem, mēs veicām loģistisko regresiju, kas parādīta pielikuma 10.2.modelī šīs nodaļas beigās. Analīze parādīja, ka sakarība starp izglītības līmeni un attieksmi pret

10.5. attēls. Attieksme pret pašreizējām atšķirībām ienākumos pēc dzimuma, procentos

nevienlīdzību nav vērojama. Vecumam un dzimumam šajā ziņā arī nav sevišķi lielas nozīmes. Jo cilvēks ir jaunāks, jo negatīvāka ir viņa attieksme pret nevienlīdzību ienākumos, bet, palielinoties vecumam, šī attieksme kļūst pozitīvāka, it īpaši vecumā no 60 - 65 gadiem. Tas, ka respondents ir vīrietis, samazina negatīvās attieksmes pret ienākumu nevienlīdzību novērtēto varbūtību. Etniskajai izcelsmei nav nekādas ietekmes uz šo rādītāju. Etniskajiem krievi un etniskajiem latviešiem ir gandrīz vienāda attieksme pret nevienlīdzību ienākumos.

UZTICĒŠANĀS VALDĪBAS INSTITŪCIJĀM

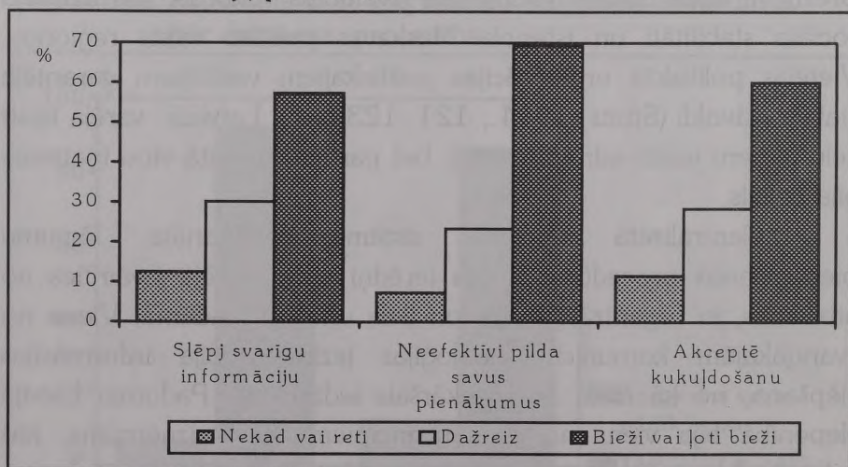
Padomju laikā Baltijas republikās par partijas sekretāriem parasti iecēla latviešus ar lielu darba stāžu augstos amatos citās Padomju Savienības republikās. Šie cilvēki labi orientējās vietējos apstākļos un uzticīgi kalpoja centrālajam partijas aparātam. Brežņeva laikā Baltijas valstīs tika izveidotas valdības, kas uzturēja sociālo stabilitāti un istenoja Maskavas politiku valsts reģionos. Vietējās politiskās organizācijas politiskajiem vadītājiem garantēja stabilu stāvokli (Smits, 1994., 121.-123.lpp.). Latvieši varēja taisīt lielu karjeru valsts administrācijā, bet partijas aparātā viņu īpatsvars bija neliels.

Centralizētā vadības sistēma paildzināja lēmumu pieņemšanas procedūru. Valsts ierēdņi viegli varēja izvairīties no atbildības, jo organizācija bija ļoti liela un grūti vadāma. Viena no svarīgākajām komunistu ideoloģijas iezīmēm bija informācijas slēpšana, no kā cieta arī vienkāršais iedzīvotājs. Padomju Latvijā slepenība bija viens no pamatprincipiem, nevis izņēmums, kas veicināja korupciju. Vai pa šo laiku kaut kas ir mainījies?

Dzīves apstākļu pētījuma laikā respondentiem tika uzdots jautājums, vai viņi piekrīt šādiem izteikumiem: "Valsts institūcijas neatklāj svarīgu informāciju, kura sabiedrībai būtu jāzina" vai "Valsts institūcijas nepilda savus pienākumus pietiekoši efektīvi". Atbildes nav diez cik iepriecinošas. Pirmkārt, cilvēki maz uzticas valsts ierēdņiem (10.6.att.). Analizējot šos rezultātus, jāņem vērā cilvēku vispārējais sarūgtinājums par to, ka valdībai neizdodas realizēt daudzus no Latvijas tautsaimniecībā iepļānotajiem pasākumiem. 88% respondentu domā, ka valsts institūcijas informāciju slēpj "dažreiz", "bieži" vai "ļoti bieži", bet 93% iedzīvotāju atzīst, ka tās nestrādā pietiekoši efektīvi. Krievi šiem izteikumiem piekrīt daudz retāk nekā etniskie latvieši. Izrādās, ka krievi nedaudz vairāk uzticas Latvijas valsts institūcijām nekā latvieši.

Neuzticība valsts institūcijām izpaucas atbildēs uz jautājumu: "Vai valsts iestādes un ierēdņi ņem kukuļus?". Atbilžu varianti bija šādi: "nekad", "reti", "dažreiz", "bieži", "ļoti bieži", "nezinu" un "atsakos atbildēt". 89% no tiem respondentiem, kas deva

10.6. attēls. Uzskati par valsts institūciju pienākumu izpildi, trīs rādītāji, procentos

apstiprinošu atbildi, teica, ka kukuļi tiek ņemti "dažreiz", "bieži" vai "ļoti bieži". 45% no personām 18 gadu vecumā atbildēja: "nezinu". Tie, kas atbildēja uz šo jautājumu, neveidoja reprezentatīvu izlasi. Šai grupai var piedēvēt īpašas iezīmes, jo tās pārstāvji acimredzot cenšas izvairīties no precīza valsts institūciju novērtējuma. Viens no izskaidrojumiem, kas pirmais nāk prātā, ir tas, ka respondenti uztver šo jautājumu kā draudīgu. Viņi varbūt jūtas samulsuši par to, ka viņi ir pierunāti dot kādam kukuļus, vai arī par to, ka paši tos ir ņēmuši. Pašreizējos apstākļos cilvēki vēl nejūtas droši, un, ņemot vērā iepriekšējās sistēmas pieredzi, viņi nelabprāt pauž savu viedokli. Dati rāda, ka divas trešdaļas no respondentiem, kas atbildēja "nezinu", bija sievietes. Taču šīs atšķirības dzimumu ziņā ir grūti izskaidrot. 10.6.attēlā redzams to respondentu īpatsvars, kas uzskata, ka valsts institūcijas slēpj informāciju, neefektīvi veic savus pienākumus vai ņem kukuļus.

Jautājumi par informācijas slēpšanu, efektivitātes trūkumu un kukuļņemšanu ir cieši saistīti (korelācijas koeficients mainās no 0,40 līdz 0,50). Nepavisam nepārsteidz tas, ka uzticības trūkums vienā sfērā izraisa neuzticību arī citur.

SIEVIETES PĀREJAS PERIODA SABIEDRĪBĀ

Padomju laikā sievietēm Latvijā bija augsts izglītības līmenis, tas pat pārsniedza vīriešu izglītības līmeni (šī parādība ir vērojama arī pašlaik). Tomēr sievietes vidējā alga nekad nav sasniesusi vīriešu algu (ANO Attīstības programma, 1995., 39.lpp.). Padomju sabiedrībā abiem dzimumiem darbs bija vienlīdz obligāts. Papildus pienākumiem savā darba vietā sievietēm bija jāaudzina bērni, jāveic mājas darbi un jāizstāv garās rindas pēc pārtikas produktiem.

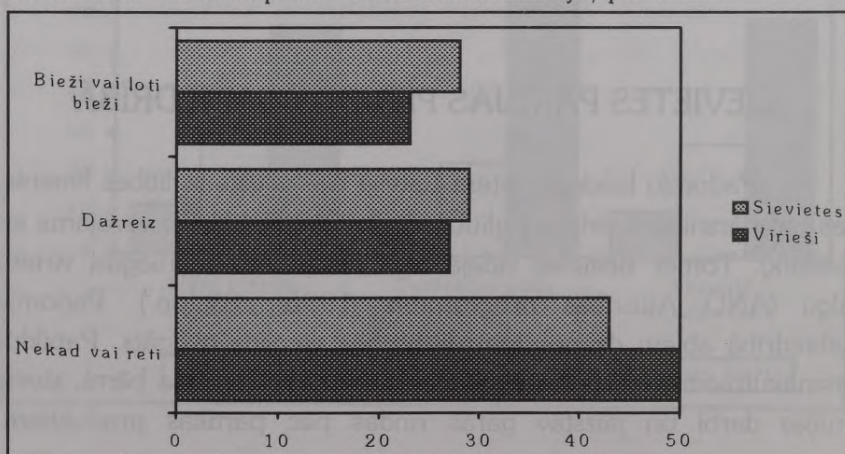
Turpretim vīrieši nodarbojās ar darba lietām un taisīja karjeru. Tas ierobežoja sieviešu iespējas piedalīties sabiedriskajā dzīvē.

Padomju politiskās sistēmas prasība bija, lai likumdevējos orgānos strādātu noteikts skaits sieviešu. Pašvaldību līmenī sievietes ieņēma augstākus amatus nekā valsts līmenī. Neatkarības atjaunošana šajā ziņā nav radījusi vērā ņemamas pārmaiņas.

NORBALT dzīves apstākļu pētījuma laikā respondentiem tika uzdots šāds jautājums: "Vai darba tirgū sievietes tiek diskriminētas, salīdzinot ar vīriešiem?". Atbildes pēc piecu punktu skalas bija diapazonā no "nekad" līdz "ļoti bieži". 54% respondentu apgalvoja, ka diskriminācija notiek "dažreiz", "bieži" vai "ļoti bieži". 32% teica, ka tā nenotiek "nekad", bet 14% atbildēja, ka "reti". Katra atbildes varianta sadalījums pēc dzimuma ir parādīts 10.7.attēlā.

Attēlā var redzēt, ka uzskati starp dzimumiem par sieviešu diskrimināciju ir ļoti līdzīgi. 57% vīriešu un 50% sieviešu domā, ka sievietes tiek diskriminētas "dažreiz", "bieži" vai "ļoti bieži". Ir grūti novērtēt, vai sievietes apzinās to, ka viņas tiek diskriminētas, un vai

10.7. attēls. Uzskati par sieviešu diskrimināciju, procentos

vīrieši saprot, ka sievietes neatrodas privilēģētā stāvoklī. Sieviešu lielais īpatsvars darbaspēkā ir viens no galvenajiem faktoriem, kas noteic šo stāvokli. Darbs palīdz sievietēm integrēties sociālajā sfērā, un tas viņām piešķir lielāku pašapziņu.

Latvijā diskriminācijas jēdzienam ir nedaudz asāka nokrāsa nekā Rietumos. Padomju laikā vienlīdz apspiesti bija abu dzimumu pārstāvji, un līdz ar to arī sieviešu stāvoklim tika veltīta mazāka uzmanība. Cilvēki tika audzināti un izglītoti padomju ideoloģijas garā. Tā kā Latvijas iedzīvotāji bija izolēti no pārējām valstīm, viņiem nebija iespēju izdarīt salīdzinājumus ar dzīvi citur.

Šodien sieviešu darbošanās nestabilajā un mainīgajā vidē ir vairāk apzināta, nekā tas bija padomju laikā, kad viss jau bija noteikts iepriekš. Bērnu aprūpes iestāžu slēgšana, kuras bija piesaistītas valsts uzņēmumiem, ir izraisījusi tā tikla sairšanu, kurš nodrošināja sieviešu piedalīšanos darbaspēkā.

INTERESE PAR POLITIKU UN SPĒJAS IETEKMĒT POLITISKOS LĒMUMUS

Interesi par politiku ietekmē daudzi individa dzīves aspekti, kas aptver lielu skaitu fona mainīgo lielumu. Interese par politiku veido individa spēju ietekmēt politiskos lēmumus. Šī interese atspoguļo viņa uzticību politiskajai sistēmai.

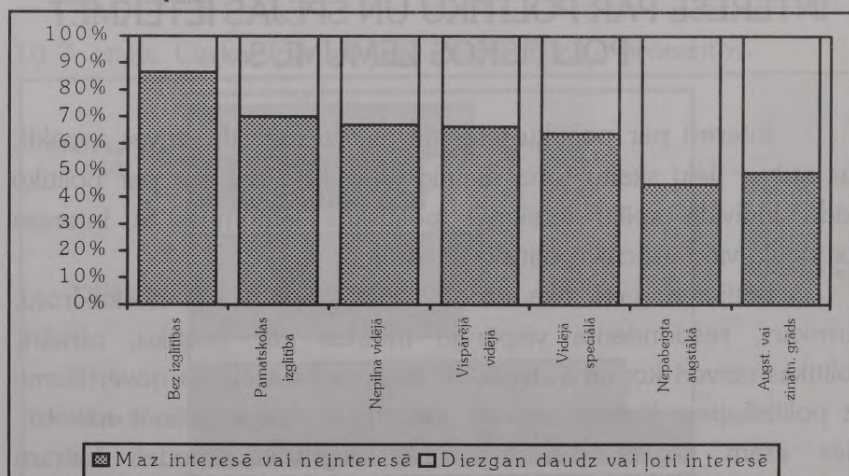
Pētījuma gaitā tika uzdoti četri jautājumi, lai noskaidrotu, pirmkārt, respondenta vispārējo interesi par politiku, otrkārt, politikas uztveri kopumā, treškārt, ietekmes subjektīvo novērtējumu uz politiskajiem lēmumiem, un, ceturtkārt, spējas plānot nākotni. Mēs esam sagatavojuši loģistiskās regresijas modeli katram jautājumam, un tas ir parādīts pielikuma 3. modelī.

Mūsu dati rāda, ka interese par politiku pieaug līdz ar vecuma palielināšanos, bet samazinās intereses pieauguma temps. Jaunākā paaudze vismazāk interesējas par politiku. Vīrieši vairāk interesējas par politiku nekā sievietes. Cilvēki ar zemu izglītības līmeni vai bez izglītības par politiku izrāda mazāku interesi nekā tie, kam ir augsts izglītības līmenis. Šī parādība ir raksturīga arī citās demokrātijas valstīs. 10.8.attēls rāda politisko interešu sadalījumu pēc izglītības līmeņa.

Latvijas iedzīvotāji, kas pētījuma laikā vēl nebija ieguvuši pilsoņa statusu, bija vairāk vilušies nekā Latvijas pilsoņi. Nepilsoņiem bija mazāka interese par politiku nekā pilsoņiem, bet etniskajai izcelsmei šajā ziņā nebija lielas nozīmes. Pilsētnieki par politiku izrādīja lielāku interesi nekā lauku apvidu iedzīvotāji.

Ārkārtīgi liels iedzīvotāju īpatsvars (71% no pieaugušajiem iedzīvotājiem) domā, ka "politika ir tik sarežģīta lieta, ka tādiem cilvēkiem kā man to ir grūti saprast". Sievietes ir svārstīgākas nekā vīrieši. 60% vīriešu un 78% sieviešu piekrīt šim apgalvojumam.

10.8. attēls. Interese par politiku pēc izglītības līmeņa, procentos

Mazizglitotie iedzīvotāji mazāk izprot politisko situāciju nekā labi izglitotie. Krievi izrāda lielāku neizpratni politiskajos jautājumos nekā etniskie latvieši.

Pēc neatkarības atgūšanas Latvijas iedzīvotājiem radās iespēja vēlēties par vairākām politiskajām partijām ar dažādām platformām. Kā Latvijas iedzīvotāji izjūt savas jaunatgūtās tiesības un varu? Nejauši izvēlētajām personām bija jāatbild, vai tās piekrīt vai nepiekrīt šādam izteikumam: "Kā privātpersona es varu balsot, bet būtībā man ir maza ietekme uz politiskajiem lēmumiem." Piekritēju skaits bija diezgan liels abos dzimumos, kas veidoja vidēji 89%. Jāpiebilst, ka šim izteikumam vairāk piekrita sievietes nekā vīrieši. Cilvēka izglītībai ir liela loma savu ietekmes spēju novērtēšanā. Cilvēks ar zemu izglītības līmeni maz nodarbojas ar politisku lēmumu pieņemšanu vai arī nedara to nemaz. Tā rezultātā viņi jūtas attālināti no politiskajām institūcijām. Turpretim augsts izglītības līmenis pastiprina ticību savām spējām ietekmēt politisko lēmumu pieņemšanu. Vecākā paaudze vismazāk izjūt šo ietekmēšanas spēju.

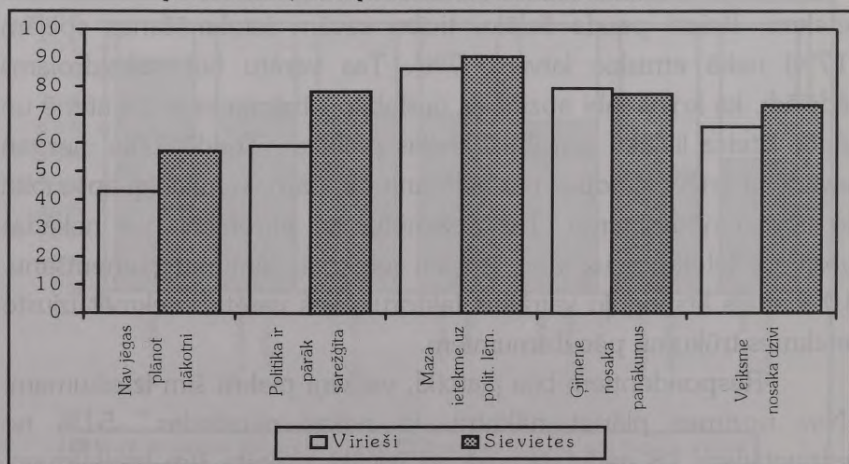
Ļoti interesants atklājums saistās ar etniskās izcelsmes ietekmi. Krievi puda lielāku ticību savām ietekmēšanas spējām (17%) nekā etniskie latvieši (7%). Tas varētu būt izskaidrojams tādējādi, ka krievi labi apzinājās nestabilo situāciju savā dzimtenē un tāpēc izteica lielāku uzticību Latvijas politikai. Turklāt būtu diezgan savādi, ja krievi, cīnoties par vēlēšanu tiesībām, vienlaicīgi apšaubītu šo tiesību noderīgumu. Tas nozīmētu, ka pilsonībai nav nekādas pozitīvas ietekmes uz viņu spējām ietekmēt lēmumu pieņemšanu. 10.9.attēls atspoguļo vairākus faktoros, kas varētu ietekmēt izjusto ietekmes trūkumu pēc dzimumiem.

Respondentiem bija jāatbild, vai viņi piekrīt šim izteikumam: "Nav nozīmes plānot nākotni, jo nekas neizdodas." 51% no iedzīvotājiem 18 gadu vecumā un vecāki piekrita šim izteikumam.

Sievietes to atbalstīja biežāk nekā vīrieši. Sieviešu un vīriešu īpatsvars, kas deva pozitīvu atbildi, veidoja attiecīgi 57% un 43%. Individī ar zemu izglītības līmeni neticēja savām spējām īstenot nākotnes plānus. Jaunākā paaudze ir optimistiskāk noskaņota, bet vecākā paaudze ir nobažījiesies par savu nākotni. Uzskatus par spēju īstenot savus nākotnes plānus ietekmē arī etniskā piederība. Krievi un citas etniskās grupas, salīdzinot ar etniskajiem latviešiem, uzskata, ka plāni ir grūtāk realizējami. 46% latviešu un 59% krievu piekrīt viedoklim, ka plānus ir grūti īstenot.

Dažas parādības nevar izskaidrot vienīgi ar pamata mainīgajiem lielumiem, jo tie atspoguļo cilvēku iracionālo domāšanu pārejas periodā, kad notiek lielas pārmaiņas ekonomiskajā, politiskajā un sociālajā sfērā. Latvijā 70% iedzīvotāju piekrīt šādam apgalvojumam: "Veiksme un gadījums nosaka mūsu dzīvi." Šim uzskatam piekrīt 66% vīriešu un 73% sieviešu. Gandrīz visos sociālās dzīves aspektos valsts atbildību sāk aizstāt indivīda atbildība.

10.9. attēls. Pieci rādītāji, kas raksturo personiskās spējas ietekmēt nākotni pēc dzimuma. Individu īpatsvars procentos, kas piekrīt šim izteikumam

Latvijas iedzīvotāji pamazām viņas bērnības ilūzijās un sāk paļauties paši uz sevi. Tas spilgti izpaužas šādā apgalvojumā: "Jūsu ģimene ir tā, kas nosaka Jūsu panākumus dzīvē." Tas mums liek domāt, ka ekonomiskie resursi nav vienlīdzīgi sadalīti starp dažādām sabiedrības grupām. Kamēr jaunizveidotās ekonomikas un demokrātijas institūcijas nebūs kļuvušas stabilas, lielāka atbildība gulsies uz ģimenes pleciem. Pētījuma dati rāda, ka 78% pieaugušo iedzīvotāju piekrīt tam, ka ģimene nosaka indivīda veiksmi dzīvē. Vai nu tas ir uz labu, vai arī uz ļaunu, jaunākajai paaudzei šāds domāšanas veids ir tuvāks nekā vecākajai.

EMIGRĀCIJA - IESPĒJA IZVAIRĪTIES NO DZĪVES APSTĀKĻU PASLIKTINĀŠANĀS?

Padomju laikā Latvijā iebrauca daudz krievu un citu etnisko grupu pārstāvju, kas būtiski mainīja Latvijas iedzīvotāju etnisko struktūru. Tagad padomju armijas izvešanas rezultātā ir samazinājies iedzīvotāju skaits visblīvāk apdzīvotajās Latvijas vietās. Ekonomiskās problēmas, kas saistās ar pārcelšanos uz citu dzīvesvietu, kavē zināmu daļu cilvēku emigrēt. Latviju, kas tagad ir kļuvusi par neatkarīgu valsti, krievi vairs neuzskata par pārtikušu zemi. Viņiem ir jānovērtē pašreizējā situācija un jāizdara nopietna izvēle attiecībā uz savu turpmāko dzīvi.

Nejauši izvēlētajiem respondentiem tika uzdots jautājums, vai viņi plāno atstāt vidi, kurā viņi dzīvo. Tikai 6% apstiprināja, ka viņiem ir šādi plāni. Jāatzīmē, ka etnisko latviešu skaits, kas plāno atstāt pašreizējo dzīvesvietu (7%), ir lielāks nekā etnisko krievu skaits (4%). Pašreizējo dzīvesvietu plāno atstāt tikai 4% nepilsoņu. Aina ir mazliet citādāka, ja mēs analizējam tikai tos, kas plāno atstāt valsti.

Šāds nodoms ir tikai 3% iedzīvotāju. Krievu tautības nepilsoņu īpatsvars šeit ir nedaudz lielāks.

Mēs jau zinām no nodaļas par iedzīvotājiem, ka neliels, bet būtisks skaits krievu valodā runājošo iedzīvotāju jau ir atstājuši Latviju. Pētījuma rezultātā varam izdarīt secinājumu, ka pašreiz Latvijā dzīvojošie krievi paliks šeit uz dzīvi. Situācija NVS valstīs, it īpaši Krievijā, ir faktors, kas nosaka cilvēku izvēli attiecībā uz to, vai aizbraukt no Latvijas vai palikt šeit. Kaut gan Latvijā ekonomiskais stāvoklis ir pasliktinājies, krievi ļoti labi apzinās, ka situācija Krievijā nav labāka un ka perspektīvas ir diezgan drūmas. Pārceļšanās uz citu dzīvesvietu ir saistīta arī ar virkni praktisku problēmu. Daudzas pilsētas, kur dzīves apstākļi ir tādā pašā līmenī kā Latvijā, Latvijas krieviem nav pieejamas, jo trūkst dzīvokļu un darbavietu. Jaunatnācēji varētu apmesties Krievijas provinces pilsētiņās vai nabadzīgajos lauku apvidos. Tā ir diezgan nepievilcīga alternatīva krieviem, kas šeit galvenokārt ir dzīvojuši pilsētās.

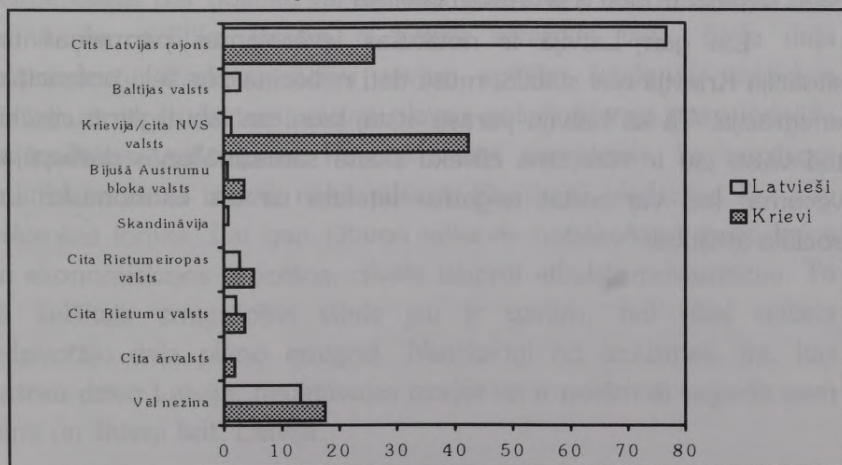
10.10.attēls rāda apmešanās vietas, kurp plāno doties tie, kas vēlas atstāt pašreizējo dzīvesvietu, un to sadalījumu pēc etniskās piederības. Attēls atspoguļo ievērojamas atšķirības starp etniskajām grupām. Etniskie latvieši vēlas pārcelties uz citu Latvijas reģionu (77%), bet to var teikt tikai par vienu ceturtdaļu (26%) krievu, kas labprātāk vēlētos izceļot no valsts. Lielākā daļa (42%) krievu vēlas pārcelties uz Krieviju.

Nedaudz pārsteidz tas, ka Rietumu valstīs nav pašā saraksta augšgalā, runājot par valstīm, uz kurām vēlas emigrēt Latvijas iedzīvotāji, jo viņi ir iepazinušies ar stingrajiem imigrācijas noteikumiem Rietumeiropā un ASV. Tikai 1% respondentu, kas vēlas emigrēt, plāno izceļot uz kādu Skandināvijas valsti. Ja viņiem tas izdotos, tad kopējais emigrantu skaits uz Skandināvijas valstīm veidotu apmēram vienu tūkstoši. Liels potenciālo emigrantu īpatsvars (16%) vēl nav izlēmuši, kurp doties.

Lielai daļai potenciālo emigrantu ir radi, kas dzīvo ārzemēs - rietumos vai NVS. Respondentu īpatsvars, kas plānoja izceļot un kam bija radi minētajās valstīs, veidoja 40%. Vairāk nekā divām trešdaļām bija radi Krievijā vai citās NVS valstīs, bet 14% - Rietumu valstīs. Pats par sevi saprotams, ka šie faktori ietekmē izceļošanas izvēli.

Kas ir raksturīgs cilvēkiem, kas vēlas emigrēt no Latvijas? No valstīm, kas sastopas ar lielām ekonomiskām grūtībām, parasti izceļo jauni un labi izglītoti cilvēki. Tā kā nodoms par izceļošanu ne vienmēr tiek īstenots, tad pētījuma rezultātus nevar uztvert kā precīzu emigrantu daudzumu, kas tuvākajos gados izceļos no Latvijas. Taču pētījums sniedz nelielu priekšstatu par potenciālajiem izceļotājiem. Mēs jau zinām, ka krievi un tie, kuri nav Latvijas pilsoņi, veido lielāku potenciālo aizbraucēju īpatsvaru nekā etniskie latvieši, kaut gan etniskā piederība nav galvenais faktors, kas nosaka

10.10. attēls. Apmešanās vietas, kurp plāno doties tie, kas vēlas atstāt pašreizējo dzīvesvietu, un to sadalījums pēc etniskās piederības, procentos

cilvēka vēlmi izceļot uz citu valsti. Jāatzīmē, ka vecums un izglītības līmenis vairāk ietekmē iedzīvotāju vēlēšanos emigrēt. Apsēkojums rāda, ka potenciālo imigrantu vidū galvenokārt ir jauni cilvēki. Gandrīz neviens no respondentiem pēc 50 gadu vecuma neplāno emigrēt. Vislielākais potenciālo emigrantu īpatsvars ir atrodams vecuma grupā no 18 līdz 30 gadiem. Vislabprātāk emigrēt vēlas cilvēki ar augstāko izglītību, speciālisti un cilvēki, kas strādā pakalpojumu sfērā, jo viņiem ir vairāk finansiālo resursu un lielākas iespējas atrast darbu un iekārtoties uz dzīvi jaunā vietā. Līdz šim visbiežāk no valsts izbrauca krievu valodā runājošie iedzīvotāji, kam bija augstākā izglītība. Latvijā pavadīto gadu skaitam nav lielas ietekmes uz vēlmi izceļot. Latvijā dzimušo cilvēku vidū potenciālo emigrantu īpatsvars nav liels.

Ir vairāki iemesli, kāpēc cilvēki vēlas mainīt dzīvesvietu. No tiem vissvarīgākie ir šādi: "dzīve ir pārāk dārga" (29%), "slikti dzīvokļa apstākļi" (26%), "braucu, lai pievienotos savai ģimenei" (23%), "nevaru atrast darbu izvēlētajā profesijā" (22%). Jāatzīmē, ka etniskie krievi ļoti bieži min politiskos emigrācijas iemeslus (25%). Šāds iemesls ir tikai 3% etnisko latviešu.

Lai gan Latvijā ir notikušas ievērojamas pārmaiņas un situācija Krievijā nav stabila, mūsu dati neliecina par lielu potenciālo emigrāciju. Tā kā Latviju parasti atstāj jauni un labi izglītoti cilvēki, tad valstī jau ir vērojama cilvēku skaita samazināšanās darbības vecumā, kas var atstāt negatīvu ietekmi uz tās ekonomisko un sociālo attīstību.

SECINĀJUMI

Pārejas periodā Latvijas iedzīvotājus ir stipri ietekmējušas notiekošās politiskās, ekonomiskās un sociālās reformas. Cilvēkiem ir diezgan negatīva attieksme pret arvien pieaugošo iedzīvotāju noslāņošanu. Attiecībā uz privatizācijas procesiem var novērot, ka dažādās paaudzēs attieksme ir atšķirīga. Privatizāciju īpaši atzinīgi novērtē jauni cilvēki; sievietes pret to izturas ar lielāku skepsi nekā vīrieši. Etniskie latvieši to atbalsta vairāk nekā krievi. Cilvēkos ir izveidojusies neuzticība pret valsts iestādēm. Lielākā daļa iedzīvotāju uzskata, ka valsts iestādes slēpj informāciju un nestrādā efektīvi. Domājams, ka valdībai šie fakti būtu nopietni jāpārdomā.

Pēc mūsu respondentu izteikumiem, valsts administrācijā ir diezgan izplatīta kukuļņemšana. Ja tiek jautāts, vai valsts ierēdņi ņem kukuļus, tad sievietes biežāk atbild "nezinu" nekā vīrieši. Atbilžu ziņā ir ļoti nelielas atšķirības starp dzimumiem. Sieviešu ierobežotā piedalīšanās sabiedriskajā dzīvē noteic viņu interešu trūkumu politiskajā sfērā. Pētījuma dati rāda, ka vairākums iedzīvotāju neinteresējas par politiku vai arī viņu intereses ir ļoti minimālas, vai domā, ka politika viņiem ir pārāk sarežģīta lieta. Liela daļa respondentu izsaka neticību savām spējām ietekmēt politiskos lēmumus, un šis faktors veicina plaisas palielināšanos starp individu un politikas veidotājiem. Pats par sevi saprotams, ka nepilsoņi politikā iesaistās mazāk nekā pilsoņi. Etniskajai piederībai šeit nav izšķirošas lomas. Lai gan jūtama vilšanās notiekošajos politiskajos un ekonomiskajos procesos, cilvēki labprāt atbalsta privatizāciju. Tā kā lielākais emigrācijas vilnis jau ir garām, tad tikai neliela iedzīvotāju daļa plāno emigrēt. Neatkarīgi no izcelsmes, tie, kas pašreiz dzīvo Latvijā, negatavojas izceļot un ir nolēmuši sagaidīt savu laimi un likteni šeit, Latvijā.

10. NODAĻAS PIELIKUMS

10.1. modelis. Uzskati par privatizāciju

10.1. tabula. Lineārā regresija. Uzskati par privatizāciju.

Atkarīgais mainīgais lielums - indekss diapazonā
no -8 (kategoriski neatzistu privatizāciju) līdz
+8 (pilnībā atbalstu)

Mainīgais lielums	B(SK)	Beta
Dzimums (vīrieši=1, sievietes=0)	0,88 (0,17)	0,10
Vecums	-0,11 (0,03)	-0,41
Vecums ²	0,0007 (0,0003)	0,29
Pilsonība (jā=1, nē=0)	-0,05 (0,26)	-0,01
Izglītības līmenis (indekss diapazonā no 0 līdz 8)	0,57 (0,06)	0,21
Krievi (jā=1, nē=0)	-1,75 (0,25)	-0,18
Pārējās tautības (jā=1, nē=0)	-1,44 (0,31)	-0,11
Pilsētnieki (jā=1, nē=0)	1,06 (0,20)	0,11
Konstante	2,35	

Piezīme. Tā kā šajā pētījumā ir izmantota īpaša izlases veidošanas shēma, tad nosauktās standartkļūdas (SK) šajā un turpmākajās loģistiskajās regresijās nenoteiktības līmenis var būt zemāks, nekā tas patiesībā ir. Metodoloģiskos jautājumus skat. 2.pielikumā.

10.2. modelis. Uzskati par ienākumu nevienlīdzību

Modelis ar kategoriju atkarīgo mainīgo lielumu, kur vērtība 1 ir tiem, kuri atbalsta mazākas ienākumu atšķirības, un 0 - ja citādāk.

10.2. tabula. Uzskati par ienākumu nevienlīdzību. Loģistiskā regresija (Logit). Atkarīgais mainīgais lielums =1, ja "ienākumu atšķirībām vajadzētu būt mazākām" (=0, ja citādāk)

	B(SK)	Pask(B)	Daļēja N
Dzimums (vīrieši=1, sievietes=0)	-0,62 (0,13)	0,54	-0,11
Augsta izglītība			0,00
1. pamatskolas (jā=1, nē=0)	-0,01 (0,47)	0,99	0,00
2. nepabeigta vidējā (jā=1, nē=0)	0,31 (0,50)	1,36	0,00
3. vispārējā vidējā (jā=1, nē=0)	-0,02 (0,48)	0,98	0,00
4. vidējā speciālā (jā=1, nē=0)	-0,00 (0,48)	1,00	0,00
5. nepabeigta augstākā (jā=1, nē=0)	-0,07 (0,57)	0,94	0,00
6. augstākā (jā=1, nē=0)	-0,09 (0,49)	0,91	0,00
7. zinātniskais grāds (jā=1, nē=0)	-1,49 (0,84)	0,22	-0,03
Pilsonība (jā=1, nē=0)	-0,09 (0,19)	0,91	0,00
Vecums	0,06 (0,02)	1,06	0,06
Vecums ²	-0,0005(0,0002)	0,99	-0,04
Etniskā izcelsme			0,00
Etniskais (1) (krievs=1, latvietis vai cits=0)	-0,28 (0,19)	0,76	-0,01
Etniskais (2) (cits=1, krievs vai latvietis=0)	0,02 (0,24)	1,02	-0,00
Konstante	1,04 (0,63)		

Otrā aile (Pask(B)) dod faktoru, pēc kura varbūtības proporcija (atkarīgā mainīgā lieluma varbūtība, kas ir 1, ir izdalīta ar atkarīgā mainīgā lieluma varbūtību, kas ir 0) mainās, ja attiecīgais mainīgais lielums palielinās par 1 vienību. Ja (Pask(B))>1, tad novērtētais efekts ir pozitīvs. Trešā aile (N) ir daļējās korelācijas mērs. Tā diapazons ir no -1 līdz +1. Pozitīva N vērtība norāda, ka, ja mainīgā lieluma vērtība palielinās, tad palielinās arī atkarīgā mainīgā lieluma varbūtība, drīzāk pieņemot vērtību 1, nekā 0.

Izglītības atskaites grupa norāda, vai respondenti ir analfabēti vai bez izglītības.

10.3. modelis. Interese par politiku un savu ietekmes spēju pašnovērtējums

Šajā modeli ietilpst trīs apakšmodeļi. Modeļos ietverti tie paši paskaidrojošie mainīgie lielumi, kas 2. modeli.

10.3a. tabula. Loģistiskā regresija. Interese par politiku un savu ietekmes spēju pašnovērtējums

	Atkarīgais mainīgais lielums - nav nozīmes plānot nākotni (piekritu=1, citādāk=0)			Atkarīgais mainīgais lielums - politika ir pārāk sarežģīta lieta (piekritu=1, citādāk=0)		
	B(SK)	Pask (B)	Daļēja N	B(SK)	Pask (B)	Daļēja N
Dzimums	-0,55(0,08)	0,57	-0,12	0,99(0,09)	0,37	-0,18
Izglītība			0,13			0,27
1. pamatskolas	-0,44(,31)	0,65	-0,00	-2,23(1,05)	0,12	-0,03
2. nepabeigta vidējā	-0,55(0,32)	0,58	-0,01	-2,71(1,05)	0,07	-0,04
3. vispārējā vidējā	-0,95(0,32)	0,39	-0,04	-3,43(1,05)	0,03	-0,05
4. vidējā speciālā	-0,96(0,31)	0,38	-0,04	-3,45(1,05)	0,03	-0,05
5. nepabeigta augstākā	-1,29(0,38)	0,28	-0,05	-4,44(1,07)	0,01	-0,07
6. augstākā	-1,64(0,32)	0,19	-0,08	-4,83(1,05)	0,01	-0,07
7. zinātniskais grāds	-2,13(0,84)	0,12	-0,03	-4,74(1,25)	0,01	-0,06
Pilsonība	0,08(0,12)	1,09	0,00	0,15(0,15)	1,16	0,00
Vecums	0,07(0,01)	1,08	0,08	0,04(0,02)	1,04	0,03
Vecums ²	-0,0006(0,0001)	0,99	-0,07	-0,0003(0,0002)	0,99	-0,03
Etniskā izcelsme			0,06			0,08
Etniskais (1)	0,51(0,12)	1,67	0,07	0,73(0,14)	2,07	0,08
Etniskais (2)	0,46(0,15)	1,59	0,05	0,57(0,17)	1,77	0,05
Konstante	-0,97(0,42)			3,49(1,09)		

10.3b. tabula. Loģistiskā regresija. Interese par politiku un savu ietekmes spēju pašnovērtējums

	Atkarīgais mainīgais lielums - nav ietekmes uz politiskajiem lēmumiem (piekritu=1, citādāk=0)			Atkarīgais mainīgais lielums - politika ir pārāk sarežģīta lieta (piekritu=1, citādāk=0)		
	B(SK)	Pask (B)	Daļēja N	B(SK)	Pask (B)	Daļēja N
Dzimums	-0,43(0,12)	0,65	-0,07	-0,60(0,08)	0,55	-0,11
Izglītība			0,12			0,18
1. pamatskolas	-0,93(0,60)	0,39	-0,01	0,82(0,14)	2,27	0,09
2. nepabeigta vidējā	-1,10(0,62)	0,33	-0,02	0,36(0,15)	1,43	0,03
3. vispārējā vidējā	-1,17(0,61)	0,31	-0,03	-0,07(0,13)	0,94	0,00
4. vidējā speciālā	-1,00(0,61)	0,37	-0,02	-0,15(0,13)	0,86	0,00
5. nepabeigta augstākā	-1,69(0,66)	0,18	-0,05	-1,03(0,23)	0,36	-0,07
6. augstākā	-1,93(0,61)	0,15	-0,06	-0,67(0,14)	0,51	-0,07
7. zinātniskais grāds	-1,28(1,17)	0,28	0,00	-1,07(0,66)	0,34	-0,01
Pilsonība	0,01(0,16)	1,01	0,00	-0,27(0,12)	0,77	-0,03
Vecums	0,05(0,02)	1,05	0,05	-0,10(0,01)	0,90	-0,11
Vecums ²	-0,0005	0,99	-0,04	0,0007(0,0001)	1,01	0,07
Etniskā izcelsme			0,13			0,00
Etniskais (1)	-0,99(0,17)	0,37	-0,13	0,09(0,07)	1,10	0,00
Etniskais (2)	-1,03(0,20)	0,36	-0,11	-0,01(0,08)	0,99	0,00
Konstante	2,84(0,74)			4,19(0,37)		

11. NODAĻA

DZĪVES APSTĀKĻU POZITĪVIE UN NEGATĪVIE ASPEKTI

Odne Oslands

*Kam, dieviņi, tã dariji,
Citam labi, citam slikti:
Citam devi zelta naudu,
Citam spieķi rociņã.*

L. t. dz.

IEVADS

Šajā ziņojumā mēs esam izanalizējuši vissvarīgākos dzīves apstākļu komponentus, nedaudz pieskaroties arī mazāk svarīgām detaļām, kas palīdzēja izgaismot iztīrājamos jautājumus. Katrs komponents ir apskatīts atsevišķi. Taču šāda vienpusīga analīze nevar dot patiesu dzīves apstākļu ainu (Andersens un Barstads, 1991.). To var iegūt, tikai apskatot vairākus komponentus savstarpējā saistībā. Lai iegūtu vispusīgu priekšstatu par indivīda un mājsaimniecības labklājības aspektiem, ir sīki jāizanalizē visas šīs attiecības. Šāda pieeja dod iespēju atklāt dzīves apstākļu negatīvās iezīmes un noteikt sociāli neaizsargātās iedzīvotāju grupas, t.i., grupas, kas sastopas ar grūtībām vairākos aspektos. Šīs nodaļas

mērķis ir iet tālāk par atsevišķiem rādītājiem, kas atrodami šai ziņojumā, un atklāt vispusīgu dzīves apstākļu ainu Latvijā.

Lai radītu vispārēju dzīves apstākļu mēru, ir jāatrisina vairākas problēmas. Viens variants ir izveidot kombinēto dzīves apstākļu indeksu, saskaitot kopā katra dzīves apstākļu indeksa punktus. Katra atsevišķā komponenta punktu summa raksturotu personas vai mājsaimniecības dzīves apstākļus. Taču šis un citi dzīves apstākļu vispārējie mērījumi jāizdara ļoti uzmanīgi. Zinātnieki var viegli vienoties par to, kurus rādītājus izvēlēties, bet ir grūti novērtēt katra komponenta relatīvo nozīmi, kā arī to, cik lielā mērā tas jāņem vērā galīgajā analizē. Vairums cilvēku piekritīs tam, ka personas labklājībai ir svarīgāka laba veselība, nevis piederība kādai sabiedriskai organizācijai, bet ir grūti pateikt, kādā veidā būtu jāsver dažādi faktori.

Nākamā problēma, kas jāatzīmē, konstruējot kombinēto dzīves apstākļu mēru, ir saistīta ar kritērija noteikšanu katram komponentam, piemēram, kur ir robeža starp apmierinošiem un sliktiem dzīves apstākļiem. Ideālā gadījumā respondenta subjektīvā apmierinājuma vai laimes izjūta būtu jāņem vērā vairāk nekā objektīvie kritēriji, ko ir izstrādājis zinātnieks (Ringens, 1995., 3.lpp.). Praksē īstenot šo principu ir ļoti grūti. Ir vieglāk vienoties par to, kas veido sliktus dzīves apstākļus vai galēju trūkumu, nekā definēt ideālus un apmierinošus dzīves apstākļus. Tā vietā, lai izveidotu absolūto dzīves apstākļu mēru, ko varētu izmantot dzīves apstākļu summārajam novērtējumam, uzsvars ir jāliek uz indivīda un mājsaimniecības stāvokli attiecībā pret citiem.

Lai gan pastāv metodoloģiskas grūtības, tomēr ir ļoti svarīgi analizēt dzīves aspektus kopumā, lai varētu atspoguļot attiecības starp dažādiem labklājības un sociālās dzīves aspektiem. Šis ziņojums liecina par relatīvi stiprām saitēm atsevišķu dzīves apstākļu komponentu starpā. Taču ir arī virkne komponentu, kas ir vairāk

vai mazāk neatkarīgi cits no cita. Šajā nodaļā ir sistematizētas šīs abas komponentu grupas. Mūsu mērķis ir apvienot dažus svarīgākos rādītājus un samazināt dzīves apstākļu dimensiju skaitu, izmantojot faktora analīzi. Balstoties uz pamata mainīgajiem lielumiem pētījumā, mēs noteiksim, kurām iedzīvotāju grupām ir vislabākie un kurām - vissliktākie dzīves apstākļi. Izsekojot dzīves apstākļu summārā novērtējuma tendencēm, mēs varēsim noteikt sociāli neaizsargātās grupas.

MAINĪGO LIELUMU UN INDEKSU IZVĒLE

Nav īstas skaidrības par to, kādi rādītāji būtu jāiekļauj dzīves apstākļu vispārējā analizē. Ideālā gadījumā tajā vajadzētu iekļaut visus attiecīgos rādītājus, kas ir nosvērti atbilstoši to relatīvajam nozīmīgumam. Taču praktisku apsvērumu dēļ prātīgāk ir no dažādām apsekojuma daļām izvēlēties atsevišķus rādītājus, kuru summa varētu dot diezgan patiesu ainu par personas dzīves apstākļiem. Rādītāji aptver novērojumus gan individu, gan mājsaimniecību līmenī, kā arī objektīvos konstatējumus un respondentu subjektīvos novērtējumus. Vairākums mainīgo lielumu un indeksu ir jau apskatīti iepriekšējās nodaļās. Izvēlētie mainīgie lielumi ir raksturoti tālāk tekstā.

VESELĪBA

Vispārējā veselība. Mainīgais lielums raksturo respondenta subjektīvi novērtēto vispārējo veselības stāvokli (vērtības diapazonā no 1 (ļoti laba) līdz 5 (ļoti slikta)).

Psiholoģiskais stāvoklis. Summārais indekss (no 0 līdz 7), kas raksturo personīgo psiholoģisko grūtību diapazonu no "pēkšņi nobīstos bez jebkāda iemesla" līdz "ir mazvērtības komplekss" (jo augstāka vērtība, jo vairāk negatīvu faktoru).

EKONOMISKIE RESURSI

Objektīvie

Ilglietošanas patēriņa preces. Summārais indekss (no 0 līdz 7), kas raksturo pārsvarā esošo dažāda veida iekārtu piederību saimniecībai, sākot ar ledusskapi un beidzot ar automašīnu (jo augstāka vērtība, jo mazāk preču īpašumā).

Subjektīvie

Ekonomiskās grūtības. Pārkodēts indeksa mainīgais lielums (no 0 līdz 3), kas norāda mājsaimniecību subjektīvo novērtējumu pēdējā gada laikā, sākot no "lai izdarītu kārtējos maksājumus bija jāizmanto palīdzība no ārpusē" līdz "piespiedu kārtā bija jāatturas no piedalīšanās sabiedriskajos un kultūras pasākumos" (jo augstāka vērtība, jo vairāk ekonomisko grūtību).

ATBILDĪBA PAR ĢIMENI

Respondenta mājsaimniecības patērētāju proporcija. Tas ir mainīgais lielums (diapazonā no 0 līdz 1), kas balstās uz attiecību starp finansiāli atkarīgajiem mājsaimniecības locekļiem (patērētājiem) un strādājošajiem mājsaimniecības locekļiem (ražotājiem) (jo augstāka vērtība, jo lielāks patērētāju īpatsvars).

DZĪVOKLIS

Istabu skaits uz vienu mājsaimniecības locekli. Šis rādītājs raksturo, cik daudz mājsaimniecības locekļu dzīvo vienā istabā respondenta dzīvoklī (jo augstāka vērtība, jo vairāk mājsaimniecības locekļu vienā istabā).

Labiekārtotības līmenis. Summārais indekss (no 0 līdz 9), kas raksturo mājsaimniecības dzīvokļa kvalitāti, ko iegūst saskaitot labiekārtotības elementu skaitu, sākot no tualetes līdz telefonam (jo augstāka vērtība, jo mazāk labiekārtotības elementu).

INTEGRĒŠANĀS DARBA TIRGŪ (NEAIZSARGĀTĪBA)

Mājsaimniecības ienākumu veidi. Mainīgais lielums, kas ietver tādus mājsaimniecības ienākumu veidus kā individuālie ienākumi, ienākumi tikai no algas, jauktie ienākumu veidi, tikai valdības transferti, nav nekādu ienākumu (jo augstāka vērtība, jo mazāki ienākumi).

SOCIĀLIE KONTAKTI

Sociālā izolācija. Dihotomizēts mainīgais lielums, kas cilvēkus iedala tādos, kam nav nemaz vai ir maz sociālo kontaktu ar ģimeni, kaimiņiem un kolēģiem, un tādos cilvēkos, kam ir regulāri kontakti ar citiem cilvēkiem (jo augstāka vērtība, jo mazāk sociālo kontaktu).

SOCIĀLĀ DROŠĪBA

Noziegumi. Summārais indekss (no 0 līdz 5) raksturo personas, kas kļuvušas par nozieguma upuriem pagājušā gada laikā, sākot no

vardarbības, kuras rezultātā ir gūti viegli savainojumi, līdz aplaupīšanai uz ielas (jo augstāka vērtība, jo vairāk noziegumu veidu, no kuriem respondents cietis).

Bailes no vardarbības. Summārais indekss (no 0 līdz 6), kas raksturo respondenta bailes no vardarbības un draudiem dažādās vietās, piemēram, uz ielas, sabiedriskās vietās vai mājās (jo augstāka vērtība, jo stiprākas bailes).

PAŠPĀRLIECĪBA

Indivīda ticība savām spējām. Summārais indekss (no 0 līdz 5), kas raksturo respondenta ticību savām spējām ietekmēt savu nākotni (jo augstāka vērtība, jo zemāks ticības līmenis).

Skala visiem minētajiem mainīgajiem: augsta vērtība raksturo grūtības vai problēmas (kaut kā trūkumu).

DIVAS GALVENĀS DZĪVES APSTĀKĻU DIMENSIJAS

Apskatot kumulatīvos rādītājus, kas liecina par nevienlīdzību dzīves apstākļos Latvijā, mūsu mērķis bija pārbaudīt hipotēzi, vai x skaitu dzīves apstākļu komponentu var samazināt līdz vienai vai vairākām dzīves apstākļu dimensijām. Šo hipotēzi apstiprina faktora analīze, kas liecina, ka ir divas galvenās dzīves apstākļu dimensijas (faktori), ap kuriem grupējas dzīves apstākļi Latvijā (sīkāku rezultātu izklāstu var atrast pielikumā nodaļas beigās). Viena dimensija atspoguļo personas objektīvo materiālo stāvokli, bet otra raksturo

respondenta subjektīvo labklājības novērtējumu. Abi faktori ir ļoti svarīgi. Ja abiem šiem faktoriem ir liels punktu skaits, tad tas liecina, ka cilvēkam ir ļoti grūti dzīves apstākļi. Šīs abas dimensijas parāda nevienlīdzību dzīves apstākļos.

Pirmais no abiem faktoriem ietver mājsaimniecības ienākuma veidus, patērētāju proporciju, ilglietošanas patēriņa preču skaitu un mājsaimniecības labiekārtotības līmeni. Vēl viens komponents, kas ir cieši saistīts ar šo faktoru, ir respondenta vispārējās veselības stāvokļa pašnovērtējums. Faktora ietekme uz šiem mainīgajiem lielumiem parāda, ka šis faktors kalpo par visaptverošu respondenta sociālekonomisko resursu mēru. Šos resursus, kā parādīts nodaļā par ekonomiskajiem resursiem, lielā mērā ietekmē indivīda mājsaimniecības ekonomiskie resursi, kas galvenokārt tiek saražoti, mājsaimniecībai integrējoties darba tirgū. Šai dimensijā mēs varam atrast cilvēkus, kas lielā mērā ir atkarīgi no valdības transfertiem vai citu palīdzības, kā arī mājsaimniecības, kur ir maz ražotāju, maz ilglietošanas patēriņa preču un zems labiekārtotības līmenis. Respondentiem šai skalas galā ir raksturīgs slikts veselības stāvoklis. Otrā skalas galā ir cilvēki, kas dzīvo mājsaimniecībās, kur pārsvarā ir ienākumi no algas un lielākajai daļai mājsaimniecības locekļu ir pastāvīgs darbs, ir daudz ilglietošanas patēriņa preču un augsts labiekārtotības līmenis.

Otrais faktors ietver tos mainīgos lielumus, kas vairāk balstās uz indivīda labklājības subjektīvo novērtējumu. Sevišķi ciešas saites ir ar tiem mainīgajiem lielumiem, kas raksturo indivīda psiholoģisko stāvokli, viņa bailes no vardarbības. Faktoram ir liela ietekme arī uz tādiem mainīgajiem lielumiem kā subjektīvais vispārējais veselības stāvoklis, ekonomiskās grūtības un nedaudz mazākā mērā arī ticība savām spējām ietekmēt nākotni. Faktori ietekmē arī respondentu attieksmi pret iespējamo saskari ar noziedzību. Šiem mainīgajiem lielumiem kopējs ir tas, ka tie visi raksturo indivīda drošības sajūtu

un spēju ietekmēt savu dzīvi. Tātad faktors ir respondenta drošības un ietekmes sfēru mērs. Cilvēki ar lielu punktu skaitu šai dimensijā vairāk sūdzas par psiholoģiskajām problēmām nekā pārējie. Piemēram, viņi izjūt lielākas bailes kļūt par vardarbības upuriem. Viņi novērtē savu veselības stāvokli kā sliktu, un pēdējā gada laikā viņi ir sastapušies ar ekonomiskajām grūtībām. Turklāt šo cilvēku ticība savām spējām mainīt savu dzīvi nav pārāk stipra. Visus šos dzīves apstākļu trūkumus var apstiprināt ar objektīviem kritērijiem. Piemēram, cilvēki, kas sūdzas par sliktu veselību, biežāk slimo ar hroniskām slimībām. Lai gan šeit ir iesaistīts subjektīvās uztveres elements, subjektīvā apmierinātība ir ļoti svarīga dzīves apstākļu sastāvdaļa. Tāpēc šī dimensija jāņem vērā tikpat lielā mērā, cik pirmā, kas tika iztīrāta, runājot par vispārējām dzīves apstākļu tendencēm.

Dažiem mainīgajiem lielumiem nav sevišķi lielas ietekmes uz abām šīm dimensijām. Šie lielumi ir diezgan neatkarīgi no pārējiem mainīgajiem lielumiem. Nodaļā par sociālo kontaktu tīklu un individa līdzdalību šai tīklā ir iztīrāta sociālā izolācija, kuras augsto pakāpi diez vai var izskaidrot ar citiem dzīves apstākļu faktoriem, jo tā ir individuāla iezīme, kas vairāk saistās ar psiholoģiju, nekā ar dzīves apstākļu teoriju. Arī istabu skaitam uz vienu mājsaimniecības locekli nav nekāda sakara ar šīm divām pētījuma dimensijām. Mēs zinām, ka dzīvokļu tirgus Latvijā tiek stingri regulēts. Mājsaimniecības ar maziem bērniem parasti aizņem blīvāk apdzīvotus dzīvokļus nekā pārējie mājsaimniecību tipi, bet tas nenozīmē, ka to vispārējie dzīves apstākļi ir sliktāki.

Kā jau mēs redzējām, viens no mainīgajiem lielumiem, kas būtiski ietekmē abas dimensijas un veido starp tām saikni, ir

subjektīvais sava veselības stāvokļa novērtējums.¹ Citiem vārdiem sakot, cilvēkiem ar labu veselību ir vairāk sociālekonomisko resursu, kā arī viņi jūtas drošāk un viņiem ir lielāka ticība savām spējām. Cilvēkam ar sliktu veselību ir lielākas iespējas tikt izstumtam no sabiedrības. Tā kā veselībai ir spēcīga ietekme uz individa vispārējo labklājību, tad turpmākajā analizē mēs to apskatīsim kā atsevišķu dimensiju saistībā ar abiem pārējiem faktoriem.

SOCIĀLĀ NOSLĀŅOŠANĀS

Faktora analīzes rezultātā ir izveidotas divas galvenās dimensijas, kuras balstās uz mūsu pētījuma materiāliem. Tās ir šādas: sociālekonomisko resursu dimensija un drošības sajūtas un ietekmes spēju dimensija. Vispārējais veselības stāvoklis ir parādīts kā saikne starp šīm abām dimensijām. Tālāk mēs konstruēsim divus faktora mainīgos lielumus, kur katrai personai tiek piešķirts noteikts punktu skaits abās dimensijās ar vidējo skaitu 0 (ar standarta nobīdi 1 - skat. pielikumu). Ja kādam no mainīgajiem lielumiem ir pozitīvs rezultāts, tad tas ir saistīts ar dzīves apstākļu negatīvajiem aspektiem šai dimensijā. Liels vai mazs punktu skaits abās dimensijās vienlaikus norāda uz sliktiem vai labiem vispārējiem dzīves apstākļiem. Turpretim, ja vienā dimensijā ir mazs punktu skaits, bet otrā - liels, tad tas nozīmē, ka šīs abas dimensijas viena otru kompensē. Mūsu uzdevums ir noteikt, kuras iedzīvotāju grupas ir vairāk pārtikušas un

---

¹ Pirmajā analizē bija vēl divi mainīgie lielumi ar lielu faktora slodzi, bet pēc rotācijas šī slodze tika samazināta. Šie faktori bija ekonomiskās grūtības un psiholoģiskais stāvoklis. Pēc rotācijas palika tikai subjektīvais veselības stāvoklis, kuram bija liela slodze uz abiem faktoriem (skat. pielikumu šīs nodaļas beigās).

kuras - mazāk, ņemot vērā gan sociālekonomisko resursu, gan drošības sajūtas un ietekmes spēju dimensiju. Mēs iekļausim arī iedaļu par veselību, kas ir ļoti būtisks elements vispārējo dzīves apstākļu raksturojumā.

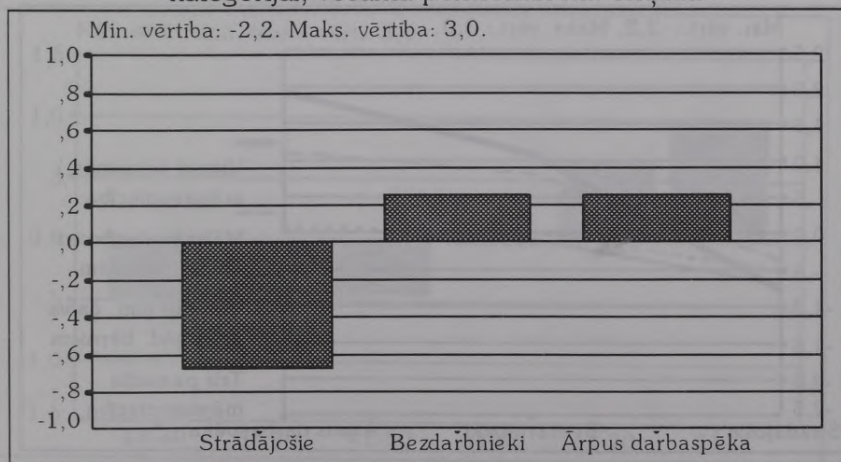
SOCIĀLEKONOMISKIE RESURSI

Kā jau mēs redzējām, indivīda sociālekonomiskos resursus veido vairāki komponenti. Šie faktori ietver mājasaimniecības integrāciju darba tirgū, ilglietošanas patēriņa preču esamību, dzīvokļa labiekārtotības līmeni un ģimenes pienākumus. Kā norādīts definīcijā, nodarbinātajiem ir mazāks risks zaudēt sociālekonomiskos resursus nekā pārējiem. Tāpēc viņiem, salīdzinot ar citiem, ir mazāks punktu skaits sociālekonomiskās dimensijas faktora mainīgajā lielumā. To apliecina 11.1.attēls, kas rāda vidējo punktu skaitu trijām darbaspēka kategorijām. Ļoti maz cilvēku, kas ir aktīvi darba tirgū, cieš no sociālekonomisko resursu trūkuma. Bezdarbnieki un cilvēki, kas ir ārpus darba tirgus, ietilpst sociāli neaizsargāto grupā. Acīmredzot ienākumi no valdības transfertiem (pensijas, sociālā apdrošināšana utt.) parasti nav pietiekoši lieli, lai kompensētu nopelnīto ienākumu trūkumu, kurus varētu dot darbs. 11.1.attēls rāda, ka punktu skaits bezdarbniekiem un tiem cilvēkiem, kas ir ārpus darba tirgus, ir diezgan līdzīgs. Vislielākā atšķirība ir starp tiem, kas piedalās darba tirgū, un tiem, kuri nepiedalās. Ārpus darbaspēka esošos cilvēkus raksturo dažādas iezīmes. Vislielāko grupu veido pensionāri, tad - invalīdi un slimie, un tālāk tie, kas ir pārstājuši meklēt darbu. Jāatzīmē, ka šai grupā ietilpst arī mājsaimnieces, kuras var atļauties dzīvot mājās, jo viņu vīriem ir lielas algas.

Attiecībā uz cilvēkiem ārpus darba tirgus jāteic, ka vislielākajā riska grupā ietilpst personas, kas dzīvo vienas pašas, un vientuļie apgādnieki ar apgādājamiem bērniem. Tas ir atspoguļots 11.2.attēlā, kurā redzams cilvēku sociālekonomiskais stāvoklis dažādās darbaspēka kategorijās, kas ir sadalītas pēc mājsaimniecības tipa. Cilvēki vienas personas mājsaimniecībās ir nedaudz labāk pārtikuši nekā pārējie tādā gadījumā, ja viņi ir nodarbināti, bet, ja viņi kļūst par bezdarbniekiem vai nestrādā kāda cita iemesla dēļ, viņi nonāk ļoti bēdīgā stāvoklī. Vientuļu apgādnieku ar bērniem sociālekonomiskais stāvoklis nav daudz labāks, taču viņiem draud mazākas briesmas tikt izstumtiem no sabiedrības nekā iepriekš minētajai grupai. Valdības atbalsts vientuļiem vecākiem ir svarīgs iemesls, kāpēc šī grupa ir relatīvi labākā stāvoklī nekā vientuļie pieaugušie bez bērniem.

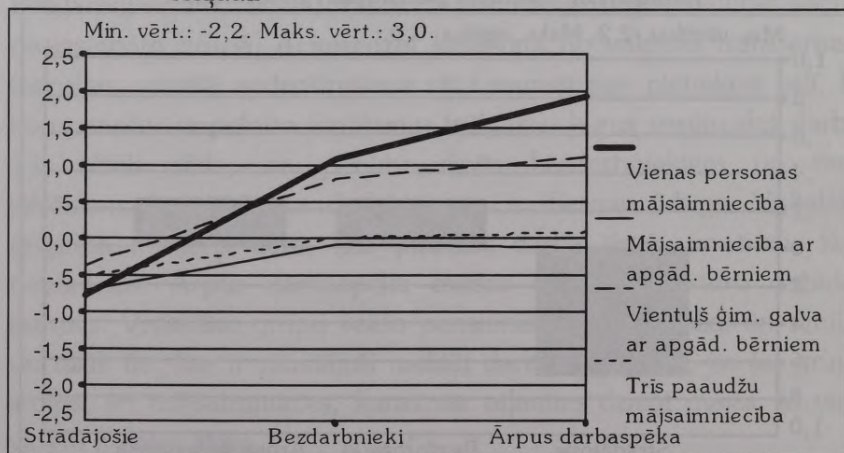
11.2.attēls rāda, ka indivīdam nodarbinātība ir mazāk svarīga, ja tas dzīvo mājsaimniecībā, kur ir citi pelnītāji, - triju

11.1. attēls. Sociālekonomiskās problēmas pēc integrēšanās darba tirgū, vidējais punktu skaits katrai kategorijai; vecuma pensionāri nav iekļauti

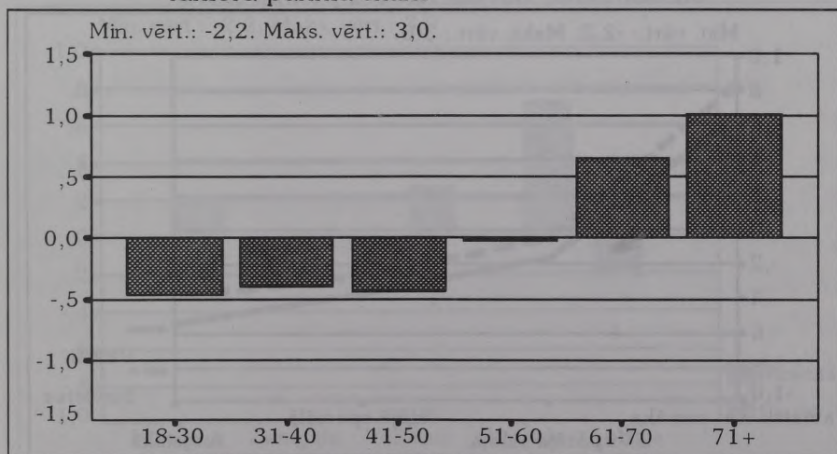
paaudžu mājsaimniecībās vai nukleārajās ģimenēs (tēvs, māte un bērni). Lai gan triju paaudžu mājsaimniecības ir nedaudz sliktāk pārtikušas, salīdzinot ar nukleārajām ģimenēm, šī atšķirība ir diezgan liela, un ir iemesls ticēt, ka daudzie no sabiedrības potenciāli izstumtie tiek aizsargāti tāpēc, ka viņi dzīvo lielās mājsaimniecībās. Lielām mājsaimniecībām ir vieglāk iztikt, jo gadījumos, kad ir tikai viens pelnītājs, bieži vien viņš saņem lielu algu. Jāatzīmē, ka bezdarbniekam, kas dzīvo triju paaudžu mājsaimniecībā vai nukleārās ģimenes mājsaimniecībā, ir lielāks punktu skaits mainīgajā lielumā nekā vidējais līmenis valstī. Šis faktors ir labs pierādījums tam, cik nozīmīga ir mājsaimniecības atbalsta funkcija. Cilvēki, kas dzīvo zem viena jumta, viens par otru rūpējas, un, ja citos apstākļos viņi sastopas ar nopietnām finansiālām problēmām, tad mājsaimniecībā, pateicoties pārējo mājsaimniecības locekļu finansiālajam atbalstam, viņi ir aizsargāti. Šādi cilvēki savukārt var

11.2. attēls. Sociālekonomiskās problēmas pēc integrācijas darba tirgū un pēc mājsaimniecības tipa, vidējais faktora punktu skaits; vecuma pensionāri nav iekļauti

dot savu ieguldījumu, izpildot dažādus mājas darbus. Pārejas periodā jaunieši parasti atrodas labvēlīgākā sociālekonomiskajā situācijā nekā vecāki cilvēki. Jauniešiem ir vieglāk piemēroties jaunajiem ekonomiskajiem apstākļiem, vieglāk atrast darbu kādā privātzņēmumā vai arī papildināt savus ienākumus ar papildu darbu. Tie, kas nevar atrast darbu, dzīvo kopā ar saviem vecākiem un tādējādi ir pasargāti no nabadzības. 11.3.attēls rāda, ka ar vislielākajām sociālekonomiskajām grūtībām sastopas cilvēki, kam ir 60 gadu un vairāk, no viņiem tikai nedaudzi piedalās darba tirgū, turklāt daudzi dzīvo vieni paši. Abi šie faktori padara viņus sociālekonomiskajā ziņā mazāk aizsargātus. Ja mēs aplūkojam vecuma pensionāru grupu atsevišķi, tad jāatzīmē, ka arī viņus mājsaimniecība aizsargā sociālekonomiskajā ziņā. Vecuma pensionāriem, kas dzīvo triju paaudžu mājsaimniecībās, vidējais punktu skaits pēc sociālekonomiskās skalas ir 0,06, kas ir nedaudz lielāks par vidējo līmeni valstī, bet vidējais punktu skaits visiem vecuma pensionāriem ir 0,82.

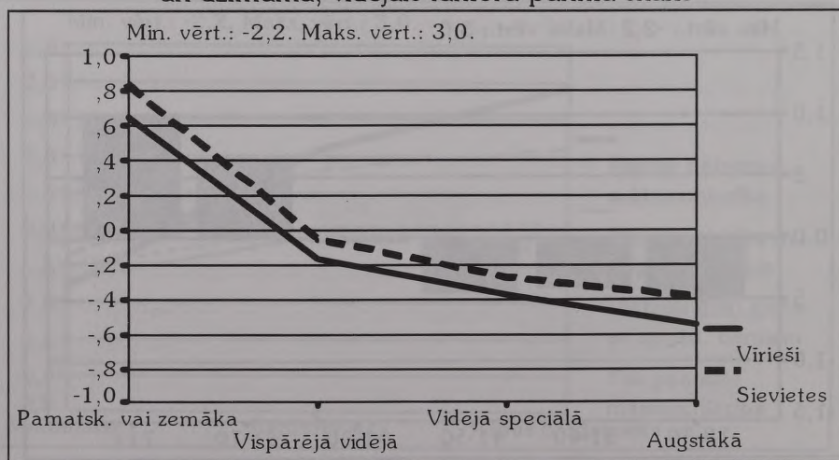
11.3. attēls. Sociālekonomiskās problēmas pēc vecuma, vidējais faktora punktu skaits

Tāpat kā citās valstīs, arī Latvijā pastāv cieša saikne starp personas sociālekonomisko stāvokli un tās izglītību (11.4.att.). Vismazāk aizsargāti ir cilvēki ar pamatskolas izglītību vai vēl zemāku izglītības līmeni. Jāatzīmē, ka šī parādība ir līdzīga visās vecuma grupās, taču izglītība vairāk aizsargā jaunus cilvēkus nekā pensionārus. Attēls rāda, ka attiecībā uz sociālekonomiskajiem resursiem atšķirības starp dzimumiem ir pavisam nelielas. Tam par iemeslu var būt tas, ka mājsaimniecības locekļi dalās viens ar otru finansiālajos resursos. Nedrīkst aizmirst arī tādu svarīgu faktu, ka vairums darbaspējas vecuma sieviešu ir aktīvas darbaspējas tirgū. Attēls rāda, ka izglītības ietekme uz sociālekonomisko stāvokli vīriešiem un sievietēm ir apmēram vienāda. Grūtāk ir noteikt sociālekonomisko resursu punktu skaitu pēc indivīda dzimumu, nevis pēc izglītības līmeņa.

Pārejas periodā pilsētu iedzīvotāji ir sastapušies ar nopietnām ekonomiskām grūtībām. Taču attiecībā uz lauku apvidiem stāvoklis ir vēl smagāks. Lauksaimniecības produkcijas

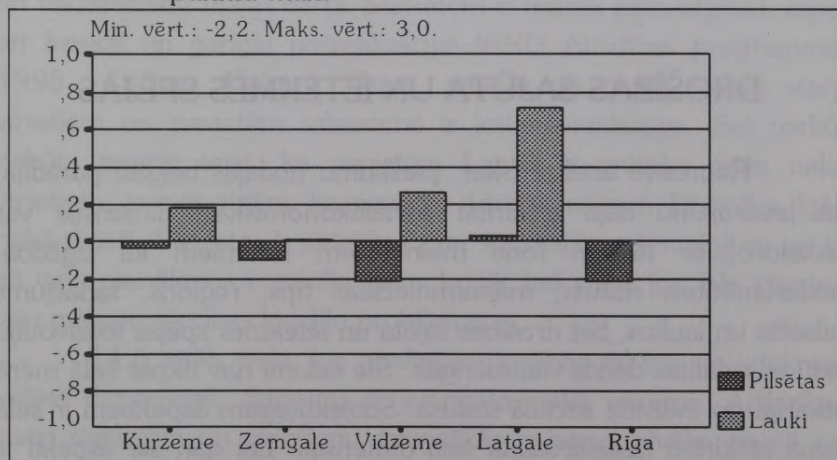
11.4. attēls. Sociālekonomiskās problēmas pēc izglītības līmeņa un dzimuma, vidējais faktora punktu skaits

apjoms ir ievērojami samazinājies. Lai gan lauksaimniecības sektors privatizācijas ziņā ir priekšgalā, salīdzinot ar citām tautsaimniecības nozarēm, valsts un kolektīvo lauksaimniecības uzņēmumu pārveidošana par kopuzņēmumiem nenotiek gludi. Lauku apvidos ir maz darba ārpus lauksaimniecības sektora, jo vairums uzņēmumu ir izvietoti pilsētās. Arī valsts subsidijas ir stipri ierobežotas, un lauksaimniecības produkcijas sadales sistēma nav pietiekoši augstā līmenī.

11.5.attēls parāda, ka sociālekonomiskais stāvoklis pilsētās ir daudz labāks nekā lauku apvidos, bet pilsētās ir vērojama daudz izteiktāka sociālā un ekonomiskā polarizācija. Attēlā ir redzamas ievērojamas atšķirības starp reģioniem. Latgale šai ziņā īpaši izceļas, jo tur ir daudz vairāk sociālekonomisko problēmu nekā citos Latvijas reģionos. Mēs jau zinām, ka Latgalē bezdarba līmenis ir augstāks nekā citur. Nodaļā par ekonomiskajiem resursiem ir redzams, ka Latgale ekonomiskā ziņā ir vairāk atpalikusi nekā citi reģioni. Attēls

11.5. attēls. Sociālekonomiskās problēmas pēc reģiona un pēc sadalījuma pilsētās un laukos, vidējais faktora punktu skaits

parāda, ka Latgales lauku apvidos stāvoklis ir smagāks nekā pilsētās. Visvairāk problēmu ir rajonos, kas atrodas vistālāk no lielajām pilsētām.

Attēlā ir redzams, ka cilvēku sociālekonomiskais stāvoklis Zemgales lauku apvidos ir daudz labāks nekā citur Latvijā. Zemgale ir slavena ar savu auglīgo zemi (Latgalē tā ir vissliktākā), bet tas ir tikai viens no iemesliem. Attālums no Zemgales līdz Rīgai un citām lielākajām pilsētām ir daudz mazāks, nekā tas ir no Latgales lielākās daļas. Zemgalē daudzi cilvēki dzīvo laukos un strādā tuvākajās pilsētās, kur ir vieglāk atrast darbu. Ņemot vērā nelielos attālumus līdz pilsētām, zemais sadales sistēmas līmenis šo reģionu neietekmē tik lielā mērā kā Latgali. Šeit arī ir vieglāk pārdot produkciju pilsētu tirgos.

Jāuzsver, ka etniskā piederība un pilsonības statuss neietekmē sociālekonomisko resursu atšķirības. Nepilsoņi atrodas mazliet nelabvēlīgākā situācijā, bet šī atšķirība ir ļoti minimāla, it īpaši, ja mēs ņemam vērā vēl tādus mainīgos lielumus, kā sadalījumu pilsētās un laukos un vecuma struktūru.

DROŠĪBAS SAJŪTA UN IETEKMES SPĒJAS

Regresīvā analīze (skat. pielikumu nodaļas beigās) parādīja, ka ievērojamu daļu atšķirību sociālekonomiskajā dimensijā var izskaidrot ar tādiem fona mainīgajiem lielumiem kā izglītība, nodarbinātības statuss, mājsaimniecības tips, reģions, sadalījums pilsētās un laukos, bet drošības sajūta un ietekmes spējas iedzīvotāju vidū ir sadalītas daudz vienmērīgāk. Šie lielumi nav tikpat lielā mērā atkarīgi no indivīda sociālā statusa. Subjektīvajiem aspektiem ir liela loma atšķirību izskaidrošanā šajā dimensijā. Lai gan šie aspekti ir

acīmredzami, tie tomēr balstās uz zināmiem objektīviem kritērijiem vai neapstrīdamiem faktiem. Ekonomisko grūtību uztvere nav tikai vienkārši ekonomiskā stāvokļa subjektīvs novērtējums, bet tā ietver sevī sadursmes ar ekonomisko realitāti. Tāpat arī bailes no vardarbības šajā dimensijā atspoguļo objektīvās sociālās parādības. Šī dimensija jāuztver kā cilvēka psiholoģiskais stāvoklis, ko stipri ietekmē sabiedrībā notiekošie procesi. Zināmā nozīmē dimensija ir mērs, ar ko novērtē cilvēka spējas piemēroties šiem sociālajiem procesiem.

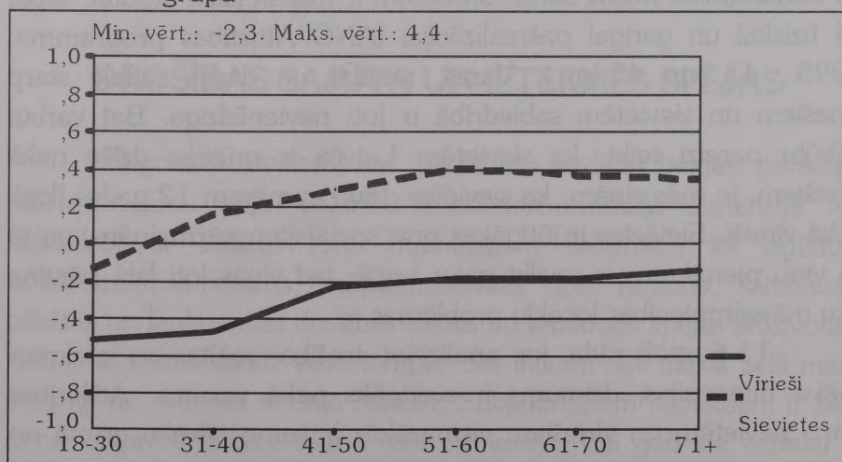
Dzimums ir mainīgais lielums, kas visciešāk ir saistīts ar punktu skaitu drošības sajūtas un ietekmes spēju dimensijā. Vai tas nozīmē, ka sievietēm pēdējos gados ir bijis grūtāk pielāgoties notiekošajām pārmaiņām? Mēs jau pārlicinājāmies, ka sievietes biežāk sūdzas par psiholoģiskām problēmām un vairāk baidās kļūt par vardarbības upuriem. Tam var būt vairāki iemesli. Daļēji to var izskaidrot ar tradicionālajām atšķirībām starp dzimumiem šai ziņā. Pirmkārt, sievietes vieglāk pārvar psiholoģisko barjeru, kas rodas intervijas laikā ar pilnīgi svešu cilvēku. Otrkārt, sievietes ir gandrīz tikpat lielā mērā integrējušās darba tirgū kā vīrieši, bet viņām jāveic arī visdažādākie mājas darbi. Sievietēm ir mazāk laika atpūtai, tāpat arī fiziskai un garīgai pašrealizācijai (ANO Attīstības programma, 1995., 43. un 45.lpp.). Varas, naudas un darba sadale starp vīriešiem un sievietēm sabiedrībā ir ļoti nevienlīdzīga. Bet varbūt nebūtu pareizi teikt, ka sievietēm Latvijā ir grūtāka dzīve nekā vīriešiem, jo mēs zinām, ka sievietes dzīvo apmēram 12 gadus ilgāk nekā vīrieši. Sievietes ir jūtīgākas pret sociālajām pārmaiņām, un tā kā viņu pienākums ir savilkt galus kopā, tad viņas ļoti labi pārzina visu mājsaimniecības locekļu problēmas.

11.6.attēls rāda, ka, analizējot drošības sajūtas un ietekmes spējas dimensijas, dzimums ir svarīgāks nekā vecums. Atšķirības starp sievietēm un vīriešiem vismazākās ir jauno cilvēku grupā no

18 līdz 30 gadiem, īpaši to vidū, kas jaunāki par 25 gadiem. Tradicionālās dzimumu atšķirības šai ziņā jauniešiem pamazām mainās. Iedzīvotājiem vecākajās grupās ir mazāka drošības sajūta, un viņi uzskata, ka viņiem ir mazākas ietekmes spējas nekā jauniem cilvēkiem. Attēlā ir redzams, ka vīriešiem 70 gadu vecumā un vecākiem ir zemāks vidējais punktu skaits nekā sievietēm jaunākajā vecuma grupā. Dažādās vecuma grupās sociālekonomiskie resursi ir sadalīti ļoti nevienlīdzīgi, bet to nevar teikt par drošības sajūtu un ietekmes spējām. Attiecībā uz atšķirībām pēc dzimuma situācija ir gluži pretēja.

Mēs jau redzējām, ka izglītība aizsargā pret sociālekonomiskajām problēmām, un tā noteic arī indivīda drošības sajūtu un ietekmes spējas. Izglītotiem cilvēkiem ir vieglāk piemēroties Latvijas sabiedrībā notiekošajām ekonomiskajām un sociālajām pārmaiņām. Jo augstāks ir cilvēka izglītības līmenis, jo vieglāk viņam ir integrēties darba tirgū. Izglītotiem cilvēkiem ir

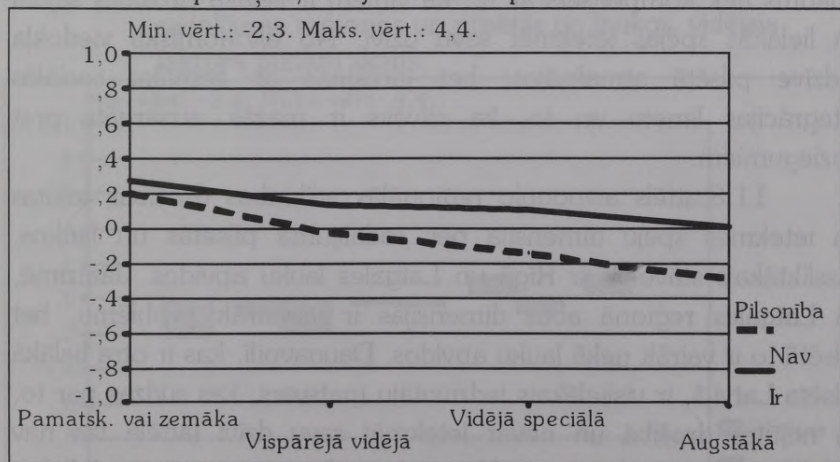
11.6. attēls. Drošības sajūtas un ietekmes spēju problēmas pēc vecuma un dzimuma, vidējais punktu skaits katrā grupā

augstāks subjektīvais personīgās labklājības novērtējums, kā arī viņiem ir lielākas spējas ietekmēt dažādas situācijas.

11.7.attēls atspoguļo atšķirības starp pilsoņiem un nepilsoņiem. Pilsoņi parasti atrodas labākā situācijā attiecībā uz drošības sajūtas un ietekmes spēju dimensiju nekā nepilsoņi. Taču šī atšķirība ir pārsteidzoši maza, ņemot vērā to, ka nepilsoņiem nav vēlēšanu tiesību un daudzi nezina, vai viņi vispār kādreiz iegūs pilsonību valstī, kas ir viņu pastāvīgā dzīvesvieta. Nepilsoņiem ir tikpat daudz problēmu, kas saistās ar pielāgošanos notiekošajām izmaiņām, kā pilsoņiem. Tomēr attēlā var redzēt, ka pilsoņiem drošības sajūta un ietekmes spējas ir tieši atkarīgas no izglītības līmeņa, bet nepilsoņu izglītības līmenim šai ziņā nav tik liela nozīme. Tātad, lai samazinātu šo visai nelielo atšķirību starp pilsoņiem un nepilsoņiem, ir jāmeklē citi līdzekļi, nevis izglītības līmeņa paaugstināšana.

11.7. attēls. Drošības sajūtas un ietekmes spēju problēmas pēc izglītības līmeņa un pēc sadalījuma pilsoņos un nepilsoņos, vidējais faktora punktu skaits

Reģionālās atšķirības attiecībā uz drošības sajūtu un ietekmes spējām nav stipri izteiktas, bet ir dažas parādības, kurām būtu jāpievērš uzmanība. Sociālekonomisko resursu sadalījums pilsētām ir labvēlīgāks nekā laukiem, bet attiecībā uz drošības sajūtu un ietekmes spējām situācija ir gluži pretēja. Ļoti svarīga nozīme šai ziņā ir pilsētas lielumam. Lielākajās pilsētās stāvoklis ir daudz sliktāks nekā mazajās. Pat ja mūsu dati neliecina, ka drošības sajūta un ietekmes spējas tikai pilsētās ir zemā līmenī, mēs redzam, ka lielo pilsētu iedzīvotāji šai dimensijā biežāk nekā pārējie sūdzas par sliktiem dzīves apstākļiem. Un tas nav nekāds brīnums, jo lielo pilsētu iedzīvotāji bieži vien sociālā ziņā ir mazāk aizsargāti nekā cilvēki, kas dzīvo nelielās pilsētiņās un ciematos, kur viens otru pazīst. Pilsētās cilvēkam ir lielākas iespējas, nekā lauku apvidos tikt izstumtam no sabiedrības, it īpaši no darba tirgus. Arī noziedzības līmenis pilsētās ir augstāks, un cilvēki vairāk baidās kļūt par noziedzības upuriem nekā laukos. Vardarbības upuru skaits pilsētās ir lielāks nekā lauku apvidos.

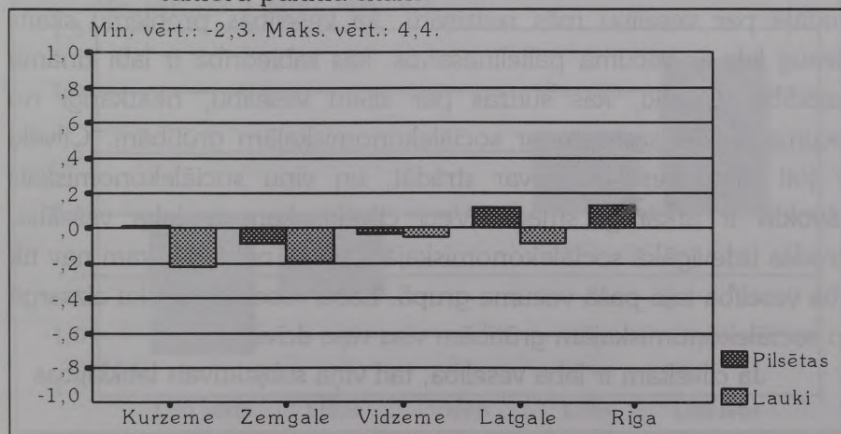
Jāatzīmē, ka lauku iedzīvotājiem sociālekonomisko resursu trūkums tiek kompensēts ar to, ka viņiem ir lielāka drošības sajūta un lielākās spējas ietekmēt savu dzīvi. No ekonomiskā viedokļa sadzīve pilsētā atmaksājas, bet jāreķinās ar zemāku sociālās integrācijas līmeni un to, ka cilvēks ir mazāk aizsargāts pret noziegumiem.

11.8.attēls atspoguļo reģionālās atšķirības drošības sajūtas un ietekmes spēju dimensijā pēc sadalījuma pilsētās un laukos. Vissliktākais stāvoklis ir Rīgā un Latgales lauku apvidos. Jāatzīmē, ka Latgales reģionā abās dimensijās ir visvairāk problēmu, bet pilsētā to ir vairāk nekā lauku apvidos. Daugavpili, kas ir otra lielākā pilsēta Latvijā, ir vislielākais iedzīvotāju īpatsvars, kas sūdzas par to, ka nejutas drošībā un nevar ietekmēt savu dzīvi (attēlā tas nav redzams). Kurzemes pilsētas Ventspils un Liepāja šai ziņā ir līdzīgas

citām lielākajām Latvijas pilsētām, bet šī reģiona mazajām pilsētām ir diezgan neliels punktu skaits, salīdzinot ar citiem reģioniem. Vidzemē situācija ir gluži pretēja. Tur vienīgajai lielajai pilsētai Jūrmalai ir mazāks punktu skaits, salīdzinot ne tikai ar pārējām lielākajām pilsētām, bet arī ar lielāko daļu lauku apvidu. Taču Jūrmala atšķiras ar to, ka tai nav pilsētas centra un tā vairāk atgādina lielu kūrortu, nevis pilsētu.

Mazliet pārsteidzošs ir fakts, ka integrācijas līmenis darba tirgū īpaši neietekmē punktu skaitu drošības sajūtas un ietekmes spēju dimensijās. Jāatzīmē, ka ne vienmēr bezdarbnieki vai ārpus darba tirgus esošie sūdzas par to, ka nejūtas drošībā vai arī nevar ietekmēt savu dzīvi. Tas ir īpaši raksturīgs lauku apvidos, kur bezdarbniekiem ir zemāks punktu skaits faktora mainīgajā lielumā. To ir grūti izskaidrot. Iespējams, ka šāda situācija ir izveidojusies tāpēc, ka Latvijas sabiedrība pašreiz ir pārejas periodā un bezdarbs ir samērā jauna parādība, kas sevi ir atklājusi diezgan pārsteidzošā veidā un ietekmējusi visdažādākos sabiedrības slāņus. Situācijā, kad

11.8. attēls. Drošības sajūtas un ietekmes spēju problēmas pēc sadalījuma reģionos un pilsētās un laukos, vidējais faktora punktu skaits

ir grūti plānot nākotni, arī daudzi strādājošie baidās kļūt par bezdarbniekiem. Latvijā daudzi cilvēki izjūt nedrošību neatkarīgi no tā, vai viņiem ir darbs vai nav.

VESELĪBA UN DZĪVES APSTĀKĻI

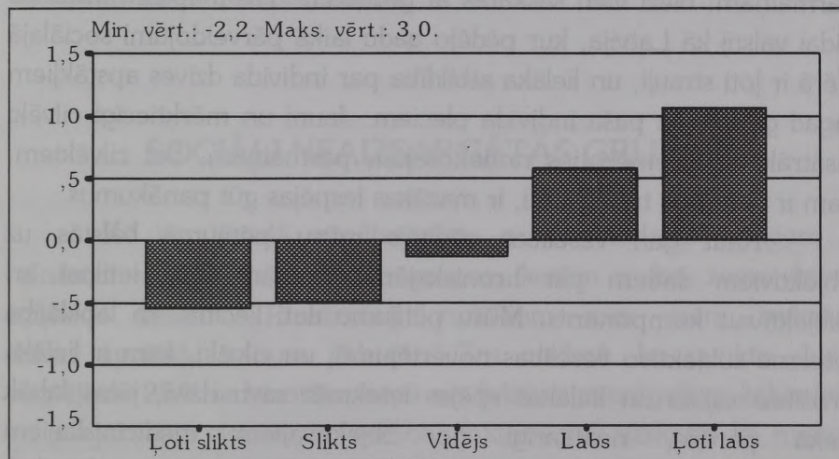
Faktora analīze parādīja, ka veselība ieņem īpaši nozīmīgu vietu dzīves apstākļu komponentu vidū, jo tā ir cieši saistīta ar abām vissvarīgākajiem dzīves apstākļu dimensijām - sociālekonomisko un drošības sajūtas un ietekmes spēju dimensiju. Jāatzīmē, ka šī saikne ir stipri izteikta, lai gan iekšējā saikne starp abām dimensijām ir ļoti minimāla (0,1). 11.9. un 11.10.attēli rāda vidējo punktu skaitu katrā dimensijā subjektīvi novērtētā veselības stāvokļa dažādām kategorijām. Attēls liecina par ciešo saikni starp veselību un abiem faktoru mainīgajiem lielumiem un atklāj, cik liels risks ir personai ar sliktu vai ļoti sliktu veselības stāvokli tikt izstumtai no sabiedrības.

Slikta veselība kavē cilvēka integrēšanos darba tirgū, kas ir ļoti svarīgs faktors, lai varētu radīt sociālekonomiskos resursus. Nodaļā par veselību mēs redzējām, ka veselības problēmu skaits pieaug līdz ar vecuma palielināšanos, kas sabiedrībā ir labi zināma parādība. Cilvēki, kas sūdzas par sliktu veselību, neatkarīgi no vecuma biežāk sastopas ar sociālekonomiskajām grūtībām. Cilvēki ar ļoti sliktu veselību nevar strādāt, un viņu sociālekonomiskais stāvoklis ir ārkārtīgi smags. Veci cilvēki, kam ir laba veselība, atrodas izdevīgākā sociālekonomiskajā stāvoklī nekā tie, kam nav tik laba veselība tajā pašā vecuma grupā. Laba veselība cilvēku aizsargā no sociālekonomiskajām grūtībām visu viņa dzīvi.

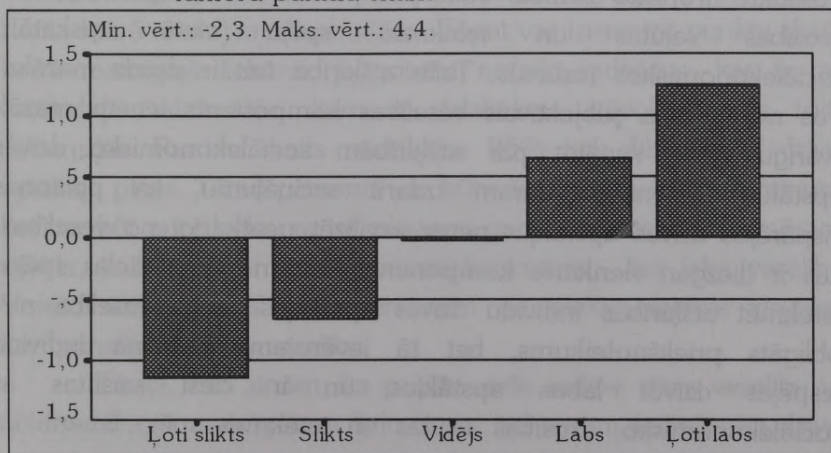
Ja cilvēkam ir laba veselība, tad viņa subjektīvais labklājības

novērtējums arī ir pozitīvāks. Par to liecina ciešā saite ar otro

11.9. attēls. Sociālekonomiskās problēmas pēc subjektīvā vispārējā veselības stāvokļa, vidējais faktora punktu skaits

11.10. attēls. Drošības sajūtas un ietekmes spēju problēmas pēc subjektīvā vispārējā veselības stāvokļa, vidējais faktora punktu skaits

faktora mainīgo lielumu. Cilvēki, kas ir labā formā, jūtas drošāk, un viņiem ir lielākas spējas ietekmēt savu dzīvi nekā tiem, kam ir sarežģījumi ar veselību. Veselības traucējumi var bremzēt sociālo integrāciju, un cilvēki, kas ir izolēti, piemērojoties sociālajām pārmaiņām, bieži vien saskaras ar grūtībām. Tas ir īpaši raksturīgs tādai valstij kā Latvija, kur pēdējo gadu laikā pārveidojumi sociālajā sfērā ir ļoti strauji, un lielāka atbildība par indivīda dzīves apstākļiem tagad gulstas uz paša indivīda pleciem. Jauni un mērķtiecīgi cilvēki visātrāk var piemēroties notiekošajām pārmaiņām, bet cilvēkiem, kam ir veselības traucējumi, ir mazākas iespējas gūt panākumus.

Kaut gan veselības rādītājs mūsu pētījumā balstās uz objektīviem datiem par hroniskajām slimībām, tajā ietilpst arī subjektīvais komponents. Mūsu pētījumu dati liecina, ka labklājība ietekmē subjektīvo veselības novērtējumu, un cilvēki, kam ir lielāka drošības sajūta un lielākas spējas ietekmēt savu dzīvi, jūtas labāk nekā pārējie, neatkarīgi no objektīvajiem medicīniskajiem kritērijiem. Saikne starp subjektīvo veselības rādītāju, drošības sajūtas un ietekmes spēju mainīgo lielumu ir stiprāka nekā saikne starp drošības sajūtas un ietekmes spēju mainīgo lielumu un nosaukto hronisko slimību. Tāda pati parādība ir vērojama, ja mēs drošības sajūtas un ietekmes spēju vietā apskatām sociālekonomiskos resursus. Taču atšķirība šeit ir daudz mazāka. Tas norāda, ka subjektīvais veselības komponents ieņem mazāk svarīgu vietu, runājot par atšķirībām sociālekonomisko dzīves apstākļu dimensijā. Varam izdarīt secinājumu, ka personas vispārējos dzīves apstākļus nevar analizēt neatkarīgi no veselības, kas ir diezgan vienkāršs komponents, kuram piemīt lielas spējas ietekmēt atšķirības indivīdu dzīves apstākļos. Laba veselība nav obligāts priekšnoteikums, bet tā ievērojami palielina indivīda iespējas dzīvot labos apstākļos un ir cieši saistītas ar sociālekonomisko, drošības sajūtas un ietekmes spēju līmeni. Ja

Latvijas valdība vēlas uzlabot tautas vispārējos dzīves apstākļus, tad konstruktīvas pūles uzlabot savas valsts iedzīvotāju fizisko un psiholoģisko veselību varētu vainagoties ar panākumiem. Veselības uzlabošanas pasākumiem jāiet roku rokā ar pārmaiņām politiskajā, ekonomiskajā un sociālajā sfērā.

SOCIĀLI NEAIZSARGĀTĀS GRUPAS

Kā jau ievadā minēts, viens no šīs nodaļas mērķiem ir raksturot sociāli neaizsargātās grupas, kurām ir ļoti zems dzīves apstākļu līmenis. Praktiskiem nolūkiem mēs esam ieviesuši dzīves apstākļu mīnusa jēdzienu. Tas nozīmē, ka punktu skaits augšējiem 25% iedzīvotāju vienā no faktora mainīgajiem lielumiem vai subjektīvajā vispārējās veselības faktorā tiek uzskatīts kā mīnuss (veselības mainīgā lieluma sadalījums šeit ļoti labi iederas, jo tieši 25% respondentu atzīst, ka viņiem ir laba vai ļoti laba veselība, bet 25% sūdzas par sliktu vai ļoti sliktu veselību). Tas nozīmē, ka indivīdam var būt no nulles līdz trim mīnusiem atkarībā no punktu skaita katrā no trijām dimensijām. Tāpat var izmantot punktu skaitu katrā mainīgajā lielumā, ja gribam noteikt indivīdus, kas ir tajā ceturtdaļā iedzīvotāju, kam ir vislabākais stāvoklis visās trijās dimensijās. Punktu skaits zemākajos 25% tiek definēts kā dzīves apstākļu pluss. Tātad personai var būt trīs plusi un neviena mīnusa, bet var būt arī cilvēki gan ar plusiem, gan ar mīnusiem, piemēram, cilvēki, kam ir maz sociālekonomisko resursu, bet laba veselība. Varētu teikt, ka šādām personām sociālekonomiskās grūtības kompensējas ar labu veselību.

Tā kā mēs zinām, ka pastāv cieša saikne starp veselību un abiem faktora mainīgajiem lielumiem, tad varam secināt, ka dzīves

apstākļu plusi un mīnusi summējas. 11.1.tabulā ir parādītas dažādas plusu un mīnusu kombinācijas. Mēs redzam, ka biežāk summējas plusi un mīnusi atsevišķi, nekā to kombinācija. 13% respondentu ir gan plusi, gan mīnusi, bet 39% ir divi plusi vai divi mīnusi bez jebkādas kompensācijas. Tātad mūsu pieņēmumi ir apstiprinājušies.

Sociāli neaizsargātā persona tiek definēta kā persona ar diviem vai vairākiem dzīves apstākļu mīnusiem un bez jebkādas to kompensācijas ar plusiem. Jāatzīmē, ka šādi cilvēki ir sastapušies ar problēmām, kuri saistās ar vairākiem vai ar lielāko daļu rādītāju, kas uzskaitīti nodaļas sākumā. Pēc šīs definīcijas viena piektdaļa respondentu tika klasificēti kā sociāli neaizsargātas personas. 6% respondentu ir visi trīs iespējamie dzīves apstākļu mīnusi.

11.11.attēls atspoguļo tās iedzīvotāju grupas, kurās

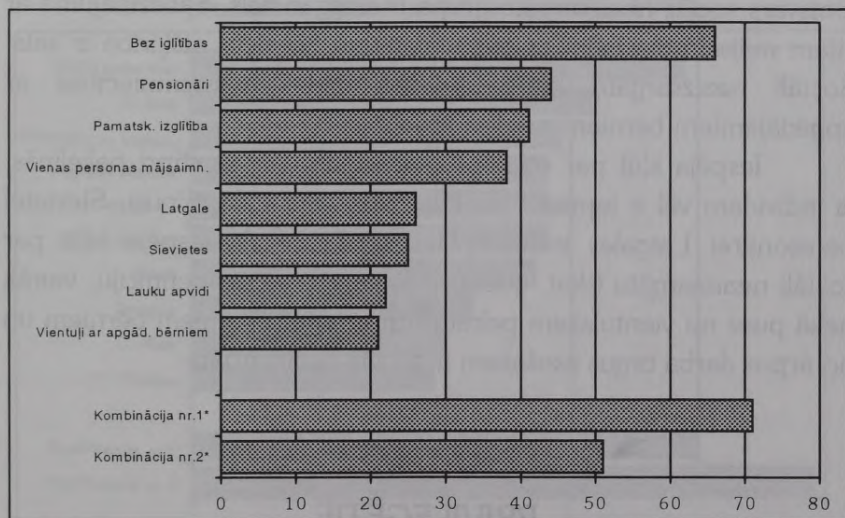
11.1. tabula. Dzīves apstākļu plusi un mīnusi, procentos no indivīdiem 18 gadu vecumā un vairāk

	% no visiem respondentiem
3 mīnusi	6
2 mīnusi	14
2 mīnusi, 1 pluss	1
1 mīnuss	15
1 mīnuss, 1 pluss	9
Nav ne mīnusu, ne plusu	17
1 pluss	17
2 plusi, 1 mīnuss	3
2 plusi	14
3 plusi	5
Kopā	100

neaizsargāto indivīdu īpatsvars ir lielāks par vidējo. Grupas ar lielāko neaizsargāto indivīdu īpatsvaru atrodas augšā, bet grupas ar īpatsvaru, kas nedaudz lielāks par vidējo, ir apakšā. Attēlā varam redzēt, ka analfabēti un cilvēki bez izglītības ir vissliktākajā situācijā, jo 61% ir divi vai vairāk mīnusi. Neaizsargāto cilvēku īpatsvars iedzīvotāju skaitā ar pamatskolas izglītību veido 41%. Jāatzīmē, ka vairums neizglīto cilvēku ir vecākajās grupās, bet izglītība vienlīdz ietekmē cilvēku aizsargātību visās vecuma grupās. Tas ir vēl viens apliecinājums izglītības nozīmei Latvijas sabiedrībā.

Pensionāru grupā ir liels sociāli neaizsargāto cilvēku īpatsvars, kas veido 44%. Daudziem pensionāriem ir slikta veselība, kas arī ir galvenais iemesls bēdīgajam stāvoklim, kurā atrodas daudzi

11.11. attēls. Sociāli neaizsargāto personu īpatsvars dažādās iedzīvotāju grupās, procentos (plānotais īpatsvars: 20%)

Paskaidrojums:

* Kombinācija nr.1: Latgales lauku rajonos dzīvojošas sievietes pensionāres ar pamatskolas izglītību.

** Kombinācija nr.2: vientuļi, ārpus darbaspēka esoši iztikas pelnītāji ar apgādājamiem bērniem.

šīs grupas respondenti. To visu vēl pastiprina ierobežotie sociālekonomiskie resursi. Vairums cilvēku, kas dzīvo vieni paši, ir vecāka gadu gājuma atraitņi un atraitnes, no kuriem 47% tiek klasificēti kā sociāli neaizsargātie. Ar to izskaidrojams neaizsargāto cilvēku lielais īpatsvars vienas personas mājsaimniecībās. Šajā ziņojumā ir parādīts, ka Latgalē dzīves apstākļi ir sliktāki nekā pārējos Latvijas reģionos. Attēlā ir redzams, ka šajā reģionā ir lielāks sociāli neaizsargāto cilvēku īpatsvars nekā jebkur citur Latvijā.

Sieviešu vidū šis īpatsvars ir lielāks nekā starp vīriešiem, īpaši liels tas ir vecākajās iedzīvotāju grupās. Etniskā piederība un pilsonības statuss šo rādītāju neietekmē. Visās lielākajās dimensijas grupās ir apmēram vienāds sociāli neaizsargāto īpatsvars, un nepilsoņi nav daudz sliktākā situācijā kā pilsoņi. Vientuļie pelnītāji ar apgādājamiem bērniem ir labākā stāvoklī nekā pensionāri, tomēr to īpatsvars sociāli neaizsargāto grupā ir diezgan liels. Salīdzinājumā ar citām mājsaimniecībām ar apgādājamiem bērniem atšķirība ir liela. Sociāli neaizsargāto īpatsvars, kas dzīvo mājsaimniecībās ar apgādājamiem bērniem, veido tikai 7%.

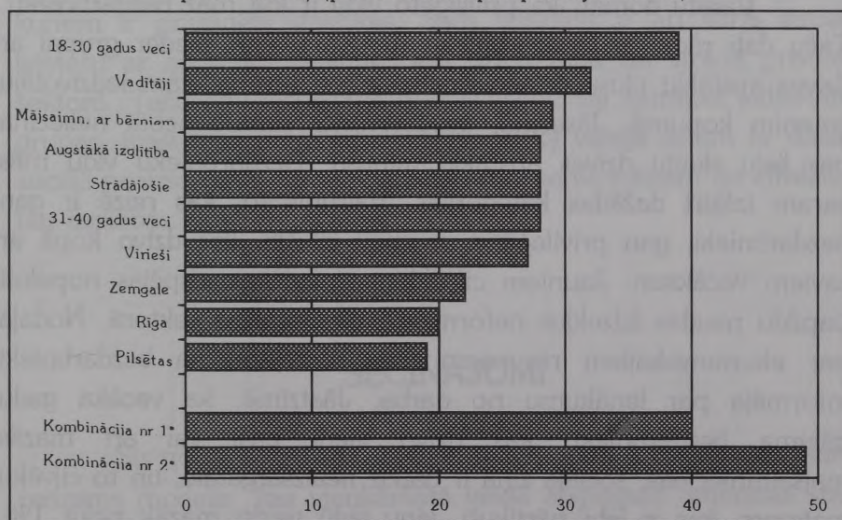
Iespēja kļūt par sociāli neaizsargātu dažreiz stipri palielinās, ja indivīdam vēl ir iepriekš minētie dzīves apstākļu mīnusi. Sievietei pensionārei Latgales lauku apvidū ir 71% liela iespēja kļūt par sociāli neaizsargātu (skat. attēlu). Saskaņā ar mūsu definīciju, vairāk nekā puse no vientuļajiem pelnītājiem ar apgādājamiem bērniem un no ārpus darba tirgus esošajiem ir sociāli neaizsargāti.

PRIVILEĢĒTIE

Līdz šim mēs esam sīkāk analizējuši sociāli neaizsargātās iedzīvotāju grupas un cilvēkus ar dzīves apstākļu mīnusiem, bet

varētu būt interesanti aplūkot tās iedzīvotāju grupas un cilvēkus, kuri pārejas periodā dzīvo pārticībā un kuru dzīves apstākļu līmenis ir augstāks par vidējo. Viens no paņēmieniem, kā noteikt šādus cilvēkus, ir izvēlēties tos, kam ir divi vai trīs dzīves apstākļu plusi un nav nekādu mīnusu, ņemot vērā iepriekš dotās definīcijas. Šādi rādītāji ir 19% iedzīvotāju, kuri pašreizējo apstākļu kontekstā tiek klasificēti kā privileģētie. Jāuzsver, ka termins "privileģētie" neattiecas ne uz sociālo stratifikāciju, ne uz materiālās labklājības mērījumiem, jo šeit ir iekļauts daudz tādu dzīves apstākļu komponentu, kas sagrupēti trijās dzīves apstākļu dimensijās. 11.12.attēlā ir redzamas dažas iedzīvotāju grupas, kurās privileģēto skaits ir lielāks nekā vidēji valstī. Jāuzsver, ka lielākā daļa kategoriju

11.12. attēls. Privileģēto īpatsvars dažādās iedzīvotāju grupās, procentos, (paredzamā proporcija: 19%)

Paskaidrojoms:

* Kombinācija nr.1: Rigā dzīvojoši latvieši ar augstāko izglītību.

** Kombinācija nr.2: Zemgalē dzīvojoši 18 līdz 30 gadus veci vīrieši, kuriem ir Latvijas Republikas pilsonība.

viena otru neizslēdz. Attēlā ir redzams, ka jauniem vīriešiem, kas ir aktīvi darba tirgū, ir visvairāk dzīves apstākļu plusu. Vecums ir vissvarīgākais pamata mainīgais lielums. Vecuma grupā no 18 līdz 30 gadiem ir vislielākais privileģēto individu īpatsvars, salīdzinot ar citām vecuma grupām. Jauniem cilvēkiem, kas nav ieguvuši padomju periodam raksturīgās negatīvās iezīmes un kas ir elastīgāki un vieglāk piemērojas pārejas perioda pārmaiņām, mūsdienās ir labāki dzīves apstākļi. Izglītības līmenis šai ziņā ir svarīgs, bet pabeigta augstskola nav obligāts priekšnoteikums, jo tiem, kas ir sākuši mācīties augstskolā, bet nav to pabeiguši, ir augstāks dzīves līmenis nekā cilvēkiem ar augstāko izglītību. Ir novērojama liela atšķirība starp vīriešiem un sievietēm. 27% vīriešu un tikai 13% sieviešu pieder iedzīvotāju grupai ar diviem vai vairākiem dzīves apstākļu plusiem.

Varētu domāt, ka privileģēto vidū ir ļoti maz bezdarbnieku. Taču dati rāda, ka bezdarbnieku īpatsvars, kuri pieder grupai ar dzīves apstākļu plusu lielāko skaitu, ir ļoti tuvs vidējam iedzīvotāju līmenim kopumā. Jāsecina, bezdarbnieka statuss nebūt neliecina par lielu skaitu dzīves apstākļu mīnusu. Bezdarbnieku vidū mēs varam izšķirt dažādas kategorijas. Vairums to, kas reizē ir gan bezdarbnieki, gan privileģētie, ir jauni cilvēki, kas dzīvo kopā ar saviem vecākiem. Jauniem cilvēkiem ir lielākas iespējas nopelnīt papildu naudas līdzekļus neformālajā ekonomikas sektorā. Nodaļā par ekonomiskajiem resursiem mēs redzējām, ka bezdarbnieki informēja par ienākumu no darba. Jāatzīmē, ka vecāka gadu gājuma bezdarbnieki, kas dzīvo vieni paši vai arī mazās majsaimniecībās, sociālā ziņā ir daudz neaizsargātāki, un to cilvēku īpatsvars, kas ir labi pārtikuši, viņu vidū veido mazāk nekā 1%. Bezdarbs bieži vien var būt solis uz pastāvīgu izslēgšanu no darba tirgus ar visām no tā izrietošajām sekām, kas ietekmē vispārējo dzīves līmeni. Latvijas sabiedrībā nepilsoņi nav pārsvarā sociāli

ne aizsargāto cilvēku grupā, bet privileģēto vidū to skaits ir nedaudz mazāks. 20% no etniskajiem latviešiem pieder privileģēto kategorijai, bet etniskie krievi šajā kategorijā veido 16%. Taču šo nelielo atšķirību nevajadzētu pārspilēt, jo citi pamata mainīgie lielumi ir daudz svarīgāki nekā etniskā piederība, ja mēs runājam par piederību grupai ar lielāko skaitu dzīves apstākļu plusu.

Dažās grupās privileģēto ir ļoti maz, un šīs grupas nav uzskaitītas attēlā. Šīs grupas parasti ir tās pašas, kurās ir sociāli ne aizsargāto pārsvars (skat. iepriekšējo iedaļu). Tikai 3% pensionāru ir divi vai vairāki dzīves apstākļu plusi, tāds pats skaits ir 4% cilvēku ar pamatskolas izglītību, 9% cilvēku, kas dzīvo vieni paši, un 9% vientuļo pelnītāju ar ar apgādājamiem bērniem. Latgales lauku apvidos privileģētie ir 11%, bet Kurzemes pilsētās cilvēki ar lielu skaitu dzīves apstākļu plusu veido apmēram 13%. Apmēram puse vīriešu vecuma grupā no 18 līdz 30 gadiem Zemgalē ir pilsoņi, kuriem ir privilēģēts stāvoklis. Šāds stāvoklis ir arī 40% etnisko latviešu ar augstāko izglītību, kas dzīvo Rīgā un strādā privātajā sektorā. Taču nav iespējams nodalīt vienu vai vairākas iedzīvotāju grupas, īpaši lielu privileģēto īpatsvaru, kā varēja izdarīt ar dažām sociāli ne aizsargāto grupām, piemēram, pensionāriem un cilvēkiem bez izglītības.

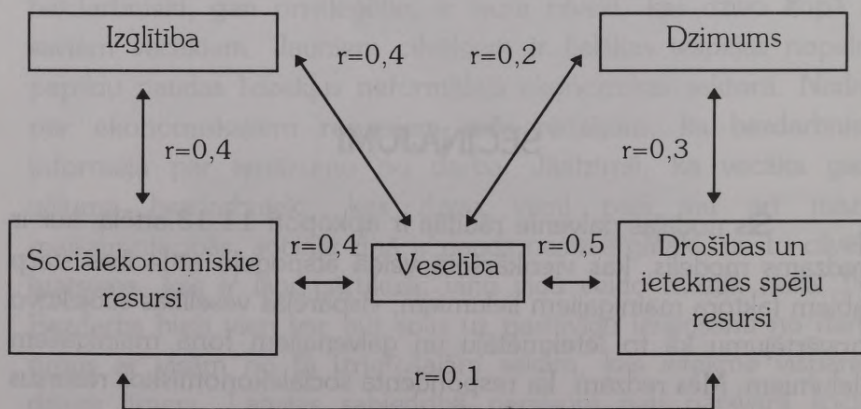
SECINĀJUMI

Šis nodaļas galvenie rādītāji ir apkopoti 11.13.attēlā, kur ir redzams modelis, kas vienkāršotā veidā atspoguļo attiecības starp abiem faktora mainīgajiem lielumiem, vispārējās veselības subjektīvo novērtējumu kā to ietekmētāju un galvenajiem fona mainīgajiem lielumiem. Mēs redzam, ka respondenta sociālekonomiskos resursus

lielā mērā ietekmē mājsaimniecības integrācija darba tirgū. Izlases mehānisms, kas darbojas darba tirgū, ir cieši saistīts ar izglītību. Cilvēki ar zemu izglītības līmeni vairāk riskē tikt izstumti no sabiedrības nekā tie, kas caur izglītības sistēmu ir ieguvuši zināšanas un pieredzi. Izglītībai konkurences apstākļos ir liela nozīme. Tālāk mūsu analīze rāda, ka pastāv cieša saite starp respondenta sociālekonomiskajiem resursiem un vispārējo veselības stāvokli. Laba veselība darba tirgū ir ļoti nozīmīga, tā nosaka cilvēka labklājības līmeni. Turpretim slikta veselība cilvēkam traucē integrēties darba tirgū.

Taču sociālekonomiskie resursi veido tikai vienu no divām dimensijām, kuras kopā parāda ievērojamu daļu dzīves apstākļu atšķirību Latvijā. Otru dimensiju, kas vairāk balstās uz indivīda subjektīvo novērtējumu, veido drošības sajūta un indivīda spējas ietekmēt savu dzīvi. Kā jau mēs teicām, vispārējais veselības

11.13. attēls. Modelis, kas atspoguļo attiecības starp divām galvenajām dzīves apstākļu dimensijām Latvijā un daudziem svarīgiem fona mainīgajiem lielumiem; Pīrsona korelācijas koeficients (r)

11. NODAĻAS PIELIKUMS

A. Faktora analīze

Mainīgie lielumi, kas izmantoti faktora analīzē:

Rmpatatt:	Respondenta māsaimniecības patērētāju attiecība
Istabas:	Istabu skaits uz vienu māsaimniecības locekli
Ilgpreces:	Īpašumā esošās ilglietošanas patēriņa preces
Labieklim:	Labiekārtotības līmenis
Nozieg:	Nozieguma draudi
Bailes:	Bailes no nozieguma
Veselība:	Subjektīvais vispārējais veselības stāvoklis
Psih:	Psiholoģiskais stāvoklis
Mienv:	Māsaimniecības ienākumu veidi
Ekgrūt:	Ekonomiskās grūtības
Izolāc:	Sociālā izolācija
Ieteksp:	Ietekmēšanas spējas

Dzīves apstākļu komponentu korelācijas matrice:

	Rmpatatt	Istabas	Ilgpreces	Labieklim	Nozieg	Bailes	Vese- ība
Rmpatatt	1,00						
Istabas	-0,02	1,00					
Ilgpreces	0,31	-0,04	1,00				
Labieklim	0,22	0,03	0,44	1,00			
Nozieg	-0,03	0,02	0,01	0,02	1,00		
Bailes	-0,04	-0,02	-0,03	-0,07	0,18	1,00	
Veselība	0,24	-0,12	0,21	0,11	0,02	0,12	1,00
Psih	0,12	0,00	0,14	0,05	0,19	0,19	0,39
Mienv	0,71	-0,22	0,39	0,24	-0,01	-0,04	0,30
Ekgrūt	0,12	0,06	0,20	-0,03	0,08	0,12	0,13
Izolāc	0,05	-0,02	0,04	0,00	0,01	0,03	0,13
Ieteksp	0,02	0,05	-0,01	-0,01	0,00	0,11	0,07
		Psih	Mienv	Ekgrūt	Izolāc		Ieteksp
Psih		1,00					
Mienv		0,12	1,00				
Ekgrūt		0,17	0,12	1,00			
Izolāc		0,05	0,04	0,02	1,00		
Ieteksp		0,12	-0,01	0,08	-0,04		1,00

Galveno komponentu analīze (GK)

Faktors	Īpašvērtība	% no variātes	Kum %
1	2,50	20,8	20,8
2	1,55	12,9	33,8
3	1,16	9,7	43,4
4	1,04	8,7	52,1
5	1,02	8,5	60,6
6	0,95	7,9	68,5
7	0,87	7,3	75,8
8	0,84	7,0	82,8
9	0,76	6,3	89,1
10	0,56	4,7	93,8
11	0,49	4,1	97,9
12	0,25	2,1	100,0

Īpašvērtības modelis, ko raksturo solis, kad vērtības samazinājums no viena faktora uz nākošo izlidzinās, pieņemot, ka materiālā var izsekot diviem galvenajiem faktoriem. Faktora slodzes šiem faktoriem ir dotas šādā faktora matricē:

Faktora matricē:

	1. faktors	2. faktors
Rmpatatt	0,74	-0,24
Istabas	-0,17	0,08
Ilgpreces	0,67	-0,17
Labieklim	0,48	-0,29
Nozieg	0,05	0,41
Bailes	0,06	0,64
Veselība	0,57	0,34
Psih	0,40	0,58
Mienv	0,80	-0,25
Ekgrūt	0,31	0,37
Izolāc	0,13	0,10
Ieteksp	0,07	0,36

Dažādi rotācijas veidi tika pārbaudīti, un rezultāti bija ļoti līdzīgi.

Faktoru punktu skaits pēc rotācijas atbilstoši OBLIMIN principam (kas pieļauj korelāciju starp faktoriem) ir parādīts turpmākajās tabulās.

OBLIMIN 6 iterācijās (atkārtojumos).

Modeļa matrice:

	1. faktors	2. faktors
Rmpatatt	0,77	0,04
Istabas	-0,19	0,02
Ilgpreces	0,68	0,07
Labieklim	0,56	-0,11
Nozieg	-0,13	0,41
Bailes	-0,22	0,63
Veselība	0,38	0,52
Psih	0,12	0,69
Mienv	0,83	0,05
Ekgrūt	0,12	0,46
Izolāc	0,07	0,14
Ieteksp	-0,09	0,36

Struktūras matrice:

	1. faktors	2. faktors
Rmpatatt	0,76	0,10
Istabas	-0,19	0,00
Ilgpreces	0,68	0,13
Labieklim	0,55	-0,06
Nozieg	-0,09	0,40
Bailes	-0,17	0,61
Veselība	0,42	0,55
Psih	0,18	0,70
Mienv	0,83	0,12
Ekgrūt	0,16	0,47
Izolāc	0,08	0,15
Ieteksp	-0,06	0,35

Korelācija starp 1. fatoru un 2. fatoru ir 0,09.

B. Kompleksā lineārā regresija

Atkarīgie mainīgie lielumi:

Sociālekonomiskie resursi (lasiet: problēmas). Augsta vērtība: daudz problēmu.

Drošības un ietekmes spēju resursi (lasiet: problēmas). Augsta vērtība: daudz problēmu.

Vispārējais veselības stāvoklis. Augsta vērtība: slikta veselība.

Neatkarīgie (pamata) mainīgie lielumi:

Vecums Respondenta vecums

Dzimums (vīrieši=0, sievietes=1)

Izglītība (zemāka par pamatskolas=0, līdz augstākajai vai augstāk=6)

Etniskā izcelsme (neīstie mainīgie lielumi - krievs un citas etniskās grupas, ar latvieti kā atskaites kategoriju):

latvietis - latvietis (atskaites kategorija)

krievs - krievs

cita etniskā grupa - citaeg

Mājsaimniecības tips (neīstie mainīgie lielumi, kas balstās uz mājsaimniecību grupēšanu kategorijās):

Vienas personas mājsaimniecība - vienaspm

Pāris bez bērniem - pāris

Mājsaimniecība ar apgādājamiem bērniem - marbērniem
(atskaites kategorija)

Vientuļš ģimenes galva ar apgādājamiem bērniem - vientapgb

Trīs paaudžu mājsaimniecība - trīspm

Pārējie mājsaimniecību tipi - pārējiemt

Reģions (neīstie mainīgie lielumi, kas balstās uz reģionu, kurā respondents dzīvo):

Kurzeme - Kurzeme

Zemgale - Zemgale

Vidzeme - Vidzeme

Latgale - Latgale

Rīga - Rīga (atskaites kategorija)

Nodarbinātības statuss (neīstie mainīgie lielumi, kas balstās uz respondenta nodarbinātības statusu)

Nodarbinātais - nodarb (atskaites kategorija)

Bezdarbnieks - bezdarb

Ārpus darbaspēka esošs - ārpus

Urbanizācija (pilsētas=0, lauki=1)

Trūkstošie dati tika aizstāti ar vidējo vērtību.

1. Sociālekonomiskie resursi

Mainīgais lielums	Nestandardizēta daļējā ietekme	Standart- kļūda	Standartizēta daļējā ietekme
Vecums	0,008	0,00	0,14
Izglītība	-0,089	0,01	-0,15
Dzimums	-0,070	0,02	-0,03
Kurzeme	0,040	0,04	0,01
Zemgale	0,013	0,04	0,00
Vidzeme	0,024	0,04	0,01
Latgale	0,247	0,04	0,09
Vienaspm	0,683	0,04	0,25
Pāris	0,073	0,02	0,05
Vientapgb	0,538	0,06	0,12
Trīspm	-0,038	0,04	-0,01
Pārējiem	0,001	0,04	0,00
Krievs	-0,053	0,03	-0,02
Citaeg	-0,020	0,04	-0,07
Pilsētas	0,292	0,03	0,13
Bezdarb	0,854	0,04	0,25
Ārpus	0,958	0,03	0,48
(Konstante)	-0,850	0,064	

Paskaidrotā neatbilstība (%): 58 (KR=0,76)

2. Drošības un ietekmes spēju resursi

Mainīgais lielums	Nestandardizēta daļējā ietekme	Standart-klūda	Standartizēta daļējā ietekme
Vecums	0,007	0,00	0,13
Izglītība	-0,069	0,01	-0,12
Dzimums	0,496	0,04	0,24
Kurzeme	-0,175	0,06	-0,06
Zemgale	-0,171	0,06	-0,06
Vidzeme	-0,121	0,05	-0,05
Latgale	0,095	0,05	-0,04
Vienaspm	-0,103	0,06	-0,04
Pāris	-0,041	0,03	-0,03
Vientapgb	0,253	0,08	0,05
Trīspm	-0,148	0,06	-0,05
Pārējiem	-0,178	0,05	-0,07
Krievs	0,106	0,04	0,05
Citaeg	0,108	0,05	0,04
Pilsētas	-0,131	0,04	-0,06
Bezdarb	0,060	0,06	0,02
Ārpus	0,009	0,04	0,00
(Konstante)	-0,267	0,09	

Paskaidrotā neatbilstība (%): 13 (KR=0,36)

Emmons, Raymond and Singh S. Vekis (1993), "Latvia" in World Conservation Union, *Environmental Status Reports 1993 - Volume Five: Estonia, Latvia, Lithuania*, pp 79-135. Cambridge: IUCN.

Greggaard, Jens B., ed. (1996), *Estonian Living Conditions. The NORBALT living conditions project*. Oslo: Fafo (forthcoming).

Hansen, Erik (1996), *Living Conditions in St. Petersburg and Kaliningrad. The NORBALT living conditions project*. Oslo: Fafo (forthcoming).

Haines, Gudmund and Knut Knudsen (1991), *Lithuania: Living Conditions. A Sociological Study*. Oslo: FAFO-SOTECCO.

3. Veselība

Mainīgais lielums	Nestandardizēta daļējā ietekme	Standart-klūda	Standartizēta daļējā ietekme
Vecums	0,017	0,00	0,35
Izglītība	-0,075	0,01	-0,15
Dzimums	0,230	0,03	0,13
Kurzeme	0,050	0,05	0,02
Zemgale	-0,027	0,05	-0,01
Vidzeme	0,020	0,04	0,01
Latgale	0,051	0,04	0,02
Vienaspm	-0,034	0,05	-0,01
Pāris	0,000	0,02	0,00
Vientapgb	0,126	0,07	0,03
Trīspm	-0,040	0,04	-0,02
Pārējiem	-0,018	0,04	-0,01
Krievs	0,073	0,03	0,04
Citaeg	0,063	0,04	0,03
Pilsētas	-0,003	0,03	0,00
Bezdarb	-0,032	0,05	-0,01
Ārpus	0,165	0,03	0,01
(Konstante)	2,202	0,07	

Neizskaidrotā neatbilstība (%): 27 (KR=0,52)

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Aasland, Aadne (1994a), *Russians in Latvia: Ethnic Identity and Ethnopolitical Change*. (Ph.D. thesis). Glasgow: University of Glasgow
- Aasland, Aadne (1994b), "The Russian Population in Latvia: An Integrated Minority?" *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2:233-260
- Abbot, Richard (1993), *Doing Business in the Baltic States*. London: Kogan Page Limited
- Andersen, Arne S. and Anders Barstad (1990), Om sammenfattende analyser av levkår". In: Nordisk Statistik Sekretariat, *Nordiska seminaret om levnadsvillkor och välfärdsstatistik*, pp. 69-82. København: Nordisk statistik sekretariat
- Brandshaw, Michael et al (1994), "Economic Restructuring". In: Smith, Graham, ed., *The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*, pp. 158-180. London: Macmillan
- Bungs, Dzintra (1990), "Migration to and from Latvia". *Radio Liberty Report on the USSR*, 14.09.90: 27-33
- Erņšteins, Raimonds and Segliņš, Valdis (1993), "Latvia". In: World Conservation Union, *Environmental Status Reports 1993. Volume Five: Estonia, Latvia, Lithuania*, pp.79-135. Cambridge: IUCN
- Grøgaard, Jens B.. ed. (1996), *Estonian Living Conditions, The NORBALT living conditions project*. Oslo: Fafo (forthcoming)
- Hansen, Erik (1996), *Living Conditions in St.Petersburg and Kaliningrad, The NORBALT living conditions project*. Oslo: Fafo (forthcoming)
- Hernes, Gudmund and Knud Knudsen (1991), *Lithuania: Living Conditions. A Sociological Study*. Oslo: FAFO-SOTECO

- Hidden, John and Patric Salmon (1991), *The Baltic Nations and Europe*. London and New York: Longman
- Hidioglou, M. I., J. D. Drew and G. B. Gray (1993), "The Measurement of Non-Response in Surveys", *Survey Methodology*. 19: 81-94
- International Monetary Fund (1993), *Latvia*. IMF Economic Reviews No.6. Washington, D.C.: International Monetary Fund
- Joeste, Marje and Ulo Kaevats eds. (1991), *The Baltic States: A Reference Book*. Tallinn: Estonian Encyclopedia Publishers
- Kārklīņa, Rasma (1994), *Ethnopolitics and Transition to Democracy: The Collapse of the USSR and Latvia*. Washington, D.C.: The Woodrow Wilson Center Press
- Knudsen, Knud (1996), *Lithuania in a Period of Transition*, The NORBALT living conditions project. Oslo: Fafo
- Kolstø, Pål (1995), *Russians in the Former Soviet Republics*. London: Hurst
- Kutsar, Dagmar (1995), *Transformation in Estonia as Reflected in Families: Insight into Social Stress and Poverty*. (Doctoral Dissertation). Tartu: University of Tartu
- Latvian Ministry of State Reforms (1995), *Latvia: National Report World Summit for Social Development Copenhagen 1995*. Riga: Government Information
- Latviešu konversācijas vārdnīca., Rīga: A.Gulbja spiestuve, 1927.-1928.
- Latvijas iedzīvotāju veselība 1995.-2010. Konferences materiāli., Rīga: Apiņa apgāds, 1994.

- Latvijas Republikas Labklājības ministrija. *Pārskata ziņojums par Latvijas iedzīvotāju veselības stāvokli, veselības aprūpes iestāžu resursiem un to izmantošanu, darbību 1993.gadā.*, Rīga: Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 1994.
- Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja. *Demographic Yearbook of Latvia 1995.*, Rīga: Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja, 1995.
- Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja. *Dzīves apstākļu apsekojums Latvijā 1994.gadā.*, Rīga: Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja, 1995.
- Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja. *Labour in Latvia: Collection of Statistical Data.*, Rīga: Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja, 1995.
- Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja. *Latvija: Galvenie statistiskie rādītāji 1993.-1994.*, Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja, 1994.
- Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja. *Statistical Yearbook of Latvia 1993.*, Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja, 1994.
- Latvijas Valsts statistikas pārvalde. *Latvijas PSR tautas saimniecība. Statistisko datu krājums.*, Rīga: Valsts statistikas izdevniecība, 1957.
- Latvijas Valsts statistikas pārvalde. *Latvijas Statistikas gada grāmata 1939.*, Rīga: Valsts statistikas pārvalde, 1939.
- Lewis-Beck, Michael S. (ed.) (1994), *Factor Analysis & Related Techniques.* London: SAGE Publications
- Lieven, Anatol (1993), *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence.*, New Haven and London: Yale University Press

- Mežs Ilmārs. *Latvieši Latvijā: Etnodemogrāfisks apskats.*, Kalamazoo: LSC Apgāds, 1992.
- Misiunas, Romuald and Taagepeera, Rein (1993), *The Baltic States: Years of Dependence 1940-1990.*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Paeglis Imants. "A Sluggish Pace for Economic Recovery", *Transition*, 1995., 22: 50.-53.lpp.
- Pārsla Eglīte. Dažāda vecuma iedzīvotāju veselības atšķirības Latvijā// Latvijas Zinātņu Akadēmijas vēstis, Nr.1(546): 1.-8.lpp., Rīga, 1993.
- Pshenichnikov, P. R. (1910), *Russkije v pribaltijskom kraje*. Rīga.
- Ravnsbæk Bruun, Finn et al (1995), "The Development of Social Policy in Latvia". In: Simoura, Jussi, ed., *Social Policy in Transition Societies: Experience from the Baltic States and Russia*, pp. 89-102. Helsinki: The Finnish ICSW Committee
- Ringen, Stein (1995), "Well-being, Measurement, and Preferences." *Acta Sociologica*, 38: 3-15
- Sakwa, Richard (1989), *Soviet Politics*. London and New York: Routledge
- Simpura, Jussi, ed. (1995), *Social Policy in Transition Societies: Experience from Baltic Countries and Russia*. Helsinki: The Finnish ICSW Committee
- Simpura, Jussi and Christoffer Tigerstedt, eds. (1992), *Social Problems around the Baltic Sea: Report from the Baltica Study*. NAD Publication No. 21, Helsinki: Nordic Council for Alcohol and Drug Research
- Smith, Graham (1994), "The Resurgence of Nationalism". In: Smith, Graham, ed., *The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania*. London: Macmillan

- Smith, Graham (1996). "Latvia and the Latvians". In: Smith, Graham. ed., *The nationalities question in the post-Soviet states*. London: Longman
- Statistics Norway (1993), *Sosialt Utsyn*. Oslo: Statistik sentralbyrå
- Štamers Guntis. *Latvia Today*. Riga: Latvijas Starptautisko attiecību institūts, 1995.
- The World Bank (1993). *Latvia: The Transition to a Market Economy. A World Bank Country Study*. Washington D.C.: The World Bank
- UNDP. *Latvia Human Development Report 1995* (1995). Riga: UNDP
- van Arkadie, Brian and Mats Karlsson (1992), *Economic Survey of the Baltic States*. London: Pinter Publishers
- Vēbers E. un Karnups P. "Ārvalstnieku problēma ir Rīgas lieta". // *Diena*, 26.01.94., 4.lpp.
- Venesaar, Urve and George A. Hachey, eds. (1995), *Economies and Social Changes in the Baltic States in 1992-1994*. Tallinn: The Estonian Academy of Sciences
- Virtmane D. (red.). *Latvijas vēsture*. Riga: Zvaigzne, 1992.
- Vogel, Joachim (1991). *Social Report for the Nordic Countries*. Copenhagen: Nordic Statistical Secretariat
- von Rauch, Georg (1974), *The Baltic States: The Years of Independence*. London: C. Hurst & Company
- Zvidriņš Pēteris. "Changes of Ethnic Structure in Latvia, Lithuania and Estonia", *Latvia: Humanities and Social Sciences*, 1, 1993.

1. PIELIKUMS

APTAUJAS ORGANIZĒŠANA UN TĀS NORISE

Inta Vasaraudze un Jons Pedersens

PIENĀKUMU SADALE, DARBINIEKU KOMPLEKTĒŠANA UN APMĀCĪŠANA

Latvijas Valsts statistikas komiteja bija atbildīga par aptaujas veikšanu un koordinēja šī darba praktisko vadību. Organizatoriskā puse tika izstrādāta ciešā sadarbībā ar FAFO, kas atbildēja par to, lai aptaujas organizēšanas kvalitāte atbilstu pētījumā izvirzītajām prasībām.

Pārraugi, intervētāji un datu ievada operatori tika komplektēti no Latvijas centrālās statistikas iestādes un no rajonu nodaļām. Lai pētījumam nodrošinātu augstu kvalitāti, liela vērība tika veltīta pārraugu, intervētāju un datu ievadišanas operatoru apmācībai. Tā kā šāda veida pētījums Latvijā tika veikts pirmo reizi, tad VSK nebija profesionālu intervētāju un pārraugu. Tāpēc aptaujas veikšanas personāla apmācīšana bija ļoti svarīga loma veiksmīgā projekta īstenošanai.

1994.gada augustā Latvijā tika noorganizēts seminārs, kurā apmācīja 12 pārraugus (no tiem 4 strādāja Rīgā), 77 intervētājus (19 Rīgā) un deviņus datu ievada operatorus (4 Rīgā). FAFO zinātnieki aptaujas veikšanas personālam izstrādāja detalizētu

mācību programmu. Semināru vadīja Deivids Druri un Odne Oslands no FAFO, kā arī speciālisti no VSK Sociālās statistikas departamenta.

Saskaņā ar programmu pārraugi noklausījās sešu dienu mācību kursu (pirmās trīs dienas pārraugiem mācības notika atsevišķi, bet pēdējās trijās dienās pārraugi un intervētāji mācījās kopā), intervētājiem un datu ievada operatoriem kursi ilga trīs dienas.

Mācību programmu veidoja teorētiskā un praktiskā daļa. Sākumā dalībniekus iepazīstināja ar projekta mērķiem un pētījuma organizatoriskajiem aspektiem Latvijā. Pārraugu mācību kurss tika veidots tā, lai viņi varētu iepazīties ar aptaujas procedūru, saviem administratīvajiem pienākumiem un informāciju, kas viņiem varētu palīdzēt pienākumu veikšanā. Intervētājus iepazīstināja ar aptaujas anketu, mācīja, kā uzvesties intervijas laikā un kā vadīt interviju. Mācību procesā liela uzmanība tika veltīta praktiskajiem vingrinājumiem un lomu spēlēšanai. Intervētāji vadīja neatkarīgas intervijas un iesniedza pārraugiem aizpildītas aptaujas anketas. Pārraugi tās pārbaudīja un, ja neatrada kļūdas, nodeva tālāk datu ievada operatoriem. Tāpēc jau no paša sākuma starp intervētājiem, pārraugiem un datu ievada operatoriem izveidojās ciešas saites.

Kursi un praktiskie vingrinājumi palīdzēja atklāt un novērst visizplatītākās kļūdas, kas mēdz gadīties, aizpildot aptaujas anketu. Datu ievada operatori uzsvēra, cik liela nozīme ir katras aptaujas anketas rūpīgai pārbaudei.

Kā jau iepriekš minēts, datu ievada operatori tika apmācīti vienā laikā ar intervētājiem un pārraugiem. Mācības vadīja Karmena Daudzvarde, VSK Galvenā skaitļošanas centra Datu sagatavošanas nodaļas vadītāja. Mācību procesu apgrūtināja tas, ka rajonu nodaļu darbiniekiem nebija pieredzes darbā ar datoriem, un neviens no operatoriem nebija lietojis SPSS datu ievadišanas programmu. Taču

pēc triju dienu intensīvām mācībām operatori jau bija apguvuši nepieciešamās iemaņas, lai varētu pietiekoši labi pildīt savus uzdevumus.

APTAUJAS ORGANIZĒŠANA UN TĀS NORISE

Lauku darbs tika veikts 1994.gada septembrī saskaņā ar VSK un FAFO izstrādāto plānu. Pētījuma veikšanai bija nepieciešams apmēram viens mēnesis. Intervijas vidējais ilgums bija 55 minūtes.

Aptaujas organizēšanas detalizēts plāns tika izstrādāts jau pirms pētījuma sākšanas. Tika izveidotas astoņas reģionālās vienības, kuru darbu koordinēja pārraugi. Rīgā bija četri pārraugi. Pārraugi nodeva atskaites un strādāja kā sakarnieki ar aptaujas veikšanas koordinatoriem, kam bija biroji Valsts statistikas komitejā Rīgā. Tā kā Latvijā ir 26 administratīvie rajoni, tad pārraugi attiecīgajā rajonā bija atbildīgi par aptaujas veikšanu vidēji divos vai trijos rajonos. Katrā rajonā parasti bija divi vai trīs intervētāji, bet Rīgā - 19.

Pārraugiem un intervētājiem bija jākontaktējas vismaz reizi nedēļā, bet patiesībā tas notika daudz biežāk. Pēc noteikta interviju skaita intervētājs nodeva aizpildītās aptaujas anketas pārraugam kopā ar veidlapu, kurā bija norādīts, vai intervija notikusi. Bet, ja tā nebija notikusi, tad veidlapā bija norādīts iemesls. Mājsaimniecības, kurās intervētājs nevienu nesastapa mājās, tika apmeklētas vismaz trīs reizes, ja vien dzīvoklis vai māja nebija nojaukti vai pamesti tukši. Tikšanās reizēs pārraugi un intervētāji pārrunāja pētījuma laikā radušās problēmas. Atteikumu gadījumos viņi kopīgi izstrādāja stratēģiju, kā pārliecināt šādas mājsaimniecības piedalīties pētījumā.

Ciešie un biežie kontakti starp pārraugiem un intervētājiem atviegloja administratīvās kontroles procedūras.

Datu ievadišana notika piecās rajonu statistikas nodaļās un Rīgā. Lielākajā daļā rajonu nodaļu, kur bija pārraugs, bija arī datu ievadišanas birojs. Tas deva iespēju ievadīt datus, tiklīdz pārraugs bija pārbaudījis katras aptaujas anketas kvalitāti. Taču trīs pārraugi, kam nebija vietējā datu ievadišanas biroja, regulāri nogādāja aptaujas anketas uz tuvāko biroju.

Galvenā datu failu tīrīšana notika datu ievadišanas birojos, bet datu tīrīšanas un saskaņotības pārbaudes tika izdarītas pēc pētījuma arī centrālajā datu ievadišanas birojā Rīgā. Atrasto kļūdu skaits bija ļoti mazs.

VSK izsūtīja vēstuli visām nejausi izvēlētajām personām, īsumā iepazīstinot ar šo pētījumu, un tas veicināja ļoti augstu respondences līmeni (skat. turpmāk). VSK katram intervētājam izsniedza identifikācijas karti, ko parādīt respondentam, ieejot viņa dzīvokli vai mājā. Turklāt gan centrālajās, gan rajonu avīzēs tika publicēta informācija par šo pētījumu, bez tam arī valsts un reģionālās televīzijas sniedza informāciju par to. Tā kā respondenti jau bija informēti par pētījumu, tad nevienam neradās aizdomas, intervētājam ierodoties pie kāda mājās.

Kontrole un iniciatīva

Augstas kvalitātes datus nodrošināja šādi kontroles pasākumi:

pārraugi piedalījās daudzās intervijās (parasti viņi bija klāt vismaz vienā intervijā pie katra intervētāja), lai pārbaudītu intervētāju intervēšanas tehniku;

pārraugi kontaktējās ar respondentiem pa telefonu vai personīgi, lai pārbaudītu intervijas. Šādas kontroles un otrreizējās intervijas tika reģistrētas pārraugu veidlapās, kas bija speciāli izstrādātas šim nolūkam;

gan intervētāji, gan pārraugi pārbaudīja aizpildītās aptaujas anketas kvalitāti, pirms tā tika nodota datu ievadišanai. Pētījuma pirmajās divās nedēļās viņi to parasti darīja kopā, lai pārraugiem būtu tūlītējs kontakts ar intervētāju un intervētāji varētu labāk izprast savas kļūdas;

VSK darbinieks zvanīja nejauši izvēlētiem respondentiem, lai pārbaudītu, vai intervija ir tiešām notikusi un vai ir intervēta paredzētā persona, un vai atbildēm ir piešķirti pareizi kodi. Šādā veidā notika kontakti ar 5% no visiem respondentiem. VSK darbinieks arī uzdeva jautājumus par intervētāja uzvedību un respondenta vispārējo iespaidu par pētījumu;

FAFO piedalījās septiņās nejauši izvēlētās intervijās dažādās Latvijas vietās. FAFO izmantoja šīs vizītes, lai pārbaudītu administratīvās procedūras un izsekotu manipulācijām ar aptaujas anketām rajonu nodaļās, kā arī pārbaudīja pētījumā izmantotās dažādās formas.

Kontrolējot lauka darbu, tika atklāts ļoti maz neprecizitāšu. Vairums neprecizitāšu tika atklāts, kad intervētāji un pārraugi pārbaudīja aizpildītās aptaujas anketas, it īpaši lauka darba perioda pirmajā nedēļā. Šādas kļūdas bija viegli izlabot, bieži vien pat atkārtoti nekontaktējoties ar respondentiem. Dažas kļūdas atklāja arī datu ievada operatori. Decentralizētā datu ievadišanas organizatoriskā sistēma atviegloja kontaktus ar lauka darba pārraugiem, kas tad arī lēma, ko darīt.

Cilvēki, kas piedalījās pētījumā ar pilnu darba slodzi, saņēma algu (kas atbilda vietējam līmenim un tika uzskatīta par samērā pieņemamu samaksu). Pārraugiem tika maksāts pēc likmes, kas

balstījās uz viņu paredzamo darba slodzi. Intervētājiem maksāja par katru aizpildīto aptaujas anketu atbilstoši gabaldarba samaksas sistēmai. VSK par aptaujas anketu laukos maksāja vairāk nekā pilsētās, kur attālums starp respondentiem bija mazāks. Iegrāmatotos ceļa izdevumus sedza VSK. Bez tam intervētāji saņēma nelielu papildu piemaksu par otro un trešo mēģinājumu kontaktēties ar respondentu. Tā tika izmaksāta kā prēmija pētījuma beigās, par to intervētāji iepriekš neko nezināja. Datu ievada operatoriem arī tika maksāts pēc gabaldarba samaksas sistēmas.

Nerespondence

Intervēšanai tika izraudzītas 3500 dzīvokļu vai māju vienības, kas tika iekļautas NORBALT dzīves apstākļu pētījumā Latvijā. Vairāku iemeslu dēļ no visām māsaimniecībām, kas atbilda šīm dzīvokļu vai māju vienībām, nebija iespējams dabūt interviju. Tas radīja pētījuma respondences un pārklājuma nepilnības.

Nerespondence ir parādīta A1.1.tabulā, kur var redzēt arī galvenos nerespondences iemeslus. Mēs iztirzāsim respondences līmeni, izmantojot sistēmu, ko 1993.gadā izstrādāja Hidiroglovs, Drjūss un Greijs. Tas ir mēģinājums izveidot standarta paņēmieni, kā atskaitīties par pētījuma respondences un pārklājuma nepilnībām. Galvenā šīs sistēmas ideja ir attiecināt katru nepilnību kategoriju uz kopsummām, kas ir svarīgas šai kategorijai. Atteikumu līmenis tiek aprēķināts, ņemot par daļas saucēju māsaimniecības, ar kurām ir bijis faktiskis kontakts, nevis kopējo aptaujas anketu skaitu. Tā kā šī sistēma ir piemērojama Latvijas dzīves apstākļu pētījumam, tad iegūtie rezultāti ir atspoguļoti A 1.2.tabulā.

Jūs varbūt ievērosiet, ka aprēķini dod nedaudz atšķirīgus rezultātus salīdzinājumā ar izejas datiem A 1.1.tabulā.

Tabulā ir izmantoti šādi līmeņi:

Noskaidrotā statusa līmenis ir to izlasē iekļauto mājsaimniecību īpatsvars starp visām izlases sarakstos ietvertajām

A1.1. tabula. Nerespondence 1994.gada NORBALT dzīves apstākļu pētījumā Latvijā

Izmantotie kodi	Skaitis, n	Īpatsvars, %
1 Adrese nav atrodama	10	0,3
2 Neizdodas nevienu atrast mājās	156	4,5
3 Māja nojaukta, pamesta	63	1,8
4 Slimība/sēras mājās	17	0,5
5 Mājsaimniecības galva atsakās atbildēt	75	2,1
6 Citi iemesli nenotikušai intervijai	46	1,3
9 Respondentu skaits	3133	89,5

A1.2. tabula. Nerespondences aprēķini 1994.gada NORBALT dzīves apstākļu pētījumam Latvijā

	Rezultāti
Noskaidrotā statusa līmenis	99,7
Iekļaujamo mājsaimniecību līmenis	98,2
Respondences līmenis	91,2
Nerespondences līmenis	4,0
Atteikumu līmenis	2,7
Ne kontaktu līmenis	4,8
Pārpalikuma nerespondences līmenis	1,3
Neiekļaujamo vienību līmenis	1,8

mājsaimniecībām, kuru statusu varēja noteikt tikai lauka darba beigās, t.i. tās, kuras tika klasificētas kā intervētas, atteikušās atbildēt, neeksistējošas, neiekļaujamas izlasē utt. Kā jau šāda veida apsekojumiem ir raksturīgi, noskaidrotā statusa līmenis ir tuvs 100%.

Iekļaujamo mājsaimniecību līmenis ir to izlases mājsaimniecību īpatsvars starp visām izlases sarakstos ietvertajām mājsaimniecībām, kuras pētījumā jāapseko (iekļaujamas vienības) - gan tās, kas atbild, gan tās, kas neatbild. Latvijā šis līmenis ir diezgan augsts. Mājas vai dzīvokļi, kas bija nojaukti vai neapdzīvoti, galvenokārt atradās Rīgā, sevišķi pilsētas centrā, kur dažkārt agrākajos dzīvokļos bija iekārtoti dažādi biroji, veikali u. tml.

Responses līmenis ir vienāds ar faktiski iegūto interviju skaitu, dalītu ar summu, ko veido nenoskaidrotā statusa mājsaimniecību skaits un iekļaujamo mājsaimniecību skaits. Salīdzinājumā ar pētījumiem Ziemeļvalstīs, šis rezultāts ir ļoti labs. Tā kā šis līmenis tiek aprēķināts kā daļa, kuras saucējs ir mājsaimniecību skaits, kas eksistēja pētījuma laikā, bet nevis iekļaujamo mājsaimniecību skaits, tad šis līmenis automātiski būs zemāks nekā parasti aprēķinātais responses līmenis, kur daļas saucējā ir iekļaujamo mājsaimniecību skaits.

Neresponses līmenis ir vienāds ar daļu, kuras skaitītājs ir visu neatbildējušo un nenoskaidrotā statusa mājsaimniecību skaits un saucējs ir summa, ko veido nenoskaidrotā statusa mājsaimniecību skaits un iekļaujamo mājsaimniecību skaits. Neresponses līmenis ir diezgan zems.

Atteikumu līmenis ir vienāds ar to mājsaimniecību skaita, kuras atteicās no intervijas (ieskaitot slimības vai nāves gadījumus mājsaimniecībā), dalījumu ar summu, ko veido nenoskaidrotā statusa mājsaimniecību skaits un iekļaujamo mājsaimniecību skaits. Šajā pētījumā atteikumu līmenis ir ļoti zems.

Nekontaktu līmenis ir vienāds ar daļu, kuras skaitītājs ir mājsaimniecību skaita, kurās pētījuma laikā neviens tās loceklis netika sastapts, un nenoskaidrotā statusa mājsaimniecību skaita summa un saucējs ir summa, ko veido nenoskaidrotā statusa mājsaimniecību skaits un iekļaujamo mājsaimniecību skaits. Nekontaktu līmenis ir vienīgais līmenis, kas šajā pētījumā nav uzskatāms kā pilnīgi apmierinošs. Galvenais iemesls varētu būt tas, ka pētījums tika veikts septembra mēnesī, kad liels skaits cilvēku vēl dzīvo vasaras mājās, un tāpēc nebija iespējas viņus intervēt.

Pārpalikuma nerespondences līmenis ir vienāds ar daļu, kuras skaitītājs ir to izlases mājsaimniecību skaits, kuru statuss netika noskaidrots kaut kādu citu iemeslu dēļ, izņemot augšminētos, un saucējs ir izlases kopējais apjoms.

Neiekļaujamo vienību līmenis ir vienāds ar neapdzīvoto, pamesto vai nojaukto dzīvokļu vai māju vienību īpatsvaru izlasē (skat. iepriekš iekļaujamo mājsaimniecību līmenis).

Kopumā rezultāti liecina par veiksmīgu lauka darbu. Maz ticams, ka nerespondence varētu izraisīt jēlkādu nopietnu negatīvu ietekmi uz rezultātiem. Ja pētījums tiktu veikts kādā citā mēnesī, tad, iespējams, varētu samazināt nekontaktu līmeni, tomēr lauka darbu veikšanai šajā periodā ir citas acīmredzamas priekšrocības, salīdzinot ar ziemu.

2. PIELIKUMS

IZLASES VEIDOŠANA

Jons Pedersens

Izlasses kopu NORBALT dzīves apstākļu pētījumam Latvijā izstrādāja Latvijas Valsts statistikas komiteja sadarbībā ar FAFO. No Latvijas puses piedalījās Oskars Štrodahs no Latvijas Iedzīvotāju reģistra un Inta Vasaraudze no VSK, bet no FAFO puses - Steinar Tamsfoss, kuram palīdzēja Odne Oslands un Jon Pedersen. Pētījuma projekta izstrādāšanā bija jāsaņem zināmām grūtībām.

Galvenā problēma bija saistīta ar to, ka, lai gan šis pētījums tika projektēts kā mājsaimniecību pētījums, vienīgais pieejamais iedzīvotāju reģistrs pētījuma veikšanas laikā bija reģistrēto personu saraksts. Apmēram 5% no pastāvīgajiem iedzīvotājiem 1994. gada vasarā nebija reģistrēti, galvenokārt tās bija personas, kas kaut kādā veidā bija saistītas ar bijušo padomju armiju. Nav nekādu īpašu pazīmju, ka reģistrs būtu ļoti nepilnīgs attiecībā uz atsevišķām iedzīvotāju grupām sadalījumā pēc vecuma un dzimuma.

Tāpat sarežģījumus izraisīja informācijas trūkums par iedzīvotāju sadalījumu pēc vecuma mazās teritorijās, piemēram, mazpilsētās, pilsētu daļās vai municipalitātēs, pat ja šīs teritorijas bija diezgan blīvi apdzīvotas. Dažās vietās bija grūti iegūt datus par 18 gadu vecu un vecāku iedzīvotāju skaitu. Šī informācija ir nepieciešama, lai aprēķinātu personu izlasē iekļaušanas varbūtības.

Treškārt, dažādos avotos atrodamie iedzīvotāju skaita novērtējumi ne vienmēr pilnībā saskanēja.

Ceturkārt, transporta izmaksas bija salīdzinoši lielas, un lauka darbam piešķirtie līdzekļi bija diezgan ierobežoti.

Nemot vērā visas šīs problēmas, valsts iedzīvotāji tika iedalīti stratās pēc iedzīvotāju grupas tipa (pilsētnieki vai laucinieki) un pēc administratīvās teritorijas lieluma (iedzīvotāju skaita teritorijā). Tā rezultātā izveidojās 82 dažādas stratas. Sākotnējā variantā bija izstrādāta vēl sikāka stratifikācija, bet tā prasītu pārāk lielas transporta izmaksas, jo lauku rajonos intervētājiem būtu jāveic pārāk lieli attālumi. Katrā stratā tika izveidotas primārās izlases vienības (PIV), un izlases izveides pirmajā soli viena vai vairākas PIV tika izvēlētas ar varbūtībām, proporcionālām to lielumam. Katras izlasē iekļautās PIV ietvaros otrajā soli ar vienkāršas gadījumizlases procedūru no Iedzīvotāju reģistra izlasē iekļāva nepieciešamo skaitu personu. Katrā no pilsētu stratām izlasē iekļāva tikai nedaudzas PIV (šajās stratās - pilsētas), parasti tikai vienu PIV. Tā rezultātā šādā pilsētā faktiski tika veidota vienkārša vienfāzes stratificētā izlase. Katrā no lauku stratām (rajoniem) bija daudzas PIV (pagasti). Katras lauku stratas ietvaros izlasē pirmajā soli ietvēra vienu vai divas PIV ar varbūtībām proporcionālām to lielumam. Tā kā izlases apjoms no visām stratām bija proporcionāls to lielumam, tad personu izlases apjoms katrai lauku PSU bija diezgan mazs, dažreiz pat 5 vai 3. Tā kā PSU (pagasti) bieži vien aptver diezgan lielas teritorijas, tad, neskatoties uz to, ka stratu skaits tika samazināts, intervētāji diezgan daudz laika pavadīja ceļā.

Tā kā pastāvēja iespēja, ka cilvēki varētu būt pārcēlušies uz citu dzīves vietu laikā starp viņu reģistrēšanu pēc zināmas adreses un pētījuma veikšanu, tika pieņemts lēmums izlasi uzskatīt kā adrešu, nevis personu izlasi. Ja tas nebūtu izdarīts, tad visas izlasē iekļautās un dzīvesvietu mainījušās personas vajadzētu izslēgt no apsekojuma,

jo nebūtu iespējams viņiem sekot līdz viņu jaunajai dzīvesvietai. Tomēr šis metodes pielietojums izraisīja nelielu novirzi, jo personas, kas dzīvoja jaunajā dzīvesvietā, uz kuru viņas bija pārcēlušies pēc reģistrācijas izdarīšanas, nevarēja iekļaut izlasē.

Izveidotā izlase nosaka trīs veidu respondentus. Pirmkārt, nejauši izvēlētā persona, otrkārt, mājsaimniecība un, treškārt, persona mājsaimniecībā. Kā jau ir minēts iepriekš, nejauši izvēlētā persona (NIP) sarakstā noteica izvēlētās mājsaimniecības adresi. Ja šī NIP dzīvoja mājsaimniecībā, tad šo personu intervēja arī anketas NIP veltītajā aptaujas daļā. Ja persona tur nedzīvoja (piem., tāpēc ka mājsaimniecība bija pārcēlusies uz citu dzīvesvietu), tika izraudzīta no mājsaimniecības tāda jauna NIP, kurai pirmajai gaidāma dzimšanas diena. Tas notika 17,5% gadījumu, kas norāda uz diezgan lielu iedzīvotāju pārvietošanos kopš reģistrācijas brīža.

Izlasē iekļaušanas varbūtības nav vienas un tās pašas visiem trijiem respondentu veidiem izvēles stratēģijas dēļ izlases izveides pēdējā fāzē. Tā kā izlases apjoms bija saistīts ar novērtēto iedzīvotāju skaitu katrā mazpilsētā vai lauku apvidū, tad mājsaimniecības ieguva nedaudz atšķirīgas izlasē iekļaušanas varbūtības (izlasi veidoja, izmantojot 18 gadu vecus un vecākus iedzīvotājus), jo 18 gadus vecu un vecāku iedzīvotāju īpatsvars dažādās vietās bija nedaudz atšķirīgs. Tātad izlase nav pašsveroša.

Tā kā izlase tika veidota kā adrešu izlase, ir skaidrs, ka mājsaimniecību izlasē iekļaušanas varbūtības ir atkarīgas no katrā adresē reģistrēto cilvēku skaita.

Nebija nekādu problēmu, ja persona, pēc attiecīgās adreses arī dzīvoja. Bet gadījumos, kad šī mājsaimniecība bija pārcēlusies uz dzīvi citur un tās vietu bija ieņēmusi cita mājsaimniecība, tika pieņemts, ka jaunajā mājsaimniecībā ir tāds pats 18 gadu vecu un vecāku cilvēku skaits un tātad arī tāda pati izlasē iekļaušanas varbūtība. Pats par sevi saprotams, ka šis pieņēmums ir mākslīgs,

bet tas bija nepieciešams, lai varētu aprēķināt izlasē iekļaušanas varbūtības.

1.vienādojums dod primāro izlases vienību izlasē iekļaušanas varbūtību stratas ietvaros izlases izveides pirmajā posmā. Apzīmējumi ir doti A2.1. tabulā.

$$1. \text{ vienādojums: } p_1 = \frac{N_{s,c}}{N_s} \cdot m$$

2.vienādojums dod indivīda izlasē iekļaušanas varbūtību primārās izlases vienības ietvaros otrajā posmā vai stratas ietvaros, kur nav veidotas PIV (jo 1. vienādojumā šajā gadījumā $p_1 = 1$).

$$2. \text{ vienādojums: } p_r = \frac{n_s^{18+}}{N_s^{18+}}$$

h -tās mājsaimniecības izlasē iekļaušanas varbūtību dod $p_{r,h}$, kas ir reizināts ar personu skaitu 18 gadu vecumā un vecākiem, kā tas ir dots 3.vienādojumā. Tā ir arī personas izlasē iekļaušanas varbūtība mājsaimniecības ietvaros (bet ne nejauši izvēlēta indivīda izlasē iekļaušanas varbūtība).

$$3. \text{ vienādojums: } p_{r,h} = \frac{n_s^{18+}}{N_s^{18+}} \cdot N_{s,h}^{18+}$$

Divpakāpju izlases gadījumā kopējo izlasē iekļaušanas varbūtību veido izlasē iekļaušanas varbūtību abos posmos reizinājums, kā tas ir dots 4.vienādojumā NIP un 5.vienādojumā mājsaimniecībai.

$$4. \text{ vienādojums: } p_r = \frac{n_s^{18+}}{N_s^{18+}} \frac{N_{s,c}}{N_s} \cdot m$$

$$5. \text{ vienādojums: } p_{s,c,h} = \frac{n_{s,c}^{18+}}{N_{s,c}^{18+}} \cdot N_{s,c,h}^{18+} \frac{N_{s,c}}{N_s} \cdot m$$

Svarus aprēķina kā izlasē iekļaušanas varbūtībā apgrieztus lielumus. Šie ir t.s. paplašinošie (vispārinošie) svāri, jo tie paplašina izlases kopu, līdz tā pārstāv visus iedzīvotājus. Relatīvie (novērtēšanas) svāri tiek izmantoti analizē. Tie ir paplašinošo svaru dalījums ar paplašinošo svaru vidējo vērtību, kas dod svaru komplektu, kuram nosvaroto gadījumu skaits ir tāds pats kā nenosvaroto gadījumu skaits. Lai ņemtu vērā nerespondenci (atteikumus), svāri tika koriģēti reizinot svaru ar respondences līmenim apgrieztu lielumu, kas tika izrēķināts katrai PIV (vai stratai,

A2.1. tabula. Apzīmējumi

Simbols	Nozīme
v	Izvēles varbūtība
$N_{g,l}$	Grupā lielums g,l (PIV), personās
N_s	Stratā lielums s , personās
m	Stratā izvēlēto grupu skaits (PIV)
n_s^{18+}	Izlasē personu skaits stratās 18 gadu vecumā un vairāk
N_s^{18+}	Iedzīvotāju personu skaits stratās 18 gadu vecumā un vairāk
$N_{s,s,c,m}^{18+}$	Personu skaits mājsaimniecībā 18 gadu vecumā un vairāk s,c,m

kur netika veidota divpakāpju izlase). Galīgie svāri ir diapazonā no 0,06 līdz 2,9 NIP un no 0,03 līdz 2,8 mājsaimniecībām (un indivīdiem). Ārkārtīgi mazas vērtības bija sastopamas ļoti reti. 5% un 95% procentīles NIP ir 0,9 un 1,2 attiecīgi un mājsaimniecībām - 0,4 un 2,0. Kā mēs redzam no šiem skaitļiem, kā arī no 3. vienādojuma, galvenā atšķirība svaros attiecas uz mājsaimniecību un mājsaimniecības locekļiem un rodas no tā, ka mājsaimniecības tika iekļautas izlasē ar nejauši izvēlētu personu (vai adresi) kā starpposmu.

No izlases kļūdu redzes viedokļa raugoties, dažas reģistra neprecizitātes ir uzlūkojamas kā nebūtiskas. Izlases liela apjoma izvēle stratās ar vienu PIV un, iespējams, maza izlases apjoma izvēle stratās ar daudzām PIV, ļauj samazināt izlases kļūdas vērtību, kaut arī, kā jau mēs iepriekš minējām, tas sagādāja lielas loģiska rakstura problēmas.

Kā jūs jau esat sapratuši, pētījuma izlases izveides procedūra ir sarežģīta, t.i. izlase nav vienkārša gadījumizlase. Šāda iezīme piemīt vairumam pētījumu, kas aptver visu valsti. Tā rezultātā vienkāršai gadījumizlasei atbilstošie statistiskie nozīmīguma testi vai ticamības intervāli, dotā pētījuma izlasei nav piemēroti. Tāpēc, kā lasītājs jau ir ievērojis, šajā materiālā nav iztirzāti nozīmīguma testi un ticamības intervāli. Lai sniegtu priekšstatu par statistisko novērtējumu dispersijām, mēs esam sagatavojuši A2.2. un A2.3. tabulas. Šeit izmantotas 'lineāro' jeb 'beidzamā klastera' dispersiju statistiskā novērtējuma metodes, pielietojot programmu CENVAR (ASV Skaitīšanas birojs 1993). A2.2. tabula dod dispersiju un izlases dizaina efekta novērtējumus atsevišķiem mājsaimniecību mainīgajiem lielumiem, bet A2.3. tabula dod dispersiju un izlases dizaina efekta novērtējumus mainīgajiem lielumiem, kas attiecas uz nejauši izvēlēto personu. Tā kā lielās stratas nav iedalītas klasteros (ligzdās), CENVAR var dot nedaudz palielinātu patiesās dispersijas

A2.2. tabula. Neatbilstību un struktūras ietekme atsevišķiem mājsaimniecību mainīgajiem lielumiem

Mainīgais lielums un vērtības	95% ticamības intervāls						
	Novērtējums	Standartklūda	V.K.	Apakšējā	Augšējā	Struktūras ietekme	Novērojumi
Dzīvokļa tips							
Personīgā māja	0,261	0,013	4,81	0,236	0,285	2,55	905
Dzīvoklis 1	0,296	0,015	4,91	0,267	0,324	3,18	888
Dzīvoklis 2	0,397	0,026	6,59	0,346	0,448	8,96	1,227
Istaba kom. dz.	0,028	0,010	33,92	0,010	0,047	10,55	70
Kopmitne	0,008	0,002	29,76	0,003	0,012	2,13	17
Viesnīca u.tt.	0,004	0,002	47,06	0,000	0,008	2,96	7
Citi	0,006	0,002	30,63	0,002	0,010	1,76	18
Veļas mazgājamā mašīna							
Ir veļas mazgājamā mašīna	0,732	0,008	1,13	0,716	0,748	1,09	2,465
Nav veļas mazg. mašīnas	0,268	0,008	3,09	0,252	0,284	1,09	667
Televizors dzīvokli							
Ir televizors	0,896	0,010	1,08	0,877	0,915	3,15	2,889
Nav televizora	0,104	0,010	9,29	0,085	0,123	3,15	243
Stereo iekārta dzīvokli							
Ir stereo iekārta	0,124	0,006	5,04	0,112	0,136	1,12	441
Nav stereo iekārtas	0,876	0,006	0,71	0,864	0,888	1,12	2,691
Istabas ir mitras							
Ir mitras	0,385	0,011	2,95	0,363	0,407	1,71	1,196
Nav mitras	0,615	0,011	1,85	0,593	0,637	1,71	1,936
Vidējais istabu skaits	2,3	0,022	0,97	2,209	2,295	1,48	3,132
Vidējais mājsaimniecības locekļu skaits	2,5	0,025	1,00	2,461	2,559	1,00	3,132

novērtējumu, jo viena klastera stratas bija jāapvieno kopā, lai izveidotu mākslīgus klasterus. Būtībā stratifikācijas pozitīvā ietekme uz dispersiju daļēji notiek uz klasteru apvienošanas rēķina. Tomēr, rezultāti vismaz parāda, kā dispersijas atšķiras dažādiem mainīgajiem lielumiem, kā arī atspoguļo dispersijas vispārējo līmeni.

Divās sagatavotajās tabulās, kas parāda izlases struktūras (dizaina) ietekmi uz dispersiju ir lietoti sekojoši termini.

Novērtējums ir vienkārši interesējošā rādītāja proporcija (t.i. procentu skaits izdalīts ar 100), vai dažreiz mainīgā lieluma vidējā vērtība.

Standarta kļūda ir novērtējuma standartnovirze, kas ir koriģēta, ņemot vērā izlases struktūras ietekmi.

V.K. jeb variācijas koeficients ir standartkļūda, dalīta ar novērtējumu, kurš dod informāciju par novērtējuma relatīvo precizitāti. Tas tiek uzrādīts procentos, tātad 100% V.K. nozīmē, ka standartkļūda ir tikpat liela kā novērtējums.

95% ticamības intervāli (augstākā un zemākā robeža) norāda uz augstāko un zemāko robežām, pie kādām cilvēks ar 95% pārliecību tic, ka populāciju raksturojošā lieluma faktiskā vērtība atrodas uzrādītajā intervālā.

Izlases struktūras ietekme (izlases dizaina ietekme jeb efekts) ir daļa, ko iegūst, dalot raksturojošā lieluma faktisko dispersiju pie dotās izlases struktūras ar to dispersijas vērtību, kas tiktu iegūta, izmantojot tāda paša apjoma vienkāršu gadījumizlasi. Izlases struktūras ietekmes vērtība 1 norāda, ka lietoto novērtējumu dispersija konkrētajai izlasei ir vienāda ar dispersiju, kāda būtu vienkāršai gadījumizlasei. Vērtība, kas ir mazāka par 1, norāda, ka lietotā izlase ir efektīvāka, nekā ja tiktu izmantota vienkāršā gadījumizlase. Vērtība, kas ir lielāka par 1, norāda, ka konkrētā izlase ir mazāk efektīva nekā vienkāršā gadījumizlase. Lai labāk saprastu izlases struktūras ietekmi, to var uztvert kā faktoru, ar ko

A2.3. tabula. Neatbilstības un struktūras ietekme uz mainīgajiem lielumiem,
kuri raksturo nejauši izvēlēto personu

Mainīgais lielums un vērtības	95% ticamības intervāls						
	Novē- tējums	Stan- dard- klūda	V.K.	Apak- šēja	Aug- šēja	Struk- tūras ietek- me	Novē- rojumi
Savas veselības pašnovērtējums							
Ļoti laba	0,026	0,005	18,67	0,017	0,036	2,95	82
Laba	0,221	0,009	4,24	0,202	0,239	1,60	693
Diezgan laba	0,501	0,009	1,80	0,483	0,518	1,01	1,561
Slikta	0,196	0,007	3,78	0,181	0,210	1,09	615
Ļoti slikta	0,057	0,005	7,95	0,048	0,066	1,19	181
Medicīnas pakalpojumi							
Nav izmantoti	0,168	0,006	3,32	0,157	0,179	0,70	521
Ir izmantoti	0,832	0,006	0,67	0,821	0,843	0,70	2,611
Veselības apdrošinājums							
Nav apdrošin.	0,989	0,003	0,27	0,984	0,994	2,01	3,098
Valsts	0,005	0,002	31,77	0,002	0,008	1,61	16
Uzņ. garantēts	0,004	0,001	17,79	0,002	0,005	0,36	11
Privātais	0,002	0,002	72,49	-0,001	0,006	3,81	7
Smēķēšanas ieradumi							
Nesmēkē	0,668	0,008	1,25	0,652	0,685	0,98	2,088
Šad un tad	0,063	0,005	7,30	0,054	0,072	1,13	194
Katru dienu	0,268	0,008	2,82	0,253	0,283	0,91	850
Plāno atstāt savu dzīvesvietu							
Plāno atstāt	0,061	0,005	8,73	0,050	0,071	1,54	190
Nepļāno atstāt	0,939	0,005	0,56	0,929	0,950	1,54	2,942
Attieksme pret ienākumu atšķirībām							
Vajadzētu būt daudz mazākām	0,668	0,022	3,26	0,625	0,711	6,70	2,084
Vajadzētu būt nedaudz mazākām	0,139	0,016	11,58	0,108	0,171	6,81	438
Ir pieņemamas	0,061	0,007	11,31	0,048	0,075	2,61	192
Vajadzētu būt nedaudz lielākām	0,014	0,002	17,88	0,009	0,018	1,39	44
Vajadzētu būt daudz lielākām	0,013	0,003	19,41	0,008	0,018	1,59	44
Nezinu	0,104	0,010	9,29	0,085	0,124	3,15	330

būtu jādala izlases gadījumu skaits, lai iegūtu vienkāršas gadījumizlases apjomu, kas interesējošajam rādītājam pēc rezultātu precizitātes būtu līdzvērtīgs. Jāuzsver, ka katram rādītājam izlases kopā struktūras ietekme ir atšķirīga, jo šī ietekme ir atkarīga no tā, kāds ir interesējošā rādītāja sadalījums attiecībā pret izlases struktūru.

Novērojumi ir gadījumu skaits, ko izmanto novērtējumu veikšanai.

Tā kā dispersiju novērtēšanas datorprogrammai ir nepieciešami piln datu vektori, t.i., nedrīkst iztrūkt neviena vērtības, tad pirms dispersiju aprēķināšanas trūkstošās vērtības tika noteiktas un iekļautas datu bāzē, izmantojot vienkāršu un ātru metodi. Faili tika sargrupēti pēc stratām un PIV, un, ja mainīgajam lielumam trūka kādas vērtības, par aizvietotāja vērtību tika izmantota tieši iepriekšējā faila atbilstošā ieraksta vērtība. Tādā veidā mainīgā lieluma mākslīgi izveidotā vērtība ir uzlūkojama kā gadījumlielums, kura vidējā vērtība sakrīt ar mainīgā lieluma vidējo vērtību PIV. kurai šis ieraksts pieder. Tāpēc novērtējumi var atšķirties no tiem, kas ir doti citur tekstā. Taču šādu gadījumu, kad failos trūkst atsevišķu vērtību, ir ļoti maz, tāpēc atšķirības ir ļoti niecīgas.

A2.2. un A2.3.tabulas atspoguļo dispersiju analīzes rezultātus. Šāda veida pētījumos izlases kopas struktūras ietekme parasti ir ļoti neliela. Izņēmumi attiecas uz dažiem mainīgajiem lielumiem, kas raksturo infrastruktūru, piem., mājas tips, kur dispersija ir daudz lielāka, jo mājas tips ir ciešā mijiedarbībā ar izlases kopas struktūru: teritorijā, kas ir iekļauta izlases kopā, māju tips izlases vienībām, kā likums, ir līdzīgs. Ietekmi var atstāt arī atšķirības svaros, tomēr izmantotā datorprogramma mums nedeva iespēju dispersiju sadalīt vairākās komponentēs, kas atbilst dažādiem to rašanās avotiem. Vairumā gadījumu uz mainīgajiem lielumiem, kas attiecas uz nejausi izvēlēto personu, izlases struktūras ietekme ir

neliela. Tas norāda, ka personu raksturojošie lielumi negrupējas pēc ģeogrāfiskā principa. Visā visumā izlases kopa ir ļoti labi izveidota attiecībā uz izlases kļūdām. Mēs uzskatām, ka nākotnē pat varētu domāt par koncentrētāku izlases kopas izveidošanu, kas samazinātu lauka darba izmaksas.

DZĪVES APSTĀKLĀTVĒĀ

NORBALT DZĪVES APSTĀKĻU PĒTĪJUMS

Inta Vāsiņš	Atbildīgais par izdevumiem
Lidija Ozola	Tulkojums no angļu valodas
Anastasija Eikona	Korektors
Elita Pavlova	Datorzinātne
4.03.1996	Parakstīta izpēšanai
2010	Parakstīta Nr.
500	Mēģens

Latvijas Republikas Valsts statistikas komisija
Izdevniecība "Lācis", Rīga, LV-1301

Latvijas LR Valsts statistikas komisija
GSC operatīvās publicitātes nodaļas
Izdevniecība "Lācis", Rīga, LV-1301

DZĪVES APSTĀKĻI LATVIJĀ

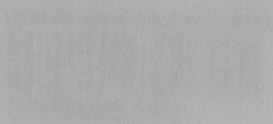
NORBALT DZĪVES APSTĀKĻU PĒTĪJUMS

Atbildīgais par izdevumu	Inta Vasaraudze
Tulkotājs no angļu valodas	Lidija Ozola
Korektors	Anastasija Elksne
Datorsalikums	Elita Pavlovska
Parakstīts iespiešanai	4.03.1996
Pasūtījuma Nr.	2010
Metiens	500

Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja
Lāčplēša ielā 1, Rīgā, LV-1301

Iespiests LR Valsts statistikas komitejas
GSC operatīvās poligrāfijas nodaļā
Lāčplēša ielā 1, Rīgā, LV-1301

Kontrolkassen

DZĪVES APSTĀKĻI LATVIJĀ
NORBALT DZĪVES APSTĀKĻU PĒTĪJUMS

Athbildīgais par izdevumu	Inta Vasaraudze
Tulkojums no angļu valodas	Lidija Ozola
Korektors	Arastāsija Elkane
Datorsalikums	Elita Pavlovska
Parakstīts izpildīšanai	4.03.1996
Publikuma Nr.	2010
Metiens	500

Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja
Lāčplēša ielā 1, Rīga, LV-1301

Izpiests LR Valsts statistikas komitejas
GSC operatīvās poligrāfijas nodaļā
Lāčplēša ielā 1, Rīgā, LV-1301

Kontroleksemplārs

lp 2. -

5

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0303023585

~~96-3~~
L-247

Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja

Lāčplēša iela 1, Rīga, LV-1301, Latvija, Tālrunis: 270126, Fakss: 371 - 7830137